

BALKANLAR'DAN PORTRELER
İNSAN, İKTİDAR VE HAFIZA

Editör

Mustafa Sacid Öztürk

BALKANLAR'DAN PORTRERLER:
İNSAN, İKTİDAR VE HAFIZA

Editör : Mustafa Sacid Öztürk
Yayına Hazırlayan : Zehra A. Sadiki
ISBN : 978-608-4944-31-7
Tasarımcı : iyicalismalar.tr
Yayıncı : IDEFE, Üsküp, Kuzey Makedonya
Basım : Ajgraf Skopje, Cair- Üsküp, Kuzey Makedonya
1. baskı, Üsküp, 2025
Adet : 50
Seri : IDEFE | 32
Araştırma | 14
DOI : <http://doi.org/10.51331/EB12>

Editor: Mustafa Sacid Öztürk
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0745-5099>
Kurum: Kırklareli Üniversitesi - Türkiye

Hedef Kitle: Uzman/Akademisyen

Konu Kategorileri

BIC: JF Toplum & Kültür: Genel
BISAC: SOC053000, Bölgesel Çalışmalar
Dewey: 300 – Sosyal Bilimler
LC Classification: H1-99 Sosyal Bilimler (Genel)
THEMA: J Sosyal Bilimler
WoS Category: Sosyal Bilimler, Disiplinlerarası
WoS CT Meso: Sosyal Bilimler
WoS CT Micro: Sosyal Bilimler
Scopus Subject Area (ASJC): Sosyal Bilimler (Çeşitli)

Kitap türü: Editöryal

Yayın Tarihi: 2025

Yayın Yeri: Üsküp, Kuzey Makedonya

İçerik Dili: Türkçe, İngilizce

Boyut: 165x240 mm

Baskı Sayısı: 1

Sayfa Sayısı: 272

Basılı Baskı: Ücretli

Dijital Baskı: Ücretsiz

Sorumluluk Reddi: Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara ait olup, yayıncının görüşlerini yansıtmaz.

Çıkar Çatışması: Yazar(lar), bu kitabın yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Etik Beyanı: Bu çalışma etik onay gerektirmez; tüm veriler açık kaynaklardan elde edilmiştir.

Copyright © 2025, IDEFE Bazı haklar saklıdır.

E-Pub Lisansı: CC BY-NC 4.0. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>

Atıf: Öztürk, M. S. (Ed.). (2025). *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza*. IDEFE Publications.

Goce Delchev 11, No 1-1, Chair-Skopje, North Macedonia
idefe.balkanfoundation.com

BALKANLAR'DAN PORTRELER

İNSAN, İKTİDAR VE HAFIZA

Editör

Mustafa Sacid Öztürk

EDİTÖR

Mustafa Sacid Öztürk

Lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi İktisat Bölümü'nde, yüksek lisans çalışmasını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı'nda tamamladı. Marmara Üniversitesi'nde savunduğu "Cavid Bey'in İktisadi Düşüncesi ve Uygulamaları başlıklı teziyle doktor unvanı aldı. Halen Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü İktisat Tarihi Anabilim Dalı'nda akademik faaliyetlerine devam etmektedir. Çalışmaları ağırlıklı olarak Geç Osmanlı dönemi iktisat tarihi, Osmanlı iktisadi düşüncesinin kaynakları, Osmanlı basın tarihi, biyografi (özellikle İttihad ve Terakki dönemi) ve Balkanlar'ın iktisadi ve beşerî tarihi üzerine yoğunlaşmaktadır.

İçindekiler

GİRİŞ	1
<i>Mustafa Sacid Öztürk</i>	

I. BÖLÜM

İLİM, İRFAN VE KÜLTÜRÜN İZİNDE: ULEMA, MEŞÂYİH VE VAKIF

BALKANLARDAKİ BİR OSMANLI MÜFTÜSÜNÜN BİYOGRAFİSİ: OHRİLİ MEHMED DEHHÂR EFENDİ (Ö. 1915'TEN SONRA).....	9
<i>Gülsüm GÜLSEV ŞANVER</i>	

ŞERHU KİTÂBÎ'L-AHLÂK'I (ŞERHU AHLÂK-I ADÛD) BAĞLAMINDA MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE'NİN (Ö. 1113/1702) EĞİTİM ANLAYIŞI.....	25
<i>Zehra KUMRU</i>	

VİDİN MUHAFIZI İDRİS PAŞA VE KİTAP VÂKIFLIĞI	39
<i>Ayşenur ERDOĞAN</i>	

CUMHURİYET İSTANBUL'UNDA BALKAN KÖKENLİ ÜÇ HOCA: HASİP YARDIMCI, HÜSREV AYDINLAR, İSMAİL BAYRI	71
<i>Mehmet ERKEN</i>	

RUM İLİ'NDE HORASANİ BİR EREN: ŞEYH LÜTFULLAH ÜSKÜBÎ.....	93
<i>Eren Atala ERİŞ</i>	

I I. BÖLÜM

YEREL GÜÇLER VE DEVLET RİCALİ: ÂYANLAR, PAŞALAR VE TARİH YAZIMI

OSMANLI DEVLETİ'NDE YEREL BİR GÜÇ: ŞUMNU ÂYANI ÇAVUŞZADE SEYYİD İSMAİL AĞA (1780-1801)	117
<i>Alper Kağan KIRIÇ</i>	

OSMANLI RUMELİSİ'NDE ÂYANLIK, İSYAN VE SADAKAT:
OHRİ MÜTESELLİMİ CELÂLEDDİN BEY ÜZERİNE BİR İNCELEME..... 141
Nalan KARAÖZ

OSMANLI TARİH YAZIMINDA HAMİLİK İLİŞKİLERİNİN GÜCÜ VE YANSIMALARI:
LALA MEHMED PAŞA VE PEÇUYLU İBRAHİM EFENDİ 157
Özlem YILMAZ

I I I. BÖLÜM

ULUSLARARASI SİYASET, SAVAŞ VE DİPLOMASİ

BİR RUS SUBAYININ HATIRATINDA KIRIM SAVAŞI SIRASINDA TUNA BOYLARI
(1853-1854) 171
Yunus Emre AYDIN

BALKANLAR'DA 'FESAT'IN YENİ AKTÖRLERİ: KONT CAVOUR
VE GIUSEPPE GARİBALDİ (1859-1861) 185
İlkay KİRİŞÇİOĞLU

GIUSEPPE GARIBALDI'S BALKAN PLANS: A VIEW FROM THE
OTTOMAN RECORDS (1860-1862) 205
Anıl GÖÇ

İSTANBUL'DAN MAKEDONYA'YA BAKMAK: BULGAR EKSARHI
YOSİF'İN GÖZÜNDEN İLİNDEN AYAKLANMASI (1903)..... 221
Ergün HASANOĞLU

1908-1913 YILLARI ARASINDA BERLİN ELÇİLİĞİ'NİN MAKEDONYA
BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİNE DAİR RAPOR 243
Rıdvan KAŞIKÇI

GİRİŞ

Mustafa Sacid Öztürk

Osmanlı tarih yazıcılığı, uzun yıllar boyunca merkez odaklı, devletin kurumsal işleyişini ve büyük siyasi olayları önceleyen makro anlatıların gölgesinde şekillenmiştir. Bu yaklaşım, imparatorluğun geniş coğrafyasını ve yüzyıllara yayılan hâkimiyetini anlamak için faydalı bir çerçeve sunsa da tarihin asıl öznesi olan “insan”ı ve onun mekânla kurduğu çok katmanlı ilişkiyi zaman zaman geri planda bırakmıştır. Oysa tarih, sadece fermanların, savaşların veya antlaşmaların değil; bu süreçleri bizzat yaşayan, yönlendiren veya onlara maruz kalan bireylerin hikâyesidir. *Balkanlar’dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* başlıklı bu eser, Osmanlı Avrupası’na bu perspektiften, yani biyografinin ve mikro tarihin imkânlarını kullanarak bakmayı hedefleyen kolektif bir çabanın ürünüdür.

Başlıkta yer alan “portreler” ifadesi, eserin metodolojik omurgasını teşkil etmektedir. Burada portre, sadece bir biyografi derlemesi değil; dönemin zihniyet dünyasını, sosyal ağlarını ve iktidar ilişkilerini anlamak için bir anahtar olarak kullanılmaktadır. “İnsan”, tarihin akışındaki özne konumunu; “iktidar”, bu öznenin merkezle ve taşrayla kurduğu ilişkiyi; “hafıza” ise yaşananların kayda geçirilmesi, hatırlanması ve bazen de unutulması süreçlerini belirtmektedir. Bu üç kavramsal sütun üzerine inşa edilen eser, Osmanlı Avrupası’nın manevi ikliminden yerel güç odaklarına, oradan da imparatorluğun son dönemindeki diplomatik krizlere uzanan geniş bir panorama sunmaktadır.

Bu bakış açısıyla kurgulanan eser, tematik bütünlüğü sağlamak ve tarihsel süreci aşağıdan yukarıya doğru okumak adına üç ana bölüme ayrılmıştır.

Sorumlu Yazar: Mustafa Sacid Öztürk, msacidozturk@gmail.com

Atıf: Sacid, M. Ö. & (2025). Giriş, M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar’dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 1–5). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12MSO>

“İlim, İrfan ve Kültürün İzinde: Ulema, Meşâyih ve Vakıf” başlığını taşıyan ilk bölüm Osmanlı’nın Balkanlar’daki varlığının sadece askerî ve idari bir mahiyet arz etmediğini; bu coğrafyanın aynı zamanda derin bir ilim ve irfan havzası olduğunu gösteren çalışmalara ayrılmıştır. Bu bölümdeki makaleler, Rumeli’nin manevi topografyasını şekillendiren şahsiyetleri merkeze almaktadır.

Gülsüm Gülsev Şanver imzalı ve “Balkanlardaki Bir Osmanlı Müftüsünün Biyografisi: Ohrili Mehmed Dehhâr Efendi (Ö. 1915’ten Sonra)” başlığını taşıyan bölümün ilk makalesi, taşrada dinî bürokrasinin işleyişini ve bir müftünün gündelik hayatını mercek altına almaktadır. Arşiv belgelerinden beslenen bu biyografik çalışma, Mehmed Dehhar Efendi’nin şahsında, Osmanlı’nın son döneminde taşrada görev yapmanın zorluklarını, halkla kurulan ilişkileri ve yerel otoritenin sınırlarını tartışmaktadır. Şanver’in çalışması, “sıradan” gibi görünen bir bürokratın hayat hikâyesi üzerinden dönemin sosyal tarihine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Zehra Kumru’nun “Şerhu Kitâbi’l-Ahlâk’ı (Şerhu Ahlâk-I Adûd) Bağlamında Müneccimbaşı Ahmed Dede’nin (Ö. 1113/1702) Eğitim Anlayışı” başlıklı makalesi, Selanikli bir âlimin zihin dünyasına odaklanarak Osmanlı ilmiye sınıfının entelektüel derinliğini gözler önüne sermektedir. Ahmed Dede’nin ahlak felsefesi ve eğitim üzerine görüşlerinin tahlil edildiği bu çalışma, Osmanlı ulemasının eğitimi sadece bir bilgi aktarımı olarak değil, bir şahsiyet ve fazilet inşası süreci olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Kumru’nun analizi, dönemin eğitim anlayışını biyografik bir mercekten okuyarak kitabın “ilim” vurgusunu güçlendirmektedir.

Balkanlar’da kültürün kurumsallaşması ve bilginin gelecek nesillere aktarılmasında vakıf müessesesinin rolü, Ayşenur Erdoğan’ın “Vidin Muhafızı İdris Paşa ve Kitap Vâkıflığı” başlıklı çalışmasında ele alınmaktadır. Askerî ve idari bir figür olan İdris Paşa’nın, kurduğu kitap vakfıyla bir kültür hamisine dönüşmesi, Osmanlı paşalarının “seyfiye” sınıfına mensup olsalar dahi “ilmiye” ile kurdukları organik bağı göstermesi açısından dikkat çekicidir. Erdoğan, vakfiyeler üzerinden bir paşa portresi çizerken, aynı zamanda sınır boylarındaki bir serhat şehri olan Vidin’in kültürel canlılığına da ışık tutmaktadır.

Mehmet Erken’in “Cumhuriyet İstanbul’unda Balkan Kökenli Üç Hoca: Hasip Yardımcı, Hüsrev Aydınlar, İsmail Bayrı” başlıklı makalesi, imparatorluk bakiyesi ulemanın ulus-devlet ve Cumhuriyet İstanbul’undaki serüvenine odaklanmaktadır. Erken, Serez ve Ohri gibi Osmanlı’nın ilim havzalarından payitahta gelen bu üç ismin; tekkelerin görünürlüğünün kısıtlandığı ve medreselerin kapatıldığı köklü bir dönüşüm evresinde, dinî hayatın ve eğitimin sürekliliğini sağlama

çabalarını incelemektedir. Çalışma, “göçmen” (muhacir) kimliğinin dinî otorite inşasındaki rolünü, Gümüşhanevi Dergâhı’ndan Fatih Camii ders halkalarına uzanan bir düzlemde ve hemşehrilik ağları bağlamında tartışmaktadır.

Bölümün son makalesi olan Eren Atala Eriş’in kaleme aldığı “Rum İli’nde Hora-sanî Bir Eren: Şeyh Lütfullah Üskübî” başlıklı çalışma, Balkanlar’ın İslamlaşma sürecinde derviş-gazi tipolojisinin ve tasavvufi neşvenin rolünü Üsküp özelinde ve Şeyh Lütfullah’ın şahsında somutlaştırmaktadır. Makale, bir yandan ailenin şeceresini ve köklerini takip ederek “hafıza”nın izini sürerken, diğer yandan Üsküplü Atâ mahlasıyla bilinen bu zatın edebî ve manevî yönünü ortaya koyarak “insan” unsurunu derinlemesine işlemektedir. Bu çalışma, Rumeli’deki tekke kültürünün ve manevî otoritenin, bölgenin sosyal dokusuna nasıl nüfuz ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Eserin ikinci bölümü siyasi alanı merkeze almakta; “iktidar” kavramını merkez-taşra ilişkileri, yerel güç odakları ve tarih yazımı ekseninde sorgulamaktadır. “Yerel Güçler ve Devlet Ricalî: Âyanlar, Paşalar ve Tarih Yazımı” başlığını taşıyan bu bölümdeki çalışmalar, Osmanlı idaresinin taşradaki temsilcileri ile kendi nüfuz alanlarını yaratan yerel aktörler arasındaki gerilimli ve değişken ilişkiye yoğunlaşmaktadır.

Alper Kağan Kıracı’nın “Osmanlı Devleti’nde Yerel Bir Güç: Şumnu Âyanı Çavuşzade Seyyid İsmail Ağa (1780-1801)” başlıklı makalesi, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı taşra idaresinin merkezine oturan âyanlık kurumunu, Şumnu örneği üzerinden incelemektedir. Merkezî otoritenin zayıfladığı bir dönemde yerel elitlerin nasıl güç kazandığını, devletle nasıl pazarlık masasına oturduğunu ve bölge halkı üzerindeki nüfuzlarını irdeleyen bu çalışma, âyanlık olgusunu soyut bir kavram olmaktan çıkarıp daha canlı bir portreye dönüştürmektedir.

Benzer bir temayı farklı bir coğrafyada ve bağlamda ele alan Nalan Karaöz, “Osmanlı Rumelisi’nde Âyanlık, İsyan ve Sadakat: Ohri Mütesellimi Celâleddin Bey Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmasıyla, yerel bir yöneticinin sadakat ile isyan arasındaki hassas çizgide nasıl yürüdüğünü göstermektedir. Celâleddin Bey portresi, Osmanlı taşra idaresindeki güç mücadelelerinin, ittifakların ve ihanetlerin karmaşık yapısını anlamak için zengin bir vaka analizi sunmaktadır. Karaöz, biyografik verileri dönemin siyasi olaylarıyla zengileştirerek, taşra idarecilerinin ikili doğasını (hem devlet adamı hem yerel güç) başarılı bir şekilde resmetmektedir.

Bölümün son çalışması olan Özlem Yılmaz’ın “Osmanlı Tarih Yazımında Hamilik İlişkilerinin Gücü ve Yansımaları: Lala Mehmed Paşa ve Peçuylu İbrahim Efendi” başlıklı makalesi, iktidar ilişkilerinin tarih yazımına ve hafızaya nasıl

yansıdığını tartışmaktadır. Estergon Fatihî Lala Mehmed Paşa ile tarihçi Peçuylu İbrahim Efendi arasındaki “hami-mahmi” (koruyan-korunan) ilişkisine odaklanan Yılmaz, tarihçinin kaleminin hamisine duyduğu sadakatle nasıl şekillendiğini, olayların aktarımında duygusal bağların ve siyasi çıkarların nasıl rol oynadığını analiz etmektedir. Bu çalışma, kitabın “hafıza” temasına güçlü bir katkı sunarak, tarihsel metinlerin satır aralarındaki iktidar ilişkilerini deşifre etmektedir.

Kitabın üçüncü ve son bölümü “Uluslararası Siyaset, Savaş ve Diplomasi” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, odağı yerel dinamiklerden uluslararası arenaya taşıyarak, 19. ve 20. yüzyılda Balkanlar’ı Osmanlı açısından bir “kriz merkezi”ne dönüştüren süreçleri; savaşlar, dış müdahaleler ve diplomatik tartışmalar üzerinden okumaktadır. Bu bölümdeki makaleler, imparatorluğun bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan güç boşluğunu ve bu boşluğu doldurmaya çalışan aktörleri ele almaktadır.

Yunus Emre Aydın, “Bir Rus Subayının Hatıratında Kırım Savaşı Sırasında Tuna Boyları (1853-1854)” başlıklı çalışmasında, “öteki”nin bakışını merkeze almaktadır. Kırım Savaşı’nın Tuna cephesindeki yansımalarını bir Rus subayının hatıratı üzerinden okuyan Aydın, savaşın sadece stratejik ve askerî boyutunu değil, insani ve gündelik boyutunu da gözler önüne sermektedir. Bu çalışma, savaş tarihini “hafıza” üzerinden yeniden kurarken, düşman algısının ve cephe gerisindeki hayatın inceliklerine dair önemli veriler sunmaktadır.

İlkay Kirişcioğlu ve Anıl Göç’ün makaleleri, 19. yüzyılın ortalarında Avrupa’da yükselen milliyetçilik hareketlerinin ve İtalyan birliğinin (Risorgimento) Balkanlar üzerindeki etkilerini, Giuseppe Garibaldi ve Kont Cavour gibi figürler üzerinden tartışmaktadır. Kirişcioğlu, “Balkanlar’da ‘Fesat’ın Yeni Aktörleri: Kont Cavour ve Giuseppe Garibaldi (1859-1861)” başlıklı çalışmasında, İtalyan devrimci ağlarının Balkanlar’daki ayrılıkçı hareketleri nasıl kışkırttığını ve Osmanlı bürokrasisinin bu “fesat” hareketlerini nasıl algıladığını incelemektedir. Anıl Göç ise “Giuseppe Garibaldi’s Balkan Plans: A View From The Ottoman Records (1860-1862)” çalışmasıyla, Garibaldi’nin Balkanlar’a yönelik askerî planlarını ve Osmanlı Devleti’nin bu tehdide karşı aldığı önlemleri arşiv belgeleri ışığında analiz etmektedir. Her iki çalışma da Balkanlar’daki yerel milliyetçiliklerin uluslararası devrimci ağlarla nasıl eklemlendiğini göstermesi bakımından tamamlayıcı niteliktedir.

Bölgedeki etnik ve dinî çatışmaların zirveye çıktığı İlinden Ayaklanması, Ergün Hasanoğlu’nun “İstanbul’dan Makedonya’ya Bakmak: Bulgar Eksarhı Yosif’in Gözünden İlinden Ayaklanması (1903)” makalesinde, dönemin önemli dinî-siyasi

figürlerinden biri olan Bulgar Eksarhı Yosif'in perspektifinden ele alınmaktadır. Hasanoğlu, ayaklanmanın arka planını, Eksarhlığın rolünü ve Yosif'in İstanbul ile Makedonya arasındaki diplomasisini irdeleyerek, kriz anlarında dinî liderlerin oynadığı siyasi rolü ortaya koymaktadır. Bu çalışma, farklı bir figürün gözünden imparatorluğun yaşadığı sarsıntıyı anlamak adına önemli bir bakış sunmaktadır.

Kitabın son makalesini oluşturan Rıdvan Kaşıkçı'nın "1908-1913 Yılları Arasında Berlin Elçiliği'nin Makedonya Bölgesindeki Faaliyetlerine Dair Rapor" başlıklı çalışması, imparatorluğun Balkanlar'daki son dönemine odaklanmaktadır. Berlin Elçiliği'nin raporları ve istihbarat bilgileri üzerinden Makedonya meselesinin uluslararası diplomasideki yansımalarını inceleyen Kaşıkçı, bölgenin elden çıkış sürecini diplomatik hafıza üzerinden okumaktadır. Bu çalışma, "kriz ve çöküş" temasının, devletin en üst düzey diplomatik mekanizmalarında nasıl yansıdığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza, Osmanlı tarih yazımında biyografi ve mikro tarih çalışmalarının sunduğu imkânların Balkan coğrafyası özelinde bir değerlendirmesi olarak okunabilir. Eserde bir araya getirilen on üç makale, farklı disiplinlerden ve perspektiflerden hareketle, bölgenin sosyal, siyasi ve kültürel tarihine dair biyografi merkezli bir okuma denemesidir.

Bu çalışma, Osmanlı Avrupası'nı tekil ve donuk bir idari birim olarak değil; uleması, yerel güçleri, bürokratları ve dış aktörleriyle etkileşim hâlindeki dinamik bir yapı olarak ele almaktadır. Kitabın üç ana bölümü –kültürel hayat, yerel iktidar ilişkileri ve uluslararası diplomasi– bireysel yaşam öykülerinin ve yerel vakaların, genel tarihsel süreçlerle nasıl eklemlendiğini göstermektedir. Ulemanın manevi nüfuzundan âyanların siyasi hamlelerine, savaş hatıratlarından diplomatik raporlara uzanan bu metinler, makro tarih anlatılarının çoğu zaman göz ardı ettiği yerel ve bireysel detayları akademik bir çerçevede tartışmaya açmaktadır.

Eser, tarihsel olayların anlaşılmasında "insan" unsurunun ve "ilişkiler ağının" belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, kitapta yer alan portreler, sadece birer biyografik veri yığını değil, dönemin zihniyet dünyasını ve kurumsal işleyişini anlamayı sağlayan birer analiz birimi olarak değerlendirilmelidir. Balkanlar'dan Portreler Balkan tarihçiliği alanındaki mevcut literatüre katkı sağlamayı ve bu alanda yapılacak yeni araştırmalar için bir zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

I. BÖLÜM

İLİM, İRFAN VE KÜLTÜRÜN İZİNDE: ULEMA,
MEŞÂYİH VE VAKIF

BALKANLARDAKİ BİR OSMANLI MÜFTÜSÜNÜN BİYOGRAFİSİ: OHRİLİ MEHMED DEHHÂR EFENDİ (Ö. 1915'TEN SONRA)

*A BIOGRAPHY OF AN OTTOMAN MUFTI IN THE BALKANS:
OHRILI MEHMED DEHHÂR EFENDI (D. AFTER 1915)*

Gülsüm GÜLSEV ŞANVER

Doktora Adayı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye

 <https://orcid.org/0009-0008-3867-0188> <https://ror.org/04mma4681>

Özet: Mehmed Dehhâr Efendi, 1833/34 yılında Kuzey Makedonya'nın Ohri kasabasının İskender Bey Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. 1871/72 tarihinde otuzlu yaşlarının son yıllarında Ohri müftüsü olarak atanmıştır. İlmi faaliyetlerinde kendisinden aldığı derslerin önemli bir yer tuttuğu dedesi Süleyman Efendi'nin Ohri'nin sabık müftüsü olması, onun Osmanlı ilmiye sınıfı içinde köklü bir aileye mensup olduğunu göstermektedir. Ulema ailesine mensup olan Mehmed Dehhâr Efendi, Ohri'de resmî olarak yirmi yılı aşkın bir süre müftülük görevinde bulunmuş ancak bu çalışma ile tespit edildiğine göre kırk yılı aşkın bir süre bölgede aktif bir şekilde faaliyet göstermiştir. Bu uzun görev süresi boyunca hem meşihat kurumu içerisindeki tecrübesi hem de bölgedeki konumu itibarıyla dikkat çeken bir şahsiyet olmuştur.

Özellikle Yunan Savaşı (1897) sırasında üstlendiği roller ve halkla kurduğu ilişkiler, Mehmed Dehhâr Efendi'nin yalnızca dini bir otorite olarak değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne ve yerel halka bağlı bir aktör olarak da değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Meşihat makamına gönderilen tercüme-i hâllerinin yanı sıra müftülük görevi süresince bireysel ve toplumsal hayatına dair tutulan resmî kayıtların çeşitliliği hem onun biyografisine dair malzeme sunmakta hem de sosyal ilişkiler ağının tespit edilmesini sağlamaktadır. Müftülük görevinin Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetinin son dönemlerine denk gelmesi ise, Osmanlı Ohrisi'ni bir müftünün hayatı üzerinden incelemeye de olanak tanımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Ohri Müftüsü Mehmed Dehhâr Efendi'ye dair bilgi içeren arşiv kayıtlarından hareketle 19. ve 20. yüzyılda Ohri'de yaşayan bir Osmanlı müftüsünün

biyografisini ortaya koymaktır. Bu biyografinin önemi kendisine dair ikincil literatürde birkaç satırdan fazla bilgiye rastlanmayan Dehhâr Efendi'nin görev süresi boyunca gündelik hayatından, mesleki pratiklerinden ve sosyal ilişkilerinden hareketle hayat hikâyesinin oluşturulma çabasıdır. Söz konusu biyografi, bir din adamının gündelik yaşamına ışık tutmanın yanı sıra Ohri'nin sosyal ve kültürel tarihine dair çıkarımlar yapmayı da sağlamaktadır. Buna ek olarak bu çalışma ile Mehmed Dehhâr Efendi'nin kurumsal pratikleri üzerinden Balkanlar'daki müftülük kurumunun işleyişine ve Osmanlı idaresi altındaki dini bürokrasinin yapısına dair bir örnek de sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı müftüsü, Ohri, Mehmed Dehhâr Efendi, biyografi

Abstract: Mehmed Dehhâr Efendi was born in 1833/34 in the İskender Bey neighborhood of the town of Ohrid, in North Macedonia. In 1871/72, in the late years of his thirties, he was appointed as the mufti of Ohrid. The fact that his grandfather, Süleyman Efendi, from whom he received significant lessons in his scholarly activities, was the former mufti of Ohrid indicates that he belonged to a well-established family within the Ottoman scholarly class (*İlmiyye*). As a member of an ulemâ family, Mehmed Dehhâr Efendi held the post of mufti officially for over twenty years, yet archival evidence suggests that his active engagement in the region extended beyond four decades. Throughout his long tenure, he emerged as a significant figure, both in terms of his experience within the institution of the Ottoman sheikh al-Islam office (*Meşihât*) and his role in the local region.

His roles during the Greek War (1897) and his relations with the local population make it possible to evaluate Mehmed Dehhâr Efendi not only as a religious authority but also as an active figure loyal to both the Ottoman state and the local community. In addition to the tercüme-i hâl (biographical statements) he submitted to the Meşihât, the variety of archival records concerning his personal and social life during his tenure as mufti provide rich material for reconstructing his biography and mapping his social network. The fact that his tenure coincided with the late period of Ottoman rule in the Balkans also allows for an examination of Ottoman Ohrid through the lens of an individual's life.

The primary aim of this study is to reconstruct the biography of Mehmed Dehhâr Efendi, the Mufti of Ohrid, on the basis of archival sources that document his life and activities. The significance of this biography lies in the effort to write the life story of a figure about whom the secondary literature offers little more than a few lines. Drawing on records of his daily practices, professional duties, and social relations, this study seeks to portray an Ottoman mufti's life in the late nineteenth and early twentieth centuries. Beyond illuminating the everyday experiences of a religious scholar, the biography contributes to our understanding of the social and cultural history of Ohrid. Furthermore, by examining Mehmed Dehhâr Efendi's institutional practices, the study offers a valuable case for understanding the functioning of the muftiship institution in the Balkans and the structure of the religious bureaucracy under Ottoman administration.

Keywords: Ottoman mufti, Ohrid, Mehmed Dehhâr Efendi, biography

Sorumlu Yazar: Gülsüm Gülşev Şanver, gulsum.gulsevsanver@stu.fsm.edu.tr

Atıf: Gülşev Şanver, G. (2025). Balkanlardaki bir Osmanlı müftüsünün biyografisi: Ohri Mehmed Dehhâr Efendi (ö. 1915'ten sonra). M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 9–24). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12GGS>

Giriş

Osmanlı Devleti XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Balkanlardaki fetih faaliyetlerini arttırmıştır. Bu dönem içerisinde gerçekleştirilen fetihlere yönelik verilen tarihlerle ilgili 1385 ya da 1395 şeklinde farklı rivayetler bulunmakla birlikte Ohri'nin fethi de bu süreler içerisinde gerçekleşmiştir. Osmanlı idaresine geçtikten sonra bir sancak merkezi haline getirilen Ohri şehrine yerleştirilen Müslüman halkın ve askerlerin dini ihtiyaçlarına yönelik olarak iki kilise camiye çevrilmiştir. XVI. Yüzyıla ait tahrir kayıtlarında şehrin fizikî durumuyla ilgili tespit edilen kayıtlar şehrin nüfusunu da yansıtmaktadır. Bu çalışmada müftülük kurumunun incelenmesi sebebiyle şehirdeki Müslüman nüfus merak edilmektedir. Zira üzerinde durulacak olan müftülük müessesesi Müslümanların dini otoritesi olarak bölgede görev yapmaktadır. XVI. Yüzyılda 93 olan Müslüman hanesi zamanla 249 ve 270 şeklinde artmıştır. Bölgedeki Müslüman nüfusun hem göçler hem de ihtida faaliyetleri ile günden güne çoğaldığı tespit edilmektedir (Aruçi, 2007: 331).

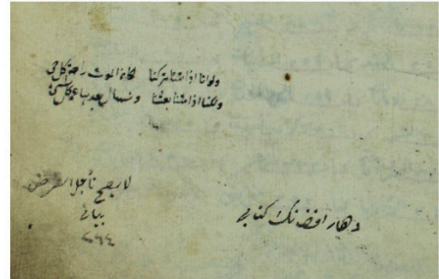
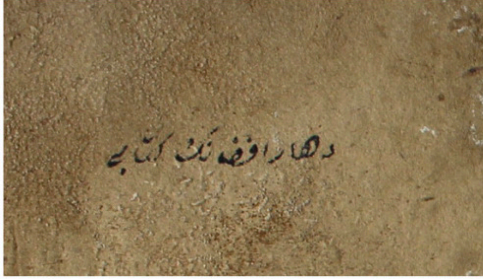
Bölge ile ilgili detaylı bilgi veren Evliya Çelebi'nin anlatıları şehrin genel yapısıyla ilgili olduğu için burada zikredilmeyecek olsa da bu bilgiler arasında sunulan medrese, darülhadis ve sıbyan mektebinden Müslüman nüfusun uğrak mekanları olarak bahsetmek gerekmektedir (İbrahimgil, 2014: 107). Bunun yanı sıra Halvetiyye şeyhi Mehmed Hayatî tarafından XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında kurulan Ohri'deki ilk Halveti tekkesini ve bu tekkeye bitişik olan Tekke Camii Müslüman nüfusun bir araya geldiği mekanlardan birisi olarak dikkat çekmektedir (Salih, 2014: 271; Ağanoğlu, 2016: 149). Bahsi geçen bu mekanlar aracılığıyla Müslüman nüfusun yoğunluğuna ve dolayısıyla müftünün sorumluluk alanına dair fikir edinmek mümkündür. Bu noktada müftülük kurumunun Osmanlı'nın mirası olarak Balkanlardaki birçok şehirde var olduğunu da vurgulamak yerinde olacaktır. Bunlardan Ohri müftülüğüyle ilgili müstakil bir çalışma olmasa da Dobruca'daki müftülükler üzerinden bu kurumun Balkanlar'daki pratiklerine dair bir okuma yapmak mümkündür (Aksu, 2011: 71).

Bölge müftüleri kendi sorumluluk alanlarındaki halka hizmet vermekle yükümlü olmasının yanı sıra çevre bölgelerdeki müftülerle de irtibat halindedir. Buna örnek olarak Manastır'dan Ohri'ye ramazan ayı münasebetiyle gidecek olan ilim talebesi Hafız Receb Efendi için Manastır müftüsünün Ohri müftüsüne mektup göndererek ismi geçen öğrenciye yardım edilmesini talep etmesi gösterilebilir (BOA, YB. 021, Ohri, 184).

Osmanlı Devleti'nin Ohri şehrindeki hâkimiyeti 1912 yılında sona ermiştir (Aruçi, 2025: 332). Şehrin Osmanlı hâkimiyetindeki süreci dolaylı olarak bu çalışmanın temel konusu olan Mehmed Dehhâr Efendi'nin biyografisi üzerinden de

görülecektir. Nitekim Dehhâr Efendi yaşı ilerlemesine rağmen halkın talebi doğrultusunda müftülük görevine devam etmiş ve bu süreçlere de şahitlik etmiştir (BOA, YB. 021, Ohri, 271).

Ohri şehrinde 292 cilt yazma eser bulunmaktadır. Bu ciltler içerisinde bulunan 457 adet yazma eserin kuyudatına yönelik tarafımca hazırlanan doktora tezinde yazma eserlerin maliklerinin kimler olduğu da tespit edilmektedir. Bu koleksiyondaki 2 nüshanın Dehhâr Efendi'nin mülkünde bulunduğu tespit edilmiştir.¹ İsmi geçen bu kişinin kimliğine yönelik ikincil literatür taraması yapıldığında ise kendisiyle ilgili Sadık Albayrak'ın zikrettiği birkaç satır bilgi haricinde bir bilgiye rastlanmamıştır (Albayrak, 1996: 66). Akabinde arşiv taraması yapılmış ve Yabancı Arşivlerin Makedonya kodunda Dehhâr Efendiyle -arşivdeki kayıtlarda okunduğu şekliyle Dehar Efendi- ilgili 100 adet belge bulunmuştur. Bunun yanı sıra Meşihat Arşivi'ndeki Ulema Sicil Dosyalarında Dehhâr Efendi'ye kayıtlı 2 dosya tespit edilmiştir (USD 1004, 4903).

Görsel 1: Dehhâr Efendi'ye Dair İki Not

(Ohri Bölge Arşivi, Ohri c. 75, Ia; Ohri Bölge Arşivi, Ohri c. 46, IIa.)

Tespit edilen belgelerin içeriği incelendiğinde belgelerde ismi zikredilen Dehhâr Efendi'nin mülkiyetinde bulunan eserler de dikkate alınarak literatürde ismi geçmeyen ancak Ohri'de uzun süre müftülük yapmış olan Dehhâr Efendi olduğu tespit edilmiştir. Arşiv belgeleri detaylı bir şekilde incelendiğinde ise Dehhâr Efendi'nin biyografisinin bu belgelerden hareketle inşa edileceği görülmüştür. Nitekim bu belgelerden birkaç tanesi kendisinin otobiyografisini içermektedir. Meşihat makamına gönderilen tercüme-i hâlinin müsveddesinde ve Sicill-i Umumi'ye kayıtlı belgede Dehhâr Efendi'nin biyografisinin temel taşlarını

1 Dehhâr Efendi'nin mülkünde Tenvîru'l-Ezhân ve'z-Zemâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir ile el-İstifâ li-Beyânî Me'âni's-Şifâ eserlerinin nüshaları bulunmaktadır. Nüshalarda "Dehhâr Efendi'nin kitabı" notu kayıtlıdır.

bulmak mümkündür (Sicill-i Umumi, 227). Yine Ulema Sicil Dosyalarındaki belgeler içerisinde kendisinin biyografisine dair detaylar tespit edilmektedir (USD 1004, 4903). Bunun yanı sıra görev yaptığı süre boyunca kişisel hayatı, sosyal ilişkileri ve müftülük göreviyle ilgili belgelere yansıyan detaylardan hareketle inşa edilecek biyografisi bu çalışma ile ilk defa araştırmacılara sunulacaktır. Ortaya çıkan bu biyografi sayesinde hem Dehhâr Efendi'nin kişisel hikâyesini okumak mümkün olacak hem de Ohri'deki müftülük kurumunun yapısına dair bir örnek sunulacaktır. Bu sayede Osmanlı Balkanlarındaki ilmiye sınıfının ve müftülük yapısının işleyişi de görülecektir. Dehhâr Efendi'nin bölgede uzun süre müftülük yapması kurumun hem rutin işleyişini hem geçiş sürecini ve tarihsel süreç içerisindeki durumunu göstermesi bakımından da çok sayıda örnek içermektedir. Bu metin 5 Eylül 2025 tarihinde Üsküp'te gerçekleşen 5. Uluslararası Balkan Çalışmaları Kongresi'nde sunulan tebliğin gözden geçirilmiş versiyonudur.² Dehhâr Efendi'ye yönelik farklı araştırmalar tarafımızca devam etmektedir.

Ohri Müftüsü Mehmed Dehhâr Efendi (1248/49-1833/34)

Ohri Müftüsü Mehmed Dehhâr Efendi, 1248/49 (Hicrî) / 1833/34 (Milâdî) senesinde Ohri kasabasının İskenderiye mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası, Ohri Ziraat Müdürlüğü'nde bulunmuş olan ve aynı zamanda sipahi sınıfına mensup Cafer Paşa Efendi diye bilinen Cafer b. Tahir Ağa'dır. 95 yaşında vefat etmiştir (BOA, YB. 021, Ohri, 21). Müftüzadelere mensup olan ailesi Osmanlı toplumunda saygı duyulan bir ilmiye geleneğine sahiptir. Anne tarafından dedesi, Ohri müftüsü merhum Süleyman Efendi'dir. Bu ulema aile yapısı içerisinde küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olan Dehhâr Efendi, yoğun bir tahsil süreci geçirmiştir. Doğum tarihine dair farklı rivayetler bulunmakla birlikte bu çalışmada kendisinin tercüme-i hâlinde belirttiği bilgi esas alınmıştır (Kaloshi, 2010: 157). Ulema Sicil Dosyalarındaki tezkirelerde belirtildiğine göre annesi müteveffa Zahide hanımdır. İkamet ettiği hane Manastır vilayetindeki/dairesindeki Ohri kazasının/memleketinin İskender Bey mahallesindeki 23. ve 25. hane olarak kaydedilmiştir. Bir tezkirede uzun boylu, siyah gözlü ve kırça sakallı olarak tavsif edilen Dehhâr Efendi'nin eşkâli diğer tezkirede yine uzun boylu ancak bu defa ela gözlü ve buğday tenli olarak kaydedilmiştir (USD 1004, 3; 4903, 17).³ Bu bel-

2 Gülsüm Gülsev Şanver, "A Biography of an Ottoman Mufti in the Balkans in the 19th and 20th Centuries: Ohri Mehmed Dehhâr Efendi (d. after 1915)" 5. International Balkan Studies Congress, 5-7 September 2025, Skopje-North Macedonia.

3 10 Temmuz 1300 ve 20 Mart 1327'ye tarihlenen bu iki tezkirenin alt kısmında "Bâlâda isim ve şöhet ve hâl ve sıfatı muharrer olan Müfti Dehhâr Efendi bin Paşa Devlet-i Aliyye'nin tâbiyyetini hâiz olup ol sûretle cerîde-i nüfûsta mukayyed bulunduğunu müşîr iş bu tezkire i' tâ kılındı" açıklaması kayıtlıdır.

gelerde Manastır'ın vilayet ve daire, Ohri'nin de kaza ve memleket olarak farklı şekillerde tanımlanması bölgenin idari işleyişine dair bir örnek olarak dikkatini-ze sunulmaktadır.

اسم و تخلص	برای رسیدگی	واریه بی اسید	تاریخ و مکان و روز	مقام	محل و مکان	مقام و منصب	درجات و حقوق
یوسف خاں	مستوفی	مستوفی	۱۶۶۹	مستوفی	مستوفی	مستوفی	مستوفی
اسم و تخلص	برای رسیدگی	واریه بی اسید	تاریخ و مکان و روز	مقام	محل و مکان	مقام و منصب	درجات و حقوق
اسم و تخلص	برای رسیدگی	واریه بی اسید	تاریخ و مکان و روز	مقام	محل و مکان	مقام و منصب	درجات و حقوق

Görsel 2: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye tezkiresidir

(Ulemâ Sicil Dosyaları 4903, s. 17)

İlk eğitimini Ohri Mekteb-i İbtidaisi'nde alan Dehhâr Efendi, Arapça gramer (sarf ve nahiv), mantık, meanî, şerh-i akaid (Teftazânî, Şerhu'l-Akâid), tefsir (Tebareke ve Amme Sureleri), hadis, fıkıh (İbrahim Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hukkâm fî Şerhi Gururî'l-Ahkâm*; Kâdî İyaz, *eş-Şifâ*; Birgivi Mehmed Efendi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*)⁴, feraiz ve kelim gibi ilimlerden dersler almıştır. Bu ilimleri öncelikle dedesi Süleyman Efendi'den okumuş, daha sonra Ohri Medresesi'nin meşhur müderrisi Şahin Efendi'den tahsil ederek icazet almıştır.⁵ Ayrıca İşkodralı Edhem Efendi'den *Mesâbîh* (Ferrâ el-Begâvî, *Mesabîhu's-Sünne*),

4 Şifâ-i Şerîf ve Tarikat-ı Muhammediyye'yi fıkıh ilmine dair aldığı dersler arasında zikrettiği için bu metinde de eserler fıkıh bahsine not düşülmüştür. İlimler tasnifi göz önünde bulundurulduğunda bahsi geçen eserlerin birçok ilmi hâvî olması hangi dönemde hangi ilim başlığı altında zikredildiğini göstermesi bakımından Dehhâr Efendi'nin ifadeleri önem arz etmektedir.

5 Şahin Efendi'den aldığı eğitimi "... tekmi'l-i nüsha etmiş ve bir kıt'a icazetname ahzine muvaffak olmuşum." şeklinde ifade etmiştir.

Meşârik (Radiyüddin es-Sâgânî, *Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye*) ve Usul-i Fıkıh dersleri alması devrinin önde gelen âlimlerinden de istifade ettiğini göstermektedir. Bu eğitim süreci neticesinde medrese derecelerini tamamlamış, medrese müfredatında bulunan eserlerle meşgul olmuş ve günümüz tabiriyle önemli klasik metinleri devrin önde gelen alimlerinden okumuştur. Dehhâr Efendi'nin aldığı eğitimler Arapçaya hakimiyetini göstermektedir ancak kendisi Türkçe ve Arapça dillerinin yanı sıra Bulgarca ve Arnavutça dillerine de vâkıftır (BOA, YB. 021, Ohri, 21).⁶

1856 tarihine kayıtlı bir belgede İskender Bey Mescid-i Şerif Vakfı'nın imamet görevini yevmi on akçe ile üstlenen dedesi Süleyman Efendi'nin vefatından sonra oğullarının da bulunmaması sebebiyle ehliyeti ile bilinen torunu Dehhâr Efendi'ye verildiği belirtilmektedir. Buna göre Dehhâr Efendi'nin 20'li yaşlarının başında imamlık yaptığı tespit edilmektedir (BOA, YB. 021, Ohri, 49).

1867 tarihli bir kadı ilamında da Dehhâr Efendi'nin aile hayatına dair bir ipucu yakalamak mümkündür. Buna göre Dehhâr Efendi 34 yaşından önce evlenmiş ve boşandığı eşi Gülşah binti Mustafa ile aralarındaki borç davasından anlaşıldığına göre eşinden boşanmıştır. İki arasında alacak verecek davasından bahseden bu kadı ilamında Dehhâr Efendi'den talep edilen 300 veya 375 kuruş alacağa karşılık Dehhâr Efendi'nin nafaka namıyla verdiği 300 kuruşa dair savunmada bulunduğu görülmektedir. Belgenin yıpranmış kısımları bulunduğundan metni eksiksiz okumak mümkün olmasa da Dehhâr Efendi'nin kişisel hayatına dair edinilen bu bilgiler açısından belge önem arz etmektedir (BOA, YB. 021, Ohri, 85). 1909 tarihli bir başka belgede ise Mehmed Dehhâr Efendi'nin nikahlı eşi Hacıye Hanko'nun mahkemeye verdiği 25 Kânunusani 1324 tarihli arzuhâlde Dehhâr Efendi'nin kendisine vereceği eşyanın hepsini vermediği beyan edilmekte ve mahkeme kararı ile kalan eşyanın kadına verilmesi Dehhâr Efendi'den talep edilmektedir. Dehhâr Efendi bu sırada 76 yaşındadır (BOA, YB. 021, Ohri, 54). 1327 tarihli tezkirede ise kendisinin bir zevcesi olduğu not edilmiştir (USD, 4903, 17). Bu sebepten ikinci eşine yönelik ifadelere şu anda temkinli yaklaşılmaktadır.

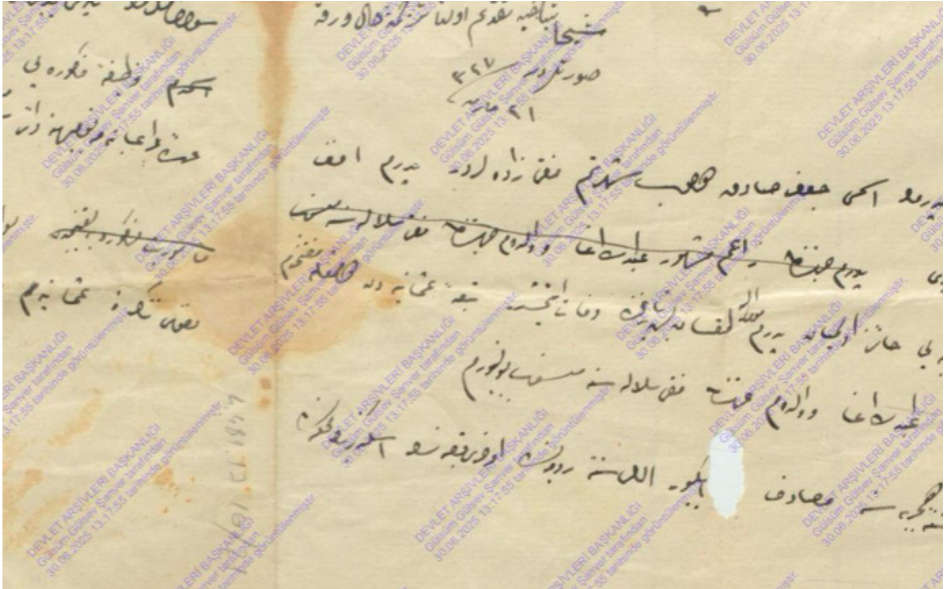
Osmanlı ilmiye teşkilatında yükselen Dehhâr Efendi, 27 Şevval 1288 (27 Kânun-ı evvel 1287 Rumi / yaklaşık 1871) tarihinde Ohri Müftülüğüne tayin edilmiştir. Bu görevi öncesinde müsevvidlik⁷ gibi vazifelerle de meşgul olmuş, müftülüğe kadar olan süreçte yaklaşık yirmi yıl ilmiye teşkilatında çeşitli derecelerde hizmet etmiştir (BOA, YB. 021, Ohri, 21). Daha sonra, 1306 Şevval'inde (1889) Bursa mü-

6 “Bulgar ve Arnavud lisanıyla tekellüm edebilirim.”

7 Çeşitli dairelerde yazışmaların müsvedde versiyonlarını hazırlayan kâtiplere verilen isim. Müsevvidlik fetva kaleminde de bağımsız olarak işleyen bir birimdir (Afyoncu, 2022: 53-55).

derrisliğine de tayin edilmiştir. 19 senedir Ohri Müftülüğü görevini yürüttüğünü ifade eden Dehhâr Efendi kendisinin Bursa Müderrisliğine tayin edilmesinin akabinde meşihate teşekkürlerini ileten bir yazı kaleme almıştır (BOA, YB. 021, Ohri; 128). Kendisine ve eğitim bilgilerine yönelik resmî belgeler arasında nüfus tezkiresi, icazetnameler, müftülük menşuru ve Bursa müderrisliği ruy-i hümayunu gibi önemli evrakların bulunduğu kendi ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Bu belgeler Dehhâr Efendi'nin hem aldığı eğitimleri belgelemek hem de Osmanlı devlet yapısındaki mevkinin göstermektedir.

Dehhâr Efendi'nin vefat tarihi bilinmemekle birlikte, 1911 tarihli tercümeihâl müsveddesi onun bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Nitekim diğer arşiv belgelerindeki bilgilerden hareketle Dehhâr Efendi'nin 1914 yılından sonra vefat ettiği söylenebilir. 1915 tarihinde kaleme alınan yazıda Dehhâr Efendi'ye "Ohri müfti-yi sâbıkı Mehmed Dehhâr Efendi" olarak seslenilmesi Dehhâr Efendi'nin 82 yaşında artık müftülük yapmadığını belgelerken hayatta olduğunu da kanıtlamaktadır (BOA, YB. 021, Ohri, 100). Yapılan araştırmalar neticesinde Dehhâr Efendi'nin mezarının nerede olduğu henüz tespit edilememiştir.

Görsel 3: Müftü Mehmed Dehhâr Efendi'nin Meşihat'a gönderilen tercümeihâlinin müsveddesi

(BOA, YB. 021, Ohri; 21).

Mehmed Dehhâr Efendi'nin Ohri Müftülüğü

Mehmed Dehhâr Efendi, h. 1288/1871 tarihinde Ohri müftüsü olarak tayin edilmiştir. Ohri Müftüsü İbrahim Hakkı Efendi'nin istifasının ardından, onun yerine Ohri'nin eski müftüsü Süleyman Efendi'nin torunu Mehmed Dehhâr Efendi'nin görevlendirilmesinin uygun olacağına dair bir yazı kaleme alınmıştır. Bu metne göre Ohri kazası müftüsü İbrahim Hakkı Efendi'nin istifa etmesi sebebiyle fetva makamının boş kalmasından dolayı bu önemli işlerin halledilmesi için işin ehli olan bir kimsenin tayin edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu pozisyona uygun olarak Ohri kasabasından Dehhâr Efendi'nin uzun süredir fetva biriminde müsevvidlik hizmeti gibi hizmetlerde de bulunarak tecrübe kazanması, bu zamana kadar bulunduğu görevlerde Allah rızası için çalışması, dedesinin eski müftülerden olması, işini titiz bir şekilde yapması ve karakterinin de övülmesi hasebiyle bu görevi dedesi gibi iyi bir şekilde gerçekleştirebileceğine dair kendisine güvenilmekte ve müftülük tayini ile ilgili arşiv belgelerinde de bu özellikleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır (BOA, YB. 021, Ohri, 129).

Mehmed Dehhâr Efendi, Ohri Müftülüğü görevini yaklaşık on yıl boyunca gönüllü olarak, kendisine bu hususta verilen berat ile yürütmüştür.⁸ Bu gönüllülük sürecinin uzunluğundan dolayı, daha önce görev yapmış olan İşkodralı Edhem Efendi ve İbrahim Hakkı Efendi tarafından kirası alınarak kullanılan ve Siyavuş Paşa zamanında inşa edilmiş olan evkaf-ı şerif hazinesindeki dükkânlardan daha önceki müftüler gibi Dehhâr Efendi'nin de faydalanabilmesi için bir arzuhâl sunulmuştur⁹ (BOA, YB. 021, Ohri, 138). Bunun sebebi Dehhâr Efendi'nin resmî olarak maaş almadığı bu dönemde verdiği hizmete bir şekilde bedel ödenme isteği olmalıdır. Bu belgedeki detaylar aracılığıyla hem Dehhâr Efendi'nin nasıl geçindiğini hem de sabık müftülerde de benzer uygulama yapılması ile müftülük maaşlarının nasıl temin edildiğini tespit etmek mümkündür.

Mehmed Dehhâr Efendi, Ohri müftülüğüne tayin edilmeden önce fetva kaleminde uzun yıllar görev yapmıştır. Sabık müftü dedesi Süleyman Efendi'nin yanında dört yıl, Üsküp'te Edhem Efendi'nin müftülük döneminde iki yıl ve Manastır'da İbrahim Efendi'nin müftülük zamanında dört yıl olmak üzere toplamda on yıl müsevvidlik görevinde bulunmuştur. Ohri'de ise uzun yıllardır gönüllü müftülük

8 Dehhâr Efendi'nin müftülük görevini gönüllü olarak kaç yıl yaptığına dair belgelerde farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir belgede on yıl olarak zikredilen bu detay başka bir belgede 6-7 yıl olarak zikredilmektedir.

9 Belgelerden tespit edilen bilgilere göre Ohri müftülüğü yapmış isimler şu şekilde sıralanabilir: Süleyman Efendi, Edhem Efendi, İbrahim Hakkı Efendi (istifa), Mehmed Dehhâr Efendi, Aziz Efendi (vefat), Hayri Efendi.

yaparken, kendisine düşmanlıkla yazılan bir arzuhâl nedeniyle görevinden azledileceği yönünde söylentiler çıkmış; bu şikâyetin haksız bulunmasına karşı meşihat makamına Dehhâr Efendi'nin görevine layık bir kimse olduğunu belirten ve bu haksızlığın giderilmesine yönelik talepleri içeren bir arzuhâl gönderilmiştir (BOA, YB. 021, Ohri, 237).

Birçok belgede karşılaştığımız halkın Dehhâr Efendi'ye duyduğu saygı ve güveni yansıtan ifadeler Dehhâr Efendi'nin müftülük görevi süresince Ohri halkı tarafından da takdirle karşılandığını göstermektedir. Nitekim, Dehhâr Efendi'nin "ihtiyar" bulunması gerekçesiyle görevden alınmasına karşılık, halk onun tekrar müftü olarak atanmasını istemiştir. Yerine geçirilen Aziz Efendi'nin vefatının ardından, Hayri Efendi'nin göreve getirilmek istenmesi üzerine, halkın Dehhâr Efendi'den memnuniyetini dile getiren bir arzuhâl daha yazılmıştır (BOA, YB. 021, Ohri, 271).

Literatürde Dehhâr Efendi'nin 1871-1896 yılları arasında 20 küsur sene müftülük yaptığı belirtilse de arşiv belgelerindeki bilgiler bu sürenin çok daha uzun bir zaman olduğunu kanıtlar niteliktedir (Albayrak, 1996, 66). Dehhâr Efendi'nin yaş haddinden dolayı görevinden ayrılması gerekse de müftülük görevini layıkıyla yaptığından dolayı görevinden ayrılmamasına yönelik talepler kendisine dair bir şikâyet olmadan da dile getirilen meselelerden birisidir. Nitekim 1912 yılında yani Dehhâr Efendi 79 yaşındayken sadarete gönderilen tahrirat ile kendisinin yaşına rağmen memuriyetine devam etmesi hususunda istisnâî davranılması talep edilse de bu hususta sadareten gelecek cevaba göre hareket edileceği belirtilmektedir. Manastır Valisi Ali Münif Bey Ohri kaymakamlığına hitaben meşihat makamına cevaben mezkûr tahriratın suretinin naklen sunulduğunu tebliğ etmiştir (BOA, YB. 021, Ohri, 207).

Tüm bu detaylar dikkate alındığında Dehhâr Efendi'nin müftülük görevinin sadece resmî bir görev olmadığı aynı zamanda halk nezdinde güven ve takdir kazanmış uzun soluklu bir hizmet olduğu açıkça görülmektedir. Kırk beş yılı bulan bu gönüllü ve beratlı müftülük süreci, Osmanlı taşrasında dinî önderliğin yalnızca atanmakla değil, halkın güveniyle de şekillendiğinin bir göstergesidir. Ohri özelinde düşünüldüğünde ise bölgeyi ve bölge insanını tanıyan fetva makamında tecrübeli bir kimsenin uzun yıllar müftülük yapması halkın kendisinden memnuniyeti de dikkate alındığında halkın problemlerine çözüm bulan bir profille karşı karşıya olunduğunu göstermektedir. Osmanlı yönetimi açısından değerlendirildiğinde ise yönetim ve halk arasındaki dengeyi sağlayabilecek güvenilir bir dini otorite profili ortada durmaktadır. Herhangi bir dini otoritenin halkı etkileme gücü açısından bakıldığında bu durumun yönetim mekanizması tarafından

dezavantajlı görülen kısımları olsa da incelenen belgelerde Dehhâr Efendi'yle ilgili böyle bir olumsuz duruma rastlanmamıştır.

Mehmed Dehhâr Efendi'ye Yönelik Asılsız Şikâyetler

Ohri'de uzun yıllar müftülük görevini ifa eden Mehmed Dehhâr Efendi hem ilmî yetkinliği hem de halk nezdindeki itibarı ile bilinen bir şahsiyettir. Ancak kendisinin yönetim ve halk nezdindeki itibarını gölgelemeye yönelik bazı asılsız iddialar da gündeme gelmiştir. Manastır'dan gelen Kâmile isimli bir kadının Dehhâr Efendi tarafından kendisine yönelik yapılan uygunsuz davranışlara yönelik şikâyeti, bu süreçte dikkat çeken gelişmelerden birisidir (BOA, YB. 021, Ohri, 94). 1863 tarihli bir belgede, Kâmile isimli bu kadının Manastır'dan gelerek Ohri Müftüsü Dehhâr Efendi hakkında uygunsuz iddialarda bulunacağı yönünde bir duyum alınmış; ancak bu durum, Ohri'nin mahalle muhtarları ve halkı tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Söz konusu şikâyet, "layıksız" bulunmuş; Müftü Efendi'nin küçüklüğünden itibaren salih kimselerden ilim tahsil etmiş olduğu, güzel ahlaklı ve müstakim bir kişi olduğu özellikle vurgulanmıştır. Mahalle muhtarları ve çok sayıda halk mensubu tarafından mühürlenene bu mahzar, halkın Dehhâr Efendi'ye duyduğu güvenin güçlü bir göstergesidir (BOA, YB. 021, Ohri, 178).

Bu olayın üzerinden yıllar geçmesine rağmen benzer içerikteki bazı şikâyetlerin tekrar gündeme geldiği görülmektedir. 1897 tarihli bir belgede, Manastır Valiliği tarafından Ohri Kaymakamlığı'na gönderilen yazıda, Mehmed Dehhâr Efendi hakkında açılan davanın Meşihat makamınca reddedildiği belirtilmiştir. Aynı yıl içinde temyiz edilen iddialar da fetva makamınca yetersiz bulunmuş, dava dosyasının iadesi istenmiştir. Bu durum, yalnızca halkın değil, resmî makamların da Dehhâr Efendi'nin faaliyetlerinden memnun olduğu anlamına gelmektedir (BOA, YB. 021, Ohri, 57).

1897 yılına ait diğer belgelerde, Dehhâr Efendi'nin yalnızca Müslüman halk arasında değil, Hristiyanlar arasında da güven ve saygı gördüğü açıkça ifade edilmektedir. Hatta fetvaları ve bazı resmî işlemleri meccanen, yani karşılıksız olarak yürüttüğü, yaşına rağmen bedenî ve zihnî sağlığının yerinde olduğu, verdiği fetvaların ilmî derinliği bakımından çevre kazalarda eşine az rastlandığı beyan edilmiştir.¹⁰ Bu beyanlar, Dehhâr Efendi'nin yalnızca ilmiye sınıfı nezdindeki değerini değil, hizmet anlayışını da ortaya koymaktadır (BOA, YB. 021, Ohri, 61).

10 "...kendüsü ahlâf-ı hamide ile mevsûf ve istikamet ile bulunup gerek ahâli-i islama ve hristiyanlara meccânen fetva verip ve hasbeten lillâh işlerini bakıp ve bilcümle ahâli-i islam ve hristiyanıye kendüsünden hoşnud ve razı bulunduğumuz ve kendüsü her ne kadar ihtiyar ise de vücudca ve gözleri sıhha üzere olup verdiği fetvaları dahî hiçbir kazada dahî sâir müftiler bunun akranı bulmadığı cümle inde malumdur."

Manastır Vilayetine sunulan 1876 tarihli mazbatada Dehhâr Efendi'ye yönelik şikâyet üzerine Ohri Meclisinden azalar, kâtip ve kaymakam kendisinin yaptığı hizmetlerin aşikâr olduğunu savunmuş ve güvenilir bir kimse olduğunu vurgulamıştır (BOA, YB. 021, Ohri, 99). 1901 tarihli bir mazbatada ise Dehhâr Efendi'nin vazifesi ni hakkıyla yerine getirdiği, "bîlcümle azadan daha müdâvim bulunduğu" şeklinde ifade edilerek vilayet makamına bildirilmiş; böylece görevine yönelik olumlu bakışlar her belgede teyit edilerek devam etmiştir (BOA, YB. 021, Ohri, 333).

Tüm bu belgeler, Mehmed Dehhâr Efendi'nin yalnızca ilmiye geleneğinden gelen bir şahsiyet olmanın ötesinde, ahlaki duruşu, adalet anlayışı ve halkla kurduğu güçlü ilişki sayesinde kendisine yönelik iftiralara rağmen ayakta durduğunu, halkın kendisinin yanında olduğunu, zaman geçse de hem halk hem de resmî otoriteler nezdinde daima itibarlı kaldığını göstermektedir. Nitekim Mülkiye Mektebi mezunlarından Cuma Kazası Kaymakamı Şevket bin Hüsnü Bey'in 1318/1902 tarihinde Müftü Dehhâr Efendi'ye gönderdiği tebrik mektubunda kısa sürede iyi bir itibara sahip olmasını dillendirmesi kendisinin görevini hakkıyla ifa etmesine yönelik bir belge olarak karşımızda durmaktadır (BOA, YB. 021, Ohri; 23).

Mehmed Dehhâr Efendi'nin Mal Varlığı ve Mali Durumu Üzerine

Ohri'de uzun yıllar müftülük görevini ifa eden Mehmed Dehhâr Efendi'yle ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde Dehhâr Efendi sadece ilmî kimliği ve dini hizmetleriyle değil, aynı zamanda sahip olduğu mal varlığı ve ekonomik faaliyetleriyle de dikkat çekmektedir. Nitekim arşiv belgelerinde kendisinin Ohri ve çevre bölgelerdeki mülkleri, gelirleri, borçları zikredilmekte bu da ilmiye mensubu bir profilinin yanı sıra şahsi hayatına dair izler görmeyi mümkün kılmaktadır.

Dehhâr Efendi, Ohri'nin farklı bölgelerinde çeşitli taşınmazlara sahiptir. İskender Bey Mahallesi'nde oturan babası Cafer Ağa'dan intikal eden Velgoşte köyündeki bir bağın yanı sıra (Ohri, 158) Trebenişta'daki gayrimenkulünün tapusu (Ohri, 78-79), Çırnovir köyünde kendisine ait bir çiftliğin kiraya verilmesi (Ohri, 89), yine İskender Bey Mahallesi'nden Abdurrahim Efendi'ye ait olan tarlanın Dehhâr Efendi'ye satıldığına dair imzalanan senet (Ohri, 119), Dehhâr Efendi'nin mülklerinin varlığına delalet etmesi bakımından önem arz etmektedir. Yine Dehhâr Efendi'nin bahçeleri ile komşu bahçelerinin sınırlarının belirlenmesine yönelik bilirkişi heyetinin oluşturulmasına dair talep aracılığıyla kendisinin birden çok bahçesinin olduğu tespit edilmektedir (Ohri, 19). 1863 tarihli bir başka belgede ise Dehhâr Efendi'nin Ohri'den çiftliğine çiftliğinden Ohri'ye gidip

geleceğinden kendisine bir senelik mürur tezkiresi verilmesi uygun bulunmuştur. Bu iç pasaporta dayanarak yeri tespit edilemese de kendisinin bir çiftliği olduğu teyit edilebilmektedir (Ohri, 195). Belki de bu çiftlik yukarıda bahsi geçen Çırnovir köyündeki çiftliktir.

Sahip olduğu mülklerin tapuları ve vergi makbuzlarından bu arazilerin mülkiyetinin belgelenmiş olduğu ve düzenli şekilde vergilerinin ödendiği çıkarımı yapılabilir. Çernub köyünde bulunan emlak ve arazisine ait verginin teslimine dair pusula da buna delil olarak sunulabilir (Ohri 106). 1866 tarihli bir belgede, Nikono binti Nadan'dan tarla satın aldığı kayıt altına alınmıştır (Ohri, 32). Ayrıca 1883 yılında, bir değirmenden edinilen gelire yönelik kendisine ait hasılat hissesine dair pusula, onun farklı mecralardan da gelir elde ettiğini göstermektedir (Ohri, 31).

Mehmed Dehhâr Efendi, yukarıda bahsi geçen taşınmaz mülklerinin yanı sıra şehir merkezindeki dükkânlar ve fırınlar aracılığıyla da gelir elde etmektedir. 1893 ve 1894 yıllarına ait belgeler, İskender Bey ve Tereke Pazarı mahallelerindeki fırınların kira bedellerinin tahsil edildiğini belgelemektedir (Ohri, 88; Ohri, 140). Bu gelir kaynakları, onun geçimini yalnızca müftülük maaşına dayandırmadığını, gayrimenkullerinden sağladığı gelirle mali dengesini koruduğunu ortaya koymaktadır. Ancak kendisinin kaleme aldığı bir arzuhâlde, bazı dükkânlarının elinden alındığı, buna rağmen müftülüğü gönüllü olarak sürdürdüğü belirtilmektedir (Ohri, 238). 1872 tarihinden beri Ohri Müftülüğü görevini layıkıyla yerine getiren Mehmed Dehar Efendi'ye maaş olarak birkaç vakıf dükkânın kira gelirinin tahsis edildiği; fakat bunların maişetine kifayet etmediği, bu sebeple maaşına bir miktar zam ilavesi yapılması için Ohri kasabasının ileri gelenlerinden Halveti Hayati Şeyhi İsmail Hakkı Efendi ve halktan bazı kimse-lerin Meşihat makamına gönderdikleri arzuhâl de Dehhâr Efendi'nin içerisinde bulunduğu maddi sıkıntıları yansıtmaktadır. Dehhâr Efendi'nin maaşına uygun görülen miktarda zam yapılması hususunda Halveti Şeyhinin ve diğer beylerin meşihat makamına sundukları arzuhâl hem Dehhâr Efendi'nin görevini layıkıyla yaptığını göstermekte hem de halkın ileri gelenlerinin kendisinden duyduğu memnuniyeti gözler önüne sermektedir. Arzuhâli sunanlar birinin Halveti Şeyhi olması ise bölgedeki dini liderlerin birbiriyle olan uyumunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir (Ohri, 130). Bunun yanı sıra Dehhâr Efendi'nin müftülük görevini mali kazançtan ziyade "hasbeten lillâh" ilkesine dayanarak yaptığını kanıtlamaktadır.

Dehhâr Efendi'nin ekonomik hayatı sadece kazanç ve mülkiyetle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bazı borçları da içermektedir. 1889 tarihli bir belgede, Hacı Durgut Mahallesi'nden merhume Fatma Hanım'a olan 495 kuruşluk borcu, vekil kefaletiyle tescillenmiştir (Ohri, 135). Ayrıca Ziraat Bankası'na olan borcuna dair

bir senet de kayıtlarda yer almaktadır (Ohri, 64). Bu belgeler, onun zaman zaman finansal destek ihtiyacı duyduğunu ve bu ihtiyaçlarını hukuki yollarla teminat altına aldığını göstermektedir. Dehhâr Efendi, müteveffa dedesi Süleyman Efendi'nin vakfından bazı kira gelirlerini de uhdesinde bulundurmıştır. 1894 yılına ait kayıtlar, bu vakıf mülklerinden tahsil edilen kira bedellerinin kendisine teslim edildiğine yöneliktir (Ohri 108). Bu durum, onun aileden gelen ilmi ve mali mirası sorumlulukla devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Mehmed Dehhâr Efendi'nin Karakteri

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetinin son yıllarında Ohri'deki müftülük görevini uzun yıllar başarıyla yürüten Mehmed Dehhâr Efendi, yalnızca ilmiye sınıfının bir üyesi değil, aynı zamanda bölge halkıyla iç içe ve fedakâr bir memur olarak temayüz etmiştir. Arşiv belgeleri onun hem mesleki yeterliliğini hem de ahlaki yönünü ortaya koyan önemli detaylar içermektedir.

1913 tarihli bir belgede Dehhâr Efendi, Ohri'de evlenme ve boşanma gibi şeri işlemlerin yürütülebileceği bir mekân bulunmadığını belirtmiş; eğer kamuya ait bir bina temin edilemeyecekse, zamanında askeriye tarafından kullanılamaz hâle getirilen kendi evinin onarılarak bu işlerde kullanılmasını teklif etmiştir (Ohri, 142). Bu öneri, onun görev anlayışının yalnızca fetva vermekle sınırlı olmadığını; kamusal hizmeti kişisel fedakârlıkla destekleyen, çözüm odaklı ve mütevazı bir karaktere sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

1913 tarihli bir başka belgede ise kurulması temenni edilen Ohri Cemaat-i İslamiyyesi'nin teşekkül edebilmesi için talep edildiği takdirde kullanılmak şartıyla her mahalle muhtarının 25 kuruş bulundurulmasına yönelik Dehhâr Efendi'nin ricasını içeren bu belgede mahallelerin isimleri zikredilmiştir. Talepte 25 kuruş olarak belirtilen bu miktarın bazı mahalleler için 30, bazıları için ise 40 olarak kaydedildiği de dikkat çekmektedir. Bu ricayı yazdığı anda Dehhâr Efendi 80 yaşındadır. Bu yaşına rağmen bölgedeki Müslüman halka yönelik muhtemel bir gelişme için aldığı önlem, kendisinin hem mesleğine hem de halkına duyduğu saygıyı göstermesinin yanı sıra dakik ve öngörülü karakterini de yansıtmaktadır (Ohri, 173). Bundan 2 sene sonra Dehhâr Efendi'ye hitaben gönderilen yazıda kendisinin hem Ohri müftülüğü hem de diğer hizmetleri yürüttüğü yıllar içerisinde elinde bulundurduğu evrak Cemaat-i İslamiyye'ye teslim edilmek üzere talep edilmiştir. Bir nevi devir teslim sürecini yansıtan bu detaylar aynı zamanda Cemaat-i İslamiyyenin kuruluşuna dair detaylar da içermektedir (Ohri, 100).

Ohri'nin farklı mahallelerinin muhtarları tarafından kaleme alınan bir mahzar-da da Dehhâr Efendi'nin görevden alınacağına dair bir söylentiye karşı çıkılmış

ve kendisinden memnun olduğu vurgulanmıştır. Hacı Durgut'tan Sazlık'a kadar uzanan onlarca mahalleden gelen bu destek,¹¹ Dehhâr Efendi'nin sorumluluğunda bulunan bölge halkıyla kurduğu sağlam bağın ve güven ilişkisinin kanıtlarından birisi olarak karşımızda durmaktadır (Ohri, 93).

Dehhâr Efendi'nin zor zamanlarda nasıl davrandığını en iyi yansıtan örneklerden biri, 1315/1897 yılında Yunan Harbi sırasında yaşanmıştır. Osmanlı idaresi tarafından Ohri kazasından 20 çift öküz ve 20 araba temin edilmesi talep edilmiş, ancak kasabada bu araçlar bulunamayınca, Müftü Dehhâr Efendi devreye girmiştir. Kendi girişimleriyle Manastır'dan bu araçları temin ederek teslim ettirmiş ve böylece kritik bir askerî ihtiyacın giderilmesine öncülük etmiştir (Ohri, 40). Bu ve benzeri hizmetleri dolayısıyla kendisine bir berat-ı hümayun verilmiştir (Ohri, 64). Bu berat yalnızca resmî bir takdir değil, aynı zamanda onun görevini ciddiyetle yürüttüğünün devletçe de tasdik edildiğinin kanıtıdır.

Sonuç

1833/34 yılında Kuzey Makedonya'nın Ohri kasabasının İskender Bey Mahallesi'nde dünyaya gelen ve 1871/72 tarihinde otuzlu yaşlarının son yıllarında Ohri müftüsü olarak atanan Mehmed Dehhâr Efendi uzun bir süre müftülük görevine devam etmiştir. Dedesi müftü Süleyman Efendi'nin silsilesini devam ettiren ve ulema ailesine mensup olan Dehhâr Efendi'nin müftülük vazifesi yapmadan önce fetva kaleminde yaptığı görevler kendisinin bu alanda tecrübe kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu birikimlerin yanı sıra arşiv belgelerine yansıyan detaylar kendisinin resmî görevlerinin yanı sıra Ohri halkıyla kurduğu iyi ilişkileri de açıkça göstermektedir. Nitekim müftülük görevinin uzun yıllar devam etmesinde halkla kurduğu bu ilişkinin de payı bulunmaktadır. Kendisine yönelik tüm şikâyetlerin hem devlet adamları hem de halk tarafından bertaraf edilme çabaları bunların kanıtı olarak gösterilebilir. Görevine bağlılığı, mütevazı kişiliği, yardımseverliği ve toplumla kurduğu güven temelli ilişkiler, onun yalnızca bir müftü değil, aynı zamanda halkın gönlünde taht kurmuş bir "hizmet adamı" olarak anılabilmesini sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı ikincil literatürde kendisiyle çok az bilgiye rastlanan bu önemli şahsiyetin biyografisini inşa etme çabasıdır. Bu sebepten metin boyunca tespit edilen tüm bilgilerin arşiv belgelerinden hareketle kaleme alındığını, belgelerdeki farklı detaylar aracılığıyla bu bilgilerin zaman içerisinde artacağını ve Dehhâr Efendi'yle ilgili araştırmalarımın devam ettiğini belirtmek isterim.

11 Belgede ismi geçen mahalleler Hacı Durgut, Hacı Çelebi, İskender Bey, Hacıhamza, Kuloğlu, Emin Mahmud, Ragıpbey, Puşişte, Vrac, Çelinçe, Mehmed Bey, Emlak, Sazlık, Haydarpaşa mahalleleridir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Yabancı Arşivler

021. Makedonya Arşivi

Sicill-i Umûmî, 227.

Ohri, 19, 21, 23, 31, 32, 40, 49, 54, 57, 61, 64, 78-79, 85, 88, 89, 93, 94, 99, 100, 106, 108, 119, 128, 129, 130, 135, 138, 140, 142, 158, 173, 178, 184, 207, 237, 238, 271, 333.

Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihât) Arşivi

Ulemâ Sicil Dosyaları, 1004, 4903.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, Ohri Bölge Arşivi

Ohri Yazma Eserler Koleksiyonu, c. 46, 75.

Afyoncu, Erhan. Ahışhalı, Recep. (2022). Kâtip. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, 53-55.

Ağanoğlu, H. Yıldırım. (2016). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Pîr Mehmed Hayâtî ve Hayâtîlik. G. Erbiçer (Ed.), *Bakü'den Balkanlara Halvetilik Sempozyumu II* içinde (ss. 149-169). İzmir: Tıbyan Yayıncılık.

Aksu, Ali. (2011). Romanya Türklerinde Osmanlı'nın Mirası Olarak Müftülük Kurumu. *Balkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri* içinde (ss. 67-89). Bükreş, Romanya. 1-5 Kasım 2006. İstanbul.

Albayrak, Sadık. (1996). *Son Devir Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Terâcim-i Ahvâli)*, c. I-V. İstanbul.

Aruçi, Muhammed. (2007). Ohri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, 330-333. İstanbul: TDV Yayınları.

İbrahimgil, M. Z. (2014). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ohri Sancağı. *Sanat Tarihi Dergisi*. 22(1), 1.

Kaloshi, Rahim. (2010) Osmanlı Dönemi Makedonya'sında İslam Hukukçuları. *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 147-162.

Salih, Eyüp. Makedonya'da Tasavvuf Alanında Etkili Olan Halvetilik ve Pir Mehmet Hayatî Halvetî Âsitanesi. *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 07-09 Mayıs 2014*. 271-292.

ŞERHU KİTÂBİ'L-AHLÂK'I (ŞERHU AHLÂK-I ADÛD) BAĞLAMINDA MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE'NİN (Ö. 1113/1702) EĞİTİM ANLAYIŞI

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE'S (D. 1113/1702)
EDUCATIONAL APPROACH IN THE CONTEXT OF ŞERHU
KİTÂBİ'L-AHLÂK (ŞERHU AHLÂK-I ADÛD)

Zehra KUMRU

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7599-6120> ROR: <https://ror.org/03a5qrr21>

Özet: Osmanlı eğitim tarihine ilişkin literatürün teşekkülünde müstakil eğitim eserleri kadar felsefi ahlak eserleri de önemli bir konuma sahiptir. Bu eserler -doğrudan eğitimi konu alan telifat arasına girmese de- içerikleri hasebiyle eğitim literatüründe hatırı sayılır bir yekûn oluşturmaktadır. Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *Ahlâku'l-Adudiyye* (*Risâletü'l-ahlâk*) adlı ahlak risalesi üzerine Selanik doğumlu Müneccimbaşı Ahmed Dede (ö. 1113/1702) tarafından kaleme alınan şerh bu kabildendir. Tarihçi ve Mevlevi şeyhi kimliği ile öne çıkan Ahmed Dede, Sultan IV. Mehmed'in (ö. 1104/1693) musahipliğini yapmış ve tarih, dilbilim, felsefe, mantık, matematik, müzik vb. alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır.

Şerhu Kitâbî'l-Ahlâk'ı klasik şerh geleneğine göre telif eden Ahmed Dede XIV. yüzyılda yazılmış bir ahlak metnini, XVIII. yüzyıla taşımakla kalmayıp aynı zamanda dönemin mevcut problemlerine ışık tutmaya çalışmıştır. Söz konusu şerhin özellikle ilk iki kısmında kişinin ahlakının merkeze alınması Ahmed Dede'nin eğitim düşüncesinin anlaşılmasındaki belirleyici noktadır. Birinci ve ikinci bölümde ele alınan ahlaki erdemlerin kazanılması; erdemsizliklerin izale edilmesi, ferdin ahlakı ve nefsin kuvvelerinin işleyişi ve Siyâsetü'l-menâzıl adındaki üçüncü bölümde değinilen aile ahlakı; çocukların anne ve babasına karşı görevleri, anne-babanın çocuklarına karşı sorumlulukları ve genel görgü kuralları gibi meseleler de onun eğitim düşüncesine dair

ipuçları içermektedir. Bu bakımdan *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, İslam eğitim tarihinde – bilhassa Zernûcî'nin (ö. VI./XII. yüzyılın sonları) *Tâ'lîmü'l-müte'allim*'i ve İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) *Tezkiretü's-Sâmi*'si gibi adap eserlerine– konu olan hususlardan bir kısmını ihtiva etmesi bakımından cihet-i vahde perspektifinden değerlendirilebilir.

Bu bilgilerden hareketle hazırlayacağımız bildiride *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*'nin Osmanlı eğitim düşüncesindeki yeri ve önemi Klasik İslam eğitimcileri ile mukayeseli olarak tetkik edilecek ve Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin eğitim anlayışı ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Müneccimbaşı Ahmed Dede, eğitim, ahlak, adap

Abstract: In the formation of the literature regarding the history of Ottoman education, works on philosophical ethics hold a position of equal importance to independent educational treatises. Although these works do not fall within the scope of writings directly concerning education, they constitute a considerable volume within educational literature due to their content. The commentary (*sharh*) penned by the Thessaloniki-born Müneccimbaşı Ahmed Dede (d. 1113/1702) on Adudüddin el-Îcî's (d. 756/1355) ethical treatise titled *Ahlâku'l-Adudiyye* (*Risâletü'l-ahlâk*) is of this nature. Distinguished by his identity as a historian and Mevlevi sheikh, Ahmed Dede served as a companion (*musahib*) to Sultan Mehmed IV (d. 1104/1693) and authored numerous works in fields such as history, linguistics, philosophy, logic, mathematics, and music.

By compiling *Şerhu Kitâbi'l-Ahlâk* in accordance with the classical commentary tradition, Ahmed Dede not only transmitted a fourteenth-century ethical text to the eighteenth century but also endeavored to shed light on the prevailing problems of his time. The placement of individual ethics at the center, particularly in the first two sections of the commentary in question, is the defining factor in understanding Ahmed Dede's educational thought. Issues such as the acquisition of ethical virtues and the elimination of vices, the ethics of the individual, and the functioning of the soul's faculties –addressed in the first and second chapters– as well as family ethics, children's duties toward their parents, parents' responsibilities toward their children, and general rules of etiquette –touched upon in the third chapter titled *Siyâsetü'l-menziel* (Domestic Economy)– offer clues regarding his educational philosophy. In this respect, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* can be evaluated from a perspective of unity of purpose (*cihet-i vahde*) inasmuch as it contains certain matters that are the subject of *adab* works in the history of Islamic education – specifically such as Zarnûjî's (d. late 6th/12th century) *Ta'lîm al-Muta'allim* and İbn Jamâ'ah's (d. 733/1333) *Tadhkirat al-Sâmi*.

In the paper to be prepared based on these findings, the place and importance of *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* in Ottoman educational thought will be examined in comparison with classical Islamic educators, and Müneccimbaşı Ahmed Dede's educational approach will be elucidated.

Keywords: Müneccimbasi Ahmed Dede, education, ethics, adab

Sorumlu Yazar: Zehra Kumru, kumruzehra0@gmail.com

Atf: Kumru, Z. (2025). *Şerhu Kitâbi'l-ahlâk*'ı (Şerhu Ahlâk-ı Adûd) bağlamında Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin (ö. 1113/1702) eğitim anlayışı. . M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 25–37). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12ZK>

Giriş

Osmanlı eğitim tarihine dair literatürün teşekkül süreci incelendiğinde, eğitimin yalnızca müstakil olarak kaleme alınmış eğitim eserleri üzerinden değil; aynı zamanda felsefî, ahlaki ve tasavvufi muhtevaya sahip metinler aracılığıyla da ele alındığı görülmektedir. Bu durum, Osmanlı düşünce dünyasında eğitimin dar anlamda bilgi aktarımıyla sınırlı bir faaliyet olarak değil, insanın zihnî, ahlaki ve manevî bakımdan kemale ermesini hedefleyen bütüncül bir terbiye süreci olarak kavrandığını göstermektedir. Her ne kadar söz konusu metinler şeklen eğitim kitabı olarak tasnif edilmemiş olsa da, insan davranışlarını, karakter inşasını ve nefsin terbiyesini merkeze almaları sebebiyle eğitim düşüncesine dolaylı fakat derinlikli katkılar sunmuşlardır. Bu yönüyle ahlak risaleleri ve bunlara yazılan şerhler, Osmanlı eğitim literatürünün normatif ve teorik zeminini oluşturan temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda, Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *Ahlâku'l-Adudiyye (Risâletü'l-Ahlâk)* adlı risalesine Selanikli Müneccimbaşı Ahmed Dede (ö. 1113/1702) tarafından kaleme alınan *Şerhu kitâbi'l-ahlâk*, söz konusu literatür içerisinde mühim bir örnek teşkil eder. Arapça olarak telif edilen bu şerh, ağırlıklı olarak ahlak felsefesi, siyaset düşüncesi ve tasavvufi kavramlar etrafında şekillenmiş olmakla birlikte, içerdiği fazilet ve rezilet tasnifleri sayesinde eğitim düşüncesi açısından da dikkate değer bir muhteva sunar. Nitekim eserde ele alınan nefsin kuvveleri, ahlaki erdemlerin kazanılması ve bireyin toplumsal hayata hazırlanması gibi meseleler, klasik İslam eğitim anlayışının temel problematikleriyle doğrudan irtibatlıdır. Bu yönüyle *Şerhu kitâbi'l-ahlâk*, Osmanlı döneminde eğitim alanında güçlü bir etki bırakan Burhâneddin Zernûcî'nin *Ta'limü'l-müte'allim Tarîka't-te'allüm'ü* ve İbn Cemâa'nın *Tezkiretü's-Sâmi'i* gibi adap literatürünün önde gelen eserleriyle içerik bakımından önemli paralellikler arz etmektedir. Dolayısıyla söz konusu şerh, Osmanlı eğitim düşüncesinin ahlak merkezli yapısını anlamada ihmal edilmemesi gereken kaynaklardan biri olarak değerlendirilebilir.

Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Şerhu kitâbi'l-ahlâk* adlı eserini merkeze alan bu bildirinin amacı söz konusu şerhin İslam eğitim tarihindeki adap eserlerine konu olan meselelerin cüzünü içermesi hasebiyle cihet-i vahde eserlerinden biri olarak değerlendirilebileceğini açıklamaktır. Bunun için öncelikle Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin hayatı ve eserlerine genel hatlarıyla değinecek ve sonrasında *Şerhu kitâbi'l-ahlâk*'taki eğitim ile ilgili hususları açıklayacağız. Son olarak klasik İslam eğitimcilerinden Burhâneddin Zernûcî ile İbn Cemâa'nın eserlerine yer vererek bu şerhi Osmanlı eğitim düşüncesi perspektifinden değerlendireceğiz.

Selanikli Düşünür Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi

Müneccimbaşı Ahmed Dede adıyla tanınan Ahmed b. Lütfullah Reîsü'l-Münec-cimîn er-Rûmî el-Mevlevî (Çelebi, 1967: 37), XVII. yüzyıl Osmanlı ilim ve düşün-ce hayatında çok yönlü şahsiyetiyle öne çıkan önemli bir âlimdir. Selanik'te dün-yaya gelen Ahmed b. Lütfullah, ilmî ve tasavvufî formasyonunu erken yaşlardan itibaren Mevlevî çevrelerde şekillendirmiştir. İlk tahsilini Selanik Mevlevihane-si'nde tamamladıktan sonra, Osmanlı ilim merkezlerinden biri olan İstanbul'a intikal etmiş ve Galata Mevlevî Tekkesi'nde eğitimine devam etmiştir. Bu süreçte dönemin önde gelen âlimlerinden Minkarizade Yahya Efendi ve Mevlana İbra-him Kürdi gibi isimlerden fıkıh, hadis, tefsir, usul, meanî ve diğer İslami ilimleri tahsil ederek klasik medrese ilimleri alanında sağlam bir ilmî birikim kazanmış-tır (Ahmed Dede, 1995: 54). Bununla birlikte Ahmed Dede'nin ilmî faaliyetleri yalnızca naklî ilimlerle sınırlı kalmamış; astronomi, felekiyat ve nücum gibi akli ilimlerde de derinleşmiştir. Bu çok yönlü ilmî birikimi, onun Osmanlı saray teş-kilâtı içerisinde önemli bir görev olan müneccimbaşılık makamına tayin edil-mesinde belirleyici olmuştur. Nitekim Sultan IV. Mehmed (ö. 1104/1693) devri boyunca müneccimbaşılık görevini sürdüren Ahmed Dede, bu vazifesi esnasın-da ilmî otoritesinin yanı sıra siyasi ve idari çevrelerle de yakın temas içerisinde bulunmuştur (Tahir, 1342: 142). Ancak Sultan II. Süleyman'ın tahta çıkmasının ardından görevinden azledilmiş ve Kahire'ye sürgün edilmiştir. Bu sürgün süre-ci, onun ilmî faaliyetlerini tamamen kesintiye uğratmamış; bilakis Ahmed Dede, bu dönemde de telif faaliyetlerine devam ederek Osmanlı ilim geleneğine katkı sunmayı sürdürmüştür (Aykıt, 2013: 6–9).

XVII. yüzyıl Osmanlı ilim ve kültür ortamında muhtelif disiplinlerde yetkinlik kazanmış mütebahhir bir âlim olarak temayüz eden Müneccimbaşı Ahmed Dede, çok yönlü ilmî şahsiyetiyle dikkat çekmektedir. Kaynaklarda, onun ahlak, tefsir, mantık, dil ve edebiyat, hey'et (astronomi), tıp, nücum ve musiki gibi hem naklî hem de akli ilim sahalarında telifatının bulunduğu ifade edilmektedir. Bu durum, Ahmed Dede'nin yalnızca belirli bir ilim dalında ihtisaslaşmış bir mü-ellif olmadığını; aksine klasik İslam ilim geleneğinde ideal âlim tipini temsil eden kuşatıcı bir entelektüel formasyona sahip olduğunu göstermektedir. Ayrı-ca Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde şiirler kaleme almış olması, onun edebî yönünü ve dil hâkimiyetini de ortaya koymakta; ilmî metinlerindeki üslup ve kavram zenginliğinin arka planını açıklamaktadır (Ağırakça, 1987: 336–340). Bu-nunla birlikte Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin ilmî mirası içerisinde özellikle *Câmi'u'd-düvel* adlı Arapça umumi tarih eseri öne çıkmış ve literatürde daha zi-yade tarihçi kimliğiyle tanınmasına yol açmıştır. Söz konusu eser, yalnızca kro-nolojik bir tarih anlatısı sunmakla kalmayıp, siyasi ve toplumsal hadiseleri ilmî

bir bakış açısıyla değerlendirmesi bakımından da önem taşımaktadır. Ancak Ahmed Dede'nin telif faaliyetlerini yalnızca tarih alanıyla sınırlamak, onun düşünce dünyasını eksik okumaya sebebiyet verecektir. Zira ahlak ve düşünce sahasında kaleme aldığı eserler, onun felsefi ve pedagojik yönünü açığa çıkaran önemli metinler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede *Şerhu kitâbi'l-ahlâk* (*Şerhu Ahlâk-ı Adûd*) adlı eseri, Ahmed Dede'nin ahlak düşüncesini ve bu düşüncenin eğitimle olan irtibatını ortaya koyması bakımından özel bir önem arz eder. Söz konusu eser, Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *Ahlâk-ı Adûdiyye* adlı risalesi üzerine kaleme alınmış Arapça bir şerh olup, klasik İslam ahlak felsefesinin temel kavramlarını Osmanlı düşünce dünyasına taşıyan metinler arasında yer almaktadır (Çelebi, 1967: 37). Ahmed Dede, bu şerhi vasıtasıyla yalnızca Îcî'nin metnini açıklamakla yetinmemiş; aynı zamanda ahlaki faziletlerin kazanılmasını bireysel ve toplumsal düzenin temeli olarak gören bütüncül bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yönüyle *Şerhu kitâbi'l-ahlâk*, onun ilmî şahsiyetinin ahlak, eğitim ve düşünce boyutlarını bir arada değerlendirmeye imkân tanıyan temel eserlerinden biri olarak kabul edilebilir.

Adudüddin el-Îcî'ye nispet edilen ve literatürde *er-Risâletü's-Şâhiyye* veya *Risâletü'l-Ahlâk* adlarıyla da anılan *Ahlâk-ı Adudiyye*, gerek tertip ve sistematigi gerekse ele aldığı meseleler itibarıyla klasik İslam ahlak düşüncesinin temel metinleri arasında yer almaktadır. Eser, özellikle Nasîrüddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı çalışmasıyla büyük ölçüde paralellik arz etmekte; hem kavramsal çerçevesi hem de ahlaki bireysel, ailevi ve toplumsal düzlemlerde ele alan bütüncül yaklaşımıyla bu geleneğin devamı niteliğini taşımaktadır (Ağırakça, 2006: 4). Bu benzerlik, Îcî'nin ahlak anlayışını sistematik bir felsefi yapı içerisinde sunma çabasının, önceki ahlak literatüründen bilinçli bir şekilde istifade ettiğini göstermektedir. Dört ana bölümden oluşan *Ahlâk-ı Adudiyye*, ilk bölümünde ahlak psikolojisi bağlamında insan nefsinin mahiyetini ve nefsin kuvvelerini ele almakta; özellikle akli, gadabi ve şehvi kuvveler arasındaki dengeyi ahlaki yetkinliğin temel şartı olarak konumlandırmaktadır. İkinci bölümde ise ahlaki erdemlerin nasıl kazanılacağı, bu erdemlerin hangi eğitim ve alışkanlık süreçleriyle korunacağı ve genel anlamda ahlak eğitiminin esasları üzerinde durulmaktadır. Bu kısım, ahlakın teorik bir bilgi alanı olmanın ötesinde, süreklilik arz eden bir terbiye süreci olduğunu vurgulaması bakımından dikkat çekicidir. Üçüncü bölüm, bireyin aile içindeki konumunu ve sorumluluklarını düzenleyen *siyasetü'l-menzil* başlığı altında aile ahlakına tahsis edilmiştir. Burada ev halkı arasındaki ilişkiler, otorite ve sorumluluk dengesi ahlaki ilkeler çerçevesinde ele alınmaktadır. Dördüncü ve son bölümde ise *tedbirü'l-müdün* başlığı altında toplumun düzeni ve yönetimi ele alınmakta; siyasal erdemler, yöneticilerin sahip olması gereken nitelikler ve

adalet ilkesi tartışılmaktadır (Aykıt, 2013: 19). Bu yönüyle *Ahlâk-ı Adudiyye*, ahlaki yalnızca bireysel faziletler alanında değil, aile ve toplum düzeninin temeli olarak ele alan kapsamlı bir ahlak ve eğitim teorisi sunmaktadır.

Adab-ı Ders Literatürünün Bir Örneği Olarak: *Şerhu Kitâbi'l-Ahlâk*

Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin eğitim düşüncesini tahlil edebilmek için başvurulabilecek temel metinlerden biri, *Şerhu kitâbi'l-ahlâk*'in ikinci bölümüdür. Zira bu bölüm, ahlaki erdemlerin elde edilme yollarını sistematik bir çerçevede ele alması bakımından, eserin eğitim anlayışını en açık biçimde yansıtan kısımlardan biridir. Ahmed Dede, burada ahlaki yetkinliği insan nefsinin kuvveleri üzerinden temellendirerek hikmet, şecaat ve iffet erdemlerini ahlak eğitiminin merkezî unsurları olarak konumlandırmaktadır. Bu üç temel erdemnin dengeli biçimde kazanılması, ona göre bireyin hem zihnî hem de ahlaki kemale ulaşmasının temel şartını teşkil etmektedir. Söz konusu erdemlerin her biri, kendi içerisinde çeşitli alt faziletlerle ayrıntılı biçimde ele alınmakta ve toplamda otuz aşkın ahlaki meziyet tasnif edilmektedir. Bu durum, Ahmed Dede'nin ahlaki soyut bir ideal olarak değil, eğitim ve alışkanlık süreçleriyle aşamalı biçimde kazanılabilecek nitelikler bütünü olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Nitekim hikmet, doğru bilme ve hüküm verme yetisiyle; şecaat, nefsin gadabi kuvvesinin itidal üzere yönlendirilmesiyle; iffet ise şehvi arzuların denetim altına alınmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu çerçevede ahlak eğitimi, bireyin davranışlarını düzenlemeyi amaçlayan geçici bir süreç değil, nefsin terbiyesine dayalı süreklilik arz eden bir oluşum olarak tasavvur edilmektedir. Bu yaklaşım, klasik İslam eğitim literatüründe adap başlığı altında ele alınan temel ilkelerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Zernûcî, İbn Cemâa ve benzeri müellifler, ilim talebinin yalnızca bilişsel yeterliliklerle değil, aynı zamanda ahlaki erdemlerle donatılması gerektiğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla *Şerhu kitâbi'l-ahlâk*'ta ortaya konulan fazilet tasnifi, klasik İslam eğitim düşüncesinde ahlak ile eğitim arasındaki güçlü irtibatı göstermesi bakımından dikkate değer bir teorik zemin sunmaktadır.

Şerhu kitâbi'l-ahlâk'ta ahlaki yetkinlik, “hikmet, şecaat ve iffet” olmak üzere üç temel erdem üzerinden temellendirilmektedir. Bu üçlü tasnif, klasik İslam ahlak düşüncesinde insan nefsinin kuvveleri teorisine dayanan yerleşik bir çerçeveyi yansıtmaktadır. Buna göre hikmet, nazari kuvvenin; şecaat, gadabi kuvvenin; iffet ise şehvi kuvvenin itidal üzere işlemesi sonucunda ortaya çıkan asli faziletler olarak kabul edilir. Münecimbaşı Ahmed Dede, bu temel erdemleri, her biri kendi içerisinde çok sayıda alt erdemi kapsayacak şekilde ele alarak ahlak anlayışını

ayrıntılı bir tasnif üzerinden ortaya koymaktadır. Ahmed Dede'nin benimsediği bu tasnif, İslam ahlak literatüründe süreklilik arz eden felsefi bir geleneğin devamı niteliğindedir. Nitekim erdemlerin sınıflandırılmasında İbn Miskeveyh'in ortaya koyduğu çerçeve esas alınmış; bu çerçeve, Nasîrüddîn Tûsî ve Celâleddîn Devvânî tarafından geliştirilen ahlak sistematigi doğrultusunda sürdürülmüştür. Münec-cimbaşı Ahmed Dede, Osmanlı ahlak düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Kınalızade Ali Efendi'nin tasnifini de dikkate alarak, erdemleri Arapça kavram-larıyla muhafaza etmiştir. Bu bağlamda hikmet erdemi, bilme ve idrak yetileriyle doğrudan ilişkili bir fazilet olarak ele alınmakta; zihinsel açıklık, kavrayış gücü ve doğru hüküm verme gibi nitelikleri kapsayan alt erdemler bu başlık altında değeri-lendirilmektedir. Böylece hikmet, ahlaki oluşumun bilişsel boyutunu temsil eden temel bir erdem olarak sistematik biçimde konumlandırılmaktadır. Münec-cimbaşı Ahmed Dede'nin "hikmet" erdeminin altında sıraladığı erdemler şu şekildedir:

1. Zihin Duruluğu (صفاء الذهن)
2. Mükemmel Kavrama (جودة الفهم)
3. Zekâ
4. Doğru Düşünme (حسن التصور)
5. Kolay Öğrenme (سهولة التعلم)
6. Ezberleme (الحفظ)
7. Hatırlama (الذكر)
8. Hikmet erdeminin alt erdemleri olarak belirlenen yedi erdemin İslam dü-şünürlerinin eğitim alanında telif ettikleri eserlerde hocanın veya talebenin sahip olması gereken vasıflar ile derse devam etme ve gayret gösterme kı-sımlarında açıklandığı nazarı dikkati celbeder. Öyle ki Burhaneddin Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim*'in beşinci bölümü içerisinde yer alan muhtelif başlıklarda öğrencinin ilimde yüksek düşünce sahibi olması gerektiğini "همة العالية في العلم" ifadesi ile vurgular (Zernûcî, 1986: 72). Ayrıca derse başlama zamanı; ders mik-tarı ve tertibi gibi hususların ele alındığı altıncı bölüm altında ise talebenin dersi doğrudan hocanın ağzından dinleyip anlaması veya düşünerek; tefekkür ederek anlamaya gayret etmesi gerektiğini açıklarken "تأمل، نفكر، حفظ" kavram-larından istifade ettiği görülür. Yine altıncı bölümde talebenin ilim tahsilinde münazara, müzakere, mutahara ve müşaverede bulunmasının elzem olduğu değerlendirilir. Dolayısıyla yukarıda zikredilen "mükemmel kavrama, zekâ, doğru düşünme" adındaki erdemlerin Zernûcî tarafından önemli bir bahis olarak görülüp talebelerin bu erdemlere sahip olabilmesi için ilim tahsilinde bir yöntem olarak belirlenmiştir (Zernûcî, 1986: 86-87).

9. İbn Cemâa ise *Tezkiretü'l-Sâmi'* adlı müstakil eserinin “Âlimin Adabı” başlığındaki ikinci bölümü içerisinde dokuzuncu vasfı açıklarken ince kavrayış (فهم) ve zihin açıklığını (جودة ذهن) Allah tarafından kula verilmiş bir lütuf olarak değerlendirir. Yine aynı bölümün onuncu vasfında ise âlimin/hocanın, ders mütalaa etme; düşünme ve ezberleme gibi görevleri kendine vird edinmesini tavsiye eder (İbn Cemâa, 2012: 84-87). Buna ek olarak “Talebenin Adabı” adlı üçüncü bölümde ise talebenin iyi kavramasında etkili olan faktörler zikredilir (İbn Cemâa, 2012: 140-141).

Müneccimbaşı Ahmed Dede, “Yiğitlik” erdemi altında ise on bir alt erdem belirlemiştir. Bunlar şu şekildedir:

1. Nefsin Olgunluğu (كبر النفس)
2. Yüksek Gayret (عظم الهمة)
3. Sabır
4. Cesaret (التجدة)
5. Yumuşak huyluluk (الحلم)
6. Ölçülü Olma (السكون)
7. Tevazu
8. Yüreklilik (الشهامة)
9. Dayanıklılık (الإحتمال)
10. Onur Duygusu (حمية)
11. Hassaslık (الرقّة)

Ta'limü'l-müte'allim adlı eserin ikinci bölümünde, Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin “şecaat” (yiğitlik) erdemi çerçevesinde tasnif ettiği alt faziletlerin bir kısmına da temas edildiği müşahade edilir. Zernûcî, bu bölümde ilim talebelerinin sahip olması gereken nitelikleri sıralarken, alçakgönüllülük, sabır, tevazu, duygusal incelik (hassasiyet) ve yumuşak huyluluk gibi ahlaki meziyetleri öncelikli olarak vurgular (Zernûcî, 1986: 38-51). Bu yönüyle eser, yalnızca nazarî bilgi aktarımını hedeflemez; aynı zamanda talebenin karakter inşasına yönelik olarak ahlak merkezli bir terbiye anlayışını da yansıtır. Beşinci bölümde ise daha ziyade gayret gösterme üzerine durulur ve talebenin yüksek gayret için başvurması gereken yöntemler izah edilir (Zernûcî, 1986: 102-103). İbn Cemâa'ya bakıldığında ise benzer bir durum söz konusudur. Fakat onun Zernûcî'den farklı olarak vurguladığı muhtelif kavramlar da vardır. *Tezkiretü'l-Sâmi'*nin ikinci bölümünde âlimin kişisel tutum ve davranışları (adabı) başlığında hocanın/âlimin, ilmi; şerefi

(الشرف) ve onuru (العزة) koruması, insafı olması, başkalarının ihtiyacını gidermek için gayret göstermesi, öğrencilere ince ve yumuşak davranması gerektiği ifade edilir (İbn Cemâa, 2012: 72-73, 80-81).

Şerhu kitâbi'l-ahlâk'ta "İffet" erdeminin on bir tane alt erdemi şu şekilde belirlenmiştir:

1. Haya (الحياء)
2. Sabır: Sabır, daha önce; bireyin karşılaştığı acı, zorluk ve musibetlere karşı direnç ve tahammül göstermesi olarak şecaatin alt erdemleri arasında yer almıştır. Ancak nefsin şehvani arzularına karşı koyma, onları dizginleyerek bireyin kendine hâkim olması biçiminde tezahür eden sabır türü ise, iffet erdeminin bir alt boyutunu teşkil eder. Bu bağlamda sabır, hem dışsal sıkıntılara karşı gösterilen metanet hem de içsel arzulara karşı sürdürülen iradeli duruşun bir tezahürü olarak, farklı temel faziletlerle ilişkilendirilen çok boyutlu bir ahlaki yetkinlik olarak değerlendirilir.
3. Arzuları Dizginlemek (الدعة)
4. Dürüstlük (النزاهة)
5. Kanaat
6. Ağırbaşlılık (التأني)
7. Nezaket (الرفق)
8. Güzel Yaşayış (السمت)
9. Takva (الورع)
10. İntizam
11. Cömertlik (السخاء)

Zikredilen bu alt erdemlerden arzuları dizginlemek, ağırbaşlılık (alçak gönüllü olmak), takva, haya ve sabır Zernûcî'nin talebelere yönelik tavsiyelerinde yer alır (Zernûcî, 1986: 40-41, 46, 49, 62). İbn Cemâa'da ise söz konusu alt erdemlerin tamamına yakın bir kısmını hoca ve talebelerin adaplarını ele aldığı iki ve üçüncü bölümde görmek mümkündür (İbn Cemâa, 2012: 74-77, 80-87, 92-93, 106-107, 134-137, 142-143).

Buraya kadar değinilen üç temel faziletin –hikmet, şecaat ve iffet– bireyde dengeli ve bütüncül bir şekilde tezahür etmesi neticesinde adalet erdemi teşekkül eder. Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Şerhu kitâbi'l-ahlâk* adlı eserinde adaletin bu merkezî konumuna işaret ederek, bu faziletin teorik çerçevesini yalnızca genel

hatlarıyla çizmekle yetinmez; aynı zamanda söz konusu erdemin pratiğe yansıyan yönlerini de detaylandırır. Bu doğrultuda, adaletin alt yapısını oluşturan on dört farklı alt erdemi açık biçimde sıralar ve her birini müstakil bir ahlaki meziyet olarak değerlendirir. Böylelikle adalet, yalnızca hukukî ya da siyasi bir ilke değil, aynı zamanda bireysel ahlakın inşasında merkezi bir role sahip olan kapsamlı bir fazilet olarak ele alınır. Söz konusu on dört alt erdem ise şunlardır:

1. Saf Dostluk (الصداقة)
2. Ülfet
3. Vefa
4. Sevecenlik (التودد)
5. İyiliğin Karşılığını Verme (المكافأة)
6. İyi İlişki (حسن الشركة)
7. Dürüstlük (حسن القضاء)
8. Akrabayı Gözetme (صلة الرحم)
9. Merhametli olmak (الشفقة)
10. Arabuluculuk (الإصلاح)
11. Tevekkül
12. Teslimiyet
13. Hoşnutluk (الرضاء)
14. Kulluk (العبادة)

Adalet erdemine ilişkin alt faziletlerin, diğer üç temel erdem olan hikmet, şecaat ve iffette olduğu gibi, *Ta'limü'l-müte'allim* ve *Tezkiretü's-Sâmi'* adlı eserlerde de yer aldığı görülür. Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim* adlı eserinde, ilim tahsilinde iyi arkadaş edinmenin önemine değinirken, talebenin arkadaş seçiminde araması gereken nitelikler arasında güzel huylu, takva sahibi ve anlayışlı olmak gibi vasıfları sıralar (Zernûcî, 1986: 50). *Ta'limü'l-müte'allim*'in yedinci bölümü ise salt tevekkül bahsi ile ilgili olmakla birlikte teslimiyet ve kulluk ile ilgili açıklamalar da yer alır (Zernûcî, 1986: 99-101). İbn Cemâa, *Tezkiretü's-Sâmi'* adlı eserinin ikinci bölümünde, hocanın sahip olması gereken birtakım ahlaki nitelikleri sıralar. Bu bölümde hocaya; güler yüzlü olmak, insaflı davranmak, makamını şefkat göstermek amacıyla kullanmak, komşulara ve akrabalara karşı saygılı ve sevgi dolu bir tutum sergilemek, yapılan iyiliklere karşı teşekkürde bulunmak ve talebelere karşı nazik ve yumuşak bir üslup benimsemek gibi vasıflar tavsiye edilir (İbn Cemâa, 2012: 80-81).

Müneccimbaşı Ahmed Dede, faziletlere dair değerlendirmelerinin ardından, ahlaki zaafları “reziletler” başlığı altında ele alır. Bu bağlamda reziletleri; nazari, şehevî ve gadabî kuvvelerden kaynaklanan ahlaki hastalıklar olmak üzere üç ana kategoride tasnif eder. Ardından, her bir rezilet grubuna özgü tedavi yöntemlerini detaylı biçimde açıklar. Örneğin, düşünce (nazari) gücüne ilişkin ahlaki hastalıklar arasında cahillik; öfke (gadabî) kuvvesine ait hastalıklar arasında ise öfke lenme, kendini beğenme, kibir, inatçılık, alaycılık ve kıskançlık gibi reziletler yer alır. Arzu (şehevî) kuvvesine bağlı hastalıklar arasında ise tembellik, üzüntü ve bunlarla bağlantılı olarak kin tutma, ikiyüzlülük, tamah ve başkalarına özenme gibi olumsuz tutumlar sayılır. Münecimbaşı Ahmed Dede, bu reziletlerin her birini ayrıntılı biçimde ele alır (Aykıt, 2013: 81-99). Ancak bu çalışmanın kapsamı doğrultusunda, söz konusu reziletlerin tümünü değerlendirmek yerine, yalnızca eğitim nazariyesi bağlamında nasıl ele alındıklarına değinmekle yetinilecektir.

Müneccimbaşı Ahmed Dede’nin şerhinde ayrıntılı ve sistematik biçimde ele aldığı ahlaki reziletler, klasik İslam eğitim literatüründe öğreticilerin ve öğrencilerin kaçınmaları gereken olumsuz tutumlar bağlamında müstakil bir yer tutmaktadır. Bu reziletler, bireyin nefsi kuvvelerinin itidalden sapması neticesinde ortaya çıkan ahlaki bozukluklar olarak değerlendirilmekte ve eğitim sürecini doğrudan etkileyen temel engeller arasında zikredilmektedir. Bu yönüyle Ahmed Dede’nin yaklaşımı, kendisinden önce kaleme alınmış adap eserlerinde yer alan uyarı ve tespitlerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim Burhâneddin Zernûcî, *Ta’lîmü’l-müte’allim* adlı eserinde talebenin ilim yolculuğunda sakınması gereken tutumları ayrıntılı biçimde ele alır. Zernûcî’ye göre nefsin ve şehvetin hâkimiyetine girmek, kibirli ve gösterişçi tavırlar sergilemek, kötü huyluluk, tembellik ve kişinin kendisini küçük düşürecek davranışlarda bulunması, ilim tahsilinin bereketini ortadan kaldıran başlıca ahlaki kusurlardır. Özellikle tembellik rezileti, talebenin zihnî ve ahlaki gelişimini sekteye uğratan bir unsur olarak değerlendirilmiş; bu kusurun giderilmesi için düzenli çalışma, süreklilik ve irade terbiyesine dayalı pratik çözüm yolları önerilmiştir. Bu yaklaşım, ahlaki zaafaların yalnızca teorik düzeyde ele alınmadığını, aynı zamanda eğitim sürecine etkileri dikkate alınarak somut tedbirlerle aşılmaya çalışıldığını göstermektedir (Bkz. Zernûcî, 1986: 55-80). İbn Cemâa ise *Tezkiretü’s-Sâmi’* adlı eserinin ikinci bölümünde, özellikle âlimin ve öğreticinin kaçınması gereken ahlaki zaafılar üzerinde durur. Kin, haset, öfke, taşkınlık, hilekârlık, kibir, riyakârlık, kendini beğenmişlik, cimrilik, tamahkârlık ve övünme gibi nitelikler, ilmî şahsiyetle bağdaşmayan tutumlar olarak sıralanır (İbn Cemâa, 2012: 82-83). İbn Cemâa’ya göre bu tür reziletler, yalnızca bireysel ahlaki zedelemekle kalmaz; aynı zamanda ilmî otoritenin güvenilirliğini sarsar ve öğretici ile öğrenen arasındaki ilişkinin

sağlıklı biçimde sürdürülmesini engeller. Bu sebeple ahlaki arınma, ilmî yetkinliğin tamamlayıcı ve vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirilir. Bu çerçevede Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin rezilet tasnifi, Zernûcî ve İbn Cemâa'nın eserlerinde ortaya konulan ahlaki uyarılarla birlikte değerlendirildiğinde, klasik İslam eğitim düşüncesinde eğitimin yalnızca bilgi aktarımına indirgenmediği; aksine ahlaki arınma ve nefis terbiyesiyle bütünleşik bir süreç olarak ele alındığı açık biçimde görülmektedir.

Sonuç

Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Şerhu Kitâbi'l-Ahlâk* adlı eserinde yer alan fazilet ve rezilet tasnifleri, onun eğitim nazariyesine dair yaklaşımını ortaya koyar. Eserin üçüncü bölümünde ebeveynin çocuğa yönelik görevlerinden söz edilmekle birlikte, esas itibarıyla ikinci bölümde tanımlanan temel faziletler –hikmet, şecaat ve iffet– eğitimin ahlaki boyutunu şekillendirir. Her bir faziletin alt erdemleri sistematik biçimde ele alınır ve bu erdemlerin özellikle talebe ve hocada bulunması gereken nitelikler olduğu belirtilir. Ahmed Dede, bu tasnifi İbn Miskeveyh'ten devralarak Tûsî, Devvânî ve Kınalızade'nin çizgisinde sürdürür. Örneğin, hikmetin alt erdemleri arasında zekâ, zihin açıklığı ve kolay öğrenme gibi unsurlar yer alırken; şecaat başlığı altında sabır, tevazu, yüksek gayret gibi meziyetler, iffette ise haya, takva ve ağırbaşlılık gibi değerler vurgulanır. Bu faziletlerin, Zernûcî'nin *Ta'limü'l-Müte'allim* ve İbn Cemâa'nın *Tezkiretü's-Sâmi'* adlı eserlerinde öğrencide ve hocada bulunması gereken nitelikler olarak yer alması, klasik İslam eğitim geleneğinde fazilet ahlakının merkezî bir yere sahip olduğunu gösterir. Ahmed Dede, bu üç faziletin dengeli biçimde birleşmesiyle adalet erdeminin oluştuğunu savunur ve onu hem bireysel hem toplumsal bir ilke olarak detaylandırır. Öte yandan, nazari, gadabi ve şehevî kuvvelerden kaynaklanan reziletler de dikkatle sınıflandırılır; her biri için ayrı ayrı ahlaki tedavi yöntemleri önerilir. Zernûcî ve İbn Cemâa gibi müellifler, Ahmed Dede'nin de şerhinde açıkladığı ahlaki reziletlere değinmiş olup bu ahlaki zaafların öğrenmenin ve hocanın kişiliği üzerinde olumsuz etkiler doğuracağını belirtir. Düşünürümüzün şerhinde ele aldığı bu meseleleri eğitim literatüründe yer alan söz konusu eserler ile değerlendirdiğimiz zaman *Şerhu kitâbi'l-ahlâk*'ın felsefî yönü haricinde eğitim sürecini fazilet inşası olarak gören bir ahlak eğitimi/pedagojisi sunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, A. (1987). Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Câmîu'd-Düvel dışında kalan ve İstanbul kütüphanelerinde bulunan bazı yazma eserlerinin tavsifleri. *İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, 335-350.
- Ağırakça, A. (2006). Müneccimbaşı Ahmed Dede. İçinde *DİA* (C. 32).
- Aykıt, A. (2013). *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd adlı eseri, metin tahkiki ve değerlendirme* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bedruddin İbn Cemâa el-Kinânî. (2012). *İslami gelenekte eğitim ahlakı* (Çev. Muhammet Şevki Aydın). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bursalı Mehmed Tahir. (1342). *Osmanlı Müellifleri*. Matbaa-i Âmire.
- Kâtib Çelebi. (1967). *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (M. Şerefettin Yaltkaya & Kilisli Rifat Bilge, Ed.). Mektebetü'l-İslamiyye.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. (1995). *Camiü'd-düvel: Osmanlı tarihi* (Ahmed Ağırakça, Çev.). İnsan Yayınları.
- Zernûcî. (1986). *Ta'lîmü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm* (Mustafa Aşur, Ed.). Mektebetü'l-Kur'ân.

VIDİN MUHAFAZISI İDRİS PAŞA VE KİTAP VÂKIFLIĞI

VIDIN GUARD IDRIS PASHA AND THE BOOK ENDOWMENT

Ayşenur ERDOĞAN

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye

© <https://orcid.org/0000-0001-5266-3672>

Özet: Pazvantoğlu'nun hazinedarı olan ve onun vefatının ardından Vidin muhafızlığına getirilen İdris Paşa, Osmanlı serhaddinde yıllarca hizmet etmiştir. Osmanlı arşiv vesikalarından da takip edildiği üzere bu süreç boyunca Vidin Muhafızı sıfatıyla ordunun ihtiyacının karşılanmasından bölgenin düşman askerlerine karşı korunmasına kadar muhtelif sahalarda sorumluluk üstlenmiştir. Ancak görevinin ilerleyen zamanlarında devlete karşı ayaklanmış bir asi durumuna düşen İdris Paşa'nın elinden görevi alınırken, kendisine derhâl şehri terk etmesi için ardı ardına emirler gönderilmiştir. Kendisini kaleye kapatan İdris Paşa, devlete karşı asla isyan etmediğini kanıtlamak için elinden geleni yapmıştır. Bilhassa can ve malının himayesi için İstanbul'a sürekli mektuplar göndermiştir. En nihayetinde Sultan II. Mahmud tarafından geçmiş suçlarının affedileceğini beyanla hemen İstanbul'a gelmesi emredilmiştir.

İdris Paşa, Pazvantoğlu'nun ardından sadece muhafız olarak onun görevini devam ettirmekle kalmamıştır. Nitekim Pazvantoğlu'nun şehre kazandırdığı, kendisi ve ailesi adına kitaplar bağışladığı kütüphaneye büyük bir özenle hizmet etmiştir. Dahası Vidin'deki birçok koleksiyonun burada toplandığı kütüphaneye kendisi de hayli kitap bağışlamıştır. Ancak XIX. asırda Osmanlı'nın Bulgaristan'daki siyasi durumunun değişmesi ve Müslümanlara karşı yürütülen olumsuzluklar Vidin'deki kitapları da etkilemiştir. Sonuç olarak Bulgaristan'daki binlerce kitapla birlikte İdris Paşa'nın Vidin'deki kütüphaneye bağışladıklarının büyük bir kısmı İstanbul'a getirilmiştir. Bu çalışmanın da amacı Vidin Muhafızı İdris Paşa'nın kariyeri ve bağışladığı kitaplara dair ayrıntılı bilgi sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Vidin, şehir yönetimi, Osmanlı kitap kültürü, kitap vakıflığı

Abstract: Idris Pasha, who was the treasurer of Pazvantoğlu and was appointed as the guard of Vidin after his death, served on the Ottoman frontier for many years. As can be seen from the Ottoman archival documents, during this period, as the guard of Vidin, he served in various fields ranging from meeting the needs of the army to protecting the region against enemy soldiers. However, later in his term of office, Idris Pasha became a rebel who rebelled against the state, and orders were sent one after another for him to leave the city immediately Idris Pasha did his best to prove that he had never rebelled against the government. In particular, he constantly sent letters to Istanbul for the protection of his life and property. Finally, Sultan Mahmud II ordered him to come to Istanbul immediately, declaring that his past offences would be forgiven.

Idris Pasha did not only continue his duty as a guard after Pazvantoğlu. As a matter of fact, he served with great care the library that Pazvantoğlu had brought to the city and donated books on behalf of himself and his family. Moreover, he himself donated many books to the library where many collections in Vidin were gathered. However, the change in the political situation of the Ottoman Empire in Bulgaria in the XIXth century and the negativity against Muslims affected the books in Vidin as much as in other cities. As a result, along with thousands of books in Bulgaria, most of the books donated by Idris Pasha to the library in Vidin were brought to Istanbul. The aim of this study is to explain the career of Idris Pasha, who rose to the position of Vidin Guard, and to provide detailed information about the books he donated.

Keywords: Vidin, urban administration, Ottoman book culture, book endowment

Sorumlu Yazar: Ayşenur Erdoğan, aysenur.erdogan@outlook.com.tr

Atıf: Erdoğan, A. (2025). Vidin muhafızı İdris Paşa ve kitap vâkıflığı. M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 39–70). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12AE>

Giriş

Sultan I. Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılan Vidin, 1717'de Belgrad'ın elden çıkmasına kadar bir iç kale statüsündeydi. Fakat Belgrad'ın kaybedilmesi onu sınırdaki önemli bir kale hâline getirmiş ve Vidin gerçekleştirilen faaliyetler ile adeta baştan inşa edilmiştir. (Aydın, 2015: 31; Kayapınar, 2011: 67-69; Selçuk, 2013: 31). Genişletilip askerî tahkimatı güçlendirilen kale, Belgrad'dan *dârü'l-cihâd* sıfatını da devralmıştır ki şehre bu unvan kuzey yöndeki seferlerin önemini vurgulamak için verilmiştir.

XVIII. asrın ilk çeyreği itibarıyla Osmanlı serhaddinde önemli bir yer hâline gelen Vidin'in bu statüsü yönetici zümrenin statüsüne de yansımıştır ki bunlardan biri muhafızlıktır. Muhafız, kalelerdeki en yüksek yetkili ve paşa rütbesindeki kişi olmasına rağmen Vidin bir iç kale statüsünde iken çok önemli bir mevkiye denk görülmemiştir. Ancak Belgrad'ın elden çıkması ile Vidin'in kazandığı statü neticesinde bölge muhafızlığının önemi artmış hatta bu rütbeye Muhsinzade, Köprülüzade ve Hekimoğlu gibi mühim ailelerin fertlerinden atamalar gerçekleşmiştir (Aydın, 2015: 77).

Kale muhafızları bulundukları bölgenin güvenliğini temin etme, asayişin korunması ve ahalinin huzur içerisinde yaşaması gibi birçok alanda mesuliyet üstlenmiş kişilerdir. Bununla birlikte yine muhafızlar bulundukları şehrin gelişimine de katkıda bulunan mevki sahipleridir. Bu anlamda Vidin için en önemli muhafızlardan biri Pazvantoğlu Osman Paşa'dır. Kökenleri Bosna'ya dayandırılan Pazvand Ailesi'nin bir ferdi olan Osman Paşa asi hareketlerle defalarca Osmanlı yönetimi ile karşı karşıya gelmiş biridir. Dahası bölgede büyük bir güç sahibi olan Osman Paşa, Vidin şehrini kalkındıracak önemli faaliyetlere imza atmıştır ki bunların başında inşa ettirilen kamu binaları, vakıf yapıları ve yollar gelmektedir (Üstündağ, 2014: 254-255). Vidin'i sosyal ve kültürel anlamda geliştiren Osman Paşa sonrası ise makam, hazinedar olarak hizmet eden Molla İdris Ağa'ya bırakılmıştır.

Vidin Muhafızı İdris Paşa

Babası için bağışladığı bir *Kuran-ı Kerim*'e düşürdüğü vakıf kaydından Halilefendizade Abdullah'ın oğlu olduğu anlaşılan İdris Paşa'nın Vidin Muhafızlığından önceki kariyeri hakkındaki bilgiler sınırlıdır (Beyazıt Kütüphanesi, Nr. B16). Mevcut bilgilere bakıldığında Molla İdris Ağa'nın XVIII. asrın sonlarından 1807 yılına kadar Pazvantoğlu Osman Paşa'nın maiyetinde hazinedar olarak vazife icra ettiği görülmektedir (AE.SSLM.III, 375/21401; AE.SSLM.III, 403/23220; Üstündağ, 2014: 89, 102).

Görsel I: Muhafız-ı Hâzin İdris Ağa'nın Mührü ve İmzası

(AE.SSLM.III, 375/21401)

Pazvantoğlu 28 Ocak 1807'de vefat ettiğinde yerine geçebilecek en etkili ismin Molla İdris Ağa olduğu, kendisinin âdeta varisi ve halefi gibi görüldüğü beyan edilmektedir. Hatta Pazvantoğlu vefat ettiğinde şehirde toplanan bölgenin üst düzey yöneticileri Paşa'nın muhalefatını mühürlemiş ve eşyalarının on üç yaşındaki oğlu Ali ve Molla İdris'e bırakılmasına karar vermişlerdir. Burada yapılan görüşmelerin neticesinde Vidin Muhafızlığının da yine Molla İdris Ağa'ya verilmesi için bir "mahzar" yazılmıştır. Ancak İdris Ağa'nın bu mecliste bulunan bazı kişilerin şehirden çıkıp görev yerlerine dönmesini istemesi Vidin'de bir kargaşaya yol açmış ve ağalar arasında adeta bir güç gösterisi başlamıştır. Bu savaşta Molla İdris'in eli diğerlerinden daha kuvvetlidir. Zira Molla'nın Osmanlı nezdinde iyi bir intibai bulunmaktadır. Bununla birlikte tam bu mücadele sırasında orada bulunan Fransa Elçisi Meriage ile de başarılı temaslarda bulunmuştur. Nitekim, Pazvantoğlu'nun kendisine oğlunu ve Vidin'i emanet ettiğini, padişaha sadık olduğunu ama muhafızlığı alamazsa da savaştan kaçınmayacağını ve kendisine bu konuda yardım ederse Napoleon'un emirlerini yerine getirmek için hazır bulunduğunu beyan ettiğine yönelik kayıtlar Meriage'nin raporlarında mevcuttur. Her ne kadar mevcut mücadele dolayısıyla oluşan bu otorite boşluğuna son verilmesi adına Babıali'den bir aday ortaya konulmuşsa da Molla İdris'in tüm çalışmaları olumlu sonuç vermiş ve Vidin Muhafızlığı vezaret rütbesi ve paşa unvanı ile kendisine teslim edilmiştir (HAT, 1498/1; Yıldız, 2018: 87; Üstündağ, 2014: 307-308).

Molla İdris Osmanlı serhaddinde vazife icra etmeye başladığı yıldan itibaren, bilhassa arşiv vesikalarından da takip edildiği üzere Vidin Muhafızı sıfatıyla

ordunun ihtiyacının karşılanmasıyla bölgenin düşman askerlerine karşı korunmasına kadar muhtelif sahalarda sorumluluk üstlenmiştir. Keza Osmanlı-Rus savaşında (1806-1812) bilhassa 1810 yılındaki taarruzlar sırasında gönderdiği askerler ile düşman kuvvetlerinin bozguna uğratılması ve Tuna kenarında gösterilen büyük mukavemet neticesinde maiyeti ödüllendirilmiştir (C.AS, 490/20445; C.AS, 605/25534). Devamında da Rusların Tuna'yı geçmeleri ve Sırplarla birleşmelerini engelleme adına büyük gayret göstermiştir (HAT, 1010/42402A; HAT, 1010/42418A).

İdris Paşa, başarılı yöneticiliğine rağmen görevinin ilerleyen zamanlarında devlete karşı ayaklanmış bir asi durumuna düşmüştür. Öyle ki 1812 yılının başlarından itibaren İdris Paşa'nın Berkofça, Ivıra ve Lofça gibi birçok şehre "emirsiz ve izinsiz" olarak asker ya da adamlarını gönderdiği ve bu kişilerin halka zulmettiğine dair başkente şikâyetler gelmeye başlamıştır (C.AS, 466/19463; C.AS, 478/19946; C.DH, 58/2857). Gelen haberler Rumeli valiliği ve Babıali nezdinde karşılık bulmuş ve Vidin Muhafızı'nın engellenmesi ve tembihlenmesi için harekete geçilmiş ancak başarısız olunmuştur (HAT, 649/31772; HAT, 649/31773; HAT, 650/31787). Devamında ise Vidin Muhafızı'nın faaliyetlerinin bölge otoritesine karşı oluşturduğu olumsuz durumun bertarafı için Ekim 1812'de paşanın görevden alınmasına ve yerine Sabık Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın getirilmesine karar verilmiştir (C.DH, 57/2817; HAT, 645/31606). Hatta Ali Paşa ve Berkofça Ayanı Yusuf Ağa'nın iş birliği ile İdris Paşa'nın katledilmesi düşünülmüşse de Sadrazam Ahmed Paşa tarafından bunun doğru olmayacağı gerekçesine binaen Sabık Vidin Muhafızı'nın Sofya ve Kavala'da ikamete memur edilmesi bildirilmiştir (HAT, 494/24240).

Başkentten gelen kararın ardından İdris Paşa'nın ilk yaptığı şey ise Vidin'den çıkmayı reddederek kendini iç kaleye kapatmak olmuştur (HAT, 497/24411). Böylelikle asi durumuna düşen İdris Paşa, bu tarihten itibaren sürekli başkentle irtibat kurmaya çalışmıştır. Başkente gönderdiği kaimeler ile isyan etmenin hatırında dahi olmadığını, devletin azat kabul etmez bir kulu olduğunu canına ve malına dokunulmayacağına dair bir hat-ı hümayun yazılırsa İstanbul'un bir köşesinde ikamet edeceğini beyan etmiştir. Hatta bu yazılarının bir tanesinde gönderdiği kaimelerin hileye kurban gittiği ve yazdıklarına kulak asılmadığı yönünde serzenişte bulunmuş, tek dileğinin canının muhafazası olduğunu belirterek, affolunup bir kenarda oturmasına izin verilmesini istemiştir (HAT, 497/24411; HAT, 1225/47885A-E). Yaşadıkları hakkında Eflak Voyvodası'na yazdığı mektubunda kendisine düşman olanların gammazlaması ile devletin gözünden düştüğünü ve kimsenin sözüne itimat etmediğini söyleyen İdris Paşa, İstanbul'da oturmasına izin verilmesi için ondan da aracı olmasını istemiştir (HAT, 1226/47890A).

Bununla birlikte niyetinin bir göstergesi olarak evladı ve kaynını İstanbul'a göndermiştir. Onun bu hareketi bir nevi işe yaramış, bölge yöneticilerinin olumsuz propagandalarına rağmen İdris Paşa'nın affedilerek İstanbul'da ikamet etmesine izin verildiğine dair Sultan II. Mahmud tarafından ferman çıkarılmıştır (HAT, 1226/47888D; TS.MA.e, 895/3).

Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi

İdris Paşa, yukarıda da bahsedildiği üzere Pazvantoğlu'ndan hemen sonra muhafızlık görevine gelmiş ve tıpkı selefi gibi Vidin şehrine hizmet etmiş bir devlet adamıdır. Bu hizmetlerinden biri de Pazvantoğlu'nun kurduğu kütüphaneye dairdir. XVIII. asrın sonralarından itibaren Vidin'in idaresinde tek yetki sahibi olan Pazvantoğlu Osman, şehri sosyo-kültürel anlamda kalkındıracak binalar yaptırmıştır ki bunlardan biri de H.1215 (M. 1800/1801) inşa tarihli Vidin Kütüphanesidir. Osmanlı Devleti'nde İstanbul dışında inşa edilmiş ilk müstakil kütüphanelerden biri olarak kabul edilen Vidin Kütüphanesi, Pazvand aile fertlerinin bağışları da dâhil olmak üzere şehirdeki birkaç kütüphane koleksiyonunun toplanmasıyla meydana gelmiştir (Stajnova, 1979: 61; Kiel, 1980: 118; Altay, 2020: 186, 189; Üstündağ, 2014: 202). Keza İdris Paşa da göreve geldikten sonra kütüphanenin korunmasına hizmet ettiği gibi buraya çok kıymetli kitaplar bağışlayarak koleksiyonun genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Kuruluşundan itibaren Vidin'in kültürel hayatı açısından ziyadesiyle önem teşkil eden ve bağışçıları vesilesi ile büyük bir koleksiyona sahip olan bu kütüphane için 93 Harbi bir dönüm noktasıdır. Öyle ki XIX. asrın son çeyreğine kadar ehemmiyetini koruyan ve koleksiyon gelişimini sürdüren Pazvantoğlu Kütüphanesi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın siyasi sonuçlarından hayli etkilenmiştir. Zira savaşın akabinde Bulgaristan'ın Rus hakimiyetine girmesi ve Osmanlı'nın buradaki etkinliğini kaybetmesi neticesinde bilhassa Bulgarlar tarafından Müslümanlar ve İslam eserlerine yönelik zulüm başlamıştır. İşte bu menfi hareketten Vidin'deki tüm kütüphaneler de etkilenmiştir ki özellikle buralardan yağmalanan kitapların sayfalarının bakkal dükkanlarında kahve ve şeker külahı yapıldığı belirtilmektedir. Dahası kitapların tamamen telef olmadan buradan çıkarılıp İstanbul'a gönderilmesi konusunda da Vidin'den başkente uyarılarda bulunulmuştur. Şehirdeki durumdan İdris Paşa'nın kitaplarının bulunduğu Pazvantoğlu Kütüphanesi de etkilenmiştir. Bazı eserler mezalime maruz kalmışsa da duyarlı bir Rus kumandanın koruma altına alması neticesinde tüm eserlerin tamamen yağmalanmaktan kurtulduğu ifade edilmektedir (Hasanoğlu, 2023: 359; Altay, 2020: 193; Stajnova, 1979: 192-193). Ancak İstanbul'daki Bulgar diplomat Georgi Vilkoviç'in 31 Mart 1887 tarihli raporunda Vidin Kütüphanesindeki kitap ve el

yazmaların uzun süredir karanlık ve nemli bir odaya atılıp kaderine terkedildiğinden bahsetmesi hayli dikkat çekicidir (Събев, 2020: 301-302).

Osmanlı Devleti ise sürecin en başından beri Vidin'deki kitapların durumuna kayıtsız kalmamış, 1879'dan 1887'ye kadar bu konuda defalarca girişimde bulunmuştur. Hatta Vidin'de bulunan kütüphanelerdeki kitapların tespit edilip kayıt altına alınması için merkezden bir memur gönderilmişse de başarılı olunamamış, bahsi geçen kişi özellikle Pazvantoğlu Kütüphanesine girememiştir. Kütüphanenin kilitli tutulması ve erişim yasağından rahatsız olan Osmanlı ise doğrudan Bulgar Hükümeti ile yazışmalara başlamışsa da kitaplar sadece şehir müftüsünün erişimine açılmıştır. Şüphesiz ki bu durum kitaplar hakkında istenilen netice değildir. En nihayetinde halkın erişmesine ve istifade etmesine izin verilmeyen kitapların İstanbul'a getirilmesi için Osmanlı Devleti tarafından Ağustos 1887'de bir kez daha teşebbüste bulunulmuştur. Süreç yürütmesi için Vidin muhacirlerinden Bürokrat Mahmud Nedim Efendi görevlendirilmiştir. Yapılan girişim bu sefer karşılık bulmuş ve Aralık 1887'de kitapların önce Sofya'ya taşınması ve burada incelendikten sonra özellikle dinî içerikli olanların Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi yönünde Bulgar Bakanlar Kurulu'ndan karar çıkmıştır. Alınan karar doğrultusunda Müslüman ahalinin isteği ile dinî içerikli otuz kitap iyi korunma şartıyla Vidin'de bırakılırken, geri kalanı aralık ayının sonunda Sofya'ya taşınmıştır (Hasanoğlu, 2023: 360-361; Altay, 2020: 193-194). Vidin'den Sofya'ya taşınan 2.664 kitap Mahmud Nedim Bey'in de yer aldığı bir komisyonda incelemeye tabi tutulmuş ve 2.009'u İstanbul'a gönderilmek üzere ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'ne teslim edilmek için burada Mahmud Nedim Bey'e zimmetlenen bu kitaplar İstanbul'a getirilerek 18 Şubat 1888'de Beyazıt Umumî Kütüphanesine konulmuştur (MF.MKT, 76/90; HR.İD, 1371/10; Altay, 2020: 194-195).

İdris Paşa'nın Vakfettiği Kitaplar

Osmanlı Devleti var olduğu süre boyunca toprakları dâhilinde hanedan mensupları ve makam sahipleri tarafından sayısız hayır eseri vakfedilmiştir. Türk-İslam anlayışının bir tezahürü olan bu eserler içerisinde şüphesiz ilk akla gelenler cami, medrese, çeşme ve zaviye misali bina hüviyetindekilerdir. Fakat literatüre kazandırılmış çalışmaların ortaya koyduğu üzere “kitap” da halkın tasarruf etmesi için hiçbir karşılık beklemeden vakfedilen unsurlardan olmuştur. Nitekim Vidin'e yıllarca hizmet eden İdris Paşa da kitabı seçenlerden biridir.

Görsel II: İdris Paşa'nın Vakıf Mührü

Beyazıt Kütüphanesi, Nr. B6129

Vidin'in en büyük kütüphanesine hayli eser vakfeden İdris Paşa'nın vakıfları, şehirdeki diğer kitaplar gibi önce Sofya'ya götürülmüş, burada yapılan tasnifin ardından İstanbul'a gönderilmiştir. Molla İdris'in kitaplarının tespiti için özellikle İstanbul Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi'nde yürütülen çalışmalarda Paşa'nın kitaplara vakfiye yazdırmadığı, sadece "Vakafe hâza'l-Kitâb İdris Paşa el-Muhâfız derûn-i Vidin" ibareli mührü (Resim II) bastırdığı görülmektedir. Dahası "Bu kitabı Vidin'de muhafız İdris Paşa vakfetti" anlamına gelen bu mührün ekseriyetle zahriyeye değil de serlevhanın yer aldığı başlangıç sayfasına bastırıldığı tespit edilmiştir.

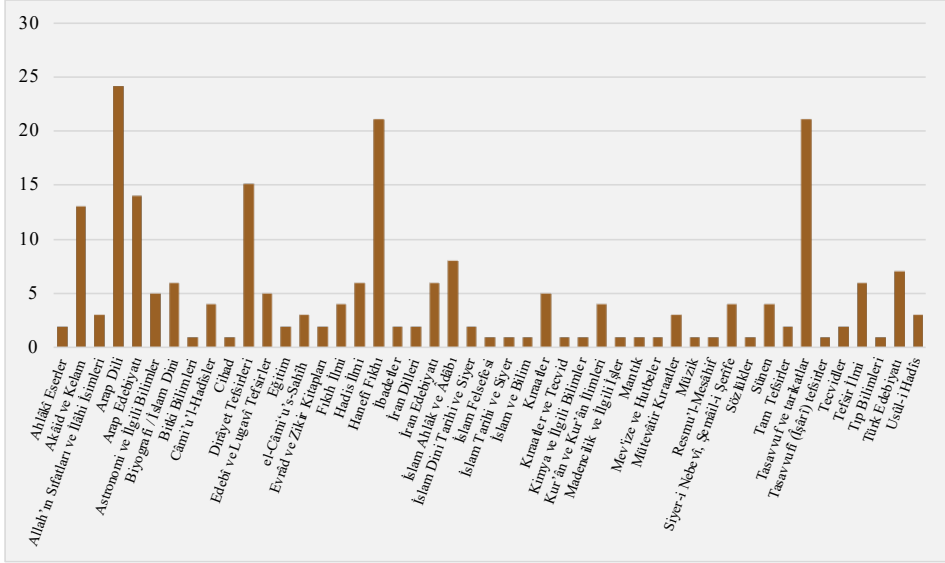
Görsel III. İdris Paşa'nın Vakıf Mührünün Yer Aldığı Sayfalar

Bulgaristan hükûmeti ile yapılan anlaşma gereğince Vidin'den çıkarılan kitapların geneli için hazırlanan listede, ki bu liste 2024 yılında Stoyanka Kenderova tarafından yayımlanmıştır, İdris Paşa'nın toplamda 106 cilt vakıf eseri görülmektedir (Kenderova, 2024: 269-440). Fakat Beyazıt Yazma Eserler kurumu bünyesinde yapılan araştırmada Vidin Muhafızı'nın şimdilik 234 vakıf kitabı tespit edilmiştir. Mevcut sayı farkı, özellikle Paşa'nın mührünün başlangıç sayfasına değil de ileriki sayfalara basılması dolayısıyla ilgili kitabın başka birinin vakfı şeklinde kaydedilmesinden kaynaklı olabilir. Yazma Eserler veri tabanında yürütülen çalışmada bulunan bu 234 kitap da İdris Paşa'nın vakıf mührünün takip edilmesi nihayetinde bulunmuş ve bir liste haline getirilmiştir (Ek I). Ortaya çıkan bu listeye göre bilhassa din öğrenimi konulu eserler ön plana çıkmaktadır ki en başta imanın ve İslam'ın esaslarını ortaya koyan "akâid ve kelam" türündekiler gelmektedir. Yine temel şer'î ilimlerden tefsir ve fıkha dair birçok eserin varlığı söz konusudur. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'i iyi okumak ve anlamak için yazılmış tecvit, tefsir ve Kur'an ilimleri konulu birçok eser İdris Paşa tarafından bahsi geçen kütüphaneye bağışlanmıştır.

Koleksiyonda ön plana çıkan konulardan bir diğeri de hadis ilimleridir. Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'leri haricinde usul-i hadis ve hadis ilmi kategorilerinde hayli eser bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in hayatını anlatan *Siyer-i Nebevî*, *Şemâil-i Şerîfe* eserlerinin yanı sıra tarikatlar ve tasavvuf alanındaki kitaplar ilme talip kişiler için vakfedilmiştir.

İdris Paşa'nın Vidin Kütüphanesi'ne bağışladığı kitapların önemli bir kısmı edebiyat alanındadır. Türk, Arap ve İran dillerindeki edebi eserler ve hatta bu dillere dair eğitici kitapların sayısı ziyadesiyle fazladır. Ayrıca yine Paşa tarafından bağışlanan vakıf kitapların arasında astronomi, madencilik ve müzik gibi farklı sahalara ait eserlerin varlığı da dikkat çekicidir.

Grafik I. İdris Paşa Tarafından Vakfettiği Kitapların Konu Dağılımı

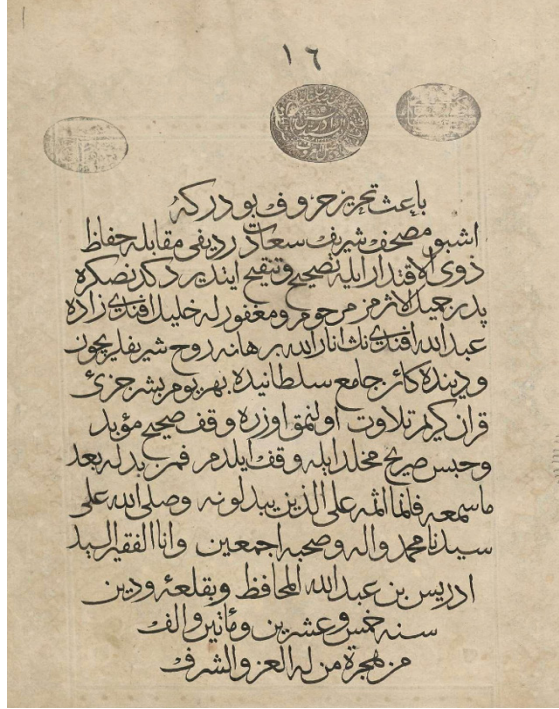
İdris Paşa'nın koleksiyonundaki eserlerin çoğu Arapçadır. 204 Arapça kitap ile 23 Türkçe ve 10 Farsça kaynak bulunmaktadır. Arapça çok kıymetli eserlerin yer aldığı koleksiyonda Türkçe ve Farsça dillerinde de ziyadesiyle mühim olan yazmalar mevcuttur. Örneğin Türkçe eserler arasında Fuzûlî'nin *Dîvân'ı* ve *Hadîkatü's-Sü'adâ'sı*, Niyâzî Mısırî'nin *Dîvân'ı*, Muhyî-i Gülşenî'nin *Gül-i Sad Berki*, Lâmi'î Çelebi'nin *Hüsn ü Dil ve Şerefü'l-İnsân'ı* gibi kıymetli eserler bulunmaktadır (Ek. I). On adet Farsça eser içerisinde de Ferîdüddin el-Attâr'ın H. 937 tarihli *Mantıku't-Tayr'ı*, Buhârî'nin *Ta'dâd-ı Âyâtî'l-Kur'ân'ı*, Sem'ânî'nin H.830 tarihli *Rûhu'l-Ervâh'ı* gibi önemli kitaplar yer almaktadır.

Yazmalar arasında en erken tarihlisi H.603 ait olan Bîrûnî'nin astronomi ile ilgili Arapça *el-Âsârü'l-Bâkiye ani'l-Kurûnî'l-Hâliye* isimli eseridir. En geç tarihli olanlar ise H. 1219 yılına ait olan Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî el-Mısırî'nin *Nesîmü'r-Riyâz fî Şerhi Şifâ'i'l-Kâdî İyâz'ı* ve İbnü'l-Arabî (eş-Şeyhu'l-Ekber)'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Ma'rifeti'l-Esrârî'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye* isimli eserleridir (Ek. I).

Son olarak tarafımızca yapılan listede bir de Kur'an-ı Kerîm'in yer aldığı görülecektir. Bahsi geçen Kur'an aslında İdris Paşa'nın kendi adına vakfettiklerinden biri değildir. Zira kendisine vakfiye yazdırmadığı anlaşılan İdris Paşa, Kur'an'a bir kayıt düşürmüştür. İlgili kayda göre İdris Paşa, bu *Kur'an-ı Kerîm'i* her gün

beş cüz okunması şartıyla Cami-i Sultânî'ye vakfetmiştir. Daha önceki satırlarda değinildiği üzere babası Abdullah Efendi adına yaptığı bu bağış, İdris Paşa'nın diğer kitapları ile önce Vidin'den çıkarılıp Sofya'ya götürülmüş oradan da İstanbul'a getirilmiştir (Resim III; Beyazıt Kütüphanesi, Nr. B16).

Görsel IV: İdris Paşa'nın Vakfettiği Kur'an-ı Kerîm'de Yer Alan Kayıt ve Mührü

(Beyazıt Kütüphanesi, Nr. B16)

Sonuç

XVIII. yüzyıl itibariyle Osmanlı serhaddindeki kıymeti artan Vidin Kalesi'nde yıllarca hizmet etmiş olan İdris Paşa, devletin resmî kayıtlarının da ortaya koyduğu üzere şehrin korunmasından düşman taarruzlarının engellenmesine kadar birçok sahada vazife üstlenmiştir. Elindeki kalabalık askeri gücü ve muhafız sıfatı ile yaptıkları başarılı bir yönetici profili çizse de İdris Paşa'nın bazı hareketleri onu devlet nezdinde asi konumuna düşürmüştür. Özellikle bazı bölgelerde başıboş hareket ederek halkı zarara uğratması yönetim tarafından hoş karşılanmamıştır. Durum bertaraf edilmeye çalışılsa da mesele devlet otoritesine muhalif bir hava oluşturduğundan İdris Paşa görevden alınarak Vidin'den çıkması emredilmiştir.

Ancak Paşa tam tersi kendisini iç kaleye kapatmış ve emri uygulamayarak asi durumuna düşmüştür. Bununla birlikte bu hareketinin aksine daha itaatkâr bir tavırla İstanbul'a mektuplar göndererek niyetinin asla isyan olmadığını ve devlete karşı gelmeyeceğini beyan ederek koruma ve af talep etmiştir. Sonuç olarak talepleri karşılık bulmuş ve Sultan II. Mahmud tarafından bir ferman çıkarılarak affedildiği belirtilmiş ve İstanbul'a gelmesi emredilmiştir.

İdris Paşa her ne kadar asi durumuna düşmüş olsa da selefi gibi Vidin'e ve Vidin'in gelişmesine çok önem vermiş bir yöneticidir. Bilhassa Pazvantoğlu'nun şehre kazandırdığı kütüphaneye büyük bir özenle hizmet etmiş, buraya yüzlerce kitap bağışlamıştır. Fakat XIX. asırda Balkan coğrafyasında yaşananlar, bölgedeki Osmanlı'ya ait tüm unsurlar gibi kitaplara da yansımıştır. Bundandır ki Vidin kütüphanesindeki eserler önce Sofya'ya taşınmış daha sonra büyük bir kısmı İstanbul'a getirilmiştir. İdris Paşa'nın da kitaplarının birazı Sofya'da kalmıştır. Ancak büyük çoğunluğunun son durağı vâkıfı gibi İstanbul olmuştur ki bugün yüzlercesine Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi'nden ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
 AE.SSLM.III, 375/21401, S.Ş.1216 (4 Ocak 1802); 403/23220, 2.Ra.1218 (22 Haziran 1803).
 C.AS, 466/19463, 29.Ra.1227 (12 Nisan 1812); 478/19946, 23.N.1227 (4 Ekim 1812); 490/20445, 29.B.1224 (9 Eylül 1809); 605/25534, 5.Ş.1224 (15 Eylül 1809).
 C.DH, 57/2817, 29.M.1227 (13 Şubat 1812); 58/2857, 9.B.1227 (19 Temmuz 1812).
 HAT, 494/24240, 27.L.1227 (3 Kasım 1812); 497/24411, 6.Za.1227 (11 Kasım 1812); 645/31606, 3.L.1227 (10 Ekim 1812); 649/31772, 27.M.1227 (11 Şubat 1812); 649/31773, 9.B.1227 (19 Temmuz 1812); 650/31787, 19.Ş.1227 (28 Ağustos 1812); 1010/42402A, 7.S.1225 (14 Mart 1810); 1010/42418A, 7.Ca.1225 (10 Haziran 1810); 1225/47885A-E, 13.R.1228 (15 Haziran 1813); 1226/47888D, 23.R.1228 (25 Nisan 1813); 1226/47890A, 15.S.1228 (17 Şubat 1813); 1498/1, 4.M.1222 (14 Mart 1807).
 TS.MA.e, 895/3, 29.R.1228 (1 Mayıs 1813)

Araştırma ve İncelemeler

- Altay, A. (2020). Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane. *Bilgi Yönetimi, III* (2), 185-199.
 Aydın, M. (2015). *Vidin Kalesi: Tuna Boyu'ndaki İnci*. İstanbul: Ötüken.
 Hasanoğlu, E. (2023). *Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prensliği – Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)* (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Kayapınar, A. (2011). *Le Sancak Ottoman de Vidin du XVe à la fin du XVIe Siècle, Les Éditions Isis*. Istanbul: The Isis Press.
- Kenderova, S. (2024). БИБЛИОТЕКАТА НА ОСМАН ПАЗВАНТОГЛУ ВЪВ ВИДИН. КАТАЛОГЪТ НА БИБЛИОТЕКАТА (1837-1887) / The Library of Osman Pazvatoğlu in Vidin: The catalogue of the library (1837-1887). Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".
- Kiel, M. (1980). The Date of Construction of the Library of Osman Pasvantoglu in Vidin. *Etudes Balkaniques*, 3, 116-119.
- Selçuk, H. (2013). *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin (XIX. Yüzyıl)*. Konya: Çizgi.
- Събев, О. (2020). За съдбата на османските вакъфски библиотеки в България след Освобождението. Вакъфите в България, 285-309.
- Stajnova, M. (1979). Ottoman Libraries in Vidin. *Etudes Balkaniques*, 2, 54-69.
- Yıldız, A. (2018). *Kenar Adamları ve Bendeleri; Tirsinikli İsmail Ağa ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Adamları: Manuk Mirzayan ve Köse Ahmed Efendi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Üstündağ Özdemir, N. (2014). 18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808) (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

EK I

İdris Paşa'nın Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Vakıf Kitaplarının Listesi

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Akâid'e Dâir Bir Risâle		1026	B3137	Akâid ve Kelam	Türkçe
Akiletü Etrâbi'l-Kasâ'id fî Esne'l-Makâsîd	Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ru'aynî		B188/3	Resmu'l-Mesâ-hîf	Arapça
Avâmil Mefhûmu		1211	B6770/2	Arap Dili	Türkçe
Avâmilu'l-Cedîd	Birgivi, Takıyyüddin Mehmed b. Pir Ali b. İskender el-Birgivi		B6502-7/3		Arapça
Aynu'l-Hayât	Necmeddîn-i Kübrâ, Ebu'l-Cennâb Ahmed b. Ömer el-Hivekî el-Harizmî	966	B532	Tasavvufî (İşârî) tefsirler	Arapça
Bahru'l-Hakâ'ik ve'l-Me'ânî fî Tefsî-ri's-Seb'i'l-Mesânî	Necmeddîn-i Dâye, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver er-Râzî el-Esedî		B531	Tefsir İlmi	Arapça
Bedâ'i'ü's-Sanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'	Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî		B2388	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Bedâ'i'ü's-Sanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'	Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî	1097	B2387	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Bidâyetü'l-Hidâye	Gazzâlî, Ebû Hâmid Hüccetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî	1089	B3742	İslam Ahlâk ve Âdâbı	Arapça
Bidâyetü'l-Hidâye	Gazzâlî, Ebû Hâmid Hüccetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî	1085	B3740	İslam Ahlâk ve Âdâbı	Arapça
Bidâyetü'l-Mübtedâ	Burhâneddin el-Merginânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir b. Abdulcelîl el-Merginânî		B2291	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Bihâru'l-Hakîka	Ahmed-i Câmî, Ebû Nasr Jendepîl Ahmed b. Ebu'l-Hasen el-Horasânî en-Nâmekî	906	B3687/2	Tasavvuf ve Tarikatlar	Farsça
Câmi'ul-Kelâm fî Resmî Mushafi'l-İmâm	Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed		B192	Akâid ve Kelam	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Câmî'ü'n-Nezâir	Hâcî Kemâl, Eğridirli		B5782	Türk Edebiyatı	Türkçe
Cem'u'l-Cevâmî'	uyûti, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Kâhirî el-Hudayrî	1179	B1110	Câmî'u'l-Hadisler	Arapça
Cem'u'l-Vesâ'il fî Şerhi's-Şemâ'il	Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûreddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî	1138	B1195	Siyer-i Nebevî, Şemâil-i Şerife	Arapça
Cevâhiru'l-'Ikyân fî Şerhi Umde-ti'l-İrfân fî Vasfi Hurûfi'l-Kur'ân	Hatîbü Ayasofya, Hamdullah b. Hayrullah el-İstanbulî el-Mukrî el-Hanefî	951	B187	Kur'ân ve Kur'ân İlimleri	Arapça, Türkçe
Cevâhiru'l-Fıkh	Sa'îd Nemedpûş, Tâhir b. İslam b. Kâsım el-Harizmî el-Ensârî		B2502	Fıkıh İlmi	Arapça
Cevâhiru'l-Ikdeyn fî Fazli's-Şerefeyn	Semhûdî, Ebu'l-Hasen Nûreddin Ali b. Abdullah b. Ahmed es-Semhûdî el-Hasenî		B3710/3	İslam Dini Tarihi ve Siyer	Arapça
Dav'ü'l-Misbâh	Tâceddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî	954	B6457	Arap Dili	Arapça
Dav'ü'l-Misbâh	Tâceddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî		B6561	Arap Dili	Arapça
Dîvân	Fuzûlî, Mehmed b. Süleyman el-Bağdâdî		B5762	Türk Edebiyatı	Türkçe
Dîvân	İbnü'l-Arabî (eş-Şeyhu'l-Ekber), Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Endelüsî el-Arabî et-Tâ'î el-Hâtimî		B5766/1	Türk Edebiyatı	Türkçe
Dîvân	İbnü'l-Vefâ Ali b. Muhammed		B5766/2	Türk Edebiyatı	Türkçe
Dîvân	Niyâzî-i Mısırî, Mehmed b. Ali el-Malatî		B3672	Türk Edebiyatı	Türkçe
Dîvân	Abdulevvel (Abdullah) b. Hüseyin b. Hasan b. Hâmid	1067	B5767	Türk Edebiyatı	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
el-Âsâru'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Hâliye	Bîrûnî, Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî el-Harizmî	603	B4667	Astronomi ve İlgili Bilimler	Arapça
el-Avâmil	Birgivî, Takıyyüddin Meh- med b. Pir Ali b. İskender el-Birgivî	1196	B6530/2	Arap Dili	Arapça
el-Bahru'l-Muhît	Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîruddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî el-Ceyyânî en-Nahvî		B583	Edebî ve Lu- gavî Tefsirler	Arapça
el-Bahru'l-Muhît	Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîruddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî el-Ceyyânî en-Nahvî		B584	Edebî ve Lu- gavî Tefsirler	Arapça
el-Bahru'l-Muhît	Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîruddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî el-Ceyyânî en-Nahvî		B582	Edebî ve Lu- gavî Tefsirler	Arapça
el-Bahru'l-Muhît	Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîruddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî el-Ceyyânî en-Nahvî		B585	Edebî ve Lu- gavî Tefsirler	Arapça
el-Bahru'l-Muhît	Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîruddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî el-Ceyyânî en-Nahvî		B581	Edebî ve Lu- gavî Tefsirler	Arapça
el-Bâri'	Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu'r-Ricâl el-Mağribî eş-Şeybânî el-Kayrevânî		B4654	Astronomi ve İlgili Bilimler	Arapça
el-Büdüru'z-Zâhire fi'l-Kırââtî'l-Aş- ri'l-Mütevâtire	Neşşâr, Ebû Hafs Sirâ- ceddin Ömer b. Kâsım b. Muhammed el-Mısrî el-Ensârî eş-Şâfi'î		B220	Mütevâtir Kıraatler	Arapça
el-Câmi'u's-Sahîh	Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim en-Nisâbü'rî el-Kuşeyrî		B1181/2	El-Câmi'u's- Sahîh (Müslim)	Arapça
el-Câmi'u's-Sahîh	Tirmizî, Ebû İsa Mu- hammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî	1000	B1181/4	Sünen (Tirmizî)	Arapça
el-Câmi'u's-Sahîh	Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhim el-Buhârî el-Cu'fî		B1181/1	el-Câmi'u's- Sahîh (Buhârî)	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
el-Cevâhi-ru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye	Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdulkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Hanefî	984	B5208	Biyografi / İslam Dini	Arapça
el-Elfiyye	İbn Mâlik et-Tâ'î, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâ'î el-Endelüsî el-Ceyyânî	1092	B3216/5	Arap Dili	Arapça
el-Elfiyye fî Usûli'l-Hadîs	Zeynüddin el-İrâkî, Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin b. Abdurrahman er-Râzyânî el-Mısırî el-Kürdî eş-Şâfi'î		B188/7	Usûl-i Hadîs	Arapça
el-Emsiletü'l-Muh-telife			B6780/1	İran Dilleri	Arapça, Farsça, Türkçe
el-Feyzu'l-'Amîm fî Ma'na'l-Kur'ânî'l-Azîm	Demenhûrî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulmun'im b. Yusuf ed-Demenhûrî el-Mezâhibî eş-Şâfi'î	1175	B527	Tefsir İlmi	Arapça
el-Filâhatü'n-Nebatiyye	İbn Vahşiyye, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Kays el-Keldânî		B4064	Bitki Bilimleri	Arapça
el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Ma'rife-ti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye	İbnü'l-Arabî (eş-Şeyhu'l-Ekber), Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Endelüsî el-Arabî et-Tâ'î el-Hâtîmî	980	B3749	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Ma'rife-ti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye	İbnü'l-Arabî (eş-Şeyhu'l-Ekber), Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Endelüsî el-Arabî et-Tâ'î el-Hâtîmî	960	B3747	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Ma'rife-ti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye	İbnü'l-Arabî (eş-Şeyhu'l-Ekber), Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Endelüsî el-Arabî et-Tâ'î el-Hâtîmî	1219	B3748	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
el-Hâvî	Gaznevî, Cemâleddin Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd el-Gaznevî el-Hanefî	1075	B2301	Fıkıh İlmi	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
el-Havrâ' ve'z-Zevrâ'	Celâleddin ed-Devvânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî		B3177/1	Akâid ve Kelam	Arapça
el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî	urhâneddin el-Merginânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir b. Abdulcelîl el-Merginânî		B2295	Hanefî Fıkıhı	Arapça
el-Hikemü'l-Atâ'iyye	İbn Atâ'ullah el-İskenderî, Ebu'l-Abbâs Tâceddin Ahmed b. Muhammed b. Abdulkirim eş-Şâzelî el-İskenderî		B3216/4	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
el-İkdu'l-Ferîd fî İ'râbi Kelimeti't-Tevhîd	Hacîc b. Kâsım el-Vahîdî el-Halebî eş-Şâfi'î	984	B3664	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
el-İslâh ve'l-İzâh li'l-Vikâye fi'l-Furû	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl), Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl		B2454	Hanefî Fıkıhı	Arapça
el-İ'tilâf fî Vucûhi'l-İhtilâf	Yusuf Efendizâde, Ebû Muhammed Abdullah Hilmi b. Muhammed b. Yusuf el-Amâsî el-İstanbulî	1154	B219/1	Kıraatler	Arapça
el-İ'râb an Kavâ'idî'l-İ'râb	İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed el-Mısırî el-Ensârî		B6530/1	Arap Dili	Arapça
el-İfâdetu'l-Muknî'a fî Kırââti'l-Eimme-ti'l-Erba'a	Köprülüzâde, Abdullah b. Mustafa		B191	Kıraatler ve Tecvid	Arapça
el-Kâfiye	İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâleddin Osman b. Ömer b. Ebû Bekir el-Mısırî		B6502-7/1	Arap Dili	Arapça
el-Kasidetu't-Tâiyye ma'a Tercemetihâ bi'l-Fârisiyye	İbnü'l-Fârız, Ebû Hafs Şerefüddin Ömer b. Ali b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî		B3216/1	Arap Edebiyatı	Arapça
el-Kasidetü'l-Hemziyye	Bûsîrî, Ebû Abdullah Şerefüddin Muhammed b. Sa'îd b. Hammâd el-Bûsîrî		B3216/2	Arap Edebiyatı	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
el-Keşf an Müşkilâtı'l-Keşşâf	Sirâceddin Ömer b. Abdurrahman b. Ömer el-Kazvîni el-Fârisî		B745	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
el-Kevâki-bü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî	Şemseddin el-Kirmânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Kirmânî	903	B1158	El-Câmi'u's-Sahîh (Buhârî)	Arapça
el-Kibrîtü'l-Ahmer fî Beyâni Ulûmi's-Şeyhi'l-Ekber	Şa'rânî, Ebu'l-Mevâhib Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Mısırî el-Ensârî	1105	B3788	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
el-Misbâh fi'n-Nahv	Mutarrizî, Ebu'l-Feth Burhâneddin Nâsir b. Abdusseyyid b. Ali el-Harizmî el-Mutarrizî	1162	B6452	Arap Dili	Arapça
el-Mizânü'z-Zerriyyetü'l-Mübeyyine li-Akâidi'l-Fıraki'l-Aliyye	Şa'rânî, Ebu'l-Mevâhib Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Mısırî el-Ensârî		B2437	Akâid ve Kelam	Arapça
el-Muhtâr fî Keşfi'l-Esrâr ve Hetki'l-Estâr	Cevberî, Zeynüddin Abdurrahman b. Ebû Bekir ed-Dımaşkî el-Cevberî eş-Şâfiî	1107	B3665	Tasavvufî (İşârî) Tefsirler	Arapça
el-Mukaddime	Seyyid Şerîf Cürcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî el-Hanefî	897	B697/5	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
el-Mukaddime-tü'l-Cezeriyye	İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali ed-Dımaşkî el-Cezerî		B188/4	Tecvidler	Arapça
el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem	İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Temîmî	742	B5204	İslam dini tarihi ve Siyer	Arapça
el-Muntehab min Dîvânî'l-Hafâcî	Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî el-Mısırî		B5769	Arap Edebiyatı	Arapça
el-Musannef	İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî	1170	B1190	Hadis İlmi	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
el-Uyûnu'l-Yakaza fî Ru'yeti'n-Nebiyyi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Nevmen ve Yakaza	İbnü't-Tabbâh, Şeyhu'l-İmâm Şemseddîn	928	B1650	Akâid ve Kelam	Arapça
el-Vâfi bi-Hallî'l-Kâfi fî İlmi'l-Arûz ve'l-Kavâfi li'l-Havâss	Mürşidî, Ebu'l-Vecâhe Abdurrahman b. İsa b. Mürşid el-Ömerî el-Mürşidî	1156	B5836	Arap Edebiyatı	Arapça
el-Vesâyâ ve'n-Nesâyih	Abdullah Ali b. Ahmed Ebu'l-Hasan el-Vaddâhî	1189	B1398	İslam ahlâk ve âdâbı	Arapça
en-Nefhatu'l-Miskiyye ve't-Tuhfetu'l-Mekkiyye	Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Kâhirî el-Hudayrî	869	B5544/2	Arap Edebiyatı	Arapça
en-Neşr fi'l-Kırâ'âtî'l-Aşr	İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali ed-Dimaşki el-Cezerî	1116	B186	Mütevâtir Kıraatler	Arapça
Enmûzec fi İddeti'l-Ulûm	İsa es-Safevî, Ebu'l-Hayr Kutbuddin İsa b. Muhammed b. Abdullah el-İcî el-Hüseynî		B6140/1	Akâid ve Kelam	Arapça
Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl	Kadı Beyzâvî, Nâsiruddin Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî eş-Şirâzî	1217	B524	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl	Kadı Beyzâvî, Nâsiruddin Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Mu...Kadı Beyzâvî, Nâsiruddin Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî eş-Şirâzî		B542	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
er-Risâletü's-Şerefiyye fî'n-Nesebi'l-Telifiyye	Safiyyüddin el-Urmevî, Abdulmü'min b. Yusuf b. Fâhir el-Urmevî	1139	B4524	Müzik	Arapça
er-Risâletü'l-Kalemiyye			B5539/2	Arap Edebiyatı	Arapça
er-Risâletü'l-Kalemiyye	Ganîzâde Nâdirî, Cemâleddin Mehmed b. Abdulganî er-Rûmî		B5539/3	Arap Edebiyatı	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
er-Risâletü'l-Kalemiyye	Celâleddin ed-Devvânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî		B5539/1	Arap Edebiyatı	Arapça
es-Sirâcü'l-Vehhâc el-Mûdihu li-Küllî Tâlibin ve Muhtâc	Ebû Bekir el-Haddâd, Radyüddin Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî el-Haddâdî	1164	B2384	Hanefî Fıkıhı	Arapça
es-Sirâcü'l-Vehhâc el-Mûdihu li-Küllî Tâlibin ve Muhtâc	Ebû Bekir el-Haddâd, Radyüddin Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî el-Haddâdî		B2385	Hanefî Fıkıhı	Arapça
es-Sirâcü'l-Vehhâc el-Mûdihu li-Küllî Tâlibin ve Muhtâc	Ebû Bekir el-Haddâd, Radyüddin Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî el-Haddâdî		B2402	Hanefî Fıkıhı	Arapça
es-Sirâcü'l-Vehhâc el-Mûdihu li-Küllî Tâlibin ve Muhtâc	Ebû Bekir el-Haddâd, Radyüddin Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî el-Haddâdî	1050	B2403	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Es-Sünen	Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî	1179	B1181/3	Sünen (Ebû Dâvud)	Arapça
es-Sünen	İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni er-Rabâ'î		B1181/6	Sünen (İbn Mâce)	Arapça
es-Sünenü'l-Kübrâ	Nesâ'î, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali en-Nesâ'î		B1181/5	Sünen (Nesâ'î)	Arapça
Esmâ'u Bedr			B6530/4	Ashâb-ı Bedir	Arapça
eş-Şâfiye	İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâleddin Osman b. Ömer b. Ebû Bekir el-Misrî		B6731	Arap Dili	Arapça
eş-Şemâ'ilü'n-Nebeviyye ve'l-Hasâ'ilü'l-Mustafaviyye	Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî		B1236	Siyer-i Nebevî, Şemâil-i Şerîfe	Arapça
eş-Şifâ' bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ	Kadı İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî es-Sebtî	1185	B1114	Siyer-i Nebevî, Şemâil-i Şerîfe	Arapça
et-Tarîkatu'l-Muhammediyye Vesîle's-Sa'âdeti's-Sermediyye	Aziz Mahmûd Hüdâî		B3710/6	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
et-Teysîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr	Abdurra'ûf el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed b. Tâculârifîn b. Ali el-Kâ- hirî el-Münâvî el-Haddâdî	1218	B1164	Câmi'/Hadis Mecmuaları	Arapça
et-Tuhfetü'l-Hâ- niyye ve'l-Hedi- yetü'l-Hâkaniyye fî Şerhi'l-Avâmil		1098	B6447	Arap Dili	Arapça
ez-Ziyâ'u'l-Ma'nevi- ye alâ Mukaddime- ti'l-Gazneviyye	İbnü'z-Ziyâ' el-Mekkî, Ebu'l-Bekâ' Bahâ'eddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ömerî el-Kureşî	1122	B2299	Hanefî Fıkhı	Arapça
Ferahu'r-Rûh fî Şerhi'l-Muhamme- diyye	İsmâ'il Hakkı Bursevî, İsmâ'il Hakkı b. Mustafa el-Bursevî el-Celvetî	1222	B1606	İslam Ahlâk ve Âdâbı	Türkçe
Fethu'l-Vasîd fî Tathîri'l-Hadîd	Ali b. Sa'd el-Ensârî		B4066	Madencilik ve İlgili işler	Arapça
Fethu'l-Vedûd bi-Şerhi Suneni Ebî Dâvûd	Sindî, Ebu'l-Hasen Nûreddin Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî et-Tet- tevî el-Medenî		B1117	Hadis İlmi	Arapça
Fethu'l-Bâb ve Ref'u'l-Hicâb	Aziz Mahmûd Hüdâî		B3710/5	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr	İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdolvâhid b. Abdulhamid el-İskenderî es-Sivâsî el-Kâhirî	850	B2340	Hanefî Fıkhı	Arapça
Fethu'r-Rahmân bi-Keşfi mâ Yeltebi- sü fi'l-Kur'ân	Zekerıyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el- Ensârî eş-Şâfi'î	1150	B622	Tefsir İlmi	Arapça
Feyzü'l-Kadîr Şer- hu'l-Câmi'i's-Sağîr	Abdurra'ûf el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed b. Tâculârifîn b. Ali el-Kâ- hirî el-Münâvî el-Haddâdî		B1166	Câmi'/Hadis Mecmuaları	Arapça
Fezâilu Cihâd ve Ahkâmuhu		1160	B1601	Cihad	Arapça
Fusûlü'l-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm	Zeynüddin el-Merginânî, Ebu'l-Feth Abdurrahîm b. İmâdüddin b. Ali el-Mer- ginânî es-Semerkindî		B2451	Hanefî Fıkhı	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Fusûsu'l-Hikem	İbnü'l-Arabî (eş-Şeyhu'l-Ekber), Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Endelüsî el-Arabî et-Tâ'î el-Hâtimî	1132	B3751	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
Gâyetu'n-Nihâye (Tabakâtu'l-Kurrâ)	İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali ed-Dimaşkî el-Cezerî	977	B234	Tasavvuf	Arapça
Gâyetu's-Surûr fî Şerhi Dîvânî's-Şuzûr	Cildekî, İzzeddin Ali b. Aydemir b. Âlî el-Cildekî	1087	B1399	Kimya ve ilgili bilimler	Arapça
Gâyetü'l-Beyân ve Nâdiretû'z-Zamân fî Âhiri'l-Evân	İtkânî, Ebû Hanîfe Kivâmu'ddin Emir Kâtib (Lutfullah) b. Emir Ömer b. Emir Gâzî el-İtkânî el-Fârâbî el-Amîdî		B2412	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Gunyetü Zevî'l-Ahkâm fî Buğyeti Düreri'l-Hukkâm	Şürûnbülâlî, Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Ali eş-Şürûnbülâlî el-Mısrî el-Vefâ'î el-Hanefî	1035	B2313	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Gül-i Sad Berk	Muhyî-i Gülşenî, Muhyiddin Muhammed b. Fethullah b. Ebû Tâlib el-Edirnevî el-Gülşenî		B1234	Hadis İlmi	Türkçe
Hadîkatu'z-Zuher fî Addi Âyâtî's-Suver	Ca'berî, Ebû İshak Burhâneddin İbrâhim b. Ömer b. İbrâhim el-Ca'berî	1167	B188/6	Tefsir İlmi	Arapça
Hadîkatü's-Sü'adâ	Fuzûlî, Mehmed b. Süleyman el-Bağdâdî	990	B5238	Biyografi / İslam Dini	Türkçe
Hâşiye 'alâ Şerhi's-Seyyid 'alâ Miftâhi'l-Ulûm	Kemâlpâşazâde (İbn Kemâl), Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl		B6129/1	Arap Dili	Arapça
Hâşiye alâ Envârî't-Tenzîl ve Esrârî't-Te'vîl	İsmâ'il Hakkı Bursevî, İsmâ'il Hakkı b. Mustafa el-Bursevî el-Celvetî	1182	B755	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Hâşiye alâ Envârî't-Tenzîl ve Esrârî't-Te'vîl	Muhaşşî Sinan, Sinâneddin Yusuf b. Hüsâmeddin b. İlyas el-Amâsî el-Hanefî		B750	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Hâşiye alâ Envârî't-Tenzîl ve Esrârî't-Te'vîl	Ebû Sa'îd el-Hâdimî, Ebû Sa'îd Muhammed b. Mustafa b. Osman el-Hâdimî el-Konevî	1160	B739	Dirâyet Tefsirleri	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Hâşiye alâ Şerhi'l-Hidâye	Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl), Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl	984	B2498	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Hâşiye alâ Şerhi'l-Muhtasar	Samsûnizâde, Hasan b. Abdussamed es-Samsûnî		B697/6	Tefsir İlmi	Arapça
Hâşiye ale'l-Mutavvel li's-Sa'd	Mevlânâzâde, Nizâmed-din Osman b. Abdullah el-Hitâ'î el-Hanefî		B6116	Arap Edebiyatı	Arapça
Hâşiye ale't-Tefâsîr fi Âyâtî'l-Hacc			B697/1	Tam Tefsirler	Arapça
Hâşiye ale'l-Înâye fi Şerhi'l-Hidâye	Garîk Arabzâde, Muhammed b. Muhammed er-Rûmî el-Hanefî	1143	B2312	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Havâşi alâ Muhâkemât	Seyyid Şerîf Cürcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî el-Hanefî		B697/4	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Havâşi Tûsî alâ Havâşi'l-Keşşâf			B697/3	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Hazinetü'l-Beyân ve Sefînetü'l-İrfân fi İnşâ-i Mühîm-mâtî'l-İnsân ve Makâsîdî'l-Cinân	Yahyâ b. Nureddin Hamza, Leyszâde		B5887	Türk Edebiyatı	Türkçe
Hırzû'l-Emânî ve Vechût-Tehânî	Ebü Muhammed Kâsım b. Firruh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ru'aynî		B188/1	Mütevâtir Kıraatler	Arapça
Hulâsatu'l-Eser fi Â'yânî'l-Karnî'l-Hâdî Aşer	Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbuddin ed-Dımaşkî el-Muhibbî el-Hamevî	1132	B5211	Biyografi / İslam Dini	Arapça
Hüsn ü Dil	Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osman b. Ali el-Bursevî en-Nakşibendî		B5529	İran Edeniyatı	Türkçe
İcâzetnâme li-Ebî'l-Fazl	Nureddin el-Mahallî eş-Şâfi'î Ebi'l-Fazl		B1201	Eğitim	Arapça
İhyâ'ü Ulûmî'd-Dîn	Gazzâlî, Ebû Hâmid Hüc-cetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî		B3724	Ahlâkî Eserler	Arapça
İhyâ'ü Ulûmî'd-Dîn	Gazzâlî, Ebû Hâmid Hüc-cetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî		B3729	Ahlâkî Eserler	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbî'l-Kerîm	Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî el-İskilibî		B512	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
İzhârü'l-Esrâr	Birgivî, Takıyyüddin Mehmed b. Pir Ali b. İskender el-Birgivî		B6502-7/2	Arap Dili	Arapça
Kasîdetü'l-Bürde	Ebu'l-Mudarrab Ka'b b. Züheyr b. Reb'â el-Müzenî		B3216/3	Arap Edebiyatı	Arapça
Kavânînu's-Sarf	Lâlî, Ahmed b. Mustafa es-Saruhânî		B6781	Arap Dili	Arapça
Kelâm-ı Emî-rü'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib			B1235	İslam Ahlâk ve Âdâbı	Farsça
Kemâlü'd-Dirâye fî Şerhi'n-Nukâye	Şumunnî, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Kusantînî el-İskenderî el-Hanefî	938	B2286	Hanefî Fıkhı	Arapça
Kenzu'l-Hakâ'ik fî Hadîsi Hayri'l-Halâik	Abdurra'ûf el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed b. Tâculârifîn b. Ali el-Kâ-hirî el-Münâvî el-Haddâdî	1128	B1199	Hadis İlmi	Arapça
Kitâb fî'l-Hadîs			B1237	Hadis İlmi	Arapça
Kitâbu Kırânâtî'l-Kevâkib fî'l-Burûci'l-İsnâ Aşer	Ebû Ma'sher Ca'fer b. Muhammed b. Ömer el-Belhî el-Felekî	1061	B4658	Astronomi ve İlgili Bilimler	Arapça
Kitâbü'l-Makâ-sıdî'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye	Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayıntâbî	979	B6469	Arap Dili	Arapça
Kitâbü'l-Makâ-sıdî'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye	Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayıntâbî	981	B6470	Arap Dili	Arapça
Kitâbü'n-Nukâye fî İlmi'l-Hidâye alâ Mezhebi Ebî Hanîfe		1078	B2322	Hanefî Fıkhı	Arapça
Kunût Du'âsı Şerhi			B1374	Evrâd ve Zikir Kitapları	Türkçe
Kur'an-ı Kerîm			B16		Arapça
Lugat			B6940	Sözlükler	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Maksûd Mefhûmu			B6770/1	Arap Dili	Türkçe
Mantıku't-Tayr	Ferîdüddin el-Attâr, Ebû Hâmid Muhammed b. İbrâhim b. İshak en-Nisâbüri	937	B3655	İran Edebiyatı	Farsça
Manzûm Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ	Şücâ'üddin İlyas b. İsâ b. Mecdüddin el-Akhisârî er-Rûmî		B1375	Allah'ın Sıfatları ve İlâhi İsimleri	Türkçe
Me'âni'l-Âsâr	Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Misrî el-Hanefî		B1173	Hadis İlmi	Arapça
Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşârîki'l-Envâr	İbn Melek, Abdullatif b. Abdulaziz b. Emînüddin el-Fakîh el-Hanefî	1173	B1126	Câmi'u'l-Hadisler	Arapça
Mecma'u'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn	bnü's-Sâ'âtî, Ebu'l-Abbâs Muzafferuddin Ahmed b. Ali b. Sa'leb el-Bağdâdî el-Hanefî	724	B2491	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Mefâtihu'd-Deriyeye fî İsbâtî'l-Kavânîni'd-Dürriyye	Hayret er-Rûmî, Mustafa b. Ebû Bekir es-Sivâsî	1168	B6780/2	İran Dilleri	Arapça
Mefâtihu'l-Gayb	Fahreddin Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî		B597	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Mefâtihu'l-Gayb	Fahreddin Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî		B595	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Mefâtihu'l-Gayb	Fahreddin Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî		B594	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Mefâtihu'l-Gayb	Fahreddin Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî		B596	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Metâli'u'l-Meserrât bi-Cilâ'i Delâ'ili'l-Hayrât	Ebû İsâ Muhammed Meh-dî b. Ahmed b. Ali el-Fâsî	1169	B1393	Evrâd ve zikir kitapları	Arapça
Mevâkı'u'n-Nücûm ve Metâli'u Ehille-ti'l-Esrâri ve'l-Ulûm	İbnü'l-Arabî (eş-Şeyhu'l-Ekber), Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Endelûsî el-Arabî et-Tâ'î el-Hâtimî		B4653/1	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde	Taşköprizâde, Ebu'l-Hayr İsmâüddin Ahmed b. Mustafa b. Halil el-Bur-sevî er-Rûmî		B5207	İslam ve bilim	Arapça
Mu'rib alâ Dîbâceti'l-Muhtasar			B6530/3	Arap Dili	Arapça
Mu'addilü's-Salât	Birgivî, Takıyyüddin Meh-med b. Pir Ali b. İskender el-Birgivî		B3223	İbadetler	Arapça
Mu'addilü's-Salât	Birgivî, Takıyyüddin Meh-med b. Pir Ali b. İskender el-Birgivî		B3225	İbadetler	Arapça
Muhâdara-tü'l-Ebrâr ve Mûsâmeretü'l-Ahyâr	İbnü'l-Arabî (eş-Şeyhu'l-Ekber), Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Endelüsî el-Arabî et-Tâ'î el-Hâtimî	1053	B5527	Arap Dili	Arapça
Muhâdaratü'l-Evâ'il ve Mûsâmere-tü'l-Evâhir	Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâ-leddin Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Kâhirî el-Hudayrî		B5585	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
Muhtasaru'l-Me'ânî	Sa'deddin Taftazânî, Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah et-Taftazânî el-Horasânî	1057	B6097	Arap Edebiyatı	Arapça
Münîre	Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl), Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl		B3217	Akâid ve Kelam	Arapça
Nakdün-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûs	Molla Câmi, Nüreddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-Câmi		B3758	Tasavvuf ve Tarikatlar	Farsça
Nesîmü'r-Riyâz fî Şerhi Şifâ'î'l-Kâdî İyâz	Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî el-Mısırî	1219	B1108	Siyer-i Nebevî, Şemâil-i Şerife	Arapça
Nihâye-tu's-Su'l fî Şerhi Minhâci'l-Vusûl	İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdurrahîm b. Hasan b. Ali el-İsnevî el-Ümevî	845	B1843	Usûl-i Fıkıh	Arapça
Nizâmu'd-Durr			B188/2	Fıkıh İlmi	Arapça
Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garâ'ibi'l-Kur'ân		1218	B623	Tefsir İlmi	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker	Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Mısrî el-Askalânî		B808	Usûl-i Hadîs	Arapça
Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker	İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Mısrî el-Askalânî		B810/1	Usûl-i Hadîs	Arapça
Ravzatu'l-Muznibîn ve Cennetu'l-Muş tâkîn	Ahmed-i Câmî, Ebû Nasr Jendepîl Ahmed b. Ebu'l-Hasen el-Horasânî en-Nâmekî	910	B3687/1	İslam Ahlâk ve Âdâbı	Farsça
Ravzu'l-Ahyârî'l-Müntehab min Rebî'î'l-Ebrâr	İbnü'l-Hatîb Kâsım, Muhyiddin Muhammed b. Kâsım b. Ya'kûb el-Amâsî el-Hanefî		B3710/2	Arap Edebiyatı	Arapça
Resâilu İhvânî's-Safâ			B4003	İslam Felsefesi	Arapça
Risâle fî Beyâni İşkâlâtı's-Şâtıbiyye			B219/2	Kıraatler	Arapça
Risâle fî Beyâni İşkâlâtı's-Şâtıbiyye			B219/2	Kıraatler	Arapça
Risâle fî Beyâni Merâtibi'l-Medd fî Kırâ'ati'l-Eimme-ti'l-Aşera	Yusuf Efendizâde, Ebû Muhammed Abdullah Hilmi b. Muhammed b. Yusuf el-Amâsî el-İstanbulî	1154	B219/3	Kıraatler	Arapça
Risâle fî Beyâni Merâtibi'l-Medd fî Kırâ'ati'l-Eimme-ti'l-Aşera	Yusuf Efendizâde, Ebû Muhammed Abdullah Hilmi b. Muhammed b. Yusuf el-Amâsî el-İstanbulî	1154	B219/3	Kıraatler	Arapça
Risâle fî Hakki Envârî't-Tenzîlî'l-Beyzâvî	el-Me'mûnî, İbrâhim b. Muhammed el-Mekkî		B618	Dirâyet Tefsirleri	Arapça
Risâle fî İlmi'l-Kelâm			B3224	Akâid ve Kelam	Arapça
Risâle fî Sulûki Tarîki'l-Mukarrabîn	Zeynüddin el-Hâfî, Ebû Bekir Zeynüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (Ali) el-Hâfî es-Sûfî		B3710/4	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Risâle fî'l-Hamd	Îsâ es-Safevî, Ebu'l-Hayr Kutbu'ddin Îsâ b. Muhammed b. Abdullah el-Îcî el-Hüseynî	1006	B6140/2	Akâid ve Kelam	Arapça
Risâle fî'l-Kelâm			B3168/2	Akâid ve Kelam	Arapça
Risâle fî'l-Kelâm	Yahyâ b. Ebû Bekir el-Hanefî		B810/3	Akâid ve Kelâm	Arapça
Rûhu'l-Ervâh	Sem'ânî, Ebu'l-Kâsım Ahmed Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî	830	B1376	Allah'ın Sıfatları ve İlâhi İsimleri	Farsça
Sûretu'l-En'âm			B27	Kur'ân-ı Kerîm	Arapça
Şerefü'l-İnsân	Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osman b. Ali el-Bursevî en-Nakşibendî	959	B5533	İslam Ahlâk ve Âdâbı	Türkçe
Şerh-i Bostân	Surûrî, Muslihuddin Mustafa b. Şa'bân el-Geliboluvî	1029	B5776	İran Edebiyatı	Türkçe
Şerhu Cilâ'i'l-Kulûb	İshak b. Hasan ez-Zencânî et-Tokâdî	1121	B3051	Tasavvuf ve tarikatlar	Arapça
Şerhu Esmâ'i'l-Hüsna	Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Yusuf el-Kureşî el-Bûnî el-Mâlikî	773	B1377	Allah'ın Sıfatları ve İlâhi İsimleri	Arapça
Şerhu Fikhi'l-Ekber	Ebu'l-Müntehâ Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Mağnisâvî		B810/2	Akâid ve Kelâm	Arapça
Şerhu Gülistân	Seyyid Alizâde, Ya'kub b. Ali el-Bursevî	950	B5563	İran Edebiyatı	Arapça
Şerhu Menâzili's-Sâ'irîn	Kemâleddin Abdurrezzâk b. Ahmed b. Muhammed el-Kâşânî		B3776	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
Şerhu Miftâhi'l-Ulûm li's-Sekkâkî	Îmâdüddin Yahyâ b. Ahmed el-Kâşî		B6134	Arap Dili	Arapça
Şerhu Risâleti Vahdeti'l-Vücûd li-Fîrûzâbâdî			B3671	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
Şerhu Risâleti'l-Usturlâb	Abdulkâdir b. Osmân el-Adanî		B4655	Astronomi ve İlgili Bilimler	Arapça
Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fî't-Tecvîd	Ahmed-i Rûmî, Ahmed b. Abdulkâdir el-Akhisârî el-Hanefî		B189	Tecvidler	Arapça
Şerhu'l-Âdâbi'l-Adudiyye	Molla Hanefî, Muhammed Şemseddin et-Tebrîzî		B5926	Mantık	Arapça
Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye	Selâhaddin		B3168/1	Akâid ve Kelam	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Şerhu'l-Mukaddime-ti'l-Âcurrûmiyye			B6523/1	Arap Dili	Arapça
Şerhu's-Şecereti'n-Nu'mâniyye fî'd-Devleti'l-Osmâniyye	Sadreddin Konevî, Ebu'l-Me'âlî Sadreddin Muhammed b. İshak b. Muhammed el-Malatî	1202	B4653/2	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça
Şerhu'z-Zevrâ'	Celâleddin ed-Devvânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî		B3177/2	Akâid ve Kelam	Arapça
Şerhu'l-Manzû-meti'l-Hisâbiyye fî'l-Kazâye'n-Nücû-miyye	İbn Kunfuz, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Alî el-Hatîb el-Kustantînî	1067	B4661	Astronomi ve İlgili Bilimler	Arapça
Şerhu'l-Mesnevî	Surûrî, Muslihuddin Mustafa b. Şa'bân el-Geliboluvî	1009	B3771	İran Edebiyatı	Farsça
Şerhu'l-Mesnevî	Surûrî, Muslihuddin Mustafa b. Şa'bân el-Geliboluvî	1218	B3772	İran Edebiyatı	Farsça
Şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye	el-Keşfi, Ahmed b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Rıdvân es-Samakovî	1189	B1611	İslam Ahlâk ve Âdâbı	Arapça
Ta'dâd-ı Âyâtî'l-Kur'ân	Buhârî, Tâceddin Masdar		B190	Kur'ân ve Kur'ân İlimleri	Farsça
Ta'lîkat alâ Miftâhi'l-Ulûm	Kerhî, Bedreddin Muhammed b. Muhammed el-Mısırî		B6129/2	Arap Dili	Arapça
Ta'lîku'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil	Zeynîzâde, Hüseyin b. Ahmed et-Tirevî el-Bursevî		B6523/2	Arap Dili	Arapça
Ta'lîmü'l-Müte'allim fî Tarîki't-Te'allüm	Zernûcî, Burhâneddin İbrâhim el-Hanefî		B1685/1	Eğitim	Arapça
Tâcü'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye	Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd el-Fârâbî		B11360	Arap Dili	Arapça
Tahmîsü Kasîdeti'l-Bürde			B3738	Arap Edebiyatı	Türkçe
Takvîmu'l-Edviye-ti'l-Mufrede	Ebu'l-Fazl Kemâleddin Hubeyş b. İbrâhim b. Muhammed et-Tiflisî	922	B4210	Tıp Bilimleri	Arapça
Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-Aşr	İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali ed-Dimaşkı el-Cezerî		B188/5	Mütvâtir Kiraatler	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Teb'yînü'l-Hakâ'ik fî Şerhi Kenzi'd-Dekâ'ik	Zeyla'î, Ebû Muhammed Fahreddin Osman b. Ali ez-Zeyla'î el-Bâri'î es-Sûfî /		B2446	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Tefsîru'l-Âyeti			B697/2	Tam Tefsirler	Arapça
Tefsîru'l-Kur'an	İbn Abbâs, Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib el-Kureşî	1217	B562	Kur'an İlimleri	Arapça
Telhîsu'l-Câ-mi'i'l-Kebîr	Hılâtî, Ebû Abdullah Sadreddin Muhammed b. Abbâd b. Melikdâd el-Hılâtî		B2310	Hanefî Fıkıhı	Arapça
Telhîsu'l-Miftâh	Hatîbü Dımaşk, Ebu'l-Me'âlî Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer el-Kazvînî		B6085	Arap Edebiyatı	Arapça
Terceme-i Kitâb-ı Fezâilü'l-Hayl	Nazmîzâde (Murtazâ), Hüseyin b. Ali el-Bağdâdî el-İstanbulî		B1665	Mev'ize ve Hutbeler	Türkçe
Terceme-i Ravzatü's-Şühedâ'	Âşık b. Ali Nıtâ'î		B5329	İslam Tarihi ve Siyer	Türkçe
Terceme-i Risâle-i Reşehât			B3673	Tasavvuf ve Tarikatlar	Türkçe
Unkûdü'z-Zevâhir			B6136	Arap Dili	Arapça
Unvânü's-Şere-fi'l-Vâfî	İbnü'l-Mukrî, Ebû Muhammed Şerefüddin İsmâ'il b. Ebû Bekir b. Abdullah eş-Şercî el-Yemenî eş-Şâverî		B5544/1	Fıkıh İlmi	Arapça
Usûlü's-Serahsî	Şemsüle'imme es-Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî	1146	B1838	Usûl-i Fıkıh	Arapça
Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe	İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî eş-Şeybânî	733	B5331	Biyografi / İslam Dini	Arapça
Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe	İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî eş-Şeybânî		B5332	Biyografi / İslam Dini	Arapça
Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe	İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî eş-Şeybânî		B5333	Biyografi / İslam Dini	Arapça

Eser Adı	Müellif	İstinsah Tarihi	No	Tür	Dil
Zubde min İlmi'l-Kelâm			B3133	Akâid ve Kelam	Arapça
Zubdetu'l-Makâl li-Vukû'ihâ Umdeti'l-Akvâl	Mustafa b. İbrâhim el-Ge-liboluvî en-Nakşibendî		B3710/1	Tasavvuf ve Tarikatlar	Arapça

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA BALKAN KÖKENLİ ÜÇ HOCA: HASİP YARDIMCI, HÜSREV AYDINLAR, İSMAİL BAYRI

THREE BALKAN-BORN SCHOLARS IN REPUBLICAN ISTANBUL: HASİP YARDIMCI, HÜSREV AYDINLAR, AND ISMAIL BAYRI

Mehmet ERKEN

Dr., İstanbul Üniversitesi, Uluslararası Öğrenci Merkezi, Türkiye

 <https://orcid.org/0000-0003-3676-876X> <https://ror.org/03a5qrr21>

Özet: Bu makale, erken Cumhuriyet döneminde İstanbul’da etkili olmuş Balkan kökenli üç din âlimi –Serezli Hasip Yardımcı (1863–1949), Ohrili Hüsrev Aydınlar (1884–1953) ve Serezli İsmail Bayrı (1905–1972)– üzerinden, bu âlimlerin dönemin dinî ve sosyal yapısındaki etkilerini incelemektedir. Üç ismin ortak noktası, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde eğitimlerini tamamlamış olmaları ve İstanbul’da dinî eğitim, vaaz ve tarikat faaliyetleri aracılığıyla önemli etkiler yaratmalarındır. Hasip Yardımcı, Serez’de yetiştikten sonra İstanbul’da medrese eğitimi almış, Gümüşhanevî Dergâhı’na intisap etmiş ve 1926’da şeyh olmuştur. Hakkında sınırlı bilgi bulunmasına rağmen özellikle mübadiller ve Balkan muhacirleriyle ilişkisi dikkat çekicidir. Hüsrev Aydınlar ise hayatını Fatih Camii’nde vaazlar ve dersler vererek geçirmiş, İstanbul İmam Hatip Okulu’nda görev almış, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. İsmail Bayrı ise kıraat ilminde öne çıkmış, ilk eğitimini dayısı Ahmet Sükrü Efendi’den almış ve Kur’an kurslarında yüzlerce öğrenciye eğitim vermiştir. Makale, Balkan kökenli ulemanın erken Cumhuriyet döneminde toplumsal etkilerini, hemşehrilik bağları ve tarikat ilişkileri çerçevesinde ele almakta; bu dönemde din adamlarının hem Diyanet çatısı altında hem de gayriresmî kanallarla nasıl etkin olduklarını göstermektedir. Makalede ele alınan ulemanın sosyal ilişki ağları tespit edilerek bu ağlar içinde hemşehriliğin yeri sorgulanmıştır. Sonuçta, her üç hocanın Balkan kökenli oldukları toplum içinde bilinse de hoca-öğrenci ilişkilerinde bunun belirleyici bir değişken olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, ulema, Balkanlar, Hasip Yardımcı, Hüsrev Aydınlar, İsmail Bayrı

Abstract: This article examines the influence of three Balkan-born religious scholars who were influential in Istanbul during the early Republican period—Serezli Hasip Yardımcı (1863–1949), Ohrili Hüsrev Aydınlar (1884–1953), and Serezli İsmail Bayrı (1905–1972)—on the religious and social structure of the time. The common thread among the three scholars is that they completed their education during the transition from the Ottoman Empire to the Republic and made significant impacts in Istanbul through religious education, preaching, and Sufi order activities. Hasip Yardımcı was raised in Serez, received his madrasa education in Istanbul, joined the Gümüşhanevi Dergâhı, and became a sheikh in 1926. Although limited information is available about him, his relationship with the exchange migrants and Balkan refugees is noteworthy. Hüsrev Aydınlar spent his life giving sermons and lessons at the Fatih Mosque, served at the Istanbul Imam Hatip School, and educated many students. İsmail Bayrı excelled in the science of recitation, received his initial education from his uncle Ahmet Şükrü Efendi, and educated hundreds of students in Quran courses. The article examines the social influence of Balkan-origin scholars during the early Republican period within the framework of their regional ties and Sufi order affiliations, demonstrating how religious figures were active both under the umbrella of the Directorate of Religious Affairs and through informal channels during this period. The social networks of the scholars discussed in the article are identified, and the role of kinship within these networks is examined. Ultimately, it is concluded that although all three scholars were known to have Balkan origins within their communities, this was not an a decisive variable in their teacher-student relationships.

Keywords: Sociology of religion, ulama, Balkans, Hasip Yardımcı, Hüsrev Aydınlar, İsmail Bayrı

Sorumlu Yazar: Mehmet Erken, mehmeterken@istanbul.edu.tr

Atıf: Erken, M. (2025). Cumhuriyet İstanbul'unda Balkan kökenli üç hoca: Hasip Yardımcı, Hüsrev Aydınlar, İsmail Bayrı. M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 71–92). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12ME>

Giriş

Balkan kökenli âlimler erken cumhuriyet İstanbul’unda nasıl bir etki alanına sahiptir? Bu makalede Cumhuriyetin ilk yıllarında etkili olmuş Balkan kökenli üç âlimin biyografileri etrafında bu soruya cevap aranacaktır. Cumhuriyet dönemi dinî hayata dair literatür içinde Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan bölge ve şehirlerde yetişen hocaların hem kendi aralarındaki ilişkileri hem de Türkiye’deki dinî hayata etkileri üzerine pek çok çalışma vardır.¹ Bu çalışmalardan ilham alarak Cumhuriyet döneminde etkili olmuş üç hocanın hayatını merkeze alarak, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi ile Türkiye’ye yerleşen Balkan kökenli hocaları incelemek istedik. Makaleye konu olan üç hoca sırasıyla, Serezli Hasip Yardımcı (1863-1949), Ohrili Hüsrev Aydınlar (1884-1953) ve Serezli İsmail Bayrı (1905-1972)’dir. Üç hocanın ikisi Osmanlı döneminde ilmî icazetini almış ve ders vermiş, bir tanesi ise Osmanlı son döneminde başladığı dinî eğitimini Cumhuriyet’in ilk yıllarında sürdürmüştür. Üç hocanın Rumeli kökenli olmaları dışındaki ortak özelliği, kendilerinin ve yetiştirdikleri talebelerin sonraki yıllarda Türkiye’de dinî hayat içinde etkili olmalarıdır. Üç hocaya dair de literatürde irili ufaklı çalışmalar mevcut olsa da hem hocaların tam teşekküllü biyografileri hem de hocaların kökenleri, dönemin diğer isimleri ile bağlantıları, faaliyetlerinin sosyal bağlamı etrafında bir çalışma mevcut değildir. Bu araştırma hocaların hayatlarına dair boşluğa bir katkı sunma amacı taşımasının yanında Cumhuriyet Türkiye’sinde Balkan Kökenli hocalardan müstakil bir grup olarak söz etmenin mümkün olup olmadığı ve bu hocalar arasında hemşehrilik bağı bulunup bulunmadığı sorularına cevap aramaktadır.

Bu amaçla makalenin ilk bölümünde konunun sınırları, kaynakları ve ilgili literatür değerlendirilecek; ardından dönem ulemasının toplu biyografilerini içeren eserler merkeze alınarak erken cumhuriyet İstanbul’unda ulema ve bu ulema arasında Balkan kökenli âlimlerin yeri tespit edilecektir. Takip eden bölümlerde de üç hocanın biyografileri müstakil olarak ele alınacaktır. Hocaların biyografileri ele alınırken ortaya konulan bilgiler, makalenin temel sorusu ile ilişkili bir şekilde değerlendirilecektir.

Konunun Sınırları, Kaynakları ve İlgili Literatür

Bu makale, cumhuriyetin ilk yıllarında, daha belirgin bir ifade ile cumhuriyetin ilk elli yılında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden ilim adamlarının hoca

1 Bu konuda Türkiye’deki hemen hemen her şehirde ve buralardan yetişen âlimlere dair müstakil sempozyum düzenlenmiş; kitap ve makale neşredilmiştir.

talebe ilişkilerini, sosyal ilişkilerini ve bu sosyal ilişkileri içinde hemşehrileri ile ilişkilerini incelemektedir. Bu amaçla üç ismin, iki ilişki zemini etrafında sosyal ilişkileri ve sosyal ağları mercek altına alınacaktır. İki ilişki zemini bir sosyal zümre olarak ulemanın-tarikat mensuplarının kendi aralarında ve öğrencileri ile ilişkileri; aynı coğrafi kökenden, özelde Balkanlar'dan gelen insanların kendi aralarındaki hemşehrilik ilişkileri. Bu yazıda 1924 sonrasında kapanan tekke ve medreselerin mensuplarına dair müstakil çalışmalar yapılmış olsa da resmen yasaklı fakat fiilen bir sosyal grup olma özelliğini sürdüren ulema ve tarikat mensuplarının bu dönem içinde hem kendi aralarında hem de toplum ile ilişkileri üzerine incelemeler sınırlıdır.

Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk dönemine intikal eden ulemanın toplu bir şekilde biyografilerinin yer aldığı iki temel eser vardır; Ebu'l-Ula Mardin'in üç ciltlik *Huzur Dersleri* kitabı ve Sadık Albayrak'ın beş ciltlik *Son devir Osmanlı Uleması* kitabı (Albayrak, 1996a; Mardin, 1951, 1966). Bu iki temel eserin yanında, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden ulemanın bir kısmı Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışmış olduğundan, farklı tarihlerde yayımlanmış Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat albümleri, biyografik bilgiler sağlamaktadır (*Kuruluşundan bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü (1924-2009)*, 2010). Bu kitaplar, ele alacağımız dönemde hayatta olan ulemaya dair genel bir çerçeve sunmaya katkı sağlasa da bu üç kitapta da ele aldığımız isimler yer almamaktadır.

Konunun temas ettiği bir diğer soru da Balkanlar'dan gelen insanların kendi aralarındaki hemşehrilik ilişkileridir. Balkanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk asrından itibaren merkezî coğrafyalarından birisi olmuştur. 19.yüzyıldan itibaren ise bu coğrafya giderek *Doğu Meselesi*'nin, isyanların ve toprak kayıplarının öznesi hâline gelmiştir (Adanır, 2001) 19. yüzyılda Mora İsyanı ile başlayan Balkanlar'daki toprak kayıpları ve Müslüman nüfusun imparatorluğun diğer şehirlerine dağılması olgusu 93 Harbi, Balkan Savaşları ve Cumhuriyet'e gelindiğinde nüfus mübadelesi ile beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin demografik yapısının ana omurgalarından bir tanesini oluşturmuştur (Karpas, 2003).

Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusunun belirleyici unsurlarından bir tanesi olarak niteleyebileceğimiz Balkan göçmenlerinin toplum nezdindeki etkileri ve kendi aralarındaki ilişkileri, bu nüfusun ülke içindeki önemine nispetle yeteri kadar ele alınmamıştır. Göçlerle kurulan bir ülke olmasına rağmen Türkiye'de hemşehrilik ilişkilerine dair literatür daha ziyade 1960 sonrasında ülke içinde kırdan kente göçler etrafında yoğunlaşmıştır. Modern göçler arasında dahi müstesna bir yere sahip olan kırdan kente göç dalgasının etkileri, doğurduğu sonuçlar ve bu göçler ile beraber kurulan hemşehrilik ilişkileri etrafında önemli bir literatür oluşmuştur.

Bu noktada, Türkiye'nin demografik olarak önemli unsurlarından bir tanesi olan Balkan göçmenlerinin kendi aralarındaki hemşehrlik bağlarını nasıl sürdürdükleri bir soru olarak önem kazanmaktadır. Makale bu meseleye, ulema içindeki hemşehrlik ilişkilerini ele alarak kısmi bir cevap sunmaktadır.

Hocaların biyografileri için haklarında yazılmış kaynaklar, hatıratlar ve iki hoca için Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bulunan özlük dosyalarından yararlanılmıştır. Hocalardan Hasip Yardımcı Hakkında monografik nitelikte küçük bir risale mevcuttur (Çataklı, 2000). İsmail Bayrı hakkında yapılmış bir Yüksek Lisans Tezi vardır (Atalay, 2019). Bu nedenle temin edebildiğimiz özlük dosyaları hocaların hayatlarına dair farklı kaynaklarda yer almayan pek çok bilgi sunmaktadır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulema içinde Balkan Kökenli Ulemanın Yeri

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarından itibaren merkezi bürokrasinin üç ayağından bir tanesi de ilmiye olmuştur. Şeyhülislamlığa bağlı olarak teşekkül eden bu idari yapı medreselerin ve ilim adamlarının büyük çoğunluğunu da içeren idari-sosyal bir yapı olmuştur. 19. Yüzyılda imparatorluğun bürokratikleşmesinden nasibini alan ilmiyenin hem kapsadığı insan sayısı genişlemiş hem de idari görevleri değişmiştir. II. Meşrutiyet sonrasında ise Şeyhülislamlık, ilmiye ve medreseler birkaç defa reform girişimlerine maruz kalmıştır (Yakut, 2014, 2021; Yurdakul, 2017). İlmiyenin ve medreselerin değişen çerçevesine rağmen ilim adamları verdikleri hutbeler, vaazlar, nasihatler ile toplum nezdinde etkinliklerini, diğer bir tabirle itibarlarını sürdüren insanlar olmuşlardır.

Osmanlı'da ilmiye içinde sınırları görece belirli bir faaliyet alanı içinde yer alan ulemanın iç ilişkilerini takip etmek, devlet ve toplum ile ilişkilerini tespit edebilmek mümkündür; değişmekle beraber medreselerin programları ve iç hiyerarşisi vardır ve buradan mezun olanların hangi aşamaları takip ederek ilmiye içinde yer alacağı, ilmiye içinde nasıl yükselebileceği ve ilmiyenin kendi iç hiyerarşisi bellidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ise ulemanın bağlı bulunduğu Şeyhülislamlık 1924 yılında, ulemanın yetiştirdiği kurum olan medreseler ise 1925 yılında kapatılmıştır. Dolayısıyla bu hiyerarşik yapı da ortadan kaldırılmıştır. Bu tarihlerden itibaren ulemanın devlet hiyerarşisinde resmî bir konumu kalmadığı gibi yeni ilim adamları yetiştirecek kurumlar da kapanmıştır. Bu bağlamda "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden ulema" ilk etapta, idari hiyerarşi içindeki itibarlı konumunu kaybetmiştir. 1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı ise kurumsal olarak meşihat makamının devamı gibi addedilse de, hem idari hiyerarşideki

konumunun zayıflığı hem de ulema nezdindeki kapsayıcılığının sınırlı olması sebebiyle kurumu meşihat makamının devamı olarak görmek mümkün değildir. Diğer yandan ise ulema, toplum nezdinde etkinliğini devam ettirmiş ve ortak geçmiş, ortak eğitim ve idari birlikteliğin getirdiği sosyal bir grup olma özelliklerini sürdürmüştür.

Bu değişimin yanında yeni devletin dine, dinî kurumlara ve dinî faaliyetlere karşı aldığı yeni tavır; bir sosyal grup olarak ulemanın faaliyetlerinin şeklini de değiştirmiştir. Amit Bein II. Meşrutiyet'ten sonraki ulemayı üç sınıfa ayırır: İttihad ve Terakki (İTC) yanlısı, karşıtı ve apolitik kesim (Bein, 2013: 145). Bu açıklama Cumhuriyet kurulduktan sonraki ulemanın tavrı için de uygun bir zemin sağlar. Ulemanın içinden bir azınlık Cumhuriyet politikaları ile uyumlu bir şekilde faaliyet gösterirken, geriye kalan büyük kitle sessizliğe gömülmüştür. Sessiz kitle içinde ise bir kısım gündelik hayatın içinde ve insan ilişkilerinde çeşitli taktikler, örtük siyasetler yolu ile ilmî faaliyetlerini sürdürürken bir kısmı tam anlamı ile kenara çekilmiştir.

Cumhuriyetin kurulması sonrasında büyük bir sosyal grup fakat Diyanet İşleri Başkanlığı ile beraber de küçük bir idari grubu kapsayan ulema arasında Balkanlardan gelen isimlerin nasıl bir yeri vardır? Bu soru, farklı metinlerde ulema arasındaki örüntülerin doğurduğu bir merak olarak ortaya çıkmıştır. Bu metinde alacağımız, kendi faaliyetleri ve öğrencilerinin etkileri sebebiyle önemli olan üç isim gibi Balkanlardan gelen âlimler diye bir sosyal zeminden bahsetmemiz mümkün müdür?

Hicri 1300-1340 (1883-1921) arası ulema sicillerine dayanarak hazırlanan *Son Dönem Osmanlı Uleması* kitabında yer alan 2845 isimden yaklaşık 410 tanesi Balkan kökenlidir. Diğer bir deyişle İmparatorluğun son yarım yüzyılında yetişen ulemanın yaklaşık %15'i Balkanlar'ın muhtelif şehirlerinde doğmuştur (Albayrak, 1996b). Bu kitabı merkeze alıp, içinden seçilen 500 âlimin biyografileri üzerinden inceleme yapan David Kushner, kendi örnekleminde İmparatorluğun Avrupa topraklarında bulunan şehirlerinde doğan ulemanın oranını %11 olarak tespit etmiştir (Kushner, 1994: 166).

Çerçeveyi daraltarak Cumhuriyet'in kurulmasından önceki son yıllara baktığımızda; 1341 yılında gerçekleştirilen son Huzur Derslerine muhatap olan 28 âlim vardır. Bunlardan dört tanesi Balkan kökenlidir: Bosnalı Hafız Veysel, Debreli Musa Kazım, Serezli Hafız Ahmet Şükrü ve Kalkandelenli Hurşit Efendi (Mardin, 1951: 609). II. Meşrutiyet sonrasında mukarrirlik yapan isimler arasında ise 1909-1922 yılları arasında mukarrirlik yapan Debreli Vildan Faik, 1909-1915 yılları arasında mukarrirlik yapan Tırnovalı Muhammed Hilmi, 1911-1915 yılları

arasında mukarrirlik yapan Serezli Eyyüb Sabri Efendi hem son dönem Huzur Dersleri mukarrirleri içinde uzun süre bu meclislerde bulunmaları açısından hem de Balkan kökenli olmaları açısından dikkat çeker (Atmaca, 2018: 20-24). Fakat buna rağmen Huzur Dersi muhatabı hocalar arasında Balkan kökenli isimlerin belirgin bir ağırlığı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına ve bu yıllar içinde İstanbul'da dinî bürokrasinin aktörlerine göz atmak istediğimizde Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü genel çerçeveyi görmemiz açısından bir zemin sağlayacaktır. 3 Mart 1924 tarihinde Hilafet, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Vekaleti lağvedilmiş, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'nde görev alan ulemanın bir kısmı yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'na, Evkaf Vekaleti'ne ve mekteplere dağıtılmış, bir kısmı emekliye sevk edilmiş ve bir kısmı da adliye hizmetlerinde yer almıştır. Bu dağılım içinde bir bütün olarak isimlerine ve görevlerini bildiğimiz grup Diyanet İşleri Başkanlığı'na intikal eden ulema'dır. Bu gözle Cumhuriyet kurulduktan sonraki yıllarda İstanbul'da görev yapan müftülere ve diğer kıdemli Diyanet İşleri Başkanlığı personeline göz atmak, İstanbul'daki dinî kurumların idarecilerini, dolayısıyla dinî atmosfere etki eden isimleri tespit etmemizi sağlar.

1923'ten 1965 yılına kadar İstanbul'da 5 il müftüsü ve 57 ilçe müftüsü görev yapmıştır. Bu tarihler arasında Mushafları Tetkik Heyeti ve Dini Eserleri İnceleme Heyeti gibi Diyanet İşleri Reisliğine bağlı heyetler İstanbul'da bulunmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkili personelleri olarak addedebileceğimiz bu yetmiş beş kişi içinde ilçe müftüleri arasında üç, zikrettiğimiz diğer kurullarda ise toplamda dört kişi Balkan kökenlidir.² Bu tabloya göre Balkanlar'da doğan veya yetişen ulemanın Cumhuriyet'in ilk döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nda baskın bir grup olmadıkları çıkarımını yapmamız mümkündür.

Diğer yandan ise zikrettiğimiz görevlerin dışında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde dersiamlar, kürsü vaizleri ve vaizler görev yapmakta ve bu din adamları toplum üzerinde etkin konumda yer almaktadır.³ İl ve ilçe müftülerinin ve cami hocalarının atanması için kurulacak kurullarda il-ilçede bulunan dersiamların da heyette yer alması gerektiği şartı, bu unvan sahiplerinin toplum üzerindeki etkisi kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işleyişinde de göz ardı edilemeyecek bir

2 Bakırköy Müftülüğü yapan Metraçiçe'li İbrahim Hakkı Zaim, Zeytinburnu müftülüğü yapan Makedonya Kayılar'lı Ahmed Hamdi Fırat ve Şükrü Yüksel; Mushafları İnceleme Kurulu Başkanlığı Yapan Filibeli Mehmet Rasim Efendi ve Romanya Mecidiye doğumlu Ferhat Kemalî Genişyürek ile Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı yapan İsmail Ezherli, Heyet-i Müşavere başkanlığı yapan Yusuf Ziya Yörükân .

3 Bir örnek olarak 1967'de vefat eden Dersiamdan Medineli Hacı Osman Akfırat'ın kırk yıl ikamet ettiği Beykoz'da toplum üzerindeki etkisine dair bkz. (Erken & Kibar, 2021)

rolü olduğunu göstermektedir (Gözaydın, 2020: 67). Fakat erken cumhuriyet İstanbul'unda faaliyette bulunan dersiam ve vaizlerin sayıları, görev yerleri, şehre dağılımları gibi bilgiler şimdilik mevcut değildir.

Elimizdeki üç kaynak bize, Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'daki ulema arasında Balkan kökenli isimlerin belirli oranda yer aldıklarını fakat bunların nice-liksel olarak bir baskın grup oluşturmadıklarını göstermektedir. Diğer yandan yaptığımız tasvirin konuya dair tam-tekmil bir tablo çizmediğinin hatta (ele aldığımız kişiler dâhil olmak üzere) dinî alanda etkin pek ismin bu tablolarda yer almadığının da altını çizmemiz gerekmektedir. Ele aldığımız ulema dışında bu kapsama değerlendirilebilecek en etkili isimlerden bir tanesi, kendisi de Serezli olan Eşref Edip [Fergan]'dır. 1908 yılında yayına başlayan ve II. Meşrutiyet sonrası dönemin en etkili İslamcı yayını olan *Sırat-ı Mustakim*'in imtiyaz sahibi olan Eşref Edip, bu derginin kapanmasının ardından aralıklarla 1960'lara kadar yayını sürdüren *Sebilürreşad* dergisini çıkarmıştır. Serez'de ilk eğitimini tamamlayan ve Serez Müftüsü'nden dersler alan Eşref Edip İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'a ve müstakil derslere devam etti (Albayrak, 1995). Eşref Edip'in yazılarında ümmetçi vurgu baskın olsa da, yayınladığı dergiler öncesinde Serezli Hafız Eşref imzasını kullanması, Serez'den medrese arkadaşı Esat Serezli ile İstanbul'da da ilişkilerini sürdürmesi, memleket bağlarının dikkatlice incelenmesi gerektiğini gösteren işaretlerdendir (Serezli, 2024).

Hasip Yardımcı (1863-1949)

1863 (H. 1280/M. 1863) yılında Serez'de doğan Hasip Yardımcı'nın babası, Serez Rüşdiyesi muavini Hafız Ali Efendi'dir. İlk eğitimini Serez'de aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Defterdar Medresesi'nde Fatih Dersiamlarından Arnavut Bekir Efendi'den icazet alarak memleketine geri dönmüştür.⁴ Burada Cami-i Kebir İmam naipliği tevcih edilmiştir. Caminin hatip ve ikinci imamı olan babası Ali Efendi'den sonra ikinci imamlığa Hasip Efendi, hatipliğe ise abisi Hacı Ömer Efendi gelmiştir. Hasip Efendi Serez'de kendisini kıraat ve yazı ilminde de geliştirmiş ve camide öğrencilere ders vermiştir. Yazı hocası Çarıkçızade Hacı Hasan Efendi'dir (Serezli, 2024: 238-240).

İlimle iştigal eden bir aileye mensup olan Hasip Efendi'nin babası Muavin lakabı ile maruf Hafız Ali Efendi, Serez müftülerinden Mehmet Hilmi Efendi'den icazet almıştır. Verdiği tekil derslerde pek çok hafız yetiştiren Ali Efendi Rüşdiye'de de

4 Bu konuda Esat Serezli Hasip Efendi'nin Bekir Efendi'den icazet aldığı bilgisini verirken diğer kaynaklar Tokatlı Hacı Şakir Efendi'den 1893 yılında icazet aldığı bilgisini vermektedir. Örneğin bkz. (Duygulu, t.y.)

muavinlik yapmış ve eğitim hayatına katkı sağlamıştır. 1880 yılında Hacca gitmiş ve Cidde'de vefat etmiştir (Serezli, 2024: 264).

Hasip Efendi'nin abisi Hacı Ömer Efendi ise 1850 yılında Serez'de doğmuş ve burada aldığı ilk eğitiminin ardından İstanbul'a gelmiştir. Fatih Dersiamlarından Hafız Şakir Efendi'den icazet almış ve Serez'e dönmüştür. Yukarıda zikredildiği gibi babasının vefatının ardından, uhdesinde bulunan Cami-i Kebir hatipliği görevi kendisine verilmiştir. Bu vazifede pek çok öğrenci de yetiştiren Ömer Efendi Serez idare meclisinde, maarif ve evkaf komisyonlarında da bulunmuştur. İstanbul'da Halidi tarikatına intisap eden Ömer Efendi memleketine döndükten sonra da burada tarikatın meclislerine devam etmiştir. Muhtemelen buradaki şeyhi, ulemadan şeyh Hacı Ali Efendi'dir (Serezli, 2024: 265). Ömer Efendi mübadele sonrasında 1925 yılında İstanbul'a gelmiş ve çok geçmeden İstanbul'da vefat etmiş, Edirnekapı'da Halebi merhumun civarına defnedilmiştir. İki oğlu bir kızı olan Ömer Efendi'nin büyük oğlu Ali Galip Efendi hiç evlenmemiş, tıbbiyeyi bitiren diğer oğlu Ahmet Kemal Efendi binbaşı rütbesinde iken genç yaşta vefat etmiş ve hiç evladı olmamıştır. Kızı Fatma Hanım Ortamezarlık Şeyhi Mehmet Efendi ile evlenmiştir (Serezli, 2024: 270).

Esat Serezli'nin naklettiklerine göre hem Hasip Efendi hem de ağabeyi Ömer Efendi Serez'de dinî hayatın önemli aktörleri arasındadır. Serezli'nin *Memleket Hatıraları* kitabı içinde, özellikle Serez'in adetleri ve cemiyetlerinin ele alındığı bahislerde Hasip ve Ömer Efendi'lerin cemiyetlerin yürütücüleri arasında yer aldıkları anlaşılmaktadır. İki hoca da mevlitlerin ve icazet merasimlerinin yürütücülerindendir. Aynı eserde zikredilen Serez'de yetişen isimlerin mübadele sonrasında Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşamlarını sürdürmeleri, Serez odağında oluşan cemiyet hayatının sona ermesine sebep olmuştur.

Hasip Efendi 1924 yılında İstanbul'a geldikten sonra Feyzi Efendi'ye intisap etmiş ve şeyhinin 1926 yılındaki vefatından sonra Gümüşhanevi tekkesi şeyhi olmuştur. Vefat ettiği 1949 yılına kadar İstanbul'da çeşitli camilerde imamlık yapmış, aynı zamanda evinde hatme-hâce ve sohbet meclisleri düzenlemiştir. Hasip Efendi'nin hayatının önemli bir kısmı Serez'de geçtiğinden, Serez'den İstanbul'a hicret ettikten sonra da ilmiye mesleğinin ve dinî ilimlerin baskı altında bulunmasından ötürü faaliyetlerini gizli bir şekilde yürüttüğünden hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlı ve dağınıktır. Osman Çataklı'nın kaleme aldığı *Hacı Hasib Efendi ve Hacı Aziz Efendi* kitabı, Hasip Efendi hakkında yazılan pek çok metnin ana kaynağıdır. Hasip Efendi'yi takip eden Abdülaziz Bekkine ve Mehmet Zahit Kottku hakkındaki çalışmalarda Hasip Efendi'ye dair bilgiler zikredilse de bunlar dağınık ve hayatının detaylarına değinmekten ziyade sohbetlerinde değindiği konulara ilişkindir.

Bu muğlak alanın doğurduğu en temel problem, Hasip Efendi'nin ilk şeyhi ve sonradan Gümüşhanevi silsilesi ile ilişkisi üzerinedir. Örneğin, Abdüllatif Duygulu Hasip Efendi'nin İstanbul'da eğitim almaya geldiği dönemde Sandıklılı Hasan Efendi'ye intisap ettiğini söylediği yazısında ilerleyen satırlarda Aziz ve Zahid Efendi'ye dayanarak ilk şeyhinin Hasan Hilmi Efendi olduğu bilgisini nakleder (Duygulu, t.y.). Sandıklılı Hasan Efendi 1905 yılında vefat etmiştir. Hasan Hilmi Efendi ise Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin 1894'teki vefatından sonra Gümüşhanevi tekkesinin postnişinidir ve 1911 yılına kadar bu vazifede kalmıştır. Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin Rus Harbi'ne katılıp ardından Hac farızası ve Hicaz-Mısır seyahatini içeren uzun seyahatinde de Hasan Hilmi Efendi posta oturmuştur. Çataklı'nın kitabında da rivayet edilen, Hasip Efendi'nin icazet merasimine Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin de katıldığı bilgisini de hesaba kattığımızda, Hasip Efendi'nin ilk şeyhinin Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi yahut Hasan Hilmi Efendi olduğunu düşünmemiz makul gözükmektedir. Hasip Efendi'nin Serez'deki hayatına dair tek bilgi kaynağımız olan Esad Serezli'nin *Serez Uleması* kitabında Hasip Efendi'nin tarikat intisabına dair ayrıca bilgi verilmesine de yukarıda zikrettiğimiz gibi abisi Ömer Efendi'nin Serez'deki Halidi Tekkesi'nde Ali Efendi'nin meclislerine devam ettiği bilgisi yer almaktadır. Burada bahsi geçen Ali Efendi'nin, Gümüşhanevi Dergâhı'nda halvete giren Pazarcıklı Ali Efendi olması muhtemeldir (Yücer, 2020: 13). Bu bilgileri bir araya getirdiğimizde Hasip Efendi'nin İstanbul'da Gümüşhanevi Dergâhı'nda Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi yahut halifesi Hasan Hilmi Efendi'ye intisap ettiği ve eğitimini tamamlayıp Serez'e döndükten sonra burada bulunan Gümüşhanevi zaviyesine devam ettiğini; İstanbul'a hicret ettiğinde ise Feyzi Efendi'ye intisap ederek 1926'da postnişin olduğunu düşünmemiz mümkündür.

İstanbul'a ilk gelişinde Eyüp'de ikamet eden Hasib Efendi daha sonra Çağaloğlu'na taşınmıştır. İstanbul'da bulunduğu dönemde Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Camii ve Kapalıçarşı Merdivenli Camii'nde imam-hatiplik yapan Hasib Efendi Bayezit Camii'nde de *Rumuz'ul Ehadis* okutmuştur (Çataklı, 2000: 20-25). Ayrıca evinde talebeleri ile görüştüğü, tarikat meclisleri yaptığı aktarılmaktadır (Oral, 1993). Vefatından sonra Gümüşhanevi silsilesi Abdülaziz Bekkine ve ardından Mehmed Zahit Kotku ile devam etmiştir. Hasip Efendi'ye dair anlatılar, Mehmet Zahit Kotku'nun çevresinde gelişen, Ersin Nazif Gürdoğan'ın *Görünmeyen Üniversite* olarak nitelediği, geniş bir cemiyete hitap eden faaliyetlerin gölgesinde kalmıştır. Bu nedenle Hasip Efendi'nin varsa diğer müritleri, halifeleri, öğrencileri ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Bu çerçevede Hasip Efendi'nin müridi olduklarını tespit ettiğimiz isimler arasında Petriçli Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, Sabahattin Zaim'in dedesi İştîp'li Ali Efendi gibi isimler de vardır ki zikrettiğimiz

iki ismin ortak özellikleri Balkan muhaciri olmalarıdır (Diriöz, 1978: 119; Zaim, 2008: 60;70). Abdurrahman Şeref Efendi'nin ulemadan olan 1855 Petriç doğumlu ve müderris lakaplı babası Hafız İbrahim Efendi'nin Hasip Efendi ile Serez'den tanışıyor olması da muhtemeldir; Esat Serezli *Serez Uleması* kitabında Abdurrahman Şeref ve abisi Abdullah Güzelyazıcı'yı da babaları ile beraber zikretmektedir (Serezli, 2024: 215-216).

Bütün bu anlatımlardan Hasip Efendi'nin aynı dönemde İstanbul'da bulunan diğer Serezliler ile belirli bir oranda ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Peki Hasip Yardımcı'nın dönemin diğer Halidi veya Halidi-Gümüşhanevi şeyhleri ile nasıl bir ilişkisi vardır? Bu dönemde İstanbul Müftüsü olan Fehmi Ülgener, Gümüşhanevi meşayihinden İsmail Necati Efendi'nin oğludur ve babasından hilafeti vardır (Yılmaz, 2019: 463); İsmail Necati Efendi'nin halifelerinden birisi olan Ömer Lutfi Özkişi de bir dönem Silivri müftülüğü dâhil olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İstanbul'daki çeşitli birimlerinde görev almıştır; yine İsmail Niyazi Efendi'nin halifelerinden Abdülhay Öztoprak vefat ettiği 1960 yılına kadar İstanbul'da çeşitli camilerde vazife almıştır. Hasip Efendi'nin dönemin diğer Gümüşhanevi hulefasında sadece Mehmed Zahid Kotku ve Abdülaziz Bekkine ile ilişkisine değinilmekte olsa da bu ilişkinin detaylarına dair hiçbir bilgi bulunamamıştır. Hasip Efendi'nin de görev yaptığı fakat görev süresinin hangi tarihler arasında olduğunu bilmediğimiz eski Gümüşhanevi Dergâhı olan Fatma Sultan Camii'nin imamı, İsmail Necati Efendi'nin halifelerinden, Huzur Dersleri muhatabı Hacı Hayri Efendi ile mekânsal birlikteliklerin de etkisi ile yoğun bir ilişkisi olduğunu düşünsek de Hayri Efendi'ye dair de biyografik bilgiler sınırlıdır (Mardin, 1966: 1072-1074).

Sonuç olarak Hasip Efendi'nin, Cumhuriyet öncesi İstanbul'da bulunmaması, İstanbul'a hicret ettiği dönemin de dinî faaliyetler noktasında ancak gizli faaliyetlere imkan vermesi nedeniyle İstanbul'daki hayatına dair bilgi edinmek pek mümkün olmamıştır. Kendisinden bahsedilen eserler, Serez'den yahut genel olarak Balkanlar'dan gelen hocalar ve talebeler ile belirli oranda bir ilişkisi olduğu intibai verse de dönemin diğer hocaları ve tarikat şeyhleri ile ilişkisine dair somut karineler mevcut değildir.

Hüsrev Aydınlar (1884-1953)

1884 yılında bugünkü Makedonya'nın Struga kasabasında doğmuştur. İlk eğitimi memleketinde, Ohri ve Tiran'da aldıktan bir süre sonra İstanbul'a gelmiş ve Üçbaş Medresesi'nde ikamet etmiştir. İstanbul'da Kastamonulu Ahmed Efendi, Tavashlı Hafız Hasan, İzmirli İsmail Hakkı gibi isimlerden ders almıştır. Süleymaniye Medresesi'ne kaydolmuş ve 1335 yılında Tefsir-Hadis bölümünden icazet

almıştır. Aynı sene ruus imtihanını da geçerek Fatih Dersiamı olan Hüsrev Efendi aynı zamanda 1 Eylül 1335-3 Mart 1340 tarihleri arasında İbtida Hariç Medresesi Birinci Sınıf Dördüncü Şube Arapça müderrisliği yapmıştır.⁵

Medreselerin kapatılmasından sonra ise sadece Dersiamlık vazifesi olan Hüsrev Efendi verdiği vaazlar yanında Fatih Camii'nde ve evinde düzenli olarak talebe okutmuştur. Hüsrev Aydınlar 1951 yılında açılan İstanbul İmam Hatip Okulu'nda da vefat ettiği 1953 yılına kadar meslek derslerine girmiştir (Y. Kutluoğlu, 2014; Topaloğlu, 1999).

Sicil Dosyasında yer alan 12 Eylül 1935 tarihinde yazdığı dilekçede, Manastır-Ohri'ye 25 seneden beri gitmediğini, burada bulunan ve aileden intikal eden emvali satmak, sila-i rahim yapmak işlerinin olduğundan sebep altı aylık izin istemiştir. Fakat İstanbul Müftüsü Fehmi Ülgener, 6 aylık iznin raporsuz olmayacağından sebep kendisine üç ay izin vermiştir. Ardından Aydınlar 1 Mayıs 1936'da izne ayrılmıştır. 19 Ekim 1936 tarihinde Fehmi Ülgener'in Diyanet İşleri Reisliği'ne yazdığı bir yazıda verilen izni 3 ay aştığını, isimsiz bir mektuptan ve akrabalarından Hac'dan dönüş yolunda olduğu ve şu an Kahire'de bulunduğu anlaşıldığını bilgisi yer almaktadır. 9 Kasım 1936 tarihli bir yazıda ise Aydınlar'ın daireye geldiği ve kalan maaşlarını talep ettiği; 3 Teşrin 1936 tarihinde ise müftülüğe Kahire'den Ali isminde birisinden mektup geldiğini ve bu mektupta Hüsrev Efendi'nin Kahire'de bulunduğu yazılı olduğu bildiriliyor.

Hüsrev Efendi'ye 1938 yılında bir alacak davasından dolayı dava açılmıştır. 1945 yılında da Hüsrev Efendi İskenderiye hukuk mahkemesinde görülen bir alacak davasından ötürü orada bulunması gerektiğinden altı ay izin istemiştir. Fakat 26 Ekim 1945 tarihinde başkan vekili yine bir seferde ancak 3 ay izin alınabileceğini söyleyerek üç ay izin vermiştir.

Sadık Albayrak, 1930'ların sonlarına doğru vaizlerin verdikleri vaazların daha sıkı bir şekilde kontrol edilmeye başlandığını ve Cemal Ögüt, Hazmi Tura, Şefik Eryuva gibi dönemin önde gelen hocaları gibi Hüsrev Aydınlar'ın da vaizlik vesikasının bir süre iptal edildiğini aktarmaktadır (Albayrak, 2017: 157). Bu bağlamda Ali Dikici'nin araştırmasına göre Hüsrev Efendi bir vaazında "Biz atimizi küfür ve delalette bırakıyoruz, inşallah başımıza kudretli birisi gelir de bizi kurtarır" dediği için dava edilmiş fakat Fatih Asliye Mahkemesi tarafından 18 Haziran 1940 yılında beraat etmiştir (Dikici, 2008: 168).

5 Hocanın eğitime dair bilgiler Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bulunan özlük dosyasından edinilmiştir (Hüsrev Aydınlar Sicil No: 1923-0555).

Hüsrev Aydınlar Fatih Dersiamı olduktan sonra vefatına kadar ders vermeyi bırakmamış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Abdullah Naim Şener 1943 yılından itibaren Fatih Camii'ndeki derslere devam ettiğini söyleyerek hocanın okuttuğu kitapları şöyle sıralamaktadır; *Şerh-i Akaid*, *Tefsir-i Kadı Beydavi*, *Buhari-i Şerif*, *Sünen-i Tirmizi*, *Şifa-yı Şerif*, *Ezkar-ü Nebevi*, *Usul-i Din*, *Menar Şerhi*, *Tarikat-ı Muhammediye*, *Şemail-i Şerif*, *Hadis-i Erbain*, *İhya-i Ulumiddin*, *Hidaye* (Şener, 1976: 12).

Hüsrev Aydınlar'ın talebeleri arasında Ahmed Naim Şener, Abdülhalim Akkul, Hüseyin Karagözoğlu, Mahmud Bayram, Gönenli Mehmet Efendi, Muzaffer Özak, Salih Şeref, Yaşar Tunagür gibi sonraki yıllarda hoca, vaiz, müftü hatta Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olan isimler vardır. Fakat Hüsrev Hoca'nın talebe halkası genç talebe-i ulum ile sınırlı değildir (Ay, 2013: 191; Y. Kutluoğlu, 2014: 287-289; Saraç, 2023: 8;145-150; Şener, 1976: 11-14; Tan, 2009: 45-50;80-85; Topaloğlu, 1999). Salih Tuğ, tüccar olan babası ve yine babası gibi tüccar olan arkadaşlarının düzenli olarak Hüsrev Efendi'nin derslerini takip ettiklerini, evlerde dinî sohbetler yaptıklarını aktarmaktadır (Kızılkaya, 2008; Tuğ vd., 2016). Sabahattin Zaim de bakkal olan dayısı İbrahim Vardar'ın Hüsrev Efendi ve hocanın vefatından sonra Fatih Camii'nde ders veren talebelerini düzenli bir şekilde takip ettiğini zikretmektedir (Zaim, 2008: 60-70). Bu noktada Prof. Mahmut Kaya'nın bakkal İbrahim Vardar ile ilgili anısı dikkate değerdir. Kaya, genç bir ilim talebesi iken İbrahim Vardar ile ilk defa karşılaştığında onun kendisi gibi ilim talebesi olmaması sebebiyle bilgisinin zayıf olduğunu zannettiğini söyler. Fakat zaman içinde Vardar'ın da cami derslerini düzenli takip ettiğini müşahe-de ettiğini ve meclislerde gelen kendisinin cevap veremediği sorulara Vardar'ın maharetle cevap verdiğine defalarca şahit olduğunu dile getirir (*Mahmut Bayram Anma Programı*, 2015).

Hüsrev Aydınlar'a dair talebelerinin sıklıkla zikrettiği hususlardan bir tanesi, verdiği dersler üzerinden kazanç sağlamama konusundaki hassasiyetidir. Uzun yıllar Fatih Camii'nin alt tarafında Sarıgüznel'de⁶ oturan Hüsrev Efendi kimi zaman evinin bahçesinde ektiği sebze-meyveyi yemiş ve fazla olanları hâlde satmış; ticaret yahut parça başı işler yapmış ve maişetini temin etmeye çalışmıştır (Koç, 2021: 408; Şener, 1976: 13-14).

Hüsrev Aydınlar'a dair bir diğer müşterek anekdot derse devamlılığı konusunda-dır. Mahmut Bayram bu konuda şöyle bir anısını nakletmektedir; "...Hoca kızı-nın öldüğü gün derse geldi. Mezarlığa dersi bitirip gitti. Mezarlıktan döndükten

6 Sicil dosyasında yer alan bilgilere göre 1940'lara kadar Fatih Sarıgüznel Hüsrevpaşa caddesi no:2'de ikamet etmiş, daha sonra Çengelköy'e taşınmış ve burada vefat etmiştir.

sonra da yine derse geldi. Üzgündü. Gözlerinden yaşlar süzüldüğünü görüyorduk. Dersi tatil etsek mi, diye soracak olduk. “Yok” dedi. “Ders tatil edilmez.” Ben Hüsrev hocanın bir gün “işim var, derse gelmeyin” dediğini işitmedim”(Tan, 2009: 45-50).

Hüsrev Aydınlar'ın “Risâletü'l-mevâhibi'l-ilâhiyye” başlıklı bir bitirme tezi vardır. Bunun dışında ömrünü öğrenci yetiştirmeye adanmış, bu alanda da hatırı sayılır bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Aydınlar'a dair nakledilen anılar ve hocanın vaktini Fatih Camii civarında geçirdiğine yönelik şahitlikler Ahmed Hamdi Akseki, Ömer Nasuhi Bilmen, Bekir Haki Yener, Medineli Hacı Osman Akfırat başta olmak üzere devrin önemli isimleri başta olmak üzere yakın ilişkisi olduğunu göstermektedir (Okur, 2007). Hocanın aynı zamanda İstanbul İmam Hatip Lisesi'nin ilk hocalarından olması döneminde bu alanda öne çıkan insanlarda bir tanesi olduğunu gösteren diğer bir karinedir (M. Y. Kutluoğlu, 2013: 225). Hüsrev Hoca ile beraber anılan mekanlardan bir diğeri de Üçbaş Medresesi'dir. İstanbul'a ilk geldiğinde bu medresede kalan Hüsrev Hoca, daha sonra da bu medrese ile bağını sürdürmüştür. Medreselerin kapanmasından sonra burada ikamet etmeye devam eden hoca ve öğrenciler ile dersler yapan Hüsrev Hoca, 1950'den sonra burada açılan Darü'l-Kuran müessesesinde de dersler vermiştir (Erken, 2024; Saraç, 2023).

Sonuç olarak devrin uleması ile yakın ilişkilerine rağmen Hüsrev Efendi'nin – insanlar arasında Arnavut Hüsrev olarak bilinmesine rağmen- hocaları ve öğrencileri arasında Arnavut olarak öne çıkan hiçbir öğrencinin bilinmediği, verdiği derslerde ve İstanbul'daki ilişkilerinde Arnavut olmayı yahut Balkan kökenli olmayı öne çıkaran bir tavrının olmadığı görülmektedir.

İsmail Bayrı (1903-1971)

Hicri 1321 yılında Serez'de doğan İsmail Efendi ilk eğitimini memleketinde tamamladı. Ardından Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'ne başlayan İsmail Efendi burada bir kaza sonucu ayaklarını kaybetti. “Kesikbacak” lakabı almasına sebep olan bu olaydan sonra hayat seyri değişen İsmail Efendi okulunu bıraktı ve dayısı Fatih Dersiamlarından Şeyhülkurra Serezli Ahmet Şükrü Efendi'nin himayesinde kıraat alanında eğitimini sürdürdü. Aynı esnada İstanbul'da bulunan Bekir Haki Yener, Ömer Nasuhi Bilmen gibi meşhur hocalardan dersler okudu. Dayısının vefatından sonra kıraat eğitimine Yavuz Selim Camii İmamı Varnalızade Hamdi olarak da bilinen Hamdi Yavuzvarnalı'dan devam etti (Akakuş, 2001).

İsmail Bayrı'nın ders aldığı isimlere müstakil olarak bakmak hem ele aldığımız konu itibarıyla hem de erken cumhuriyet İstanbul'unda dinî eğitime dair dikkat

çekici bağlantılara kapı aralamaktadır. Bayrı'nın öne çıktığı ve dersler verdiği ilim olan kıraat konusunda hocaları Ahmet Şükrü Efendi ve Hamdi Yavuzvarnalı isimlerine dair müstakil çalışmalar yoktur. Fakat bu iki hocanın ismi, İsmail Bayrı ile birlikte Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimlerini tamamlayan diğer kurrallarının hocası olarak da karşımıza çıkmaktadır; Üsküdarlı Ali Efendi, Gönenli Mehmet Öğütçü, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu, Muzaffer Özak. Diğer bir deyişle bu isimler aynı yıllarda hoca-talebe-ders arkadaşı olarak aynı yollardan, aynı isimlerin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Bu nedenle Serezli Ahmet Şükrü Efendi ve Hamdi Yavuzvarnalı'nın hayatlarına kısaca değinmek hem Balkan kökenli âlimlerin etkisini hem de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden mirasın taşıyıcılarını anlamak için önemlidir. İki Balkan kökenli âlim de Cumhuriyet'in ilk yıllarında kıraat ilmi açısından çok önemli bir konumda yer almış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Bu geleneği devam ettiren isimlerin başında da Serezli İsmail Bayrı yer almıştır. Makalenin merkezine aldığımız sorulardan birisi olan Balkan kökenli âlimlerin cumhuriyet dönemi ilmi hayatına etkilerini Kıraat ilmi örneğinde görmek açısından Ahmet Şükrü Efendi ve Hamdi Efendi'nin hayatlarını detaylı bir şekilde ele alacağız.

Serezli Ahmet Şükrü Efendi 1284 yılında Serez'de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilinin ardından İstanbul'a gelmiş ve Huzur Dersleri Mukarrirliği de yapmış olan Serezli Hacı Eyüp Efendi'nin derslerine devamla icazet almıştır. Ardından Süleymaniye Camii İmamı Rizeli Hacı Ferhat Efendi'den Buhari, Altunizade Hatibi Hacı Hasan Efendi'den de Aşere ve Terkib icazeti almıştır. 4 Nisan 1321'de Fatih Dersiamlığı'na tayin olunan Ahmet Efendi 1914'te Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi, Tali 5. Sınıf Hadis Müderrisliği'ne, 1919'da İbtidai Hariç Medresesi, Kur'an-ı Kerim Müderrisliği'ne, 1920'de İbtidai Dahil Medresesi Müderrisliği'ne ve ardından aynı Medrese'nin Fıkıh Müderrisliğine tayin edilmiştir. Bir dönem Huzur Dersleri muhataplığı da yapmıştır. 1922 yılında mecburi mezuniyete ayrılmıştır. Bu dönemde Şehzadebaşı ve Tophane Kılıç Ali Paşa Camii'nde Şeyhülkurralık yapmış, Yeni Camii ve Kılıç Ali Paşa Camii'nde vaazlar vermiştir. Geçirdiği felç sebebiyle bir süre hasta olarak yattıktan sonra 5 Mart 1932 tarihinde İstanbul Fatih'te vefat etmiştir (Albayrak, 1996a: 167; Mardin, 1951: 601;609, 1966: 332-335; Serezli, 2024: 221-222).⁷

Serezli İsmail Efendi'nin ilmî tahsilini aynı zamanda dayısı olan Serezli Ahmed Şükrü Efendi'den devam etmesi; onun da icazetini yine Serezli olan Hacı Eyüp Efendi'den almış olması, 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başı itibarıyla Serezli ulema

7 Ebu'l Ula buradaki bilgileri Esat Serezli'den naklettiğini söylemektedir. *Huzur Dersleri*'nde yer alan Esat Serezli'nin sonradan *Memleket Hatıraları* kitabı içinde yer alan *Serez Uleması* eseri ile ufak farklarla beraber neredeyse aynıdır.

arasında belirgin bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu noktada Ebul-Ulâ Mardin'in Serezli Hacı Eyüp Efendi'ye dair nitelemesi dikkate değerdir; "Serez'den İstanbul'a gelen talebe-i ulumun hamisi olmakla bütün hemşehirlilerinin minnet ve hürmetini kazanmıştır."(Mardin, 1966: 177-178).

İsmail Bayrı'nın diğer Hocası Varnalızade Hamdi Efendi namı ile maruf Hamdi Yavuzvarnalı 1294 yılında İstanbul'da doğmuştur (Albayrak, 1996a: 207; İnal, 1955: 111-114; *Reisülkurrâ Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı*, t.y.). Yavuz Selim Camii birinci imamı olan babası Varnalı Abdullah Zekâî Efendi'den hıfzını ve aşere ilmini talim etmiştir. Ardından Dramalı Hoca İbrahim Hakkı'dan Takrib, Sultan Abdülhamid'in son baş imamı ve sonradan Fatih Camii imamı olan İsmail Hakkı Efendi'den de Mahur tarikini talim etmiştir. Hoca Abdüllatif Efendi'nin halkasına devamlı çeşitli ilimlerden icazet alan Hamdi Efendi, Mesneviyhane İmamı Hoca Mehmet Efendi'den de *Pend-i Attar*, *Gülüstan* ve *Hafız Divanı* okumuştur. Aynı zamanda hattat olan Hamdi Efendi Hacı Arif Efendi'den sülüs, Çırçırılı Ali Efendi'den celi, Kârinabadlı Hasan ve Hulusi Efendi'den ta'lik ve Hacı Kamil Efendi'den tekrar sülüs ve nesi meşk etmiştir. Daha sonra bu eğitimini Güzel Sanatlar Fakültesi'nde hat derslerine iştirak ederek bu yazıları Hattat Halim Efendi'den tekrar meşk etmiştir.

Hamdi Efendi 1314'te İbtidâ Hâriç Ruusu almış, 1319 yılında İbtidâ Dâhil'e terfi olmuştur. 1318'de Fetvahane Mektubî kaleminde vazifeye başlamış, 1325 yılında Fetvahane Tahrirat kaleminde üçüncü sınıf kitabetine tayin olmuştur. 1319'da Galata'da, 1323'te Fatih Camii'nde Şeyhülkurra olmuştur. Bu görevlerinin ardından 1331 yılında Mekteb-i Kudat'dan mezun olan Hamdi Efendi 1335 yılında İbtidâ Hâriç Medresesi üçüncü sınıf ikinci şubesine Kur'an müderrisi olmuştur. 1337 yılında aynı okulda birinci şube Kur'an hocası olmuştur. Medreselerin kapatılması sonrasında ise vefat ettiği 1959 yılına kadar babasının imamlık yaptığı Yavuz Sultan Selim Camii'nde imamlık yapmıştır. İsmail Bayrı gibi ders verdiği Muzaffer Özak, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu, Üsküdarlı Ali Efendi gibi talebelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu süreçte pek çok öğrenciye dersler vermiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kıraat ilminde öne çıkan bu iki önemli ismin yanında dönemin reisülkurrası 1926 yılında vefat eden Bekir Hazım Efendi'dir. Hazım Efendi'yi Eyüp Camii baş imamı Mehmed Sakıb Efendi takip etmiştir. Sâkıb Efendi'nin ardından 1941-43 yıllarında reisülkurra olan Ahmed İlhami Irsoy'un ardından 1943 yılında Hamdi Yavuzvarnalı reisülkurra olmuş ve vefat ettiği 1959 yılına kadar bu makamda kalmıştır (Akyüz, 2021: 153-154; Alemdar, 2012). Reisülkurraları yanında İstanbul'daki ilk Kur'an Kursu'nun Hocası Hasan Akkuş ve Fatih Camii imamı Ömer Aköz de pek çok talebe yetiştirmiş etkili karileridir (Öncel, 2022).

Savaş, işgal ve cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimlerini tamamlayan İsmail Bayrı, ders verebilecek seviyeye geldiğinde Türkiye’de din eğitiminin yolları neredeyse tamamen kapanmıştır. Bu şartlarda İsmail Bayrı Fatih’te bir bakkal dükkanı açarak geçimini temin etmiştir. Bayrı’nın ilk talebeleri olan Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ve Düzceli Hasan Efendi’ye bu bakkal dükkanında ders vermiştir (Atalay, 2019: 50). Bayrı’nın memuriyete giriş yılı 1942’dir. Fakat sicil dosyasında, 1940 yılında İstanbul Müftülüğü’ne Fahri Kur’an öğreticisi olma başvurusu yaptığı ve bu talebinin olumlu karşılandığına dair bir belge vardır. Bu sayede İsmail Bayrı, 1940-1942 yılları arasında Fatih Kumrulu Mescit Kur’an Kursu’nda Fahri Kur’an öğreticiliği yapmıştır. 1942 yılında ise Afyon Kur’an Kursu’nda Kur’an öğreticisi kadrosunun boşalmasına binaen bu kadroya talip olmuş ve talebi kabul edilince Afyon’a gitmiştir.⁸

1950 yılında hac seyahati esnasında babasının vefat etmesi üzerine İsmail Bayrı kadrosunun İstanbul’a nakledilmesini talep etmiştir. Bu talebin temel sebebi babasının vefatı dolayısıyla annesinin yalnız kalmış olması ve sağlık sebeplerinden dolayı Afyon’a gelememesidir. Ayrıca talep dilekçesine göre bu tarihte Fatih’de Kur’an öğreticiliği kadrosu aylardır münhal durumdadır. Dönemin İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen de İsmail Bayrı’nın bu talep için uygun bir isim olduğunu belirterek talebi Diyanet İşleri Başkanlığına iletmış ve Bayrı 30.11.1950 tarihinde İstanbul’a Dülgerzade Camii’sine Kur’an öğreticisi olmuştur.

İsmail Bayrı 1952 senesinde hacca gitmiştir. Fakat sicil dosyasına göre Eylül-Kasım 1952 aylarında görevinin başında olmamasından dolayı müstafi sayılmış, 17.11.1952 tarihinde ise yeniden görevine atanmıştır. Bu tarihten itibaren emekli olduğu 1971 yılı Temmuz ayına kadar bu görevi sürdürmüştür. İsmail Bayrı emekli olduktan bir sene sonra, 17 Kasım 1972 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Bayrı’nın ilk öğrencisi, aynı zamanda ders arkadaşı da olan Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’dur. Aşıkkutlu Serezli Ahmed Şükrü Efendi’de başladığı eğitimini Bayrı’da devam etmiştir. İstanbul’da eğitimini tamamladıktan sonra memleketi Trabzon’a dönen Mehmet Rüştü Aşıkkutlu burada hem Kur’an Kursu öğreticiliği hem de vaizlik görevini yerine getirmiştir. Aşıkkutlu’nun kursu 1968 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hizmet içi eğitim çalışmaları kapsamında açılan ilk aşere-takrip kursuna ev sahipliği yapmıştır. (Günaydın, 2000: 184). Diğer talebesi Hasan Şen, uzun yıllar Düzce’de Kur’an eğitimi vermiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir (Bitemir, 2010). Bayrı’nın diğer öğrencileri arasında Mikdat Temiztürk, Raif Bahriyeli, Mustafa Demirkan, Kazım Bayram, Şemsettin Uçar gibi isimler vardır (Atalay, 2019: 51-55).

8 İsmail Bayrı’nın memuriyet hayatına dair bilgiler Diyanet İşleri Başkanlığı’nda 1942-0042 numaralı sicil dosyasında bulunan özlük dosyalarına dayanarak hazırlanmıştır.

Sicil Dosyasında yer alan ve sistematik bir düzende olmayan “Kur’an Öğreticisi Hülâsa Cetvelleri”ne göre İsmail Bayrı’nın kursta 1953 yılında 273, 1955 yılında 111, 1956 yılında ise 92 talebesi vardır. Bunların 81’i ilkökul mezunu, 192’si ilkökul mezunu olmayıp 16 yaşından büyüktür. Bu öğrencilerin 267’si Kur’an surelerini ezberlemiş ve Kur’an-ı Kerim’i yüzünden okumayı öğrenmiştir. Bunların yanında altı öğrencisi de hafızlık yapmaktadır. Toplamda 3170 öğrencisini mezun eden İsmail Bayrı bunlardan 48’ine takrip, 50’sine de aşere icazeti vermiştir (Atalay, 2019: 63).

İsmail Bayrı 1930’ların sonunda başlayan Kur’an eğitimliğini vefatına kadar sürdürmüş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bayrı, İstanbul’a geldikten sonra dayısı Ahmed Şükrü Efendi ve diğer hemşehirlilerinin ağı içinde eğitimini aldıktan sonra İstanbul’daki hocalardan özel dersler almış ve kendini geliştirmiştir. Bayrı’nın yetiştiği dönem, medreselerin kapatıldığı, dinî faaliyetlerin kısıtlandığı bir dönemdir. Bu dönemde İstanbul’daki ilim talebesi sayısı önceki yıllara göre kısıtlıdır fakat Bayrı, aynı dönemde İstanbul’da eğitim alan Gönenli Mehmet Efendi, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu, Mahmut Bayram gibi diğer isimlerle bağlantı içinde olmuştur. Bir süre Afyon’da hocalık yapan Bayrı’nın 1951 sonrasında göreve geldiği Dülgerzade Camii İstanbul’da Nurosmaniye Camii’nden sonra en meşhur Kur’an Kurslarından bir tanesi hâline gelmiştir. Bu dönemde İstanbul’da âlimlerin, kurralların ve mevlithanların bir araya gelme zeminini oluşturan etmenlerden bir tanesi olan icazet ve mevlit cemiyetleri vesilesi ile Bayrı da cemiyetler vesilesi ile Ömer Aköz, Ali Üsküdarlı, Hasan Akkuş, Gönenli Mehmet Efendi gibi dönemin meşhur huffâz, mevlithan ve hocaları ile bir araya gelmiştir (Atalay, 2019: 82; Sarı, 2021).

Sonuç

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden ulemanın hayatı, yasaklı dönemde faaliyetleri, sosyal hayata etkileri geniş bir araştırma alanıdır. Bu makale, üç hocanın hayatları etrafında ulemanın cumhuriyete intikalini, sosyal hayatlarını ve özellikle Balkanlardan gelen diğer ulema ve hemşehriler ile ilişkilerine odaklanmıştır. Bu bölümde makale boyunca tartıştığımız sorular ve bulgular değerlendirilecektir.

Ele aldığımız hocalardan Hasip Yardımcı Serezlidir. İlk eğitimini Serez’de aldıktan sonra İstanbul’da medrese eğitimi almış ve memleketine geri dönmüştür. Burada yaklaşık otuz sene hizmet ettikten sonra 1924 senesinde İstanbul’a hicret etmiş, çeşitli camilerde imam ve hatiplik yapmıştır. Hasip Efendi’nin hayatının büyük bir kısmı Serez’de geçtiğinden, geç yaşında mübadil olarak İstanbul’a

geldiğinden dolayı çevresinde kendisi gibi mübadil veya hemşehrileri olduğu görülmektedir. Hasip Efendi'nin kendisi gibi ulema ile ilişkileri ise tespit edilememiştir. İstanbul'a geldikten sonra tarikat icazeti de alan ve 1926 yılından itibaren Gümüşhanevi şeyhi olan Hasip Efendi'nin, bu vazifeyi yirmi yıldan fazla süre icra etmesine rağmen, tarikat faaliyetlerine, müritlerine ve diğer şeyhler ile ilişkilerine dair çok az bilgi vardır.

Hasip Yardımcı'dan sonra ele aldığımız diğer isim Arnavut Hüsrev lakabı ile de bilinen Hüsrev Aydınlar'dır. Ohri doğumlu olan Hüsrev Aydınlar memleketinde aldığı ilk eğitimlerin ardından İstanbul'a gelmiş ve memleketine bir daha dönmemiştir. Hüsrev Aydınlar'ın öğrencilik yılları Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarına denk düşmektedir. Bu dönemde kurumlar ve kişiler ile ilgili evrak dağınık olduğu için öğrencilik devresine dair bilgiler kısıtlıdır. 1335 yılında icazetini aldığı, medresede ders verdiği bilgisi mevcuttur. Medreseler kapatıldıktan sonra Dersiamlık maaşı ile geçinen Hüsrev Aydınlar kimi zaman da parça başı işler yaparak maişetini sağlamış; kalan vaktinin tamamında öğrencilere ders vermiştir. Hüsrev Efendi'nin ders verdiği öğrenciler ve görüştüğü ulema için Balkan kökenli olma-olmama gibi bir kriteri olmadığı açıktır. Zira öğrencileri arasında böyle bir kitle mevcut değildir.

Hasip Efendi gibi Serez doğumlu olan İsmail Bayrı ise elim bir kaza sonucu aldığı ilk eğitimden sonra İslami ilimlere yönelmiş, İstanbul'da dayısı Serezli Ahmed Şükrü Efendi'den kıraat eğitimi almaya başlamıştır. Medreselerin kapatıldığı bir dönemde eğitim alan İsmail Bayrı bütün dinî eğitimini İstanbul'daki muhtelif hocalardan küçük halkalar içinde almıştır. İlk eğitimlerinin ardından müstakil olarak ders vermeye başlayan Bayrı 1942 yılında resmen Kur'an hocası olmuş ve sekiz sene Afyon'da görev yapmıştır. 1950 yılında İstanbul'a tekrar döndüğünde geldiği Dülgerzâde Camii'nde ise kursu kısa sürede İstanbul'un en önemli Kıraat eğitim merkezlerinden bir tanesi hâline getirmiştir.

Ele aldığımız hocalar arasında, Serezli İsmail Efendi'nin hem kendi eğitiminde hem de hocalarının eğitiminde Balkanlar'dan gelen ulemanın belirgin bir yeri olduğu görülmektedir. İsmail Efendi'nin dayısı Serezli Ahmet Şükrü Efendi'nin hocası da Serezli Hacı Eyüp Efendi'dir. İsmail Bayrı'nın hayatında belirgin olan Serezlilik çizgisinin Hasip Efendi'nin hayatında görülüyor olması dikkate değerdir. Bu durumun yukarıda belirttiğimiz gibi, Hasip Saygılı'nın İstanbul'da bulunduğu dönemlerde dinî hayata dair kaynak sıkıntısı ile ilişkisi olması muhtemeldir.

Mevcut kaynaklar dikkate alındığında, Balkanlar'dan gelen ulemanın İstanbul'daki ulema arasında belirgin bir yerleri olmasının yanında en azından cumhuriyet

döneminde kurulan hoca-öğrenci ilişkilerinde hemşehrilik ilişkilerinin belirgin bir unsur olmadığı anlaşılmaktadır. Burada dönemin, dinî ilimler ve dinî hayat için zorlu bir dönem olması ve insanların bu şartlar içinde dinî ihtiyaçlarını hemşehrilik bağlarının önüne koymuş olduklarını düşünmemiz mümkündür.

Sonuç itibarıyla İstanbul'daki ulemaya dair niceliksel verilerden elde ettiğimiz bilgilere dayanarak, Osmanlı son döneminde sayısal olarak Balkan kökenli ulemanın %10-15 civarında olduğu görülmektedir. Huzur Dersleri içinde ise, kimisi etkili olmalarına rağmen sadece birkaç tane Balkan kökenli hoca bulunmaktadır. Aynı şekilde Cumhuriyet kurulduktan sonra da Balkan kökenli hocaların İstanbul'daki müftülüklerde etkin bir sosyal grup olduklarını söylemek güçtür. Hocaların hayatlarını merkeze aldığımızda, hepsinin memleket bağlarını yürütmekle beraber ulema vasfının her zaman hemşehrilik önünde olduğu oldukça açıktır. Diğer yandan ele aldığımız üç ismin de yasakların ve baskıların olduğu bir dönemde İslam dininin yeni nesillere aktarılması konusunda büyük bir gayret gösterdikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Hüsrev Aydınlar, Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Sicil Dosyası. Sicil No: 1923-0555
- İsmail Bayrı, Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Sicil Dosyası. Sicil No: 1942-0042
- Adanır, F. (2001). *Makedonya sorunu: Oluşumu ve 1908'e kadar gelişimi* (Çev. İ. Çatay). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akakuş, R. (2001). İsmail Efendi, Kesikbacak. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İSAM. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-efendi-kesikbacak>
- Akyüz, A. (2021). Osmanlı'dan Günümüze Reîsülkurrâlar. *Usul İslam Araştırmaları*, 36(36), Article 36. <https://doi.org/10.56361/usul.1018503>
- Albayrak, S. (1995). *Eşref Edip Fergan* (C. 11, ss. 473-474). TDV İSAM.
- Albayrak, S. (1996a). *Son devir İslam Osmanlı Uleması* (C. 5). İBB Kültür AŞ.
- Albayrak, S. (1996b). *Son devir İslam Osmanlı Uleması: C. I-V*. İBB Kültür AŞ.
- Albayrak, S. (2017). *Tek parti dönemi ve Batıcılık İrtica'nın tarihçesi 5*. İz Yayıncılık.
- Alemdar, Y. (2012). Reisü'l-Kurrâlık makamı ve son Reisü'l-Kurra Ahmed Efendi. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 24, Article 24.
- Atalay, M. A. (2019). *Kıraat öğretiminde Mısır Tarîki: İsmail Bayrı (Kesikbacak) Örneği* (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi).
- Atmaca, A. (2018). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar huzur dersleri (1909-1922)* (Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi).
- Ay, İ. (2013). *Gönenli Mehmet Efendi—Hayatı, duaları, vaazları, hizmetleri, hatıraları*. Yağmur. https://www.kitapyurdu.com/kitap/gonenli-mehmet-efendi-hayati-dualari-vaazlari-hizmetleri-hatiralari/102572.html&filter_name=izzet+ay

- Bein, A. (2013). *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti değişimin failleri ve geleneğin muhafızları* (Çev. B. Üçpınar). Kitap Yayınevi.
- Bitemir, K. U. (2010). Şen, Hasan. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İSAM. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sen-hasan>
- Çataklı, O. (2000). *Hacı Hasib Efendi ve Hacı Aziz Efendi*. Gonca Yayınevi.
- Dikici, A. (2008). Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 11(42), Article 42. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000286
- Diriöz, M. (1978). Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı. *Töre*, VIII(91), Article 91.
- Duygulu, A. (t.y.). *Hacı Hasib Efendi RH.A. Hazretleri*. Geliş tarihi 29 Haziran 2025, gönderen <https://dervisan.esadcosankulliyati.com/silsile/hasibefendi/index.htm>
- Erken, M. (2024, Mayıs). Cumhuriyet İstanbul'unda bir medrese nasıl yaşar. *Derin Tarih*, 132-135.
- Erken, M., & Kibar, İ. (2021). Beykoz'da üç imam: Medineli Hacı Osman Efendi, Şükrü Kibar ve İhsan Sedef. *Beykoz 2020 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 1223-1244.
- Gözyaydın, İ. (2020). *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. İletişim Yayınları.
- Günaydın, M. (2000). Kıraat Alimi Mehmet Rüsdü Aşıkkutlu'nun (1901-1980) din eğitimi ve öğretimine katkıları. *Dinî Araştırmalar*, II(6), Article 6.
- İnal, İ. M. K. (1955). *Son hattatlar*. Maarif Vekaleti.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914: Demografik ve sosyal özellikleri* (B. Tırnakcı, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kızılkaya, N. (2008). Salih Tuğ ile akademik yaşamı ve İslamî ilimler üzerine söyleşi. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 12, Article 12.
- Koç, M. (2021). *Revnaoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un iç tarihi* (C. 1). Fatih Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kuruluşundan bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü (1924-2009)* (Vols. 1-3) (with Demirbağ, H., Onay, Y., Eraslan, F., Alkan, E., Acat, M., Ensaroğlu, N., & Sarıkoyuncu, G.). (2010). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kushner, D. (1994). Career Patterns Among the Ulema in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries [=On Dokuzuncu Yüzyılın Sonları ve Yirminci Yüzyılın Başlarında Ulema Arasındaki Kariyer Paternleri]. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara, 165-171.
- Kutluoğlu, M. Y. (2013). *Seksen yıl nasıl geçti?*. Ensar Neşriyat.
- Kutluoğlu, Y. (2014). *Yolumuzu Aydınlatanlar*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (kültür A.ş.) Yayınları.
- Mahmut Bayram Anma Programı*. (2015, Kasım 28). [Video recording]. https://www.youtube.com/watch?v=_y9rU1cYF64
- Mardin, E. (1951). *Huzur Dersleri* (İstanbul Akgün Matbaası, C. 1).
- Mardin, E. (1966). *Huzur Dersleri: C. II-III* (İ. Sungurbey, Ed.; İstanbul Akgün Matbaası). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

- Okur, S. (2007, Nisan 13). *Hüsrev Aydınlar Hocaefendi (1884-1953)*. <https://www.cevaplar.org/index.php/content/husrev-aydinlar-hocaefendi-1884aeur-1953>
- Oral, N. (1993). Hasib Efendi'den Mehmed Efendiye. İçinde M. Erkaya (Ed.), *Anılarla Mehmed Zâhid Kotku RH.A.* (ss. 170-177). <https://esadcosankulliyati.com/arsiv/kitap/anilarlamzk/anilarlamzkrha.html#page=1>
- Öncel, M. (2022). 20. Yüzyıl İstanbul'unda Cami Mûsikîsi Formlarından Kur'ân Tilâveti ve İcrâcıları. *Mûzik İstanbul*, 678-711.
- Reîsülkurrâ Ahmed Hamdi Yavuzvarnalı. (t.y.). Geliş tarihi 29 Haziran 2025, gönderen <https://deFTER-i-ussak.blogspot.com/2019/05/resiulkurra-ahmed-hamdi-yavuzvarnali.html>
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları* (H. Hülür, Çev.). Deki Yayınları.
- Saraç, M. E. (2023). *İlim yolunda Bir Ömür*. Risale.
- Sarı, M. A. (2021). *Beyoğlu'nda bir Hafız Kur'an'la geçen bir ömür*. Timaş Yayınları.
- Serezli, E. (2024). *Memleket Hatıraları* (A. Koçak, İ. Şirin, & F. Yavuz, Ed.; C. 2). Türk Tarih Kurumu.
- Şener, A. N. (1976). *Müslüman yiğit erkekler* (Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi).
- Tan, Y. S. (Ed.). (2009). *Yeni nesilleri inşa eden alimlerimiz 1*. Erkam Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1999). Hüsrev Hoca. *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C. 19, ss. 36-37). TDV İSAM. <https://islamansiklopedisi.org.tr/husrev-hoca>
- Tuğ, S., Erken, M., Ayhan, M. E. ve Büyüker, K. (2016, Şubat 5). *Marmara İlahiyat'ın Kurucu Dekanıydı*. Dünyabizim. <https://www.dunyabizim.com/soylesi/marmara-ilahiyatin-kurucu-dekaniydi-h23075.html>
- Yakut, E. (2014). *Şeyhülislamlık / Yenileşme döneminde devlet ve din*. Kitap Yayınevi.
- Yakut, E. (2021). *Osmanlı Devleti'nin son yıllarında meşihat, adliye, maarif ve hilafet 1918-1922*. Kitap Yayınevi.
- Yılmaz, N. (2019). Gümüşhâneli Dergâhı Şeyhlerinden Safranbolulu İsmail Necati: Hayatı, halifeleri ve eseri = Safranboluian Ismail Najati, one of the Sheiks of Gumushkhanawi Lodge: His Life, Khalifas and Work. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, VIII(2), Article 2.
- Yurdakul, İ. (2017). *Osmanlı ilmiye merkez teşkilatı'nda reform (1826-1876)*. İletişim Yayınları.
- Yücer, H. M. (2020). İtikraftan uzlete, uzletten halvete, halvetten itikafa: Ziyâiyye ekolünde bir eğitim yöntemi olarak halvet ve dönüşüm. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 4(1), Article 1.
- Zaim, S. (2008). *Bir ömrün hikayeleri Sabahattin Zaim 1926-2007*. İşaret Yayınları.

RUM İLİ'NDE HORASANÎ BİR EREN: ŞEYH LÜTFULLAH ÜSKÜBÎ

*A KHORASANI DERVISH IN RUMELIA: SHEIKH LUTFULLAH
USKUBÎ*

Eren Atala ERİŞ

Bağımsız Araştırmacı, Türkiye

 <https://orcid.org/0009-0008-5730-0879>

Özet: Makale, Osmanlı dönemi şair ve mutasavvıflarından Üsküplü Atâ'yı, kimliği, tasavvufî çevresi ve edebî mirası bağlamında ele almaktadır. Kaynaklarda gerçek adı açıkça belirtilmeyen Üsküplü Atâ'nın Ahmed Yesevî nesline mensup olduğu, Nakşibendi tarikatına intisap ettiği ve II. Selim döneminde vefat ettiği belirtilmektedir. Şiirlerinde dönemin önemli mutasavvıflarına övgülerde bulunan Atâ mahlasının, Arapça "başış, ihsan" anlamına geldiği ifade edilmektedir. Tasavvuf tarihi kaynaklarının değerlendirilmesi, Üsküplü Atâ'nın aslında Şeyh Lütfullah Üskübî olduğunu ve Abdullah-ı İlâhî'den tasavvufî eğitim aldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca oğlu Şeyh Atâullah Efendi'nin de aynı mahlası kullanması, eserlerin zamanla karışmasına neden olmuştur.

Şeyh Lütfullah Üskübî'nin babası Üsküplü Kara Mehmed Bey, Fatih Sultan Mehmed devrinde öne çıkan bir devlet adamı olup İstanbul'un fethinden sonra önemli İstanbul, Köstendil ve Üsküp'te vakıf eserleri bırakmıştır. Taşköprülüzade'nin Şeyh Lütfullah Efendi ile tanışarak eserinde ona yer vermesi ve Evliya Çelebi'nin onun Sultan II. Bayezid'in şeyhi olduğunu aktarması, ilmî ve tasavvufî çevrelerdeki konumunu göstermektedir. Makale, Üsküplü Atâ'nın *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eseri üzerinden onun Osmanlı edebiyatı, tasavvufu ve Üsküp ile İstanbul'un tarihsel hafızasındaki önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üsküplü Atâ, Şeyh Lütfullah, Üsküp tarihi, İstanbul

Abstract: The article examines Üsküplü Atâ, one of the poets and Sufi figures of the Ottoman period, within the context of his identity, spiritual milieu, and literary legacy. Although his real name is not explicitly stated in the sources, Üsküplü Atâ is described as belonging to the lineage of Ahmed Yesevî, having been affiliated with the Naqshbandî order, and having died during the reign of Sultan Selim II. His poetic works include praise of prominent Sufi figures of his time, and his pen name *Atâ* is noted to derive from the Arabic meaning “gift” or “bestowal.” An evaluation of sources in the history of Sufism reveals that Üsküplü Atâ was in fact Shaykh Lütfullah Üskübî, who received his Sufi training from Abdullah-ı İlâhî. The fact that his son, Shaykh Atâullah Efendi, also used the same pen name led to the later conflation of their works.

Shaykh Lütfullah Üskübî's father, Üsküplü Kara Mehmed Bey, was a prominent statesman during the reign of Sultan Mehmed II and, following the conquest of Constantinople, established significant charitable foundations in Istanbul, Köstendil, and Skopje. The inclusion of Shaykh Lütfullah Efendi in Taşköprülüzade's works following their personal acquaintance, as well as Evliya Çelebi's account identifying him as the spiritual guide of Sultan Bayezid II, attest to his standing within scholarly and Sufi circles. Through an analysis of Üsküplü Atâ's *Tuhfetü'l-Uşşâk*, the article highlights his significance for Ottoman literature and Sufism, as well as for the historical memory of Skopje and Istanbul.

Keywords: Üsküplü Atâ, Sheikh Lütfullah, history of Skopje, İstanbul

Sorumlu Yazar: Eren Atala Eriş, eren.atala@gmail.com

Atıf: Eriş, E. A. (2025). Rum İli'nde Horasanî bir eren: Şeyh Lütfullah Üskübî. M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 93–114). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12EAE>

Giriş

Üsküplülerin “Gazi Baba” namıyla bildikleri Âşık Çelebi’nin *Meşâîrî’ş-şuarâ* adlı tezkiresinde anılan yüzlerce şair arasından birisi vardır ki, Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevi neslinden gelen ailesinin Rumeli’ye yerleşmesiyle dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Ömer Lütfi Barkan’ın “Kolonizatör Türk Dervişleri” tabirine yaşamış bir örnek oluşturan kişi ise Atâ-yı Üskübî; günümüz lisanıyla Üsküplü Atâ mahlasıyla bilinen şairdir.

Üsküplü Atâ; bir mahlas olarak, Katip Çelebi’nin yazdığı *Keşf-el-zünûn* eserinden (Yaltkaya & Bilge, 1941: 370) Beyanî’nin tezkiresine (Beyanî, 1997: 597) Hasan Çelebi’nin, *Tezkiretü’ş-şuara*’sından (Hasan Çelebi, 1989: 638), Şemseddin Samî’nin *Kamusü’l-alâm*’ına (Sami, 1311: 3157) kadar birçok kaynakta yer almasına rağmen şairin gerçek adı ise kaynaklarda belirtilmemiştir. Nihayetinde günümüze değin araştırmacılar, Hakim Ata, Seyyid Ata, Mansur Ata gibi Ahmet Yesevî’nin müritlerine verilen ve “baba, cedd, şeyh” gibi anlamları ifade eden “ata” sıfatından yola çıksalar da (Aksoyak, 2017: 11); Üsküplü Atâ’nın mahlas olarak kullandığı kelime, “baba” anlamını ifade eden “ata” kelimesi gibi *elif-te-elif* şeklinde yazılmayıp *ayn-tı-elif* şeklinde yazılmakta ve böylece şairin mahlası Arapça “bağış, hediye, ihsan” anlamını taşımaktadır (Aksoyak, 2017: 12).

Âşık Çelebi, Üsküplü Atâ hakkında ceddinin Acem diyarından geldiğini, henüz bir öğrenciyken okulu bırakarak Nakşibendî tarikatına girip bu yolda pek çok müşahade ve mükâşefeye sahip olduğunu söylerken (Âşık Çelebi, 2018: 474) Latîfî “Sultan Selim Han ki padişah-ı nüktedan-fehim idi samimen eş’arına teslim iderdi ol devrde ahirete intikal itdi” (Latîfî, 2018: 374) diyerek şairin II. Selim döneminde vefat ettiğini yazmakta (Çağlar, 2013: 8); yine Âşık Çelebi ise Üsküplü Atâ’nın Yavuz Sultan Selim’in muhasiplerinden Üsküplü Kılıççızade İshak Çelebi ile aynı dönemde yaşadığını belirtmektedir (Âşık Çelebi, 2018: 474). Nihayetinde *Sicil-i Osmanî*’de adı geçen toplam iki tane Atâ Çelebi’den birincisi hakkında “Müderriş bir şairdir. 1553’de vefat eyledi” ibaresi geçerken ikincisi hakkında ise “Üsküplüdür. Nakşibendi olup ahlakını düzeltmiştir. 1553 yılından sonra vefat eyledi. Usta şairdir.” bilgileri verilmektedir (Süreya, 1996: 330). Üsküplü Atâ ise yazdığı şiirlerde Horasanlı mutasavvıf Bahâeddin Nakşibendî’den; Nakşibendî tarikatını Anadolu’ya taşıyan Simavlı Abdullah-ı İlâhî’den ve Molla İlâhî’nin hem yoldaşı hem de halifesi Emir Buharî’den övgülerle bahsetmektedir (Aksoyak, 2017: 15). Üsküplü Atâ’nın şiirlerinin paralelinde, şairin yaşadığı dönemdeki tasavvuf tarihine baktığımızda ise Abdullah İlâhî’nin öğrencisi olarak yetişen birçok âlim arasından bir tanesi, Lütfullah Üskübî dikkat çekmektedir (Algar, 2019: 34).

Feth-i Konstantiniyye'de bir Üsküplü

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinde Şeyh Lütfullah olarak anılan (Gelibolulu, 2024: 1115) Lütfullah Üskübî, Üsküplü Simitçiler aile şeceresine göre Kara Mehmed Bey'in oğludur. Şeceredeki bilgilere göre Anadolu'da ilk olarak Sertavul geçitlerindeki Mut'a; ardından Beyşehir'e göç eden Kara Mehmed Bey'in ailesi, Sultan II. Murad döneminde Üsküp'e yerleşir. İstanbul'un fethine katılan Üsküplü Kara Mehmed Bey, fetihten sonraki yıllarda İstanbul'a yerleşir ve günümüz Cibali semtinde hâlâ ayakta olan bir mescit yaptırır. Böylece mescidin bulunduğu mahalle Üsküblü Mahallesi olarak bilinir ki, yüzyıllar sonra Yahya Kemal bu mahallenin İstanbul'a "ilk Türklük mayasını" verdiğini yazacaktır (Be-yatlı, 2022: 55). Fakat bazı araştırmacılar, günümüz Üsküplü Caddesi üzerinde bulunan iki caminin banilerini birbirine karıştırmış ve vakıfnamelerde "*Sultan-ı'l-Guzatü'l-Mücahidin Çakır Ağa İbni Abdullah*" olarak tanıtılan (Muallim Cevdet, 2008: 221) Abdullah oğlu Çakır Ağa'yı, Üsküplü olarak yazmışlardır (Metin, 2019: 914). Oysa, Çakır Ağa hakkında, *Sicil-i Osmânî*'de "Fatih devri ricalinden-dir. Üsküp'te ve başka yerlerde altı mescidi vardır" denilirken (Süreya, 1996: 400) Kara Mehmed Bey içinse açıkça "Üsküplü Mescidi'nin banisidir" yazılmıştır (Süreya, 1996: 964). Ayrıca Edirne şehrinin kurucularından sayılan Çakır Ağa'nın (Gökbilgin, 1952: 54) Edirne, Silivri, Bursa ve Silivri'de birçok vakıfları olmasına rağmen (Metin, 2019: 915) Üsküp şehri ile ilgili herhangi bir bağı bulunamazken, Kara Mehmed Bey'in kurduğu vakıfta ise Üsküp'te olan bir hamamı vakıflarına akar olarak bağışladığı kayıtlıdır (Sezer, 2017a: 232).

Üsküplü Kara Mehmed Bey, İstanbul'un fethi sonrasında Köstendil ve civarı bölgenin vergilerini tahsildarlığı görevini alıp (BOA, t.y.-a) "Haraççı" namıyla bilinirken, 1474 tarihli vakıfnamesinde de "Hoca Kara Mehmed Muhyiddin bin Ali Bey el-Haracı" olarak kaydedilmiştir (Sezer, 2017b: 151). Haraççılar, sadece gayrimüslim tebaadan alınan cizye vergisini toplayan cizyedarlardan farklı olarak, bütün toprakları mülk olarak kullananlardan maktu olarak alınan para veya hasılatından alınan hisseleri Sultan'ın namına hesaplayıp tahsil eden görevlilerdi. Bu hesaplama işlemi, İslami kaidelerle belirlenmesi gerektiğinden haraççıların emanetlerinde güvenilir olması kadar, hesaplamalarında İslami kuralları da bilen ve uygulayan kişiler olması gerekmektedir. Bu sebeple askerî sınıfının bilinen idare görevinin dışında Kara Mehmed Bey'in ilmî bir kişiliği de vardır ki; bu durum gerek Kara Mehmed Bey vakıfnamesinde yazılan "Hoca" sıfatında görülmektedir.

Cibali'de yaptırdığı mescidin dışında, Köstendil'de yapımına başladığı camiyi Fatih Sultan Mehmed'e armağan eden Kara Mehmed Bey (Topkapı Sarayı Arşivi [TSA], t.y.-a), görev aldığı Köstendil'de medrese (Sezer, 2017a: 232), su yolu (Sezer,

2017a: 190) gibi birçok eser kazandırmış ve şehrin kurucularından sayılmıştır (Sezer, 2017a: 231). Bu eserlere gelir sağlamak için Üsküp'teki hamamın yanı sıra, Köstendil ve İstanbul'daki pek çok mülkü akar olarak bağışlamıştır (Sezer, 2017a: 239). Bu akarlar arasında Zeyrek Mahallesi'ndeki dükkân ve evler ayrıca dikkat çekmektedir.

Kara Mehmed Bey'in bu faal olduğu Fatih Sultan Mehmed devr-i saltanatında Abdullah-ı İlâhî, devrin ilim merkezi Zeyrek Medresesi'nde eğitim gördükten sonra Horasan'a; Mevlânâ Ali et-Tûsî'nin yanına gider. Burada eğitimine devam ederken sufi çevre edinir ve tasavvufa meyleder. Öyle ki; gün gelip kitaplarını satıp gelirini fakirlere dağıtan Abdullah-ı İlâhî, önce Semerkant'a gidip Ubeydullah Ahrâr'a intisap eder ve seyrisülukunu tamamlamasından sonra Buhara'ya gidip Bahâeddin Nakşibend'in mezarının yanında sadece ibadetle uğraşır. Bir yıl tefekkür hayatı yaşadıktan sonra tekrar Semerkant'a giden Abdullah-ı İlâhî, mürşidinin görevlendirmesiyle Anadolu'ya dönüp memleketi Simav'a yerleşir.

Simav'da kaldığı günlerde ünü İstanbul'a kadar yayılır ve Fatih Sultan Mehmed tarafından Dersaadet'e davet edilse de bir süre daha Simav'da yaşamaya devam eder. Halifesi Emir Ahmed Buhari Efendi'nin İstanbul'a gelmesinden sonra; Sultan II. Bayezid'in saltanat döneminde İstanbul'a yerleşmek için gelir (İlâhî, 2022: 10). Kendisini davet eden dönemin ulemasının hazırladığı yerlerde yaşamayı kabul etmeyen Abdullah-ı İlâhî, Bizans döneminde Pantokrator Manastırı olarak kullanılan ve Molla Zeyrek Efendi'nin Bursa'ya yerleşmesinden beri âtil kalan Zeyrek Camii'ndeki metruk halde bulunan keşiş hücrelerinde yaşamaya başlar. Kısa bir süre içinde Zeyrek Camii de kalabalıklarla dolup taşarken Abdullah-ı İlâhî'nin vaazlarını dinleyenlerin arasında o sıralarda bir medrese öğrencisi olan Kara Mehmed Bey'in oğlu Lütfullah Üskübî de vardır. Sultan III. Mehmed'in Şeyhülislamı, Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh* adlı eserinde hikâyenin gerisini şöyle anlatmaktadır:

Beğenilen ve sevilen, müderrisliğe layık görülen bir danışmend iken tasavvuf sevgisi gönlünü kaplayınca ol taifeyle ahabblığa girmişti. Şeyh İlâhî hazretleri ol tarihlerde Zeyrek Camii'nde bulunuyordu. Lütfullah onun güzel yaradılışını, temiz anılarını işidicek sözü edilen camiye varıp bir köşesine oturdu. Şeyhi sınamayı gönlünden geçirdi. O anda kible yönünden bir el ortaya çıkıp onu önündeki boşluğa çekti. Bu olay üç kez yinelendi. Lütfullah, bu elin sahibini üçüncü seferde bile görmek mümkün olmadı der. Bu sırada öğle namazını kılmak vakti geldi. Şeyh hazretleri çıkıp cemaat ile namazı eda etti. Namazdan sonra varıp ellerini öptüm. Anladım ki ol beni çeken eldir. Elini öperken dedi ki, ne acep muhkem imtihan ettin. Bir kere imtihan ettin. Bir kere imtihan yetmez miydi? Ben özür diledim ve hizmetinde bulunmayı istediğimi

söyledim. Zordur diyerek ürkütmek istedi. Yalvar yakar oldum. Buyurdu, şu testi ile su taşımayı becerebilir misin? Ben de hemen o anda eğnimde olan binişi çıkarıp testiye doldurarak zaviyeye götürdüm. Şeyh hazretleri bu işteki içten çabamı görüp beni eğitim halkasına aldı. (Hoca Sâdeddin Efendi, 1979: 274)

Şeyh Lütfullah Üskübî, bu menkıbevi olayı Taşköprülüzade Ahmed Efendi'ye bizzat kendisi anlatırken (Taşköprülüzâde, 2019: 578) birçok farklı kaynağın aktardığı bu hikâye ile Üsküplü Atâ'nın şiirlerinde aktardığı olaylar ve Üsküplü Atâ hakkında yazılan bilgilerle de paralellik göstermektedir. Üstelik, Abdullah-ı İlâhî'nin bilinen halifelerinden Emir Ahmed Buharî Hazretleri Horasanlı, Muslihuddin Tavîl Efendi Kastamonu Bakırkürelî (Gelibolulu, 2024: 1115), Âbid Çelebi Konya (Gelibolulu, 2024: 1115) veya Karamanlı (İzeti, 2014: 94), Bedreddin Baba Edirneli (Gelibolulu, 2024: 1116), Lâmiî Çelebi Bursalıyken (Âşık Çelebi, 2018: 316) sadece Şeyh Lütfullah Efendi Üsküplüdür (Gelibolulu, 2024: 1115).

1490 yılına gelindiğinde çevresinde toplanan kalabalıklardan uzaklaşıp uzlette olmayı dileyen Abdullah-ı İlâhî, muhibbanı Evrenoszade Ahmed Bey'in daveti üzere Vardar Yenicesi'ne gidip burada *Zâdü'l-Müştâkîn* adlı eserini kaleme aldıktan sonra 1491 yılında vefat ederken (İlâhî, 2022, 10) seyrüsülûkünü tamamlamış olan Şeyh Lütfullah Üskübî ise İstanbul'da kalan Emir Ahmed Buhari Efendi'nin yanında ikmal eder. Hocası Abdullah-ı İlâhî gibi şiir yazmaya başlayıp (Latîfî, 2018: 86) mahlas olarak ise Üsküplü Atâ'yı kullanır.

Tuhfetü'l-Uşşâk, *Mevlit* ve *Divan* olmak üzere üç eseri olduğu bilinen (Aksoyak, 2017: 16) Şeyh Lütfullah Üskübî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eseri İsmail Hakkı Aksoyak tarafından yayınlanmış, eksik bir şekildeki Divanı ise Ali Tanyeri Hoca'nın çalışmaları (Aksoyak, 2017 21) ve Ârife Çağlar'ın doktora tezi (Çağlar, 2013) ile toplanmaya çalışılmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki; Şeyh Lütfullah Efendi'nin oğlunun adı aile şeceresine göre Şeyh Atâullah Efendi'dir. Dolayısıyla Şeyh Lütfullah Efendi'nin vefatından sonra bazı şiirlerin oğlu Şeyh Atâullah tarafından yazıldığını düşündürmektedir ki; bu durum Üsküplü Atâ hakkında ortaya atılan iki farklı vefat tarihini de, *Sicil-i Osmanî*'de yazılmış iki tane ve içerikleri itibarıyla birbirini tamamlayan farklı Atâ Çelebi maddelerinin varlıklarını açıklamaktadır.

Farklı yıllara yayılan Üsküplü Atâ imzalı çeşitli gazeller ve kasideler gerek Şeyh Lütfullah Üskübî'ye gerekse de oğlu Şeyh Atâullah Efendi'ye ait olabilme ihtimali varken, *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eserin içeriğine bakıldığında ise eserin Şeyh Lütfullah Üskübî'ye ait olduğunu söylemek mümkündür. İran şairi Kâtibî'nin *Dehbâb* veya diğer adıyla *Tecnîsât* adlı mesnevisine nazire olarak kaleme alınan eserde (Aksoyak, 2017: 30) aşk, izzet, kendini beğenmişliği terk etmek, herkese iyilik

yapmak, kötülükten vazgeçmek, kanaatkâr yaşam tarzı ve Hakk'a yakın olmak gibi konular işlenirken Abdullah-ı İlâhî'den bahseden bir beyit hususiyetle gözüme takılmıştır:

Yiridür ol serverün İslâmbol
Marifet çoğ anda vü İslâm bol
(Aksoyak, 2017: 32)

1453'de fethedilen Konstantinopolis'in adının nasıl İstanbul'a döndüğüne dair günümüzde dahi tartışmalar sürerken, bazı araştırmacılar İstanbul kelimesinin Rumca "*stin polis*" -şehre doğru- ifadesinin dönüşümüyle; bazı araştırmacılar ise Türkçe "*İslam bol*" ifadesinin dönüşümüyle oluştuğunu iddia etmişlerdir. "*İslam bol*" yazılı ilk kaynak belge ise fetihten çok sonraları, ancak Sultan III. Mustafa döneminde (1757-1774) basılan paralar olduğundan, "*stin polis*" iddiası genel kabul görmüştür. Bugün ise Şeyh Lütfullah Üskübî'nin beytinde geçen "*İslam bol*" kelimesi, beytin anlamı olarak da İstanbul kelimesinin "*İslam bol*" ifadesinden geldiğini ve *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eserin bitirildiği 1505-1506 yıllarında (Aksoyak, 2017: 13) bilinen bir kullanıma sahip olduğunu göstermektedir. İşte tam bu noktada karşımıza bir hikâye çıkmaktadır:

Yahya Kemal'in belirttiği üzere; Kara Mehmed Bey gibi Üsküplüler Konstantiniyye'nin fethinde bulunup şehrin ilk Türklük mayasını verdikleri gibi (Beyatlı, 2022: 55); oğlu Şeyh Lütfullah Üskübî de şehrin yeni adı olan İslambol'u yazan ilk kişilerden biri olarak adeta şehrin yeni ismini vermiştir.

Üsküp'te bir "Kolonizatör" Şeyh

Şeyh Lütfullah Üskübî, muhtemelen gerek Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'ye dayandırılan ceddi (Âşık Çelebi, 2018: 474) gerekse de babası Kara Mehmed Bey'in devlet ricalinden olması sebebiyle Sultan II. Bayezid'in dahi dikkatini çeker ki; Üsküp'ü ziyaret eden Evliya Çelebi, Şeyh Lütfullah Efendi hakkında "Sultan Bayezid-i Veli'ye dahi şeyh olmuş idi" derken (Evliya Çelebi, 2010: 775), II. Bayezid'in damadı Yahya Paşa da Şeyh Lütfullah Efendi'den Üsküp'te inşa ettirdiği camiide vaaz vermesini rica eder (Salih Asım, 2019: 42). Bunun üzerine Yahya Paşa Camii'sinin açıldığı 1504 senesinden (Özer, 2006: 84) sonra memleketi Üsküp'e dönen Şeyh Lütfullah Üskübî, Yahya Paşa Camii'nde vaaz vermesinin yanı sıra bir süre de Üsküp İshak Bey Medresesi'nde de müderrislik yapar (İnbaşı & Kul, 2018: 81).

Vaazlarında "hakikatlerin peşinden koşan âlimlere yakışan bir uslûbla va'z ve nasihatlerde bulunduğu" söylenen (Salih Asım, 2019: 42) Lütfullah Üskübî'nin

bu düşünceleri, Üsküplü Atâ mahlasıyla yazılan *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisinde şairin, “sarf, nahiv, mantık, felsefe, riyazî, bedi, beyan ve maanî okuyarak dünyevî bilimleri tahsil ettiğini; ancak Tanrı'ya ulaştıran ilimin daha önemli olduğu” (Aksoyak, 2017: 14) görüşüyle de birleşmektedir. Şeyh Lütfullah Efendi'nin bu manevi derinlikteki hali ise, dönemin sufi karşıtı bazı uleması tarafından anlaşılamaz. Nitekim Aşık Çelebi, kaleme aldığı eserinde Üsküplü Atâ ile Arap Vaiz olarak bilinen Mehmed Molla (Süreya, 1996: 1028) ile geçen bir hadiseden bahsetmektedir (Âşık Çelebi, 2018: 474).

Dedesı Sa'deddin Teftazânî'nin talebelerinden olan Mehmed Molla, Ömer bin Hamza'nın oğlu olarak Antakya'da doğar ve Hasankeyf, Diyarbakır ve Tebriz'de okuyup (Taşkoprülüzâde, 2019: 652) zaman içinde şöret bulur (Süreya, 1996: 1028). Mısır'a gidip Celâleddîn Süyûtî'den de ders aldığı günlerde *Nihâye* adlı eserini yazıp Memlûk Sultanı Kayıtbay'a ithaf eder. Sultan Kayıtbay'ın 1498'deki vefatından sonra İstanbul'a gelir; ki kaynaklar Mehmed Molla'nın İstanbul'daki vaazlarını dinleyenler arasında Sultan II. Bayezid'in de bulunduğunu nakletmektedir (Gelibolulu, 2024: 1299). 1500 yılındaki Modon seferine katıldıktan sonra Halep'e yerleşen Mehmed Molla (Taşkoprülüzâde, 2019: 654) vaazlarında zındık, mülhid ve Erdebilî yandaşlarını kötülediği gibi (Gelibolulu, 2024: 1299) mutasavvıflara karşı da taarruz eder (Taşkoprülüzâde, 2019: 654). Bu hal üzere Yavuz Sultan Selim'in İran üzerine yapacağı seferini yazdığı kitaplarla desteklediği gibi kendisi de bizzat sefere katılır (Gelibolulu, 2024: 1299). Çaldıran seferi dönüşünde Üsküp'e yerleşen Mehmed Molla (Taşkoprülüzâde, 2019: 656) vakıflar arşivinde, Arapzade (Ayverdi, 1981: 247) adıyla kaydedilmiş fakat bugün bulunmayan bir mescid inşa ettirip (Telli, 2019: 339) vaaz vermeye başlar. Ezberinden tefsir edebilen, cuma günleri okunan ayeti tefsir etmeyi adet edinen, *sıhâh* hadisleri tamamen ezberlemiş bir bilgin olan Arap Vaiz, bilgilerini *Tehzibü's-Şemail* gibi eserlerinde ve kimyaya dair diğer risalelerinde aktarır. Fakat Arap Vaiz'in Süleyman Çelebi'nin eserine müdahalede bulunması, Şeyh Lütfullah Üskübî ile arası- nın açılmasına neden olur.

Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Şemseddin Sami gibi birçok farklı kaynağın naklettiğine göre (Aksoyak, 2017: 25); *Mevlid-i Şerif*te düzeltme mahiyetinde bazı eklemelerde bulunan Arap Vaiz, kendisini vaaz verme konusunda İbn-i Cevzî ile Saâlibî; belâgatte ise Asma'î ile Câhız gibi üstün görmesine rağmen “nefsini yenip” (Âşık Çelebi, 2018: 474) kaleme aldığı bu eseri Şeyh Lütfullah Efendi'ye gönderir ve “bizim nazım fenninde pek o kadar maharetimiz, kafiye ilmi ve aruzla münasebetimiz yoktur” diyerek dinî içeriğinde değil; şiir dilinde hata gördüğü yerleri kırmızı mumla işaretlemesini söyler (Âşık Çelebi, 2018: 474). Şeyh Lütfullah Efendi ise Şeyh Edebalî'nin torunu Süleyman Çelebi'nin “Peygamber

Efendimiz Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden farkı olmadığını" iddia eden İranlı bir vaize cevaben kaleme aldığı ve bu yönüyle dört dörtlük olan bir esere düzeltme yapma cüretini gösteren Arap Vaiz'in yazısını tamamen kırmızı muma batırarak geri gönderir. Şeyh Lütfullah Efendi'nin nükteli cevabındaki inceliği anlayamayan Arap Vaiz ise bu duruma çok öfkelenip vaaz kürsüsünden Şeyh'e atıp tutmaya başlar. Öyle ki; öfkesine yenilen Vaiz, haddini aşarak işi tekfir etmeye kadar götürür (Aksoyak, 2017: 25).

Dönemin iki âlim kabul edilen kişisi arasında geçen bu olay, bir yerde bizlere merkezde hâkim kültür ile serhad şehirlerindeki "uç kültürü" arasındaki farkı göstermektedir. Üsküp gibi serhad şehirlerinde hâkim olan ve uç kültürü olarak adlandırılan hayat tarzı, uç şehirlerini merkezden bariz şekilde ayırırken (İnalcık, 2022a: 43) sınırlarda bulunan ve yeni yeni Türk-İslam yerleşimine açılan uç şehirlerinde, müesses nizamın getirdiği kurumsal yapıların tam teşekkülü ile oluşmaması "uç kültürünün" hayat bulmasında etkili olmaktadır. Sınır çatışmalarına bağlı, hayati tehlikelerin kol gezdiği ve kişinin atılganlığını önceleyen uçlarda hareket kabiliyeti yüksek göçebeler ve bazı maceracılar yerleştiği gibi merkezdeki kurumsal yapıların dışladığı siyasi muhalifler ve Râfızîler de uçlarda yaşama olanağı bulmuştur (İnalcık, 2022a: 44). Bunun bir sonucu olarak uçlarda etnik bakımdan karışık, hatta çok kültürlü bir toplum yapısı zamanla oluşur (İnalcık, 2022a: 44). Çok kültürlü toplum yapısı ve kurumsal yapıların oluşmaması sebebiyle, uçlarda teoloji yerine tarikatlar ve dervişler; şer'i hukuk yerine örfi hukuk, saray edebiyatı yerine mistik ve epik bir halk edebiyatı hâkim olmuş; yerli nüfusun değerleri ekleşebilen bu unsurlar, henüz kalıplaşmamış mistik ve şövalersk bir halk kültürünü doğurmuştur (İnalcık, 2022b: 18). Buna karşın, iktidarın toplandığı merkezlerde, müesses nizamın oluşturduğu kurumsal yapı sayesinde, teoloji, şer'i hukuk hatta Arapça veya Farsça'nın hâkim olduğu saray edebiyatı gibi unsurlar etkindir (İnalcık, 2022a: 44).

Üsküp'teki uçlara has bu kültür unsurları ise; örneğin Karaca Ahmet Sultan türbesi ve zaviyesinde görülmektedir. Seferler sırasında Sufi dervişlerin cesaretlendirici tavırları nedeni, fetih yıllarında Rumeli'nin kavşak noktalarında zaviyeler kurulmasının önünü açarken (Selçuk, 2022: 50) "Rûm Abdalları'nın kutb-ı namdârı" olarak anılan (Şahin, 2023: 113) Karaca Ahmet Sultan'ın türbesi de Üsküp'ün Tekke köyünde kurulmuş ve zaman içinde uç kültürüne özgü bir durum olarak hristiyan ahali tarafından bile kutsallık atfedilen bir ziyaretgaha dönüşmüştür (Ocak, 2023: 57). Benzer bir şekilde Üsküp fatihi Paşa Yiğit Mehmed Bey'in hocası Meddah Baba'nın türbesinden çıkan ayazmaya da kutsiyet atfedilmiş ve Evliya Çelebi'nin tarafından aktarılagelmiştir (Evliya Çelebi, 2010: 772-773). Her senenin 1 temmuz gününde Meddah Baba'nın makamını ziyaret

eden hristiyan ahalide de, çeşitli hastalıklardan korunmak için buradaki suyla yıkanmak, Meddah Baba Tekkesi'nde mum yakmak, türbeye tahıl, şeker, yumurta, gümüş gibi çeşitli adak hediyeleri bırakmak zamanla bir gelenek halini almıştır (Васильевич, 1930: 153).

Uçlardaki bu çok kültürlülük birbiri içinde eriyen ve kısıtlı olsa da geçirgen bir yapıya dönüşürken merkezde ise kurumsallaşma ve buna bağlı olarak kaidelere bağlanma artmaktadır. Bu çerçevede, iktidarın yerleştiği merkezde saray tarafından desteklenen Arapça ve Farsça'nın kullanıldığı edebiyat baskınken Üsküp gibi uç şehirlerinde ise mistik ve epik bir tarzda ele alınan edebiyatta Türkçe'nin kullanımı hâkim olmuştur (İnalçık, 2022a: 43). Buna istinaden, Şeyh Lütfullah Üskübî de yazdığı *Tuhfetü'l-Uşşâk* mesnevisinde;

Nazm meydânına tecnîs atına
 Binüp ur destüni Tecnîsâtına
 Lutf ile hüsnin mücellâ eyle sen
 Dürlü zîverle muhallâ eyle sen
 Eyle giydügi Acem tonın kabâ
 Ol dil-ârâma giyürür mi kabâ
 Zîver-i Rûmî ile söyle bize
 Kim görenler Pârisî'sinden beze
 Didüm âsândur dinilmek Fârisî
 Menziline tiz irürür fârisi
 Türkde tecnîs inen düşvâr olur
 Didi say it üstine düş var olur

Beyitleri ile “Kâtibî'nin Tecnîsat adlı mesnevisine vurduğunu, Acem elbisesini yırttığını” söylemiş; “(Söz) Anadolu Türkçesi ile söylenirse, görenlerin Farsça'dan bıkaçağını” belirtmiştir (Aksoyak, 2017: 51). Açıkça Türkçe'yi öven bu ifadelelerinden sonra Kâtibî'nin Nişaburlu olduğunu hatırlatan Şeyh Lütfullah Üskübî; kendisinin Üsküplü ama soyunun Yese şehrinde geldiğini; ceddinin ise Pîr-i Türkistan Ahmet Yesevî'ye dayandığını söylemektedir:

Sen Yesev'den Şeyh Ahmed pûrısın
 Ma'nî yüzinden o şemsün nûrısın

Sûretâ hâk-i reh-i Üsküb'sin
 Ma'dinâsin sen zer-i Üskübsin
 (Aksoyak, 2017: 52)

Fakat bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabası sırasında merkezde egemen olan teoloji, şer'i hukuk, Arapça veya Farsça'nın hâkim olduğu saray edebiyatı gibi kültür figürleri övülürken, Çaldıran Savaşı ve sonrasındaki süreçlerde ise açıkça Türklük küçük görülme ve tahkir edilmeye başlanır. Bu süreçte Şeyh Bedreddin'in *Varidat*'ına ilk şerhi yazan ve kendisinden övgüyle bahseden Abdullah-ı İlâhî gibi velîlerin yerine Ebussuud Efendi gibi teoloji âlimleri yönetim tarafından desteklenirler. Şeyh Lütfullah Efendi, her ne kadar İstanbul'da yetişmiş olmasına, teoloji alanında medrese eğitimi görmüş olmasına, Râfîzî eğilimleri olmamasına, hatta babası Haraççı Kara Mehmed Bey'in de bir Hoca olmasına rağmen, bir tasavvuf ehli olarak bu siyasal gelişmelerin yarattığı kültürel dönüşümden etkilenir.

İşte bu dönüşüm süreci, Şeyh Lütfullah Efendi'de hocası Abdullah-ı İlâhî'deki gibi kendi köşesine çekilme arzusunun yaratmış olmalıdır ki; diğer görevlerinin yanı sıra, gözlerden uzak bir yere; Üsküp civarındaki bir tepeye kendi Nakşibendî zaviyesini kurar (Taşköprülüzâde, 2019: 580). Bazı araştırmacılar bu tekkenin Vodna dağında olduğunu sansalar da (İzeti, 2014: 94); vakıf kayıtlarına göre tekke Üsküp Kalesi'nin bulunduğu tepenin üzerine inşa edilmiş (Ayverdi, 1981: 293) ve “Üsküp Kal'ası Zaviyesi; Şeyh Lütfullah Tekkesi veya İlâhî Simaviyye” adlarıyla anılmıştır (Kumbaracı-Bogoyeviç, 2008: 244). İsimler arasında geçen İlâhî Simaviyye'nin Simavlı Abdullah İlâhî'ye atıf yapması ise, iddiamızın geçerliliği için oldukça önem taşımaktadır.

1529 yılında Üsküp İshak Bey Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlayan Taşköprülüzade Ahmed Efendi (Taşköprülüzâde, 2019: 858); Üsküp'te görev yaptığı yıllarda bizzat tanıyıp “bu devrin âriflerinden biri” olarak tanımladığı (Taşköprülüzâde, 2019: 578) Şeyh Lütfullah Efendi hakkında, 1557 senesinde yazmayı tamamladığı (Taşköprülüzâde, 2019: 862) *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eserinde:

Merhum ibadete düşkün, dünyaya değer vermeyen, her zaman ilim ve ibadete meşgul olan bir âlimdi. Üzerinde zâviyesinin bulunduğu Üsküp Tepesi'nde yaşıyordu. Kâfir çobanlar tekkenin civarında koyun otlatırlarken, birçoğu onun riyâzeti, zühdü ve geceleri ibadete düşkünlüğü sayesinde Müslüman oldu. Bu hâl üzere de vefat etti. (Taşköprülüzâde, 2019: 580)

Der ki; Şeyh Lütfullah Efendi'nin riyâzeti ve zühdünden etkilenen gayri-müslimlerin ihtida edip İslam'ı seçmeleri, Şeyh Lütfullah Efendi'yi Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" tanımlamasının vücut bulmuş bir tarihsel örneği yapmaktadır.

Keşf-el-zünûn'da Üsküp Atâ'nın 1523'te vefat ettiği söylenmesine (Yaltkaya & Bilge, 1941: 370) ve buna istinaden *Tuhfetü'l-Uşşâk'ın* Ankara Milli Kütüphanesi'nde ki nüshasına da aynı vefat tarihi not düşülmesine rağmen Taşköprülüzade'nin tanıklığı, Şeyh Lütfullah Efendi'nin vefat tarihini en erken 1529 yılında olabileceğini göstermektedir. Bu durumda *Keşf-el-zünûn*'daki vefat tarihi, benzer dönemlerde yaşamış ve aynı adı taşıyan bir kişi; örneğin Keşfî oğlu Atâ (Âşık Çelebi, 2018: 305) veya "Hakim Sinanoğlu" denilen Atâ (Âşık Çelebi, 2018: 475) olabilir. Şeyh Lütfullah Üskübî ise, Taşköprülüzade'nin Üsküp'te yaşadığı 1529 ila 1535 yılları arasında da (Taşköprülüzâde, 2019: 858); *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* eserinin tamamlandığı 1557 senesinden önce de vefat etmiş olabilir. En erken vefat tarihi olarak 1529; en geç vefat tarihi olarak da 1557 öncesi doğru kabul edildiğinde ise; bu tarihlerden sonra kaleme alınan şiirlerin Şeyh Lütfullah Üskübî oğlu Şeyh Atâullah Efendi tarafından aynı mahlas kullanılarak yazıldığını düşünmemiz isabetli olacaktır. Nihayetinde, *Sicil-i Osmanî*'de geçen toplam iki tane Atâ Çelebi maddesinin olması ve bu maddelerdeki anlatıların birbirini tamamlaması (Süreya, 1996: 330) bu düşüncemizi kuvvetlendiren bir sebeptir. Şeyh Lütfullah Üskübî'nin vefatından sonra; oğlu Şeyh Atâullah Efendi Nakşibendîyye usulünü Üsküp'te devam ettirirken, Şeyh Lütfullah Üskübî ise vaaz verdiği Yahya Paşa Camii yakınlarındaki Bademlik kabristanına sırlanır (Salih Asım, 2019: 42).

Üsküp'te Nakşibendîyye

Üsküp'teki Nakşibendîlik ekolü Şeyh Atâullah Efendi ile devam ettirilirken, 1689 yılında Üsküp'ün Avusturya ordusunca işgal edilip, kalenin topa tutulması ve şehrin yakılmasından sonra hemen kalenin yakınında bulunan Şeyh Lütfullah Efendi Tekkesi ortadan kalkar. Bu dönemde yaşayan Şeyh Lütfullah Üskübî'nin torunu Mehmet Efendi, düşman ordusundan kaçan Üsküplülere ekmek temin edip şehirdeki açlığı giderdiği için ailesi Simitçiler olarak anılır (Elezović, 1931: 12). Mehmet Efendi'nin oğlu Atâullah Efendi ise babasının yerine İshak Bey medresesinde müderrislik yaptığı gibi (BOA, t.y.-b) ihtiyaç üzerine Üsküp'te güherçile üretimine de başlar (BOA, 1764, 4 Ocak). Sonraki yıllarda güherçile üretimi ilerledikçe Atâullah Efendi'nin oğlu Salih Efendi şehrin Âyanı olur (BOA, 1774, 21 Ocak). Torunu Hüseyin Bey ise Üsküp Nazırı olup Maden Eminliği görevini yürütür (BOA, t.y. -c). Hüseyin Bey'den sonra ise Üsküp Nazırı olup Maden Eminliği

görevini kardeşi Ali Bey (TSA, 1805, 29 Ocak) ve Ali Bey'in evlatları Hasan ve İbrahim Bey'ler üstlenir (BOA, 1809, 15 Şubat).

Salih Efendi'nin bir diğer oğlu Hoca Mustafa Efendi ise Üsküp'te müftülük yapar ve "Allah rızası için" Yahya Paşa Medresesi'nde dersiâmlık görevinde bulunur (BOA, t.y. -d). Daha sonraki yıllarda Üsküp Müftülüğü görevinde bulunacak olan Hacı Abdurrahman Bey (TSA, 1903, 21 Nisan) ve Üsküp Belediye Başkanı Salih Asım Bey de Üskübî Salih Efendizade Mustafa Efendi'nin torunlarıdır ki; Salih Asım Bey kaleme aldığı *Üsküp Tarihi ve Civarı* adlı eserinde Şeyh Lütfullah Üskübî hakkında "ceddimdir" ifadesini kullanmıştır (Salih Asım, 2019: 42). Fakat, her ne kadar aile şeceresi detayıyla çıkarılmış olsa da; şecerenin Kara Mehmed Bey'den başladığı açıktır.

Kısacası, Nakşibendî ekolü 1689 yangını sonrası Üsküp'te kesintiye uğrarken gerek İran'la olan ilişkiler ile gerekse de Vaka-i Hayriye sonrasında Bektaşî tekkelelerinin kapatılması ile Rumeli ve Anadolu'da da Abdullah-ı İlâhî ve Emir Buhari'yi takip eden Nakşibendîye silsilesi değişir ve süreç içinde Nakşibendîliğin önce Müceddidiyye ve sonraki yıllarda ise Hâlidîyye kolları yaygınlaşır. 19. yüzyılda Mustafa Ruhî Efendi'nin Kalkandelen'e yerleşmesi ile Üsküp'teki Nakşibendî ekolü tekrar canlanırken, Anadolu'dan farklı olarak Nakşibendîyye'nin Şemseddîn kolu yayılma zemini bulur.

Miftahu'l-Kulüb'un yazarı, Seyyid Abdülkadir Geylani Hazretleri'nin on beşinci batında torunu ve Beşiktaş'daki Yahya Efendi Dergahı'nın Pîr-i Sâni'si, Es-Seyyid Şeyh Mehmed Nuri Şemseddîn Efendi'nin halifesi olan Mustafa Ruhî Efendi, önce Kalkandelen'de, sonra Üsküp İsa Bey Camii'nin medrese olarak kullanılan tabhanelerinde Nakşibendî ekolünü tekrar kurar. Halk tarafından sevilen ve 1878'de kurulan I. Prizren Ligi'nin başkanlığına seçilen Mustafa Ruhî Efendi'nin 1881'de İstanbul'a yerleşmesinin ardından, İsa Bey Camii hatibi Abdurrahman Efendi postnişin olur (Tunçel, 2005: 67). Sırayla Şeyh Sôfi İbrâhîm Efendi, Şeyh Abdüsselâm Bey, Şeyh Hüseyin ile devam eden silsile Şeyh Alî Ramazân Efendi'ye ve 1940'lı yıllarda erbâbiyyet usulü gereğince oğlu Yusuf Nakşiler'e geçer (Marsol, & Çolančevska, 2016: 21). İsa Bey Camii'nin medrese odalarında devam ettiği için *Tetimme* adıyla bilinen tekke, Yusuf Efendi'nin 1954'de İstanbul'a hicret etmesinden sonra kapansa da; gerek Yusuf Efendi, gerekse de oğulları rahmetli İsmet ile Muharrem Nakşiler tarafından İstanbul'da ve Şeyh Alî Ramazân Efendi'nin halifesi Şeyh Yakup Efendi tarafından Cakova'da sürdürülür. Fakat bu ekol, görüleceği üzere Şeyh Lütfullah Üskübî ve Abdullah-ı İlâhî'den başka bir silsile izlemektedir.

Şeyh Lütfullah Efendi Türbesi

Evliya Çelebi'nin Üsküp'teki ziyaret yeri olarak en başta saydığı Şeyh Lütfullah Üskübî'nin kabri ise üstüne yapılan türbe ile korunur. Kare bir temel üzerine oturtulan baldaken tarzındaki türbe, taş ve tuğla ile inşa edilmiş ve bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin üstünde yer alan minare külahına benzer bir yapının bir benzer örneği ise İshak Bey oğlu Deli Paşa Bey'in Alaca cami haziresinde bulunan türbesinde de mevcuttur ki; (Özer, 2006: 231) bu, yapının Üsküp'e has bir türbe mimarisi olduğunu akla getirmektedir. Türbe'de kriptta ve oturtmalık bulunmazken cephelerinde bulunan yuvarlak kemerler ise birer kapı formundadır (Özer, 2006: 231).

Türbe'yi inceleyen Mustafa Özer, *Sicil-i Osmânî*'de adı geçen Lütfullah Efendileri incelese de, birden çok maddede yer alan Şeyh Lütfullah Efendilerin (Süreya, 1996: 903-904) hangisinin türbede medfun olduğunu tespit edememiştir (Özer, 2006: 231). Nihayetinde, Şeyh Lütfullah Efendi, *Sicil-i Osmânî*'de "Atâ Çelebi" maddelerinde anlatılmaktadır (Süreya, 1996: 330). Şeyh Lütfullah Üskübî'nin bu sırlı hali ise türbede medfun kişi hakkında çeşitli iddiaların ortaya atılmasına neden olmuştur. Örneğin, Lidiya Kumbaracı-Bogoyevič türbede Yahya Paşa oğlu Mehmed Paşa'nın olduğunu iddia eder (Kumbaracı-Bogoyevič, 2008: 137). İsmail Softiç'e dayandırılan bu iddia, Mehmed Paşa'nın türbesinin kendi vakfını kurduğu Belgrad'da bulunması nedeniyle geçerliliğini (Fotić, 2001: 442) yitirirken vakıf kayıtları da türbenin Şeyh Lütfullah Efendi'ye ait olduğunu doğrulamaktadır (Ayverdi, 1981: 293).

Şeyh Lütfullah Üskübî'nin neslinden Üsküp Nazırı ve Maden Emmini Hüseyin Bey'in oğlu Yusuf Bey türbenin bakımının sağlanması için bir vakıf kurmak ister. Fakat vakıf işlemleri tamamlanamadan vefat eder (Telli, 2019: 113). Yusuf Bey'in vasiyeti üzerine torunları Hafız Ali Bey; kardeşleri Hacı Hüseyin Bey ve Bekir Bey ile birlikte vakfı kurarlar (Telli, 2019: 220). 1909 tarihli vakıfnameye göre Üsküp'deki Fatih Sultan Mehmed köprüsü civarındaki bir dükkanı akar olarak veren aile, dükkandan alınacak kira ile "Yoğurtçular Camii'nde hergün bir cüz Kur'ân-ı Kerim okunarak ay sonunda hatm-i şerif yapılmasını; sevabının ise hasseten evliya-i izamdan Şeyh Lütfullah Efendi Hazretlerinin ervah-ı tayyibelerine hediye olunmasını; her Cuma ile Pazartesi geceleri ve mübarek kandil gecelerinde müşarün ileyhin kabri-âlilerinde birer kandil yakılmasını" şart koşarlar (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, H. 1319) Vakfın mütevellliğini Üsküp'ün tanınmış hocalarından Hafız Ali Bey (Baki, 2024, Ekim 27) ve kardeşleri üstlenirken kendilerinden sonra evladlarının ve ardından batnen ba'de batnin neslinin mütevellî olmasını vakıfnameye yazdırırlar.

Şeyh Lütfullah Üskübî'nin türbesi kurulan vakıfla korunurken, mübarek kabri ise I. Dünya Savaşı yıllarında Üsküp'ü işgal eden Bulgar askerlerince tahrip edilir (Salih Asım, 2019: 42). Yugoslavya döneminde ise Bademlik kabristanı üzerinden günümüzün Cvetan Dimov caddesi geçirilirken, aralarında Vâlihî Ahmed Efendi'nin (Süreya, 1996: 1650) de olduğu (Evliya Çelebi, 2010: 778) yüzlerce mezar taşı sökülür; Lütfullah Efendi'nin türbesi ise Yahya Paşa Camii'nin haziresi içinde kalır. Ailemizin 1954'de İstanbul'a göç etmesinden sonra 1963 depreminde hasar alan türbe ise, her geçen gün biraz daha yıpranmaktadır.

Sonuç

Türklerin Balkanlar'a ilk yerleşimlerinden Rumeli'nin bir İslam beldesi oluşuna uzanan süreç birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya; Anadolu'dan Rumeli'ye göç yolları üzerinde devam süreçte ise sufizm ve tasavvufun dönüştürücü etkileri dikkat çekmiş ve bunun bir taşıyıcısı olarak kolonizatör Türk dervişleri ön plana çıkmıştır. Şeyh Lütfullah Efendi, gerek soyunun dayandığı Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevi Efendi'nin Üsküp'e uzanan etkisini göstermesi açısından gerekse de yine Horasan'da eğitimini tamamlamış olan Kütahya Simavlı Abdullah İlâhî'nin bir öğrencisi olarak kolonizatör Türk dervişleri tanımının tarihte yer almış gerçek bir şahsiyeti olarak önemlidir.

Bunun yanı sıra; İstanbul'un fethine katılıp sonra şehirdeki ilk mescitlerden birini yaptıran Kara Mehmed Bey'in oğlu olarak; Konstantiniyye adını taşıyan şehrin İslam bol olan yeni adını; eserinde yazması Şeyh Lütfullah Efendi'yi binlerce kolonizatör Türk dervişleri arasından ayrı bir tarihsel öneme sahip olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, Şeyh Lütfullah Efendi'nin Üsküp'teki faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabaları karşısında dönüşmüştür. Bu dönüşümü bir döneme ait değil; bütün yüzyıllar üzerinden incelediğimizde Nakşibendîlik tarikatının da dönüşümü ve daha sonra çıkan alt kolların yaygınlaşmasını görebilmekteyiz. Devlet-din arasındaki ilişkide incelenmesi gereken bu dönüşümün ilk sancıları ise Şeyh Lütfullah Efendi'nin Üsküp'te faal olduğu dönemde gözlemlenmektedir.

Şeyh Lütfullah Efendi'nin tarihi mahiyeti ve önemi, Evliya Çelebi'den Taşköprülüzade'ye; Gelibolulu Mustafa Âlî'den Hoca Sâdeddin Efendi'ye, Âşık Çelebi'den Latîfî'ye değin birçok eser sahibi alimler tarafından kaleme alınsa da günümüzdeki araştırmacılar ise edebiyat ile tasavvuf tarihlerini karşılıklı incelememiş ve Üsküplü Atâ mahlası ile mahlasın sahibi Şeyh Lütfullah Efendi arasındaki bağlantıyı kurmamışlardır. Bu durum, tabii olarak meselenin anlaşılmasını sınırlandırmıştır. Bugün bu yazıyı kaleme almadaki manevi nedenim

işbu sebeptendir. Çünkü, Şeyh Lütfullah Efendi'nin soyundan gelen ve yaşadığı dönemin “*tanınmış hocalarından*” biri olarak kabul edilen Hafız Ali Bey, dedem Yücel Teşkilatı mensubu Fadıl Eriş'in babasının babası; atamdır. Hafız Ali Bey'in kardeşleri ile beraber kurdukları vakıfta, Şeyh Lütfullah Efendi'nin türbesi için yapılması gereken hizmetlerin sorumluluğu “batnen ba'de batnin neslinin” yani; biz torunlarına bırakılmış bir sorumluluktur. Fakat, bugün söz konusu türbe yıkılmış ve harap haldedir.

Horasan'dan Rumeli'ne Türklüğün tuğunu taşımış ve İslam'ın sancağını dalgalandırmış bütün ceddlerimizin aziz ruhları ve mübarek hatıraları için...

Niyaz ederim. Hû!

KAYNAKÇA

- Aksoyak, İ. H. (2017). *Ahmet Yesevî'nin Rumelili bir takipçisi Üsküplü Atâ Tuhfetü-l Uşşâk*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Algar, H. (2019). *Nakşibendilik*. İnsan Yayınları.
- Âşık Çelebi. (2018). *Meşâ'irü's-şu'arâ* (Haz. F. Kılıç). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1981). *Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri: Yugoslavya (Cilt III)*. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Baki, S. (2024, Ekim 27). 'Reisu'l-Ulema' Hâcî Hâfız Bedri Efendi Hamid (Abaz). Fikir Coğrafyası. <https://fikircogrfyası.com/makale/reisul-ulema-haci-hafiz-bedri-efendi-hamid-abaz>.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (t.y.-a). *MAD.d. 170, vr. 485a*. “...şehir-i Ilıca'ya gelen Haraççı Mehmed'in getirdiği...” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (t.y.-b). *AE.SAMD.III, no. 32/3095*.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (t.y. -c). *D.BMK.d. 22542-0-0*. “Üsküb Nazırı Dergah-ı Ali kapıcıbaşılarından Hüseyin Ağa uhdesindeki Nezaret-i Üsküb, nefis-i Kratova, Nehr-i Kebir ve tevabii mukataası ile Kratova Maden Emaneti...” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (t.y. -d). *A.DVNSRSK.d., no. 205, vr. 6*. “...dersiâmlık vazifesi Üskübî Salih Efendizâde Mustafa Efendi'de iken vefat ettiği gerekçesiyle...” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (1774, 21 Ocak [H. 08-11-1187]). *AE.SMST.III/137-10743-0*. “Üsküb Ayanı Ataullahzade Salih Ağa marifetiyle Üsküb...” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (1764, 4 Ocak [H. 29-06-1177]). *C.AS. 1011-44286-0*. “Üsküb'de Çayırovası nam mahalde Ataullah tarafından seksen kazan vaziyle istihsal olunan güherçileye...” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (1809, 15 Şubat [H. 29-12-1223]) AE.SMST.IV. /15-1130-0 “... *Silahşoran-ı Hassa’dan Üsküb Güherçile Emini Nazırı İbrahim ve Üsküb Güherçile Emi-ni Nazırı Hasan’ın arzı*” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Beyanî. (1997). *Beyanî Tezkiresi* (Haz. İ. Kutluk). Ankara.
- Beyatlı, Yahya Kemal (2022). Çocukluğum, gençliğim, siyasi ve edebi hatıralarım. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Çağlar, A. (2013). *Üsküplü Atâ ve Divançesi* (Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi).
- Elezović, G. (1931). О именема и пореклу старијих муслиманских породица у Скопљу. *Зборник за Етнографију Јужне Скопје*, Skopsko Naučno Društvo.
- Evliya Çelebi. (2010). *Seyahatnâme: 5. Kitap, 2. Cilt* (Haz. S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Fotić, A. (2001). Yahya Pasa-oğlu Mehmed Pasha’s evkaf in Belgrade. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54 (4), 437-452.
- Gelibolulu Mustafa Âlî [Gelibolulu]. (2024). *Künhü’l-Ahbâr: 4. Rükün* (Haz. S. Donuk). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Gökbilgin, M. T. (1952). *XV ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Hasan Çelebi (1989). *Tezkiretü’ş-şuara* (Cilt 2, Haz. İ. Kutluk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hoca Sâdeddin Efendi. (1979). *Tâciü’t-Tevârih* (Cilt V, Haz. İ. Parmaksızoğlu). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İlâhî, M. A. (2022). *Hak âşıklarının azığı: Zâdü’l-müştâkîn* (Haz. A. Tek). Ketebe Yayınları.
- İnalcık, H. (2022a). Osmanlılar: Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2022b). *Devlet-i ‘Aliyye -Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar (Cilt 1 Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal kurumsal ve ekonomik gelişim)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnbaşı, M. ve Kul, E. (2018). *Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İzeti, M. (2014). *Balkanlar’da Tasavvuf*. İnsan Yayınları.
- Kumbaracı-Bogoyeviç, L. (2008). *Üsküp’te Osmanlı mimari eserleri*. İstanbul: Enka.
- Latîfî. (2018). *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ* (Haz. R. Canım). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Marsol, L. M., ve Čolančevska, O. (2016). Kaybolmuş Üsküp tekkeleri üzerine derlenmiş bilgi ve belgeler (Çev., A. A. Sönmez). *Balkanlarda Dervişler, Kayboluş ve Yeniden Doğuş-lar*. IFEA.
- Metin, N. Y. (2019). XV. yüzyıl bânilerinden Çakır Ağa ve mimari eserleri. *Belleten Dergisi Türk Tarih Kurumu*, 83(298).

- Muallim Cevdet. (2008). İslâm Fütüvveti ve Türk Ahîliği - İbn-i Battuta'ya Zeyl (Çev., C. Yazar). İşaret Yayınları.
- Ocak, A. Y.(2023). *Ortaçağlar Anadolu'sunda - İslam'ın Ayak İzleri - Selçuklu Dönemi - Makaleler - Araştırmalar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özer, M. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Salih Asım. (2019). *Üsküp civarı ve tarihi* (Çev. S. Baki). Divan Yayınları.
- Sami, Ş. (H. 1311). *Kamusü'l-alâm* (Cilt IV). İstanbul.
- Selçuk, H. (2022). *Balkanlar'da iskân ve ihtida*. İstanbul: Çizgi Yayınevi.
- Sezer, M. (2017a). XVI. yüzyılda Köstendil Ilıcası'nda Haraççı Kara Mehmed vakıfları. *Capadocia Journal of History and Social Sciences*, 8.
- Sezer, M. (2017b). XVI. Yüzyılda Köstendil Ilıcası (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi).
- Süreya, M. (1996). *Sicil-i Osmânî*. İstanbul: Tarih Vakfı-Yurt Yayınları.
- Şahin, Haşim (2023). *Dervişler, Fakihler, Gaziler -Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taşköprülüzâde, A. E. (2019). *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Haz. M. Hekimoğlu). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Telli, H. (2019). *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*. İlahiyat Yayınları.
- Topkapı Sarayı Arşivi [TSA]. (t.y.-a). KK.TT.d. 89, vr. 398a. “Efkâf-ı Cami-i Sultan Mehmed Han - tâbe serâhu ki Kara Mehmed eş şehir be Haraççı bina gerde ve be Sultan el-merhuma temlik gerde...” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Topkapı Sarayı Arşivi [TSA]. (1903, 21 Nisan - H. 23-01-1321). TFR.I.ŞKT./8-729-0. “...Üsküb'den Müftü Hacı Abdurrahman Beyzade Mehmed Münir Efendi'nin...” T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Topkapı Sarayı Arşivi [TSA]. (1805, 29 Ocak - H. 27-10-1219). TS.MA.e/709-79-0. *Güherçile eminliği ve Üsküb nazırlığının Ali Bey'e tevcih edildiği...* T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Tunçel, G. (2005). Üsküp İsa Bey Camii Hazinesindeki Şahideler. *Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 43.
- Хаџи Васиљевић [Hacı Vasilyeviç], J. (1930). *Скопје и негово околина*. Штампарија Св. Сава А. Д.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi [VGMA]. (H. 1319 [M. 1901]). “Hacı Hüseyin Bey bin Süleyman Bey bin Yusuf Bey ve Biraderleri Vakfı”. (VGMA. 990-48, s. 39).
- Yaltkaya, M. Ş., & Bilge, K. R. (1941). *Keş-el-zünûn* (Cilt I). İstanbul.

Ekler

Kara Mehmed Bey'in 'Üsküplü' lakabı günümüz Cibali'si ve Unkapanı arasında uzanan caddede yaşatılmaktadır.

Günümüz Cibali semtinde bulunan 'Üsküplü' Kara Mehmed Bey Camii'nin eski bir fotoğrafı

Şeyh Lütfullah Üskübî'nin Tahrip Edilmiş Olan Sandukası

Hacı Hüseyin Bey bin Süleyman Bey bin Yusuf Bey ve Biraderleri Vakfı'nın vakfiyesi (VGMA. 990-48, s. 39)

Kaynak: Dr. Hasan Telli Arşivi

Şeyh Lütfullah Üskübî Türbesi

Cvetan Dimov Caddesi'nin yapımı sırasında Bademlik kabristanından sökülen taşlar ve solda, Şeyh Lütfullah Efendi'nin türbesi

II. BÖLÜM

YEREL GÜÇLER VE DEVLET RİCALİ: ÂYANLAR, PAŞALAR VE TARİH YAZIMI

OSMANLI DEVLETİ'NDE YEREL BİR GÜÇ: ŞUMNU ÂYANI ÇAVUŞZADE SEYYİD İSMAİL AĞA (1780-1801)

A LOCAL POWER IN THE OTTOMAN EMPIRE: SHUMNU ÂYAN ÇAVUŞZADE SEYYİD ISMAIL AGHA (1780-1801)

Alper Kağan KIRAÇ

Arş. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1158-5155> ROR: <https://ror.org/04qvdf239>

Özet: Âyanlar, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde gayriresmî olarak; ahali ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenlemek, asayiş, adalet, zahire tedariki ve resmî idarecilerin denetimi gibi konularda görev almıştır. Fakat zamanla; idari aksaklıklar, asayiş problemleri, vergi tahsilindeki sıkıntılar ve merkezî otoritenin zayıflaması, âyanların nüfuzunu arttırmıştır. 1683-1699 yılları arasında Osmanlı'nın mağlubiyeti ile sonuçlanan savaşlar sırasında ve daha sonra ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve siyasi problemler Anadolu ve Rumeli'nin çözülme sürecini hızlandırmıştır. Bu durum yerel hanedanların bulundukları bölgelerde hâkim unsur olmalarını sağlamıştır. Âyanlar, asayiş problemleri ile geçen bu yıllarda emirleri altındaki neferlerle devletin asker kaynağı olmuştur. Vergi tahsili, asker temini ve bölge asayişini sağlamak için geniş yetkiler üstlenen bu şahıslar, zamanla bulundukları yöreleri resmen ele geçirerek ahaliyi kontrol altına almıştır. Ayrıca devletin, eşkiya ile mücadelede sıklıkla âyanlara başvurması ve yerel güçleri birbirine kırdırma politikası sonucunda mıntıklarında babadan oğula idarecilik yapmaya başlayarak yerel hanedanlar hâline gelmişlerdir. Bu bağlamda Seyyid İsmail Ağa, 1780-1801 yılları arasında günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Şumnu'da âyan olarak ön plana çıkmıştır. Hazırlanan çalışmanın amacı, İsmail Ağa'nın âyanlık faaliyetlerini ve sergüzeştini açığa çıkarmak, Şumnu'nun köklü aileleri arasında yer alan Çavuşzadelerin bölge hâkimiyetini elde etme sürecini tespit etmektir. Çalışma, temel olarak arşiv belgeleri kullanılarak hazırlanmıştır. Belgeler önce tasnif edilerek yorumlanmış, daha sonra telif eserlerin incelenmesi ile elde edilen bulgularla karşılaştırılmıştır. Çalışma ile daha önce müstakil olarak ele alınmayan ikinci sınıf bir Rumeli âyanının literatüre kazandırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Âyan, Şumnu, Çavuşzade, Seyyid İsmail Ağa

Abstract: The 18th century was a period in which important changes took place in the Ottoman Empire and the ayans gained power. In the 16th century, the ayans, who unofficially organised the relationship between the people and the state, served in areas such as security, justice, the supply of grain and the supervision of official administrators. However, in time, administrative failures, public order problems, troubles in tax collection and the weakening of the central authority increased the influence of the ayans. The social, economic and political problems that emerged during and after the wars that resulted in the defeat of the Ottoman Empire between 1683-1699 accelerated the process of dissolution of Anatolia and Rumelia. This situation caused local dynasties to become the dominant element in their regions. During this period, which was characterised by public order problems, the ayyans became the state's main source of troops with the soldiers under their command. These individuals, who assumed wide powers to collect taxes, recruit soldiers and maintain public order in the region, took control of the people by officially taking over the regions where they were located. As a result of the state's frequent recourse to the ayans in the fight against banditry and its policy of pitting local forces against each other, the ayans began to administer their districts from father to son and became local dynasties. In this context, Seyyid İsmail Agha ruled as an ayan in Şumnu, which is located within the borders of present-day Bulgaria, between 1780-1801. The aim of the present study is to reveal Seyyid İsmail Agha's life during his administration. In addition, the influence of Çavuşzades, one of the well-established families of Şumnu, on the region and the process of gaining influence were tried to be revealed. The study has been prepared by using archive documents extensively. In this process, archival documents were classified and interpreted, and compared with the data obtained as a result of the examination of published works. With this study, it is aimed to bring a Rumelian ayan, who has not been discussed independently before, into the literature.

Keywords: Ottoman Empire, Âyan (Local Notables), Shumnu, Çavuşzade, Seyyid İsmail Agha

Sorumlu Yazar: Alper Kağan Kırac, a.kagan.kirac@yobu.edu.tr

Atıf: Kırac, A. K. (2025). Osmanlı Devleti'nde yerel bir güç: Şumnu âyanı Çavuşzade Seyyid İsmail Ağa (1780-1801). M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 117-140). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12AKK>

Giriş

Arapçada “göz” anlamına gelen “ayn” kelimesinin çoğulu olan âyan, terminolojide devletin ileri gelenleri (Devellioğlu, 2004: 54, 56; Parlatur, 2011: 126, 129) anlamına gelir. Ahali arasında soy ve itibar olarak öne çıkan kişileri betimlemek için de kullanılır. Kavrama, ilk İslam devletlerinden itibaren tesadüf edilmektedir. Osmanlı Devleti, âyan kelimesini ve pratiğini Anadolu Selçuklu Devleti’nden almıştır. Fakat kurum süreç içerisinde değişim geçirmiştir.

Her Osmanlı şehrinde İstanbul’dan gönderilen görevlilerin yanı sıra vilayet âyanları arasından seçilen bir âyan bulunmaktadır. Ahali ve merkez arasında aracılık yapan, çeşitli meseleleri takip eden bu şahıslar genellikle varlıklı tüccar, sözüne itibar edilen ihtiyar esnaf, şeyh, seyyid, din adamları ve kapıkulu gibi şehrin ileri gelenleri arasından seçilmiştir (Mert, 1991: 195-196). XVI. yüzyıla kadar resmî görevi bulunmayan âyanlar, ahali ve merkez arasındaki iletişim kanalı görevi görmüştür.

Osmanlı yönetimi, âyanları çıkarları doğrultusunda birçok farklı hizmette kullanmıştır. Bu hizmetler; asker toplanması, kamu binalarının inşa ve tamiri, zahire tedariki, ordu tayinatı ve mühimmat taşınması için hayvan tedariki, şehre gelen vazife sahiplerinin ağırlanması, şehrin muhafazasının sağlanması, adaletin tesis edilmesi, şehre getirilen yiyeceklerin ve burada üretilen ürünlerin fiyatlarının belirlenmesinde alıcı-satıcı haklarının korunmasıdır (Polat, 2024: 380; Ergenç, 1982: 106-112; Özdeğer, 2000: 72; Mert, 1991: 196; Ergenç, 2012: 192-195). Osmanlı klasik döneminde kurumların nispeten görevlerini eksiksiz icra etmesi, âyanların nüfuzlarını bulundukları bölge ile sınırlamıştır. Fakat XVI. yüzyıldan itibaren taşrada asayiş problemleri, vergi tahsili sorunları ve sancak idaresinin değişimi âyanların nüfuz alanının genişlemesine sebep olmuştur (Özkaya, 1994: 99-112; Özkaya, 1999: 167).

1683-1699 yılları arasında meydana gelen gelişmeler, âyanlığın güç kazanması ile doğrudan ilgilidir. 1683’te önce Viyana’da istediğini elde edemeyen Osmanlı, 16 yıl boyunca farklı cephelerde çarpışmaya devam etmiş fakat 1699’da Karlofça Antlaşması ile bozgunu kabul etmiştir. Bu süreçte meydana gelen sosyal, siyasal ve iktisadi sarsıntı Anadolu’yu derinden etkilemiştir. Çözülme, değişim veya dönüşüm dönemi olarak da adlandırılan süreç, yerel hanedanların güçlenmesine sebep olmuştur (Akdağ, 1966: 233; Shaw, 2008: 4-5). Ocak 1695’te malikâne sistemi ile mukataaları kaydı hayat şartıyla tasarruf etmeye başlayan âyanlar, servetlerini arttırmaya başlamıştır. Daha sonra elde ettiği varlıkları evlatlarına intikal ettiren bu şahıslar, güçlü hanedanları ortaya çıkarmışlardır (Cezar, 1965: 334; Özkaya, 1978: 668; Uluçay, 1955: 16). Osmanlı yönetimi, İstanbul’un iaşesinin

sağlanabilmesi ve seferlerde askerî hizmette bulunmaları için âyanlara müdahale etmemiştir (Nagata, 1997: 50). Takip edilen bu politika âyanların XVIII. yüzyılda birçok bölgenin yerel idaresini ele geçirmesini sağlamıştır (İnalçık, 2010: 334). Âyanlar, askerî teşkilat içerisinde yaşanan sorunların çözülmesinde de muhatap alındıkları için (Mutafçieva, 1978: 182), kendi bölgelerinde devamlı olarak yöneticilik yapabilmişlerdir.

Merkezî otoritenin zayıflığından faydalanan âyanlar, verilen emirleri yerine getirirken haklı veya haksız olarak kendi çıkarlarını göz önüne almışlardır. Zamanla otorite boşluğunu doldurarak sakin oldukları şehirlerde üstünlüklerini kabul ettirmişlerdir. Bu bağlamda Anadolu'da ön plana çıkan âyan aileler; Manisa'da Karaosmanoğlu, Yozgat yöresinde Çapanoğlu, Kayseri'de Zennecizadeler ve Trabzon-Rize dolaylarında Caniklizadelerdir. Rumeli'de ise Rusçuk civarında Tirsiniklizade İsmail ve Alemdar Mustafa, Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa ve oğulları ve Vidin'de Pazvantoğlu nüfuzları ile sivrilerek bir döneme olumlu ve olumsuz anlamda iz bırakmışlardır (Mert, 1991: 196). XVIII. yüzyılda güç kazanan ve nüfuzunu uzun süre korumayı başarabilen başka bir aile ise Şumnu'da Çavuşzadelerdir. XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren devlet hizmetinde bulunan aile, Şumnu ve civar bölgedeki eylemleri ile adlarından söz ettirmişlerdir.

Çavuşzadelerin Ortaya Çıkışı ve Nüfuz Kazanma Süreci

Şumnu, doğal koruma ve savunma avantajına sahip olmakla beraber, ulaşım imkanlarından ötürü ilk çağlardan itibaren yerleşim merkezi olmuştur. Şumnu'nun ilk devirlerdeki adı tam olarak bilinmemektedir. Traklar dönemindeki muhtemel adı Kodgadermen'dir. Roma döneminde Donla Mizia Eyaleti'nin stratejik üssü olmuştur. VIII. yüzyılda Tuna Bulgar Devleti'nin merkezleri Pliska ve Prevlakas kurulurken harabe hâline gelmiş ve eski kalesi Mudraga adı ile yeniden inşa edilmiştir (Cradle of Ancient Culture, 1999: 5, 18, 19'dan Köksal, 2006: 15; Tuğlacı, 1984: 464). Mudraga Kalesi, X. yüzyılda Bulgar Kralı Simeon'un (892-927) anısına Simeonis olarak adlandırılmaya başlamıştır. Muhtemelen ilerleyen süreçte isim fonetik değişiklik geçirerek Bulgarcada "hışırıtlı kasaba" anlamına gelen Şumen'e dönüşmüştür (Peremeci, 1942: 140-141; Köksal, 2006: 15). Osmanlı döneminde Şumlu, Şumlu veya Şumla olarak da telaffuz edilen bölge, kısa süre sonra Şumnu adı ile anılmıştır. 19. yüzyılda Bulgaristan'a geçtikten sonra yeniden Şumen adını almıştır (Köksal, 2006: 16).

Şumnu, Doğu Bulgaristan'da Deliorman bölgesinin güneyinde yer alır. Yüksekliği 400-500 metreyi geçmeyen tepelerle çevrili bir platonun doğusunda kurulmuştur. Etrafının küçük dağlarla çevrili olması doğal savunma hattı

oluşturmuş ve nispeten ılıman bir iklime sahip olmasını sağlamıştır (Tuğlacı, 1984: 462-464). Yerleşim merkezi ve ulaşım açısından önemli bir konuma sahip olan bölge, tarihsel süreçte Karadeniz kıyısı boyunca kuzeyden güneye inen güzergâh üzerinde ya da sınırında bulunmuştur. Rusçuk, Silistre, Zıztovi ve Niğbolu gibi Tuna kıyısındaki yerleşim bölgelerini liman kenti Varna ve İstanbul'a bağlayan kavşak nokta üzerinde bulunması (Köksal, 2006: 17) iktisadi ve askerî önemini arttırmıştır.

Şumnu, XVIII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'nin diğer merkezlerinde olduğu gibi, âyanların yerel iktidarı ele geçirmesine tanıklık etmiştir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Çavuşzadeler, merkezî idarenin boşluğundan faydalanarak çeşitli zaman aralıklarında bölgede otorite kurmayı başarmıştır.

Çavuşzade ailesinin kökeni, Şumnu'ya yerleşmesi ve nüfuz kazanma süreci hakkında kesin bilgiler yoktur. Çavuşzade adı ile Rumeli ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde birbirinden bağımsız birçok kişi vardır. Bu durum ailenin izini sürmeyi güçleştirir (BOA, AE.SMMD.IV, 96/11289; BOA, İE. ML, 72/6732; BOA, A. {DVNSMHM.d, no. 115, hkm, 1686; BOA, İE. ML, 69/6461; BOA, A. {DNVSMHM.d, no. 117, hkm. 374; BOA, AE.SAMD.III, 192/18580). Elde edilen veriler ile yalnızca varsayımlar üretilebilir. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarında Rusçuk'ta meşhur bir Çavuşzade ailesi bulunmaktadır. 1586 tarihli akıncı defterinde aileden Faik Çavuşzade Bey'in adı tespit edilmiştir. (Kayapınar, 2015: 63, 180). Rusçuk'ta Faik Bey'den sonraki nesil, Çavuşzade Muhammed Ağazadeler olarak bilinir. 1697-1698 tarihli Rusçuk Çarşı Cami vakfiyesi aile bireyleri hakkında bilgiler içerir (Kayapınar ve Yiğit, 2021: 352). Coğrafi yakınlık dikkate alınırsa, Şumnulu Çavuşzadelerin, Rusçuk kolu ile akraba olması ihtimal dâhilindedir. Fakat mevcut durumda yalnızca ailenin atasının padişah veya sadrazam tarafından verilen bir emrin tebliği, idam hükümlerinin icrası, bazı madenlerin işletilmesi ve konaklarda göz altında tutulan sefirlere nezaret etmek gibi hizmetleri yerine getiren (Köprülü, 1993: 237) bir "dergâh-ı âlî çavuşu" olduğu söylenebilir. Çavuşlar, resmî görevlerinin verdiği otorite ile servet biriktirebilmiş ve daha sonra paralarını işleterek veya tüccarlara kredi vererek taşra şehirlerinde sosyo-ekonomik açıdan önemli bir konuma sahip olmuşlardır (Yücel, 1977: 500). Böylece Şumnu'da ortaya çıkan ailenin; atalarından kalan menkul ve gayrimenkul mirası koruyarak veya geliştirerek nüfuzlarını sağlamlaştırdıkları anlaşılmaktadır.

Çavuşzade ailesinin Şumnu'da tespit edilen ilk ferdi Seyyid Mehmed'tir. 1 Haziran 1739'da "Şumnu sakini" olarak muhatap alınmıştır. Mehmed, bu tarihte Eflak'ta Perişan Boğazı'na sığınan Avusturya askerlerinin kontrol altına alınması ve tasfiye edilmesi için piyade levent tedarik etmekle görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda her bayrağı elli neferden oluşacak toplam on bayrağı Şumnu, Yenipazar

ve civar bölgeden toplaması bildirilmiştir. Planlamalara göre; her nefere on beş kuruş bahşiş, aylık iki buçuk kuruş ulufe, üç aylık zahire ücreti, bakır kapkacak, çadır, çerke, mühimmat, saka ve beygirlerin temini için hazineден 17.250,5 kuruş ayrılmıştır. Mehmed, Avusturya askerlerine karşı gerçekleştirilecek bu harekâta başbuğ tayin edilmiştir. Sultan I. Mahmud, emir kendisine ulaştığı zaman hızla leventleri tedarik etmesini, her bayrağa cenk nizamı bilen bir bölükbaşı ve bir bayraktar koymasını belirtmiştir. Ayrıca görev yerinden firar eden askerleri yakalaması hâlinde cezasını verebileceği söylenerek yetkinin kendisinde olduğu hatırlatılmıştır (BOA, C.AS, 810/34403). Fakat Mehmed'in verilen emre karşı tutumu bilinmemektedir.

Mehmed hakkındaki ilk vesika; âyan olarak anılmamasına rağmen nüfuzu ile Şumnu'daki akranları arasından sıyrıldığını gösterir. Ayrıca "seyyid" ünvanı burada dikkat çeken başka bir husustur. Seyyid, sözlükte efendi, bey ve önder anlamına gelir. Terim anlamı olarak ise Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dan doğan evlatların soyundan gelenleri ifade eder (Küçükaşçı, 2009: 40). Resmî olarak âyanlığı elde edenlerin çoğu seyyidlik beratına sahiptir (Özkaya, 1978: 674). Seyyidlerin vergi muafiyetinden faydalanarak daha çabuk servet topladıkları göz önüne alınırsa, bazı şahısların bu ünvanı çıkar için kullandığı anlaşılır. Ailenin başka bir ferdi Seyyid İsmail Ağa'nın da "nakibü'l-eşraf kaymakamı" olduğu görülmektedir (BOA, C.AS, 894/38459). Bu memuriyete genellikle seyyidler ve ilmiye mensupları seçilir (Buzpınar, 2006: 323). Bu nedenle Mehmed'in de nakibü'l-eşraf kaymakamı, naib, imam, hatip veya müderris olma ihtimali vardır.

I. Mahmud'un, Avusturya askerlerine karşı gerçekleştirilecek harekâta Seyyid Mehmed'i başbuğ tayin etmesi bariz bir nüfuz göstergesidir. Belgede Şumnu'nun yanı sıra Yeni Pazar ve civarından levent yazmasının bildirilmesi, nüfuz sahasının bahsi geçen bölgelere sirayet etmiş olduğunu düşündürür. Tespit edilen belge, Mehmed'in Şumnu'da yerel bir güç olarak ortaya çıkışı ve konumunu kazanma süreci hakkında da bazı ipuçları sunar. Nitekim sadık olduğunun belirtilmesi ve hizmetlerinin takdir edilmesi Mehmed'in bir süredir devlet tarafından muhatap alındığını ve verilen görevlerde nispeten başarı sağladığını gösterir. Buna rağmen Şumnu'da hangi tarihte ve nasıl otorite olduğu muğlaktır.

1756 yılında Mehmed'e artık âyan olarak hitap edilmeye başlanmıştır (BOA, AE. SOSM.III, 34/2388). Bu durum aradan geçen on yedi yıl içinde belirli seviyede yönetimle ters düşmediğini ve emirlere uyduğunu gösterir. Veya, XVIII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'nin diğer âyanları gibi o da zamanla Şumnu'da kontrolü ele geçirerek kendi çıkarı doğrultusunda gelen emirlere uymuş veya göz ardı etmiştir. Her hâlükârda yönetim, emirlere uysa da uymasa da Mehmed'i ortadan kaldırmamış ve menfaatleri doğrultusunda bölgede tutmuştur.

Şubat 1756'da Niğbolu, Osmanpazarı ve Eskiçuma'da meskûn zaim ve timarlı sipahiler, Mehmed hakkında İstanbul'a şikâyet göndermiştir. Şikâyetçiler, Şumnu nahiyesine bağlı Balabancık (Topçu) köyünde 3.000 akçe timara sahip olan İbrahim oğlu Mehmed'in ölümünden sonra timarının oğlu Ahmed'e geçmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Fakat Mehmed, kendi himayesindeki şahıslarla Şumnu ve Hezargrad kadılarına başvurarak timar sahibinin ardında evlat bırakmadan öldüğünü belirtmiştir. Böylece timarın kardeşinin oğlu Ahmed'e verilmesini sağlamıştır. Bu durum üzerine şikâyetçiler, mağdur Ahmed'in Mehmed'in oğlu olduğuna dair yemin etmişler ve timarın iade edilmesini istirham etmişlerdir (BOA, AE.SOSM.III, 34/2388). Yapılan şikâyetler Mehmed'in 1739'dan itibaren nüfuzunu arttırdığını ve neticede Şumnu âyanlığını elde ettiğini gösterir. Şikâyetler, Mehmed'in boşta kalan timar arazilerini, ailesi ve yandaşları üzerine kaydet-tirdiğini, toprak ve bölge hâkimiyetini elde etmeyi amaçladığını açığa çıkarır. Ayrıca birçok sipahi tarafından zorba olarak tanımlanması, artan nüfuzu ile bir süredir yasadışı faaliyetlere karıştığını göstermektedir. Mehmed hakkında başka bir bilgi yoktur. Fakat Şubat 1758'te âyan olmadığının bilinmesi, kanunsuz eylemleri neticesinde yönetim tarafından ortadan kaldırıldığını veya sürgün cezası ile bölgeden uzaklaştırılmış olduğunu düşündürür.

Şubat 1758'te Şumnu âyanı olarak Çavuşzade Osman'ın adı geçmektedir. Bu durum İstanbul'a gelen şikâyetlerden sonra Mehmed'in azledilerek yerine Osman'ın atandığını gösterir. Bahsi geçen Osman'ın, Mehmed hakkında yapılan şikâyetle yer alan isimsiz kardeş olması muhtemeldir. Osman, ailenin diğer fertleri Mehmed, İsmail ve Ahmed gibi "seyyid" ünvanı ile anılmamaktadır. Bu durum timarlı sipahi veya seyfiye sınıfı arasında yer aldığını akıllara getirir. Ayrıca Osman ile ilgili tek belgenin kanunsuz eylemleri olması, bu ünvana sahip olmasına rağmen kasıtlı olarak kayda geçirilmemesi ihtimalini de ortaya çıkarır.

Osman, tıpkı Mehmed'in son dönemlerinde olduğu gibi, kanunsuzluğu ile adından söz ettirmiştir. Nitekim İstanbul'un ihtiyacı için Şumnu'dan zahire mübayaa (iştiraa) etmeye gelen İsakçı ambar emini engellemiştir. Bu nedenle ıslah olana kadar Tulca Kalesi'ne kapatılmasına karar verilmiştir (BOA, C.BLD, 10/489). Osman'ın devletin sabit yerel piyasa üzerinden yaptığı bu mal alımına (Polat, 2018: 830) engel olması iki taraflı değerlendirilebilir. Örneğin ahalinin mağdur olması için Şumnu'da yeterli olmadığını düşündüğü zahirenin alınmasına engel olarak ahali nezdinde itibar kazanmış olması bir ihtimaldir. Diğer taraftan, zahirenin yerel piyasa üzerinden devlete satılması dolaylı olarak kendi ekonomisine de zarar vereceğinden iştiraya engel olmuş olabilir. Osman hakkında alınan bu karardan başka bilgi bulunmamaktadır.

1769'da Şumnu âyanı olarak Çavuşzade Seyyid Ahmed Ağa'nın adı geçmektedir (BOA, C.AS, 936/40600; BOA, AE.SMST.III, 97/7351). 1756'da âyanlıkta bulunan Mehmed'in yeğeninin adının da Ahmed olduğu bilinir. Bu durum Ahmed Ağa'nın Osman'ın oğlu olması ihtimalini güçlendirir. Ahmed Ağa, senelerce Şumnu ahalisi tarafından saygı görmüş, sevilmiş, namuslu ve dürüst bir şahıs olarak tanınmıştır. 1768'te binbaşı rütbesi ile Bender Kalesi muhafazasına görevlendirilmiştir. Bunun üzerine 1.000 asker toplayan Ahmed Ağa, 26 Ağustos 1768'te Şumnu'dan ayrılmış ve bir süre sonra görev yerine varmıştır. 19-28 Mart 1769'a kadar Bender'de kalmıştır. Ahmed Ağa'nın topladığı askerlerin memuriyet süreleri bitmiş ve yanında yalnızca kendi kulları kalmıştır. Böylece Bender Seraskeri Ali Paşa'dan izin alarak Şumnu'ya dönmüştür. Burada beş, on gün ikamet ettikten sonra geri dönüş hazırlıklarına başlamıştır. Bu sırada Şumnu Naibi Mehmed Ragıp Efendi, İstanbul'a dilekçe göndererek Ahmed Ağa'nın Bender'e gitmesi hâlinde kaza işlerinde ve sefer ihtiyaçları idaresinde sorun çıkacağını belirtmiştir (BOA, AE.SMST.III, 97/7351). 18 Nisan 1769'da Şumnu sakinleri de meclise giderek dindar ve fakirleri himaye ettiğini belirttikleri Ahmed Ağa'dan razı ve hoşnut olduklarını söylemişlerdir. Ahmed Ağa'nın gitmesi hâlinde kaza idaresinde sorun çıkacağını belirten ahali, Şumnu'da kalmasını isticram etmiştir (BOA, C.AS, 936/40600). Yönetimin bu talebe karşı tutumu bilinmemektedir. Elde edilen bu veriler, Ahmed Ağa'nın uzun süredir âyan olduğu anlaşılır. Bu süreçte takdir gören Ahmed Ağa, Rusya'nın saldırılarına karşı Bender muhafazasında hizmet göstermemiştir. Başarılı ve nüfuzlu bir âyan olduğu anlaşılmakla beraber, 1769'dan sonra kayıtlarda adı geçmemektedir. 1769'dan sonra ailenin Şumnu üzerindeki etkisi meçhul olsa da bir süre sonra idare İsmail Ağa tarafından devralınmıştır.

Çavuşzade Seyyid İsmail Ağa (1780-1801)

İsmail Ağa'nın bahsi geçen diğer aile fertleri ile yakınlığı bilinmemektedir. 1784 yılına ait bir belgede, üç seneden fazla süredir Şumnu âyanı olduğu belirtilmiştir (BOA, C.ADL, 85/5134). Nakibü'l-eşraf kaymakamlığı görevinde de bulunmuştur (BOA, C.AS, 894/38459). Âyanlığı elde etme süreci karmaşıktır. 11 Haziran 1780'de Şumnu'da çıkan karışıklıktan sonra âyan Çeribaşı Seyyid İbrahim, Kasaba Vekili Hacı Abdullah ve bazı eşkıyanın sürgün edilmesine karar verilir (BOA, AE.SA-BH.I, 105/7132). Yönetim, bir süre sonra sürgün edilen İbrahim ve Abdullah'ı idam etmiştir (BOA, C. ML, 569/23296; BOA, C. DH, 340/16992). Elde edilen veriler, İsmail Ağa'nın, İbrahim'den sonra âyan olduğunu gösterir. Bu durum İsmail Ağa'nın idareyi ele geçirmek amacıyla İbrahim'in idamı ile neticelenen olayı ter-tip etmesinin ihtimal dahilinde olduğunu akıllara getirir.

1784'te İsmail Ağa hakkında İstanbul'a şikâyetler gönderilmiştir. Şumnu ahalisinin şikâyetine göre İsmail Ağa, fazla vergi toplamıştır. Bu nedenle ahali durumu Sarı Hasan ve eski âyan Turnacı Mehmed Ağa'ya anlatmışlardır. Anlatıma göre bu haberi duyan İsmail Ağa, tedirgin bir hâlde kayınpederi Acemoğlu İbrahim Ağa'dan yardım istemiştir. İsmail Ağa ve kayınpederi, önce hamamcı Ahmed'in kardeşi Mustafa Ağa'yı serdar tayin etmiş ve daha sonra dört bir taraftan kendilerine yandaş toplayarak Hasan Ağa'ya saldırmışlardır. Can havliyle hanesine kaçan Hasan Ağa, gece yarısı hile ile dışarı çıkarılmış ve yanında bulunan Serdengeçdi Ağası Osman ve Alemdar Ahmed ile beraber idam edilmiş, malları gasp edilmiştir. Bu olayın üzerine Şumnu ahali, Kozluca ve Eskicuma kadıları İstanbul'a gönderdikleri dilekçelerde bölgeye Hezargrad kadısı ve güvenilir bir mübaşirin atanmasını talep etmişlerdir. Böylece İsmail Ağa ve yandaşlarının mahkemeye çıkarılması ve muhasebelerin incelenmesi istenmiştir (BOA, C.ADL, 85/5134).

Bu süreçte İsmail Ağa hakkında yapılan suçlamalarla çelişen başka evraklar da İstanbul'a ulaşmıştır. Buna göre Şumnu sakinlerinden Sarı Hasan Ağa, on beş seneden fazla süredir topladığı eşkıya ile çeşitli suçlar işlemiş ve birçok defa asayiş sarsmıştır. Bu süreçte Hasan Ağa'nın sürgün ve kalebend olması için emirler çıkarılsa da firar etmiş ve bir süre sonra affedilmiştir. Bunun üzerine Şumnu'ya geri dönerek faaliyetlerine devam etmiştir. Bir süre sonra yetmiş bir cemaatinin Serdengeçdi Ağası Esseyd Mustafa'nın ocak mektubu ile serdar atanmasını bahane eden Hasan Ağa; damadı Haseki Mehmed Ağa, Bayraktar Ahmed ve eski serdar Kalfaoğlu Osman Ağa ile topladıkları eşkıyayı örgütleyerek saldırılar düzenlemiştir. Eşkıya, Şumnu'dan İstanbul'a zahire nakliyatını engellemiş ve çeşitli suç eylemleri nedeniyle İnöz Kalesi'ne kapatılmaları istenmiştir. Bu durumu haber alan eşkıya, ahaliyi yağmalamak için birkaç defa saldırıya geçmiştir. Tembih edilmelerine rağmen dikkate almayan Hasan Ağa, Bayraktar Ahmed ve Kalfaoğlu Osman, bu saldırılar sırasında zabıtlar tarafından yakalanarak idam edilmiştir. Haseki Mehmed Ağa'nın firar etmesi üzerine ahali, Şumnu'ya geldiği zaman yakalanarak İnöz Kalesi'ne kapatılmasını istirham etmiştir (BOA, C.ADL, 85/5134).

İstanbul'a çelişkili şikâyetlerin geldiği bu tarihlerde Şumnu'da başka bir sorun kaynağı Mehmed Giray Sultan'dır. Şumnu'da Kırabad nahiyesini malikâne olarak tasarruf eden Mehmed Giray, yandaşlarının idam edilmesinden sonra firar eden Haseki Mehmed Ağa'yı ve oğlunu himaye ederek İstanbul'a göndermiştir. Mehmed Giray'ın kendi menfaatine yönelik bu eylemine karşı İsmail Ağa, müftü, nakib ve voyvoda harekete geçerek Şumnu ahalisinin dilekçelerini imam ve hâtipler ile İstanbul'a ulaştırmıştır. Şumnu kadısı ve ahali, âyanları İsmail Ağa'dan

hoşnut olduklarını ve fitnecilerin söylemlerine karşı dikkat edilmesi gerektiğine dair İstanbul'a uyarılarda bulunmuştur (BOA, C.ADL, 85/5134).

Osmanlı yönetimi, Mehmed Ağa'nın bahsi geçen üç yandaşının emir çıkarılmadan zabitler tarafından idam edilmesini uygun bulmamıştır. Bu nedenle zabitlerin mahkemeye çıkarılmasına karar vermiştir. Bu mesele için mübaşir tayin edilen Turnacıbaşı Abdullah Ağa, zabitlerin cezalandırılması halinde arazilerin boş kalacağını söyleyerek davadan sonra memuriyet bölgelerine gönderilmelerini sağlamıştır. Abdullah Ağa, Şumnu kadısı ve ahalinin konu ile ilgili söylemlerine göre eski âyan Mehmed Ağa, Mehmed Giray'ın yanında yaklaşık on beş gün kalmıştır. Daha sonra ferman çıkartmak için İstanbul'a giden Mehmed Ağa, yandaşlarına geri döndüğü zaman Şumnu kasabasına saldırı düzenleyeceğini belirtmiş ve hazır olmalarını istemiştir. Mehmed Ağa'ya destek olan Mehmed Giray, kendi tasarrufunda bulunan köy ahalisinden beş, altı kişiyi İsmail Ağa'yı şikâyet etmeleri için İstanbul'a göndermiştir. Şumnu'dan İstanbul'a gelen imam ve hatipler ise Mehmed Ağa'nın âyan olmak sevdasıyla Mehmed Giray ile işbirliği yaptığını söylemişlerdir. Mehmed Giray, Kırılabad nahiyesini malikâne olarak tasarruf ettiğinden dolayı ahaliden dilediği miktarda vergi toplamaktaydı. Fakat yönetim, Şumnu kazasının vergisini taksim ettiği sırada Kırılabad üzerine düşen miktar da talep edilmiş, bunun üzerine Mehmed Giray, ahalisi ve himayesi altında bulunan Mehmed Ağa'yı İstanbul'a göndererek İsmail Ağa'yı şikâyet ettirmiştir. Söylemlere göre Mehmed Giray, her sene Şumnu'dan para tahsil edebilmek için Mehmed Ağa'yı âyan yapmak istemiştir (BOA, C.ADL, 85/5134).

Mehmed Giray tarafından İstanbul'a gönderilen ahali, önceden senede bir defa vergi alındığını ve hane başına 60-70 kuruş düştüğünü belirtmişlerdir. Söylemlerine göre artık senede dört defa vergi toplanmaya başlamış ve 100 kuruşa yükselmiştir. İmam ve hatipler ise bu durumu yalanlayarak verginin Şevval ayında bir kez alındığını, meblağın artış sebebinin hane mahallerinin boş olmasından kaynaklı olduğunu, kadimden beri yapılan tahsilatın girift olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra İsmail Ağa'nın kendisi için bir nesne talep etmediğini, verginin bazı zamanlarda masraflara göre zamlandığını belirtmişlerdir. Neticede Mart 1784'te mesele çelişkiler sebebiyle çözümsüz kalmıştır. Yönetim olayın aydınlatılması için Şumnu'ya zahire ihracı için görevlendirilen mübaşir ile itimat gören bir şahsın tayin edilmesine karar vermiştir. Böylece memurlar İsmail Ağa ve Mehmed Ağa'yı teftiş edecek daha sonra mahkemeye çıkaracak ve hangisinin ahali için hayırlı olduğuna karar verecektir (BOA, C.ADL, 85/5134).

İsmail Ağa, muhtemelen suçlu bulunmamış ve memuriyetine devam etmiştir. Fakat bu meseleden yaklaşık üç yıl sonra bazı uygunsuz tavırları gerekçe gösterilerek Şumnu'dan sürgün edilmesine karar verilmiştir. İsmail Ağa, sürgün

kararını yerine getirmek için İstanbul'dan çavuş gönderildiği sırada yüz elli nefer teçhizatlı asker ile Soğucak muhafızının emrinde hizmet etmek koşuluyla affedilmiştir. Bu karardan sonra Şumnu ve Hezargrad ahalisi mahkemeye giderek; İsmail Ağa'nın emirlere aykırı davranmadığını, dindar ve sadık olduğunu, mal varlığının yirmi neferin teçhizine dahi yetmeyeceğini ifade ederek görevden muaf tutulmasını istemişlerdir (BOA, C.AS, 894/38459). Ahalinin yanı sıra Sivas Valisi ve aynı zamanda Özi Muhafızı Yeğen Mehmed Paşa, Şumnu, Eskicuma ve Hezargrad kadıları da İsmail Ağa'ya destek olmuşlardır. Buna rağmen 2 Şubat 1787'de İsmail Ağa'ya yüz elli nefer piyadeyi hızla toplaması ve ferman eline ulaştığı zaman Özi Kalesi muhafazası için yola koyulması emredilmiştir. Neticede Şumnu, Eskicuma ve Hezargrad idarecileri ve sakinlerinin talepleri, yalnızca görev yerinin Özi ile değiştirilmesini sağlamıştır (BOA, AE.SABH.I, 229/15176).

İsmail Ağa, muhtemelen Özi Kalesi muhafazası görevini yerine getirerek yönetime karşı çıkmamıştır. Daha sonra kendisine verilen emirlere de riayet etmiştir. 1790'da âyanlığı elinde tutmaya devam ederek Rusya elçisi için üç talika (at arabası), dört beygir ve bir arabacı kiralamıştır (BOA, AE.SSLM.III, 220/12916). Fakat 1790-1791 yıllarında Mehmed Giray yeniden faaliyete geçmiş ve İstanbul'a gönderdiği mektubunda Kırılabad nahiyesi üzerine düşen "menzil-i imdadiyye" vergisinin tahsilinde sorun çıktığını söylemiştir. Mehmed Giray'ın söylemine göre; İsmail Ağa'nın emrindeki bölükbaşı, menzil-i imdadiyye ve mübayaa tahsili için köylerde yaklaşık otuz, kırk nefer sekbanla dolaşarak "ayakteri" namıyla kanuna aykırı olarak kişi başı otuz, kırk kuruş vergi toplamıştır. Bu şikâyet üzerine İsmail Ağa, Kırılabad'ın vergisini tespit ederek tahsil için iki kez görevli tayin ettiğini belirtmiştir. Buna rağmen Kırılabad ahalisinin, "biz Mehmed Giray Sultan Efendimize hizmet ederiz, menzil akçesi veremeyiz" diyerek tahsil için gelen görevlilere karşı çıktıklarını söylemiştir. Bunun üzerine vergi tahsili için İstanbul'dan Kırılabad'a giden Ahmed Ağa yalnızca 1.600 kuruş toplayabilmiştir (BOA, C.ML, 264/10832).

İsmail Ağa, bu konu ile ilgili İstanbul'a gönderdiği mektubunda Mehmed Giray'ın yaklaşık iki senedir Kırılabad ahalisine paylaştırılan vergiyi vermediğini ve menzilin kapanmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ayakteri adı ile para aldığı tespit edilirse kişi başı on kuruş vereceğini söyleyerek söylemlere meydan okumuştur. Bunun üzerine III. Selim, meselenin araştırılmasını, kanunsuz vergi toplayanların cezalandırılması için İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir (BOA, C.ML, 264/10832). III. Selim, sadrazam kethüdası çukadarını durumu teftiş etmek ve Kırılabad'a gittiği zaman mübayaa zahiresi, menzil akçesi ve hendek levazım hizmetlerini takip etmekle görevlendirmiştir. Buna ek olarak köylerden ayakteri adıyla akçe alan biri tespit edilirse Şumnu'da kışlayan orduya bilgi vermesini

istemmiştir (BOA, C.DH, 163/8130). Fakat İsmail Ağa, muhtemelen meselenin araştırılması sonucunda suçsuz bulunmuş ve bir süre sonra Şumnu'da mirî zahirenin depolanması için ambar inşası ile görevlendirilmiştir (BOA, C.AS, 366/15162).

1780 yılından itibaren İsmail Ağa ile çatışan Mehmed Giray hakkında 15-23 Şubat 1792'de yakalama kararı çıkartılmıştır. Bu konuda Yeğen Mehmed Paşa, İsmail Ağa, Hezargrad ve Yeni Pazar âyanlarına gönderilen hükümde, Mehmed Giray'ın usulsüz hareketlerinden dolayı Bozcaada'ya sürgün edilmesine karar verildiği bildirilmiştir. Mehmed Giray, bu kararı öğrendiği zaman karşı koymak için eşkiya toplamaya başlamıştır. Bunun üzerine Yeğen Mehmed Paşa'nın maiyetine verilen İsmail Ağa ve bölge âyanlarına saldırıya geçmeleri emredilmiştir (BOA, C.HR, 98/4861). Fakat Mehmed Giray bir süre sonra affedilmiş ve ilerleyen dönemlerde devletin başını ağrıtmaya devam etmiştir (BOA, AE.SSLM.III, 380/21918; BOA, HAT, 1436/59006).

İsmail Ağa'nın âyanlık dönemi, Rumeli'nin asayişinin sarsıldığı ve eşkiya faaliyetlerinin zirve bulduğu zamanlardır. 1791'de Deliorman bölgesinde ortaya çıkan ve II. Mahmud'un tahta geçişine kadar kontrol altına alınamayan dağlı isyanları, Rumeli'yi adeta kasıp kavurmuştur (Özkaya, 1983: 14-20). Ayrıca XVIII. yüzyıl sonlarında âyanların faaliyetleri bölgenin idari, iktisadi ve sosyal yapısında değişikliklere sebep olmuştur. Bu bağlamda Rumeli'nin nüfuzlu âyanları arasında yer alan; Tirsiniklizade İsmail, Pazvantoğlu Osman ve Yılıkoğlu Süleyman'ın hâkimiyet çatışmaları asayiş bozmuştur. İsmail Ağa ise bahsi geçen dönemde hem kendi konumunu hem de Şumnu'yu muhafaza etmeye çalışmıştır.

Rumeli âyanları arasında dikkat çeken ve adından söz ettiren şahıslardan biri Tirsiniklizade İsmail Ağa'dır. 1791'de hakkında idam kararı çıkartılsa da sonuç alınamamış ve cezalandırılması için defalarca ferman çıkarılmıştır (Beydilli, 2012: 204; Mehmed Süreyya, 1996: 814; Uzunçarşılı, 2010: 8). Tirsiniklizade, 1792 yılı ortalarında Şumnu, Hezargrad, Eskicuma, Zıştovi, Tırnova ve civar kazalarda dolaşarak idam kararının kaldırıldığına dair asılsız haberler yaymıştır. Aynı yılın sonlarında Şumnu'ya geldiği öğrenildiği zaman ortadan kaldırılma emri İsmail Ağa'ya verilmiştir. Fakat bir miktar haydut toplayan Tirsiniklizade, 9 Aralık 1792'de Rusçuk'a saldırmıştır. Rusçuk âyanı Kadişzade Ahmed Ağa ve ahalinin karşı koymasına üzerine Şumnu tarafına firar etmiş ve idam için bu defa Hezargrad âyanı Hacı Ömer Ağa görevlendirilmiştir. Neticede Tirsiniklizade, 1795'te Eflak Voyvodası Aleksander İpsilanti'nin müracaatı ile affedilmiş ve devlete hizmet etmeye başlamıştır (Kaçan Erdoğan, 2009: 36-37).

Tirsiniklizade İsmail Ağa gibi XVIII. yüzyılda Rumeli'de ortaya çıkan bir diğer önemli şahıs Pazvantoğlu Osman'dır. 1795'te devlete karşı isyan bayrağını

kaldırmış (Beydilli, 2007: 209), Belgrad'a gerçekleştirdiği saldırı başarısız olmuştur. Dönemin politikası neticesinde Şubat 1796'da III. Selim tarafından atfedilen Pazvantoğlu, memleketi Vidin'de ikamet etmeye başlamıştır. 24 Nisan 1796'da yeniden harekete geçmiş ve maiyetinde bulunan Macar Ali Niğbolu Kalesi'ni zapt ederek bölgeyi harap etmiştir (Yavuz, 2010: 23, 32, 33). Pazvantoğlu ve dağlı eşkıyasının eş zamanlı saldırıları sırasında İsmail Ağa, iki yüz elli nefer askeri ile Balkanların muhafazasını sağlamakla görevlendirilmiş, geçitlerin tutulmasını sağlamıştır (BOA, HAT, 66/2875). 1797'de Pazvantoğlu'nun kontrol altına alınmaması üzerine Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa serasker tayin edilmiş, emrine verilen âyanlar arasında İsmail Ağa da yer almıştır. Hakkında yeniden idam kararı çıkarılan Pazvantoğlu ise Tuna sahilinden Rusçuk'a ve Balkan boyundan Şumnu'ya kadar olan bölgeyi kontrol altına almıştır. Bu süreçte Rusçuk ve Varna'yı da ele geçirerek Vidin'den Karadeniz'e kadar olan çevreyi zapt etmeyi planlamıştır. Pazvantoğlu, faaliyetlerinde Macar Ali, Gavur İmam ve Sarıklıoğlu'ndan destek almıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1974: 398-401; Yavuz, 2010: 38).

İsmail Ağa, 1797 yılı sonlarında Pazvantoğlu Osman'ın maiyetinde bulunan Hacıoğlu âyanı Sarıklıoğlu Mehmed Ağa ile mücadele içerisine girmiştir. Sarıklıoğlu'nun Yeni Pazar'a kadar gelmesi İsmail Ağa'nın hareket alanını daraltmıştır. Eş zamanlı olarak Macar Ali ve Gavur İmam da fazla sayıda eşkıya ile önce Zıştovi ve Tırnova'yı ele geçirmiş ve daha sonra Rusçuk'u kuşatma altına almıştır (Kaçan Erdoğan ve diğerleri, 2009: 65). Bu sırada İsmail Ağa, Sarıklıoğlu'nun Şumnu sınırlarına oldukça yakın olmasından ötürü tabya ve metrisler inşa ettirmiştir. Ayrıca kazada savaşabilecek erleri aylık altı kuruşa sekban olarak donatmıştır (BOA, C. DH, 156/7773). İsmail Ağa'dan kuşatma altında olan Rusçuk'a asker göndermesi talep edilse de (BOA, HAT, 221/12285; BOA, HAT, 1412/57561) Sarıklıoğlu tehdidi üzerine olumlu cevap verememiştir (BOA, HAT, 1410/57289). Daha sonra Sarıklıoğlu'nun üzerine iki defa saldırıya geçen İsmail Ağa, çatışmalarda birçok askerini ve eşyasını kaybetmiştir (BOA, C.DH, 156/7773).

Yaklaşık iki ay Rusçuk'u kuşatan eşkıya, Aralık 1797'de Silistre Valisi Osman Paşa, Tirsiniklizade İsmail Ağa ve ahalinin başarısı ile geri püskürtülmüştür. Pazvantoğlu'nun yandaşı Macar Ali'nin kaçması üzerine Tırnova kontrol altına alınmış ve Gavur Ali, Şubat 1798'de Zıştovi'den çıkarılmıştır (Kaçan Erdoğan ve diğerleri, 2007: 67). Bu gelişmeler esnasında Yeni Pazar'ı istila eden Sarıklıoğlu da yakalanarak idam edilmiştir. İsmail Ağa, Rusçuk ve Yeni Pazar'ın kısa süreliğine sükûn bulmasından sonra devlete serzenişte bulunmuştur. Masrafların hazine tarafından karşılanacağını söylenmesi üzerine Şumnu ahalisinin topladığı askerlerin aylıkları için 17.000 kuruş verdiğini ifade etmiştir. Bu sırada ahali ve İsmail Ağa, Serbestzade Mehmed Ağa'ya 10.000 kuruş, Tirsiniklizade İsmail Ağa'ya ise 17.500

kuruş verilmesinden dolayı devletten yardım istemiştir. Bunun üzerine Hezargrad âyanı Ömer Ağa'ya böyle bir sözün verildiği fakat İsmail Ağa hakkında kayıt olmadığı belirtilmiştir. Neticede İsmail Ağa'nın gönderilecek maddi desteği kendi zimmetine geçireceği düşünülmüş ve talep reddedilmiştir (BOA, C.DH, 136/6751; BOA, C.DH, 156/7773).

Dağlı eşkıyası ve Pazvantoğlu'nun ortadan kaldırılmasında genel bir başarı sağlanamaması üzerine Nisan 1799 sonlarında Bender Muhafızı Vezir Hasan Paşa, Silistre valisi tayin edilmiştir. Bu sırada İsmail Ağa'ya Niğbolu, Zıştovi, Selvi ve Tırnova taraflarında faaliyet gösteren eşkıyanın tenkili ve bölge muhafazasının sağlanması için yeni vali ile irtibatla kalması tembih edilmiştir (BOA, A.DVNSM-HM.d, no, 209, hkm. 602).

Eşkıya saldırıları sırasında ortaya çıkan bir diğer gelişme Mehmed Giray Sultan'ın isyanıdır. 1800'de dağlı eşkıyasından destek alan Mehmed Giray, Tırnova'yı zapt etmiştir. (BOA, A.DVNSMHM.d, no. 210, hkm. 736). Bunun üzerine bertaraf edilmesi için Palaslı Mehmed Paşa ve Silistre Valisi Musa Paşa görevlendirilmiştir. İsmail Ağa'da Musa Paşa'nın emri altına girmiştir (BOA, C.DH, 34/1674). Bir süre sonra Palaslı Mehmed Paşa ve Tirsiniklizade Tırnova'ya ulaşmıştır, İsmail Ağa'da 22 Haziran 1800'de askerleri ile Şumnu'dan ayrılarak yola çıkmıştır (BOA, HAT, 77/3179). İsmail Ağa'nın zamanında yetişip yetişmediği bilinmemekle beraber, Palaslı Mehmed Paşa ve Tirsiniklizade Tırnova'yı eşkıyadan temizlemeyi başarmıştır. Bu sırada Musa Paşa'nın emrinde olan İsmail Ağa, firarî eşkıyaya karşı Şumnu'nun geçiş güzergâhlarını kapatmıştır. Ayrıca Niğbolu ve civar bölge sakinlerini eşkıyaya karşı koymaları için uyarmıştır. İsmail Ağa, İstanbul'a gönderdiği mektubunda, diğer âyanlarla beraber asker ve zahire tedariki ile meşgul olduğunu iletmiş, Şumnu'dan topladığı askerleri de Osmanpazarı kasabasında bulunan Musa Paşa'nın emrine verdiğini belirtmiştir (BOA, HAT, 69/2931; BOA, AE.SSLM. III, 90/5407; BOA, C.DH, 26/1253; BOA, C.DH, 236/11761).

Tırnova'dan firar eden eşkıya ve Mehmed Giray, Şumnu sınırlarına girmeye çalışmıştır. Fakat Musa Paşa, İsmail Ağa ve Hazergrad âyanı Hacı Ömer saldırıya geçmiş ve Mehmed Giray'ı bölgeden kaçırmışlardır. Musa Paşa, firar eden Mehmed Giray'ın yakalanması için Hacı Ömer'i başbuğ tayin etmiş ve bu süreçte İsmail Ağa ve diğer âyanların hizmetlerini İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine İsmail Ağa'ya ferman gönderen III. Selim: "gayretiniz ber-vech-i tahrir ve işâr olunmuş olmağla nezd-i şahânemde kârin-i âferin olmuştur, berhudâr olasin" diyerek kendisini takdir etmiştir. Buna ek olarak firari Mehmed Giray'ın yakalanması gerektiği, Serez'de ortaya çıkan eşkıyaya karşı hizmetlerini beklediğini bildirmiştir. Bu süreçte İsmail Ağa'ya yeniden Musa Paşa'nın reyine göre hareket etmesi emredilmiştir (BOA, C.DH, 34/1674).

Paşalar ve âyanların ortak faaliyetleri ile eşkiya, Tırnova ve Şumnu'dan uzaklaştırılsa da Niğbolu ve Plevne kontrol altına alınamamıştır. Bunun üzerine Musa Paşa'nın emrine verilen İsmail Ağa, Tirsiniklizade, Zıştovi Voyvodası Ali Ağa ve Niğbolu Mütesellimi Memiş Ağa'ya Niğbolu'da bulunan eşkiyayı yakalamaları emredilmiştir (BOA, HAT, 839/37819). İsmail Ağa bu görevi için on kuruş aylıklı beş yüz nefer sekban hazırlamış ve Silivri tarafına gitmiştir. Bu sırada ilave olarak topladığı dört yüz nefer askerin başına Şehir Kethüdası Şerif Ağa'yı başbuğ tayin etmiş ve Musa Paşa'nın hizmetinde bırakmıştır (BOA, C.AS, 943/40916). 3 Eylül'de Niğbolu için hazırlıkların yapıldığı esnada Tirsiniklizade İstanbul'a mektup göndererek Musa Paşa'nın emri doğrultusunda İsmail Ağa ve diğer âyanlar ile saldırıya geçeceklerini bildirmiştir (BOA, HAT, 50/2375).

Niğbolu'nun yanı sıra Plevne ve Tırnova'nın muhafazası, bu sırada devletin önemli sorunları arasındaydı. Müstahkem Plevne Kalesi'nin ele geçirilmesinin zorluğu, önce Tırnova'nın temizlenmesini gerektirmiştir (BOA, HAT, 60/2665). Tırnova'nın Virbofka köyünde bulunan eşkiyanın başı Pazvantoğlu'nun adamlarından Manav İbrahim ve Pehlivanoğlu idi. İsmail Ağa'nın da içerisinde bulunduğu Tirsiniklizade kuvvetlerinin üç kol hâlinde düzenledikleri ilk saldırı başarısız olmuştur. İsmail Ağa'nın bulunduğu kolda yirmiden fazla asker ve yirmiden fazla hayvan hayatını kaybetmiştir. Altı saat süren çatışma sonucunda eşkiya civar köylere dağılmıştır. İsmail Ağa, Musa Paşa'ya gönderdiği durum raporunda yeniden saldırıya geçeceklerini belirterek hayır duasını istemiştir (BOA, HAT, 60/2665). İkinci saldırı bu defa İsmail Ağa tarafının üstünlüğü ile sonuçlanmış, eşkiya başı Manav İbrahim yaralanmış ve askerleri dağıtılmıştır. Genel bir sonuç alınamadığından ötürü üçüncü saldırı hazırlığına geçilse de kış şartlarından dolayı firar eden eşkiya, Selvi kazası köylerinden geçerek Gabrova sınırlarına ulaşmıştır (BOA, HAT, 60/2665).

Tırnova'da meydana gelen bu çatışmalardan sonra yeniden aynı bölge, Hezargrad, Eskicuma ve Deliorman'da ihtilal çıkmıştır. Bunun üzerine 11 Nisan 1801'de göreve çağrılan İsmail Ağa, uzun süredir dağılı eşkiyasına karşı savaştığını ve topladığı askerlerin başında cansiperane hizmet verdiğini belirtmiştir. Fakat bu sırada sağlığının iyi olmadığını ve yola çıkamayacağını ifade ederek Şumnu'dan topladığı askerlere başbuğ tayin etmiş ve Musa Paşa'nın hizmetine vermiştir. Ayrıca takriben 6 Mayıs'ta, Musa Paşa'nın yanına gideceğini eklemiştir (BOA, AE.SS-LM.III, 54/3207). İsmail Ağa'nın 1796'dan itibaren Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde meydana gelen çatışmalarda baş rol olması ve mektubundan yaklaşık beş, altı ay sonra vefat etmesi hastalık söyleminin gerçek olduğunu kanıtlamaktadır.

19 Eylül 1801'de Tirsiniklizade, İstanbul'a gönderdiği mektubunda, İsmail Ağa ve Yılıkoğlu'nun yalanlarına itibar edilmemesini belirterek Hezargrad,

Eskicuma ve Deliorman taraflarındaki ihtilalin bastırıldığını söylemiştir (BOA, HAT, 49/2343). Tirsiniklizade'nin mektubundan kısa süre sonra İsmail Ağa vefat etmiştir. Mektup 19 Eylül'de yaşadığını göstermekle beraber, 31 Ekim'de "müteveffa" olarak anılması (BOA, C.ML, 22/1022), iki tarih arasında hayatını kaybettiğini göstermektedir. İsmail Ağa'nın ölümü hakkında detaylı bilgi yoktur. Fakat müteveffa olarak kaydedilmesi ve beş, altı ay önce sağlık problemleri yaşaması eceliyle öldüğünü düşündürmektedir.

İsmail Ağa, Şumnu'yu idare ettiği sırada, âyanlar arasındaki mücadele akıllı davranarak tarafsız kalmıştır. Ölümünden sonra yerine getirilen Hacı Mahmud oğlu Mehmed Ağa ise onun kadar tedbirli davranmamıştır. Nitekim Rusçuk'ta Tirsiniklizade'nin elinden kürk giymiş ve Şumnu'da nüfuz kazanmasını sağlamıştır. Mehmed Ağa'nın bu hareketi Şumnu ileri gelenlerinin hoşuna gitmemiştir. Fakat yeni âyanın, İsmail Ağa kadar ileri görüşlü olmaması bu durumu kabullenmelerine sebep olmuştur (Uzunçarşılı, 2010: 16).

Çavuşzade Hasan Ağa (1813-1834)

Yaklaşık 21 yıl Şumnu âyanı olan İsmail Ağa, Çavuşzade ailesinin en etkin ve nüfuzlu ferdidir. Rumeli'nin birinci sınıf âyanlarının hâkimiyet çatışmalarına denk gelen idaresi sırasında tarafsız kalmış ve denge politikası takip etmiştir. Olayların analizi, ileri görüşlü ve muktedir bir zat olduğunu göstermektedir. Birçok askerî çatışmada yer almış ve kumandanlık yapmıştır. Hakkında bazı şikâyetler olsa da (BOA, C.ADL, 48/2880) sağlık durumu kötü olmasına rağmen Şumnu'nun idaresini sağlamaya çalışması, sorumluluk sahibi olduğunu gösterir. Hasta ya-tağında idari hizmetine devam eden İsmail Ağa, vefatından kısa süre önce levent çiftliğine yazılan süvariler için üç yüz adet eyer göndermiştir (BOA, C.ML, 22/1022). Ölümünden sonra Şumnu âyanlığına sırasıyla; Mehmed Ağa, Hacı Ali Ağa, Ebubekir Ağa ve Şerif Mustafa Efendi getirilmiştir (Köksal, 2006: 132-133; BOA, C.ML, 234/9813; BOA, TS.MA.e, 1166/6; BOA, D.MKF.d, 31317: 6; BOA, HAT, 1093/44369). Bu durum ailenin nüfuz kaybetmesine yol açmıştır. Fakat bir süre sonra Hasan Ağa, Şumnu'da idareyi ele alarak İsmail Ağa'nın mirasını korumayı başarmıştır.

24 Şubat 1813'te Şumnu âyanı olarak kayıtlara geçen Çavuşzade Hasan Ağa'nın İsmail Ağa ile akrabalık derecesi, nüfuz kazanma süreci ve âyan olduğu tarih muğlaktır. İsmail Ağa'dan sonra göreve gelen son Şumnu âyanı Şerif Mustafa Efendi'nin 1 Haziran 1811'de konumunu koruduğu görülmektedir. Şerif Mustafa Efendi'nin 2 Şubat 1813'te müteveffa olarak anılması (BOA, HAT, 1093/44369; BOA, HAT, 968/41340), bahsi geçen iki tarih arasında vefat ettiğini gösterir. Bu

durum Hasan Ağa'nın 1811-1813 yılları içerisinde âyanlığa getirilmiş olduğunu işaret eder.

Hasan Ağa hakkında arşiv belgelerinde tespit edilen ilk veri, Prevadi kazasına bağlı Mahalle-i Cedid köyünü Şumnu kazası sınırlarına dâhil etmeye çalışmasıdır. Prevadi ahalisi, bu durumu Şumnu'da kışlayan orduda bulunan defterdara iletmiştir. Ahalî, köyü ilhak etmek isteyen Hasan Ağa'nın Şumnu muhafızı tarafından buyruldu ile mübaşir tayin ettiğini ve bölgede problem çıkardığını söylemişlerdir. Köyün Şumnu'ya bağlanmasına karşı çıkarak Hasan Ağa'nın engellenmesini istirham etmişlerdir. Fakat defterdar, orduda müfredat defterleri bulunmadığı için köyün hangi kazaya ait olduğunu ve avarız hanesinin nereye kayıtlı olduğunu tespit edememiştir. Bunun üzerine II. Mahmud, ilgili evrakların olay bölgesine gönderilmesini bildirmiştir (BOA, HAT, 979/41562). Neticede Hasan Ağa'nın teşebbüsü, nüfuzunun kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Hasan Ağa, Şumnu ayanlığında bulunan diğer aile fertleri gibi, asker tedariki ve eşkıya tedibinde görev almıştır. Vidin tarafında ortaya çıkan eşkıyaya karşı Vidin Muhafızı Ali Paşa'nın emrine verilmiş, 29 Nisan 1813'te Şumnu'dan topladığı piyade ve süvari ile görev yerine doğru yola çıkmıştır (BOA, C.AS, 21/925). Kısa süre sonra gösterdiği hizmetlerle adını duyuran Hasan Ağa, "kapıcıbaşı" payesi ile taltif edilmiştir (BOA, HAT, 1225/47873). Yönetim paye tevcihini kendisine tabi olarak gördüğü şahısların bağlılığını arttırmak ve hizmet süreçlerinde daha iyi hizmet sunmaları için kullanmıştır. Bu süreçte Hasan Ağa gibi paye verilen âyanlar, hem resmî devlet görevlisi statüsüne yükseltilerek teşvik edilmiş hem de gerektiği takdirde kontrol altına alınabilmiştir (Polat, 2024, s. 388). Böylece Hasan Ağa artık "Bey" olarak anılmıştır (BOA, HAT, 1225/47873).

Hasan Bey'in şöhreti, Yılıkoğlu Süleyman'ı idam etmesi ile zirve bulmuştur. Hakkında idam emri çıkarılan Yılıkoğlu önce Rusya'ya firar etmiş ve daha sonra Sılistre taraflarında dolandığı haber alınmıştır. 1813'te Tuna Nehri tarafından Deliorman'a geçtiği ve hareket hâlinde olduğu öğrenildiği vakit yakalanması için İbrail Muhafızı İsmail Paşa'ya ve diğer yetkililere emirler gönderilmiştir. Böylece Şumnu'da çok sayıda sekban ve bölükbaşı görevlendirilmiş, derbent ve geçitler kapatılmıştır. 13 Eylül 1813 Pazar gecesi saat yedide Kılıncı adlı yandaşı ile harekete geçen Yılıkoğlu, Şumnu'da Kamçı Nehri kenarında Köprü köyündeki bir haneye sığınmıştır. Bu durumu öğrenen Çavuşzade Hasan Bey, kapı halkı ve bölgenin ileri gelenlerinden Hacı Ali oğlu İsmail Ağa ve Acemzade İbrahim Ağa ile saat on bir de haneyi kuşatmıştır. Bunun üzerine hane içerisinden saldırıya geçen Yılıkoğlu, birkaç bölükbaşını öldürmüş ve bir kısmını yaralamıştır. Çatışmadan sonuç alamayan Hasan Bey ve maiyeti, çareyi haneyi ateşe vermekle bulmuştur. Yangından kaçmak için dışarı çıkan Yılıkoğlu, tüfek ile birkaç yerinden

vurularak yakalanmış ve idam edilmiştir. Yılıkoğlu'nun kesilen başı Hasan Bey'in şatırı Hüseyin Ağa tarafından orduya götürülmüştür (BOA, HAT, 1225/47873). Sadaret Kethüdası Galip Efendi, Yılıkoğlu'nun başını orduya getiren şatıra samur kontoş kürk giydirmiştir (BOA, C.DH, 65/3237). Galip Efendi, kaleme aldığı mektubu ve Yılıkoğlu'nun başını çukadarı vasıtasıyla İstanbul'a göndermiştir. Yılıkoğlu'nun başını gören II. Mahmud "manzurum olmuştur, elbette kişinin ettiği hıyanet işte böyle yoluna gelir." ibaresini not düşmüştür. İstanbul'a başı getiren çukadara da hilat ve atıyye vermiştir (BOA, HAT, 1225/47873).

Yılıkoğlu Süleyman'ı idam eden Hasan Bey, yönetimden bazı taleplerde bulunmuştur. İstanbul'a gönderdiği mektubunda; devlet için cansiperane hizmet gösterdiğini belirterek kapıcıbaşı payesi tevcihi ile âyanlığa devam etmesine izin verildiği için teşekkürlerini arz etmiştir. Hasan Bey, mektubunun devamında Şumnu'da serasker tayin edilen Bahadır Giray Sultan'ın, bölgenin ileri gelenlerinden Hacı Ali oğlu İsmail Ağa, Ömer Ağa ve Darıcı İsmail Ağa ile yöreden toplanacak 500 askerin Sırların bastırılması için görevlendirildiğini belirtmiştir. Fakat kötü hâlde olduklarını belirten Hasan Bey, tüm ahali adına bahsi geçen şahısların merhameten memuriyetten muaf tutulmalarını istirham etmiştir. Bunun üzerine II. Mahmud kararı sadrazama bırakmış ve Hasan Bey'in hizmetine karşılık ufak bir talepte bulunduğunu ifade etmiştir (BOA, HAT, 1225/47873).

Hasan Bey, 1819'a kadar Şumnu âyanlığında bulunarak bölge idaresini sağlamıştır. Fakat bu tarihte İstanbul'a hakkında birçok şikâyet gönderilmiştir. Ahali, "yaşı küçük ve fesada meyilli" olduğunu belirttikleri Hasan Bey'in fazla vergi topladığını öne sürmüşlerdir. Ayrıca bu durumdan dolayı Şumnu'yu terk ettiklerini, 9 Kasım 1818'den 22 Mayıs 1819'a kadar farklı adlar altında 926 kese ödeme yaptıklarını, saray döşemesi için 26.000 kuruş verdiklerini beyan etmişlerdir. Ahali, arazilerini gasp etmekle suçladıkları Hasan Bey'in yerine herkesin itimat ettiği bir kişinin âyan olmasını istemiştir. Yönetim, şikâyetler üzerine Hasan Bey'in topladığı vergilerin ve masrafların incelenmesine karar vermiştir. Bu konu için mübaşir tayin edilen Hasan Mümtaz Efendi, Şumnu'ya giderek mahkeme düzenlemiştir. Gelir ve giderleri gösteren defterlere göre bir sene içerisinde ahaliiden 362.008 kuruş tahsil edilmiştir. Ahali, 92.358 kuruşun kanunsuz olduğunu belirterek geri istemiştir. Bunun yanı sıra Hasan Bey'in ikamet ettiği kalenin döşemesi için amele, araba ve kereste göndermelerinin yanı sıra 160.247 kuruş verdiklerini ileri sürmüştür. Söylemler üzerine Hasan Bey, 120.247 kuruş tahsil ettiğine dair kayıtları çıkarmış, kalan 40.000 kuruşu almadığını belirtmiştir. İncelenen sicillerde de 40.000 kuruşun kaydı bulunamamıştır.

Hasan Mümtaz Efendi, İstanbul'a teslim ettiği raporunda, Hasan Bey'in saray döşemesi için ahaliiden alınan meblağı kayıt ettiğini, gerçekten de döşemelerin

çoğunun telef olduğunu, yenilenmesi için satın alımların yapıldığını belirtmiştir. Fakat ahalinin bölgeden ayrılmaya başlaması ve ahalden alınan kereste, amele ve araba miktarının bilinmemesi Hasan Bey'i suçlu durumuna düşürmüştür. Böylece Hasan Bey'den memnun olmadıklarını belirten ahali, yerine Şumnu ileri gelenlerinden eski Yenipazar âyanı Ömer Ağa'nın geçmesini önermişlerdir. Yapılan incelemeler, Şumnu'nun önemli bir bölge olmasına rağmen önemini kaybetmeye başladığını göstermiştir. Ayrıca bu sırada ahali içerisinde âyan olabilecek muktedit birinin olmadığı da kaydedilmiştir. Bu nedenle yönetim, ahalinin önerisini kabul etmiştir. Böylece Mübaşir Hasan Mümtaz Efendi, âyan seçilen Ömer Ağa'ya hilat giydirmiş ve İstanbul'a geri dönmüştür. Mayıs 1819'da Hasan Bey'i görevinden azlettiren ahali, aynı zamanda hatasının gençliğine verilmesini, zimmetinde olduğu tespit edilen paranın geri verilmesi şartıyla affedilmesini istihdam etmiştir (BOA, C.DH, 88/4357).

Hasan Bey'in görevden uzaklaştırıldıktan sonra faaliyetleri bilinmemektedir. 1830'da yeniden âyan olmayı başarmış ve asakir-i mansure ordusuna mahsus hastanenin inşa edilmesine hizmet göstermiştir (BOA, C.AS, 20/892). Yeniden âyanlığı elde ettiği bu dönemde Şumnu nüzul emini olarak da görevlendirilmiştir. Nüzul eminlerinin; askerin tayinatını dağıtmak (Gökpınar, 2013: 214), dağıtıldıktan sonra menzilde kalan zahireyi mübaşirlerle birlikte ordunun konaklayacağı diğer menzillere götürüp kiralanan ambar ve mahzenlere koymak (Sevinç, 2010: 194), tedarik edilen zahireyi teslim almak ve ambarda muhafazasını sağlamak (Fidan, 2022: 92), iaşenin yeterli gelmeyeceği düşünülen menzillere zahire nakletmek (Gökpınar, 2013: 222), iaşenin yetersiz kalması hâlinde piyasa fiyatından gıda maddeleri satın almak gibi vazifeleri vardır (Polat, 2011: 164; Kılıç, 2014: 97). Bu doğrultuda Hasan Bey'in Şumnu'da onuncu mansure alayı askerlerine, ordu alaylarında tevkif olan hasta ve memurlara bir aylık erzak ve yiyecek tedarik etmiştir (BOA, C.AS, 1183/52780). 6 Haziran 1831'de görevinde devam eden Hasan Bey, asakir-i mansure topçu, arabacı zabıtları ve neferlerine verdiği tayinatı defter hâline getirerek İstanbul'a göndermiş ve masraf kendisine teslim edilmiştir (BOA, C.ML, 6/249).

22 Ocak 1833'de Şumnu âyanı olarak Kerim Bey'in adının geçmesi (BOA, HAT, 356/19998) Hasan Bey'in 1831-1833 yılları arasında azledildiğini veya vefat ettiğini düşündürmektedir. Köksal, Hasan Ağa'nın 1834 yılında vefat ettiğini ifade eder. Ayrıca mal varlığı müsadere edileceği zaman aile üyelerinin borçlarının fazlalığını, hane ve eşyalarının yandığını öne sürerek muhalefatı istediklerini öne sürmüştür (Köksal, 2006: 133; BOA, HAT, 529/26067). Köksal'ın kullandığı belgede "Şumnu âyanı Hasan Ağa" tabirinin bulunması zihinleri bulandırmaktadır. Nitekim Hasan, kapıcıbaşı payesi aldıktan sonra belgelerde Bey olarak

anılmıştır (BOA, C.AS, 20/892; BOA, C.AS, 1183/52780; BOA, C.ML, 6/249; BOA, C.DH, 88/4357). O halde neden Ağa tabirine tesadüf edilmektedir? Bu sorunun cevaplanabilmesi için Şumnu'da bahsi geçen tarihlerde yerel ileri gelenlerden başka bir Hasan Ağa'nın var olup olmadığının araştırılması gerekir. Fakat kayıtlarda 1813-1831 yılları arasında aynı isimli başka bir ileri gelene tesadüf edilmektedir. Bu durum yönetimin Hasan'a tevcih edilen payeyi ve dolayısıyla Bey ünvanını geri aldığını açığa çıkarmaktadır. Ayrıca Çavuşzade Hasan'ın, Şumnu'da bir cami inşa ettirdiği de söylenebilir (BOA, C.EV, 577/29104).

Çavuşzadeler, XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli dönemlerde Şumnu âyanlığında bulunmuşlardır. Aile, İsmail Ağa ve Hasan Ağa'nın faaliyetleri sonucunda şöhret kazanmış, adlarını yaşatmayı başarmışlardır. 1844-1845 yıllarında Şumnu'daki köyler arasında *Çavuş Köyü*'ne tesadüf edilmektedir (BOA, ML.VRD. TMT.d, no. 12541). 1878 yılında Şumnu, Osmanlı tarafından boşaltılarak Bulgarların idaresi altına girse de (Kırel, 2010: 229) 1910 yılında köyün varlığını koruduğu bilinmektedir (BOA, DH.MUİ, 50/14).

Sonuç

Çavuşzadeler, XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Şumnu'da otorite hâline gelmişlerdir. Ailenin, Rusçuk şubesinin farklı bir dalı olması ihtimal dâhilinde olmakla beraber, kökenleri hakkında kesin veriler yoktur. Şumnu'da tespit edilen ilk aile üyesi Seyyid Mehmed'dir. Hakkında bulunan ilk belgelerde âyan olarak anılmamaktadır. Fakat nüfuzu ile Şumnu'da otorite hâline gelmiş ve 1739'da başbuğ tayin edilerek devlete asker tedarik etmiştir. Bir süre sonra da âyanlığı elde etmeyi başarmıştır. Mehmed, 1756'da zaim ve timarlı sipahilerin şikâyetleri sonucunda azledilmiş ve yerine kardeşi Osman geçmiştir. Osman'da tıpkı ağabeyi gibi 1758'de kanunsuz eylemlerinden ötürü görevinden alınmış ve Tulça Kalesi'ne kapatılmıştır. Osman'dan kısa bir süre sonra âyanlık oğlu Ahmed Ağa'ya verilmiştir. Şumnu ahalisi tarafından sevilen ve hürmet gören Ahmed Ağa, 1768'de binbaşı rütbesi ile topladığı 1.000 nefer askerle Bender Kalesi muhafazasında görev almıştır. Ahmed Ağa'dan sonra 1780'e kadar ailenin bölge hâkimiyeti ortadan kaybolmuştur. 1780'de meydana gelen kargaşadan faydalanan İsmail Ağa, kaybedilen nüfuzu yeniden tesis etmeyi başarmıştır.

İsmail Ağa, 1780-1784'de Mehmed Giray Sultan ve eski âyan Mehmed Ağa ile hâkimiyet mücadelesine girişmiştir. 1787'de uygunsuz tavırları nedeniyle Şumnu'dan sürgün edilmesine karar verilmiş fakat daha sonra topladığı 150 nefer piyade ile Özi Kalesi muhafazasına gitmesi şartıyla affedilmiştir. Af kararından sonra emirlere riayet eden İsmail Ağa, âyanlığı elde tutmaya devam etmiştir.

1790-1791'de yeniden Mehmed Giray Sultan ile çatışmaya girmiş, devlet tarafından haklı bulunarak konumunu muhafaza etmiştir. İsmail Ağa'nın âyanlık dönemi; dağlı isyanları ve Rumeli'nin birinci sınıf âyanlarının devlete karşı baş kaldırma teşebbüsleri ile bölge asayişini yerle bir ettiği döneme denk gelmiştir. İsmail Ağa, 1796-1801 yılları arasında Pazvantoğlu Osman ve dağlı eşkıyasına karşı Rumeli'nin farklı bölgelerinde savaşmış ve cansiperane hizmet göstermiştir. Fakat girdiği çatışmalar sonucunda bitkin düşerek hastalanmış ve Eylül-Ekim 1801'de vefat etmiştir. İsmail Ağa, âyanlar arasındaki mücadele akıllı davranarak tarafsız kalmış ve memleketini muhafaza etmiştir.

İsmail Ağa'nın vefat ettiği 1801'den 1813'e kadar Şumnu'da farklı âyanlar görev almıştır. 1813'te ailenin başka bir üyesi Hasan Ağa idareyi devralmıştır. Böylece İsmail Ağa'dan sonra kaybedilen aile nüfuzu yeniden tesis edilmiştir. Asker tedariki ve eşkıya tedibi konularında görev alan Hasan Ağa, gösterdiği hizmetlerle nüfuzunu arttırmış, kapıcıbaşılik payesi ile Bey ünvanı almıştır. 1813'te Yılıkoğlu Süleyman'ı idam ettirerek şöhret sahibi olmuş ve II. Mahmud'un takdirine mazhar olmuştur. 1819'a kadar âyanlığa devam eden Hasan Bey, bu tarihte Şumnu ahalisinin vergi tahsili hakkındaki şikâyetleri nedeniyle azledilmiştir. 1830'da yeniden âyanlığa getirilmiş ve aynı zamanda Şumnu nüzul emini olarak hizmet etmiştir. 1831-1833'te hayatını kaybeden Hasan Bey, ailenin bilinen son âyanıdır. 1878'de Şumnu, Osmanlı idaresinden çıkarak Bulgaristan'a geçse de ailenin adı Çavuş Köyü'nün varlığı ile yaşamaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV): 96/11289.

Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III): 192/18580.

Ali Emiri Osman III (AE.SOSM.III): 34/2388.

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III): 97/7351.

Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III): 54/3207, 90/5407, 220/12916, 380/21918.

Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I): 105/7132, 229/15176.

Bâb-ı Âsafî Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM.d): no. 115, hkm. 1686; no. 117, hkm. 374; no. 209, hkm. 602; no. 210, hkm. 736.

Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Defterleri (D.MKF.d): no. 31317.

Cevdet Adliye (C.ADL): 48/2880, 85/5134.

Cevdet Askeriye (C.AS): 20/892, 21/925, 366/15162, 810/34403, 894/38459, 936/40600, 943/40916, 1183/52780.

Cevdet Belediye (C.BLD): 10/489.

Cevdet Dahiliye (C.DH): 26/1253, 34/1674, 65/3237, 88/4357, 136/6751, 156/7773, 163/8130, 236/11761, 340/16992.

Cevdet Evkaf (C.EV): 577/29104.

Cevdet Hariciye (C.HR): 98/4861.

Cevdet Maliye (C.ML): 6/249, 22/1022, 234/9813, 264/10832, 569/23296.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ): 50/14.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 49/2343, 50/2375, 60/2665, 66/2875, 69/2931, 77/3179, 221/12285, 356/19998, 529/26067, 839/37819, 968/41340, 1093/44369, 1225/47873, 1410/57289, 1412/57561, 1436/59006.

İbnülemin Maliye (İE.ML): 69/6461, 72/6732.

Maliye Nezareti Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d): 12541.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e): 1166/6.

Araştırma-İnceleme

Ahmet Cevdet Paşa. (1974). *Tarih-i Cevdet*. Sadeleştiren DüNDAR Cüneyt. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Akdağ, M. (1966). Genel çizgileriyle XVII. yüzyıl Türkiye tarihi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 201-247.

Beydilli, K. (2007). Pazvandoğlu Osman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 34, ss. 208-210). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Beydilli, K. (2012). Tirsiniklioğlu İsmail Ağa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 41, ss. 204-205). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Buzpınar, Ş. T. (2006). Nakîbüleşraf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 32, ss. 322-324). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Cezar, M. (1965). *Osmanlı tarihinde Levendler*. İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.

Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (21. baskı). Ankara: Aydın Kitabevi.

Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı klâsik dönemindeki 'eşraf ve a'yan' üzerine bazı bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*, III, 105-118.

Fidan, F. (2022). Nüzul Emîni El-Hâc Ahmed Ağa'nın serveti örneğinde 18. yüzyıl İstanbul'unda zengin olmak. *Selçuk Türkiyat*, 54, 87-108.

Ergenç, Ö. (2012). *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gökpınar, B. (2013). *Varadın seferinde organizasyon ve lojistik (1716)* (Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi).

İnalcık, H. (2010). *Devlet-i 'Alîyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar - I, Klasik dönem (1302-1606) Siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaçan Erdoğan, M., Bayrak Ferlibaş, M. ve Çolak, M. (2009). *Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve dönemi (1796-1806)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Kayapınar, A., ve Özünlü, E. E. (2015). *Mihaloğulları'na ait 1586 tarihli Akıncı Defteri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kayapınar, A., ve Yiğit, B. K. (2021). Rusçuk'ta Çavuşzâde Muhammed Ağazadeler Para Vakfına dair bir vakfiye. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 339-385.
- Kiel, M. (2010). Şumnu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 39, ss. 227-230). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, M. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Batı ve Doğu Seferine Konya Kazasının lojistik katkısı (1700-1750)* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi).
- Köksal, O. (2006). *XIX. yüzyılda bir Osmanlı ordugah kasabası: Şumnu*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Köprülü, O. F. (1993). Çavuş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 8, ss. 236-238). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçükaşçı, M. S. (2009). Seyyid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 37, ss. 40-43). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mert, Ö. (1991). Âyan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 4, ss. 195-198). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mutaşçieva, V. P. (1978). XVIII. yüzyılın son on yılında ayanlık müessesesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31, 163-182.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte âyânlar Karaosmanoğulları üzerine bir inceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdeğer, M. (2000). Osmanlı Devlet Teşkilatında âyânın mali ve idari yönetime müdahale devri-ayrıca misal olarak: Musâdere hukuku uygulamasına tâbi tutulan Akça-kızanlık Âyânı Zaîm El-hac Mustafa Ağa'nın muhallefatı ve serveti. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, L/1-4, 69-132.
- Özkaya, Y. (1978). XVIII. yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin âyânlıkları ele geçişleri ve büyük hânedânlıkların kuruluşu. *Belleten*, XLII/168, 667-723.
- Özkaya, Y. (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda dağlı isyanları (1791-1808)*. Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda âyânlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkaya, Y. (1999). Merkezi devlet yapısının zayıflaması sonuçları: Âyânlık sistemi ve büyük hanedanlıklar. *Osmanlı*. Cilt 6, 165-173.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. 3. Baskı. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Peremeci, O. N. (1942). *Tuna boyu tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Polat, S. (2024). Çapanoğulları örneğinde Osmanlı Devleti'nde âyanlara paye tevcihi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12 (40), 377-402.
- Polat, S. (2018). Osmanlı Devleti'nde nüzul vergisinin teşkili ve gelişimi: XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı ekonomisini nüzul vergisi üzerinden değerlendirmek. *Belleten*, 82 (295), 829-862.

- Polat, S. (2011). Osmanlı sefer organizasyonunda pratik çözümler: 1634–1635 (H. 1044) tarihlerinde Karahisar-ı Şarki'de mükellefiyet şeklinde yürütülen iştira ile zahire temini. *Akademik Bakış*, 4 (8), 161-174.
- Sevinç, T. (2010). *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde organizasyon ve lojistik* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi).
- Shaw, S. J. (2008). *Eski ve yeni arasında: Sultan III. Selim'in yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789–1807)* (Çev. Hür Güldü). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*. Cilt 3. Hazırlayan Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1984). *Bulgaristan ve Türk Bulgar ilişkileri*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Uluçay, M. Ç. (1955). *18 ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da eşkıyalık ve halk hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2010). *Meşhur Rumeli âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yavuz, A. (2010). *Vidin ayanı Pazvantıoğlu Osman'ın faaliyetleri ve merkezi hükümetle ilişkileri* (Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi).
- Yücel, Y. (1977). XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı idari yapısında taşra ümerasının yerine dair düşünceler. *Belleten*, 41 (163), 495–506.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE ÂYANLIK, İSYAN VE SADAKAT: OHRİ MÜTESELLİMİ CELÂLEDDİN BEY ÜZERİNE BİR İNCELEME

*AYANSHIP, REBELLION, AND LOYALTY IN OTTOMAN RUMELIA: A
STUDY ON OHRID'S MUTESELLİM CELÂLEDDİN BEY*

Nalan KARAÖZ

Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye

 <https://orcid.org/0000-0002-3881-3432> <https://ror.org/03a5qrr21>

Özet: Ohri, tarih boyunca stratejik konumu nedeniyle Balkanlar'da hem ticari hem de idari açıdan önemli bir merkez olmuştur. Roma, Bizans ve Sırp yönetimlerinin ardından Osmanlı hâkimiyetine giren şehir, özellikle 16. yüzyılda sancak merkezi olarak ekonomik ve sosyal canlılık kazanmıştır. Osmanlı döneminde, Ohri'de kurulan vakıflar aracılığıyla medrese, cami ve imaret gibi yapılar şehrin fiziki ve kültürel dokusunu güçlendirmiştir. Ohri'nin Osmanlılaşma sürecinin önemli aktörlerinden Ohri-zadeler hem idari mevkileri hem de hayır işleriyle bölgeye derin izler bırakmıştır.

18. yüzyılda Osmanlı taşrasında yükselen âyanların güç mücadelelerinin yaşandığı Ohri, bölgesel otoritenin önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönemde Celâleddin Bey, Tepedelenli Ali Paşa'nın damadı ve destekçisi olarak siyasi sahneye çıkmıştır. Ancak zamanla Ali Paşa ile arası açılmış, İškodralı Mustafa Paşa ile ittifak kurarak Osmanlı merkezine karşı hareketlerde bulunmuştur. Celâleddin Bey'in, Mustafa Paşa'nın isyanına aktif destek vermesi ve bu süreçte Mısır'a sığınması, sonunda devlet nezdinde "hain" ilan edilmesine neden olmuştur.

Celâleddin Bey, yönettiği dönemde hem adaletli hem de zorba bir idareci olarak anılmıştır. Hristiyan tebaaya yönelik bazı zorlayıcı uygulamalarına rağmen, salgın hastalıklarla mücadele ve sosyal dayanışma açısından farklı dinî topluluklarla iş birliği yapmıştır. Kişisel ilişkileri, özellikle Rum asıllı cariyesi Taşula'ya olan bağlılığı, gayrimüslim halk nezdinde meşruiyetini artırmıştır. Mora İsyanı sırasında ise Celâleddin Bey'in rolü net

olmamakla birlikte, isyana zımnen destek verdiği veya müdahale etmediği yönünde bazı işaretler bulunmaktadır. Tüm bunların neticesinde Celâleddin Bey'in Ohri'de yaklaşık otuz yıl devam eden idaresi, karmaşık ve çoğu kez çelişkili bir siyasal görünüm sergilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Osmanlı Balkanları, Celâleddin Bey, Tepedelenli, Buşatlı, âyan

Abstract: Ohrid has historically held a significant strategic position in the Balkans, serving as an important center both commercially and administratively. Following its rule under Roman, Byzantine, and Serbian administrations, the city came under Ottoman control and, particularly from the 16th century onward, gained prominence as a sanjak center marked by economic vitality and social dynamism. During the Ottoman period, foundations (vakıfs) established in Ohrid played a crucial role in strengthening the city's physical and cultural fabric through the construction of madrasas, mosques, and charitable complexes (imarets). The Ohri-zâde family, key agents of the local Ottomanization process, left a profound imprint on the region both through their administrative positions and philanthropic activities.

In the 18th century, Ohrid emerged as a pivotal locus of power struggles among âyans, the rising provincial notables in the Ottoman periphery. It was during this period that Celâleddin Bey, son-in-law and close ally of Tepedelenli Ali Pasha, entered the political arena. Over time, however, relations between Celâleddin Bey and Ali Pasha deteriorated, leading Celâleddin Bey to ally with Mustafa Pasha of İşkodra in opposition to the Ottoman central authority. Celâleddin Bey's active support of Mustafa Pasha's rebellion and his subsequent refuge in Egypt culminated in his being declared a "traitor" by the state.

Throughout his nearly thirty-year tenure, Celâleddin Bey was remembered as both a just and a harsh administrator. Despite certain coercive measures imposed on the Christian subjects, he cooperated with diverse religious communities in matters such as combating epidemics and fostering social solidarity. His personal relationships 'most notably his attachment to his Rum-origin concubine, Taşula' enhanced his legitimacy in the eyes of the non-Muslim population. Although Celâleddin Bey's role during the Morea Rebellion remains ambiguous, some evidence suggests tacit support or at least a lack of intervention. Ultimately, his administration reveals a complex and contradictory political landscape marked by competing loyalties and pragmatic adaptations.

Keywords: Rumelia, Ottoman Balkans, Cemaleddin Bey, Tepedelenli Ali Pasha, Bushatli, provincial notables (âyan)

Sorumlu Yazar: Nalan Karaöz, nalankaraoz@gmail.com

Atıf: Karaöz, N. (2025). Osmanlı Rumelisi'nde âyanlık, isyan ve sadakat: ohri mütesellimi Celâleddin bey üzerine bir inceleme. M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 141–156). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12NK>

Giriş

Ohri, günümüzde Kuzey Makedonya'nın güneybatısında, Arnavutluk sınırına yakın bir konumda, aynı adı taşıyan gölün kıyısına nazır bir yerleşim yeridir. Şehir, antik dönemden itibaren Balkanlar ile Adriyatik Deniz kıyıları üzerinden Trakya ve Makedonya'yı aşarak İstanbul'a uzanan tarihî Via Egnatia yolu üzerinde bulunması dolayısıyla, stratejik ve ticari bakımdan daima müstesna bir öneme sahip olmuştur (Aruçi, 2007: 330).

Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Ohri; Roma, Bizans ve Sırp idareleri altında da bölgesel ölçekte güçlü bir idari ve dinî merkez olarak öne çıkmıştır. Şehir, tarihî kaynaklarda farklı şekillerde anılmakla birlikte, genellikle “Ohri”, “Ohrid” ya da “Ohër” şeklinde zikredilirken; Batılı seyyahlar tarafından “Ákhridha” şeklinde anıldığı görülmektedir (Lear, 1851: 22). Osmanlı Devleti'nin Ohri üzerindeki ilk hâkimiyetinin tam tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, şehir takribi 1394-1395 yıllarında düzenlenen akınlar sırasında Timurtaş Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından fethedilmiştir (Satun, 2009: 41; Aruçi, 2007: 330).¹ Ancak bu ilk fetihten sonra şehir bir süre Osmanlı idaresinden çıkmış, özellikle Arnavutluk'taki bağımsızlık mücadelesiyle tanınan İskender Bey tarafından ele geçirilmiştir. Bunun üzerine, II. Mehmed döneminde gerçekleştirilen askerî müdahaleler neticesinde Ohri yeniden Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir (Aruçi, 2007: 330). İdari taksimatta Ohri, sancak merkezi olarak teşkilatlandırılmış özellikle de Arnavutluk üzerine düzenlenen akınlarda askerî üs vazifesi görmüştür.

16. yüzyılda Ohri, sahip olduğu verimli topraklar ve stratejik coğrafi konumu sayesinde, bölgede hem idari hem de ekonomik bakımdan dikkat çeken bir sancak hüviyetine kavuşmuştur. Bu durum, şehrin, yalnızca çevresindeki zirai alanlar ve çiftlikler vasıtasıyla değil, aynı zamanda Osmanlı idari teşkilatı içerisindeki işlevsel rolüyle öne çıkmasına imkân tanımıştır. Söz konusu yapısal koşulların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin izlediği iskân ve İslamlaştırma politikaları, şehirleşme sürecine önemli bir ivme kazandırmış; özellikle Müslüman nüfusun artışıyla birlikte Ohri'nin fiziki ve sosyal dokusunda belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümde, bölgenin ileri gelenleri tarafından tesis edilen vakıfların oynadığı rol son derece belirleyici olmuştur. Zira bu vakıflar aracılığıyla inşa edilen medreseler, camiler, kervansaraylar, bedestenler ve imaretler yalnızca şehirdeki fiziki yapıyı tahkim etmekle kalmamış; aynı zamanda Osmanlı şehir anlayışının temelini oluşturan idari, dinî ve kültürel unsurların da bölgeye taşınmasını sağlamıştır. Devam eden süreçte kurulan yeni vakıflar ise, şehrin sosyal refahının

1 Fetih tarihiyle ilgili muhtelif görüşler olmasına karşın 1394 yılında Ohri hükümdarı Kral Marko'nun ölümüyle Osmanlı hakimiyetine geçtiği savı ilgili tezde haklı görünmektedir.

temininde ve kentsel gelişiminin sürdürülebilirliğinde mühim birer araç işlevi görmüştür. Bu çerçevede Ohri, sadece bir idari olması yanı sıra ekonomik canlılığı, dinî çeşitliliği ve kültürel zenginliğiyle de dikkat çeken, tipik bir Osmanlı yerleşimi hâline gelmiştir. Şehrin imarında önemli katkılar sunan Ohri-zadeler, bölgenin eski Hristiyan hanedan ailelerinden olup, Osmanlı fethini müteakiben İslamiyet'i kabul ederek yerli Müslüman tabakanın temelini teşkil etmişlerdir.² Bu dönüşüm, Ohri'nin Osmanlılaşma sürecindeki sosyal ve kültürel yapısının en dikkat çekici göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Ohri-zade ailesi, yalnızca idari ve toplumsal rolleriyle değil, hayır faaliyetleriyle de şehirde kalıcı izler bırakmıştır. Ailenin mensubu Sinan Çelebi'nin (Salih, 2012) Evliya Çelebi'ye göre, İslam'a geçtikten sonra tasarrufundaki kilise ve manastırları cami, tekke ve imarete dönüştürerek vakfetmiştir. Göl kıyısında yer alan Ohri-zade sarayı ise kale gibi sağlam yapısıyla, birden fazla divanhane, ahır ve maksureleriyle yer almaktadır (Ayverdi, 1982: 142).

18. yüzyılda mamur bir şehir olarak karşımıza çıkan Ohri, Manastır Vilayeti'ne bağlı en önemli şehirlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Osmanlı Taşrasında Âyanlar ve Âyanlar Nezdinde Ohri'nin Konumu

18. yüzyılda Osmanlı Devleti için Balkanlar hem sarsılan hâkimiyetin hem de yeni denge arayışlarının coğrafyasıdır. Devletin merkezî yapısı zayıflarken, taşrada yükselen âyanlar bölgenin siyasi yapısını belirler olmuş; bölgesel ölçekte de güç kazanarak devletin geleneksel idare yapısını zorlayan unsur hâline gelmiştir. Özellikle 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı askerî seferberlikler, uzun süren savaşlar ve dış müdahaleler, merkezî otoritenin taşradaki denetim kapasitesini giderek zayıflatmıştır. Bu dönemde yalnızca merkez ile taşra arasındaki denge değil, taşranın kendi içindeki güç ilişkileri de büyük ölçüde dönüşmüş; güçlenen âyan aileleri bölgesel hâkimiyet kurma arzusuyla birbirleriyle kanlı iktidar mücadelelerine ve şiddetli çekişmelere girişmişlerdir. Bu süreçte ortaya çıkan dinî farklılıkların keskinleşmesi ve toplumsal yapının dönüşmesiyle birlikte, 19. yüzyıldaki milliyetçilik hareketleri, Balkan isyanlarına uygun bir zemin bulmuştur. Osmanlı Devleti, bu süreçte yalnızca merkezden uzak bölgelerdeki idari çözülme ile değil, aynı zamanda bölgedeki paşaların

2 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*; Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Haz. Seyyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, YKY, İstanbul 2011, c.8, s. 328. Ohri'ye dair en zengin malumatı kapsamlı tarifini bize şüphesiz Evliya Çelebi vermektedir.

birbirleriyle olan çatışmaları ve yürüttükleri iktidar mücadeleleriyle de baş etmek zorunda kalmıştır. Bu iktidar mücadelelerinin en belirgin yaşandığı coğrafyalardan biri, bugünkü Kuzey Arnavutluk'un da içinde yer aldığı bölgedir. Özellikle Avlonya, Yanya, İşkodra ve Ohri gibi merkezler (Feyzioğlu, 2004: 103-104), hem stratejik konumları hem de etnik-dinî yapılarının çeşitliliği dolayısıyla sürekli bir çekişmenin odağında yer almıştır.

Bu bağlamda Ohri, Osmanlı taşra düzeni içindeki konumu ve halkın etnik çeşitliliği nedeniyle, bölgedeki âyan ailelerinin hâkimiyet kurma arzusunun kesişim noktası olması bakımından dikkat çekmektedir. Nitekim Ohri'nin, yalnızca idari bir merkez değil, aynı zamanda pek çok paşanın siyasî nüfuz sahasını genişletme, bölgesel güç devşirme ve kendi otoritesini meşrulaştırma uğruna mücadele ettiği; iktidarını ilan etme ve meydana okuma alanı hâline geldiği görülmektedir.

Rumeli'de bu hareketin fitilini ateşleyen en önemli figürlerden biri şüphesiz Tepedelenli Ali Paşa'dır. Yarı özerk bir hanedan düzeni kurma yönündeki arzusu, ilk olarak Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya karşı giriştiği mücadeleyle kendini göstermiş; ardından özellikle Buşatlı ailesiyle süregelen çekişmeleriyle derinleşerek bölgedeki siyasal dengeleri köklü biçimde sarsmıştır.³ Tepedelenli Ali Paşa'nın da bölge mücadelesi, Ohri Sancağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti adına Kara Mahmud Paşa isyanını bastırmak adına harekete geçen Ali Paşa, oluşan otorite boşluğundan faydalanarak Mahmud Paşa'nın idaresinde bulunan Görice ve Ohri bölgelerini ele geçirmiş ardından ezeli rakibi Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın denetimindeki toprakları kuzeyden de kuşatarak, İstanbul'a uzanan güzergâh üzerindeki stratejik geçitleri denetim altına almıştır (Feyzioğlu, 2004: 106-107). Ancak isyanı bastırma konusunda beklenen başarıyı elde edememiş olması yanı sıra süreçteki usulsüz uygulamaları ve Ali Paşa'nın nüfuz alanını genişletme yönündeki teşebbüsleri, merkezî idarenin nezdinde rahatsızlık yaratmıştır. Bu nedenle merkezî idare hem Ali Paşa'nın etkisini sınırlamak hem de taşradaki idari dengeyi yeniden tesis etmek amacıyla harekete geçmiştir. Ohri Sancağı'nın mutasarrıflığını Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Muhtar Paşa'dan (BOA, C. AS. 851/36386) alarak, onun siyasi rakibi olan Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya tahsis etmiştir (BOA, C. DH, 133/6605). Bu atamaya şiddetle karşı çıkan Tepedelenli Ali Paşa, İbrahim Paşa'nın görevlendirilmesini kabul etmeyerek merkeze bu durumdan duyduğu rahatsızlığı bildirmiştir (BOA, HAT, 264/15326). Hatta İbrahim Paşa'nın kendisine karşı asker topladığına dikkat çekmiş, ayrıca Ohri'de bulunan damadı Celâleddin Bey'e yönelik kötü mua-

3 Tepedelenli Ali Paşa'nın bölgedeki diğer hanedanlarla giriştiği mücadelelere ilişkin çok sayıda belge, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer almakta olup, bu belgeler söz konusu siyasal rekabetin seyrine ışık tutmaktadır.

melede bulunulduğunu iddia etmiştir. Bu gelişmeleri merkeze adeta bir ihbar niteliğinde sunan Ali Paşa, Vezir İbrahim Paşa tarafından Mahmud Paşa'ya tevdi edilen Ohri Mütesellimliği (BOA, C. DH, 133/6605) daha güvenilir bir yönetim için damadı Celâleddin Bey'e verilmesini talep etmiştir.⁴ İşte tam da bu gelişmeye birlikte Celâleddin Bey, ilk kez Osmanlı taşra siyasetinde görünür ve etkili bir figür olarak tarih sahnesine çıkmış; ileride üstleneceği rollerin zeminini oluşturacak siyasî meşruiyetin temeli de bu şekilde atılmıştır.

Ohri Âyanlarından Ahmed Paşazade Celâleddin Bey ve Ailesi

Celâleddin Bey'in mensup olduğu aile, Arnavut asıllı olup Ohrili'dir. II. Viyana Kuşatması sonrasında Avusturya'nın bölgeye yönelik taarruzlarına (İnbaşı, 2012: 371) karşı gösterdikleri sadakat ve direniş neticesinde temayüz ettikleri düşünülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu ailenin Ohri âyanları arasında olduğu anlaşılmaktadır (BOA, AE. SMST.III, 74/5447). Ailenin öne çıkan isimlerinden biri olan babası Ahmed Paşa, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuştur. Bölgenin önemli idarecilerinden olan Ahmed Paşa, gösterdiği başarılar neticesinde kapıcıbaşılık payesiyle taltif edilmiştir (Süreyya, 1996: 199). Mirîmirandan olan Ohri Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın iyi bir asker olduğu, kendisine tevdi edilen çeşitli muhafızlık görevlerini başarıyla yerine getirmiş olmasından anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Rumeli beylerbeyliği payelilerinden olan Ahmed Paşa'nın hem bölgede hem de devlet nezdinde hatırı sayılır bir nüfuza sahip olduğu görülmektedir (BOA, C. DH, 290/14499). Ahmed Paşa, Varna'da gösterdiği cengâverliği nedeniyle vezirlik payesini almıştır (BOA, AE. SABH.I. 277/18578). 1768 yılında Özi Kalesini muhafazayla görevlendirilmiş (BOA, C.AS., 601/25326), 1772 yılında ise vezir rütbesiyle Akdeniz üzerinden Mısır'a gönderilerek hain Ali Bey isyanını bastırmakla vazifelendirilmiştir (BOA, AE.SMST.III, 332/26789). Bu görevlerin ardından 1777 yılında Boğdan Başbuğluğuna tayin edilmiş ve yeniden vezirlik rütbesiyle onurlandırılmıştır (BOA, HAT, 10/329). Gösterdiği üstün hizmetler neticesinde, mutasarrıfı bulunduğu Ohri'nin yanı sıra emrine Duka-kin Sancağı da verilmiştir (BOA, C. DH. 257/12837). Ayrıca, Kili (BOA, C. DH, 290/14499), Hotin, Milova (BOA, HAT, 26/1264), muhafızlık görevlerinde bulunmuştur. Ahmed Paşa, dönemin ve bölgenin önemli figürlerinden Tepedelenli Ali

4 BOA, C. AS.28/1282, 11-01-1216/17.05.1801; BOA, C. DH, 118/5868, 29.12.1237/16.09.1822 tarihli belgeler; Tepedelenli Ali Paşa'nın, Ohri Mütesellimliğine atanacak kişinin kendisi tarafından önerilen isimlerden biri olması gerektiğini; aksi takdirde Solyoz'daki isyancılarla mücadelenin güçleşeceğini belirttiği bir yazıyı içermektedir. Ancak belgedeki tarih, belge içeriğiyle çelişmekte olup muhtemelen yanlış kaydedilmiştir; zira 1822 yılında Tepedelenli Ali Paşa hayatta değildir.

Paşa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Ancak bu ilişki devlet tarafından siyasi bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiş; bu nedenle tuğ ve sancakları elinden alınmıştır.⁵ Hotin Muhafızlığı sırasında da görevi ile ilgili yaşanan sıkıntılar ve hakkında çıkan çeşitli şikâyetler üzerine görevdeyken idam edilmiştir (BOA, C.ML, 742/30257; AE.SABH.I., 307/20582). Ohri Ahmed Paşa'nın ticaretle de meşgul olduğu ve büyük bir servete sahip olduğu anlaşılmaktadır (D.BŞM.MHF. 73/35). Sicill-i Osmanî kayıtlarında Ahmed Paşa'nın iki oğlu olduğu belirtilmektedir: Mehmed Paşa ve Mahmud Paşa. Ancak arşiv belgelerinde ayrıca Mustafa (BOA, AE.SMST.III, 332/26789), Ali Paşa (BOA, C.ML, 680/27937) ve Celâleddin Bey adlarında üç oğlunun daha olduğu kayıtlıdır.

Buna mukabil arşiv belgelerinden, Ahmed Paşa'nın oğullarının Celâleddin Bey dışında bölgedeki çeşitli önemli görevlerde bulunduğu ve "paşa" unvanıyla devlet hizmetinde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Celâleddin Bey'in İlk Yılları ve Mütesellimlik Süreci

Celâleddin Bey, Ahmed Paşa'nın en küçük oğullarından biri olup, Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Muhtar Paşa'nın maiyetinde görev almıştır.⁶

İbrahim Paşa'ya Ohri Sancağı'nın tevcih edilmesini müteakip, bu karara karşı çıkan Tepedelenli Ali Paşa, merkeze adeta bir meydan okuma mahiyetinde hareket etmiştir. Bu doğrultuda, bölgedeki güvenliğin sağlanması bahanesiyle, Mahmud Paşa'nın Tırhala mütesellimliğinin yanı sıra Ohri'ye de Celâleddin Bey'i mütesellim olarak atanması için baskı yapmıştır. Hatta bu atamanın fiili bir hâl almasını temin etmek amacıyla, Celâleddin Bey'i Arnavutluk Belgradı olarak bilinen Berat'a göndererek, Ohri Sancağı Mütesellimliğine dair buyrulunun kendisine tevdi edilmesini sağlamıştır. Bu süreçte, tören usullerine uygun biçimde gerekli olan *ilbas-ı hil'at* merasimi yerine getirilerek mütesellimlik makamına atama gerçekleştirilmiş; böylelikle Ali Paşa, Ohri Sancağı Mutasarrıfı olarak tayin edilen İbrahim Paşa'nın ve dolayısıyla Osmanlı merkezî idaresinin kararını fiilen geçersiz kılmıştır. Bu koşullar altında 1802 yılında⁷ Celâleddin Bey, meşruiyeti tartışmalı olan bu atama koşulları altında Ohri Mütesellimliği görevine başlamıştır.

5 Konuyla alakalı malumat için bkz: *Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet (Tertib-i Cedid)* Zeyl ve ilaveleriyle Tam Metin Transkripsiyon, Hazırlayan: Sadık Emre Karakuş, Murat Babauçoğlu, TOBB, 2017 Ankara, kitap 2. s. 1764

6 Konunun ayrıntısı için bkz: *Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet*, Kitap 3, s. 2632.

7 Bu tarih özellikle yerel kaynak 1800- 1801 olarak zikredilmektedir.

Tepedelenli Ali Paşa'nın nüfuzu altında hareket ettiği anlaşılan Celâleddin Bey'in, bu dönemdeki resmî göreviyle ilgili olarak arşiv belgelerinde kesin bir kayda henüz ulaşılamamıştır. Ancak, Celâleddin Bey'in, Tepedelenli Ali Paşa'nın desteğiyle getirildiği Ohri Mütessellimliği görevinde, kısa süre içerisinde Ali Paşa ile yol ayrımına gittiği anlaşılmaktadır. 1805 yılında Tepedelenli Ali Paşa, Debre bölgesini ele geçirmek amacıyla Debre âyanlarından Yusuf Bey'e karşı giriştiği askerî harekâтта Celâleddin Bey'den yardım talep etmiştir (Balobanou, 1978: 116). Fakat bu talebe karşılık verilip verilmediği arşiv belgelerinden açık biçimde ortaya konulamamakla birlikte, Ali Paşa'nın söz konusu çatışmadan mağlup ayrılması, Celâleddin Bey'in destek vermediğine dair güçlü bir izlenim uyandırmaktadır. Öte yandan, Tepedelenli Ali Paşa'nın yönetiminden kaçan bazı kişilerin Celâleddin Bey'e sığınmış olması da aralarındaki gerilimi derinleştiren unsurlardan biri olurken, ciddi bir yol ayrımına düştükleri izlenimini vermektedir (Nušić, 1894: 172).

Tüm bu süreç içerisinde bir tür siyasî meydan okuma olarak değerlendirilebilecek önemli bir gelişme ise 1808 yılında yaşanmıştır. Celâleddin Bey'in, Ohri'deki Yukarı Kale'de yer alan ve Tepedelenli Ali Paşa'ya ait olduğu bilinen sarayı ele geçirerek⁸ yıkıma tâbi tutması, ardından aynı mevkide kendine yeni bir saray inşa ettirmesi hem fiilî hem de sembolik düzeyde güçlü bir iktidar gösterisine dönüşmüştür (Salih, 2012). Bu hadisenin sonrasında Celâleddin Bey, siyasî tercihini Osmanlı Rumelisi'nin en güçlü âyan ailesinden biri olan ve bölge siyasetinde belirleyici faaliyetlerde rol alan Buşatlılar'ın mensubu, İşkodralı Mustafa Paşa'nın safında şekillendirmiştir.

İşkodra Âyanı Mustafa Paşa ile İttifakı ve Osmanlı Merkezine Karşı Tutumu

Mustafa Paşa, Rumeli'de merkezî otorite tarafından teşkil edilmeye çalışılan Nizamiye teşkilatına karşı gösterdiği direniş ve merkezî otoriteyle yaşadığı ciddi

8 Bölgeye dair bazı kaynaklarda, İçkale'de yer alan Yukarı Saray'ın İsmail Paşa'ya ya da İslâm Paşa'ya ait olduğu ve Celâleddin Bey tarafından savaşıarak ele geçirildiği ileri sürülmektedir. Ancak söz konusu yapının gerçekte Tepedelenli Ali Paşa'ya ait olduğu ve daha sonra Celâleddin Bey'in tasarrufuna geçtiği, arşiv belgeleri ve dönem kaynaklarıyla kayıt altına alınmıştır. Bu duruma ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Tevfik, 1909: 87) Celâleddin Bey'in bölgeden çekilmesinin ardından terk edilmiş olan bu yapıya dair bazı fiziki izler, 1960'lı yıllarda Semavi Eyice tarafından tespit edilmiştir. Eyice, İçkale'de bulunan sarayın giriş kapısını hâlen ayakta olan bir kalıntı olarak kaydetmiştir (Eyice, 1960: 140). Sarayın konumuna ilişkin olarak ise, St. Sofya Katedrali'nin güneyinde, bugünkü Saraište mevkiinde yer alan ve Ohri Başpiskoposluğu Sarayı'na ait bir yapının dönüştürülmesiyle inşa edilmiş olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır. <https://muzejohrid.mk/tsar-samuels-fortress/>

ihtilaflarla öne çıkmış; uhdesindeki Ohri, Elbasan ve Dukakin sancaklarının geri alınmasına sert tepki göstererek isyana kalkışmış ve bu nedenle merkez tarafından “âsi” ilan edilmiştir (Bilge, 2020: 345). Celâleddin Bey ise siyasî eğilimlerinden öte ailevi bağları nedeniyle de Mustafa Paşa’nın yanında yer almış; Mustafa Paşa’nın dayısı olarak,⁹ idari kararlarında etkili olan yakın bir danışmanı ve destekleyicisi olmuştur.¹⁰

İşkodra Mutasarrıfı Mustafa Paşa, merkeze karşı isyan girişiminde bulunmadan önce, özellikle Osmanlı Devleti’nin Tepedelenli Ali Paşa’nın ayaklanmasına karşı yürüttüğü mücadelede belirleyici rol oynamıştır. Özellikle Ohri ve çevresinde Tepedelenli Ali Paşa’ya bağlı birliklerin bölgeden uzaklaştırılması sürecinde gösterdiği kararlı tutumun yanı sıra, maiyetindeki kuvvetleri Berat, Ohri ve Elbasan istikametlerine sevk ederek asayişin tesisinde oynadığı aktif rol,¹¹ Celâleddin Bey’in Osmanlı Devleti nezdindeki itibarını pekiştirmiştir. Bu süreçteki hizmet ve gayretleri, merkezî idare nezdinde takdirle karşılanmıştır (BOA, HAT, 401/21054). İşkodra Mutasarrıfı Mustafa Paşa’nın maiyetinde görev yapan Celâleddin Bey’e, vezirzade olmasının yanı sıra, gösterdiği yararlılıklar, sergilediği hizmet ve sadakati ile birlikte Paşa’nın şahsî iltiması da göz önünde bulundurulacak, Osmanlı merkezi idaresi tarafından kapıcıbaşılık rütbesi tevcih edilmiştir (BOA, HAT, 1550/17). Akabinde de Nüzul Eminliği görevine getirilmiştir.¹²

Celâleddin Bey’in “Hain” İlanıyla Sonuçlanan Süreci

Bölgede hüküm süren bu istikrarsızlık, yerel güç odakları arasındaki rekabet ve çekişme, Osmanlı Devleti’nin bu süreçte içine sürüklendiği siyasî ve idari zafiyet, nihayetinde Mora İsyanı gibi onarılamaz bir trajedinin zeminini hazırlamıştır.¹³ Bilhassa Mora İsyanı’ndan sonra paşaların tereddütlü tutumları Osmanlı idaresinin bu topraklarda daha kati bir tavır almasına zaruri kılmıştır. Bu karar çerçevesinde Mustafa Paşa’nın uhdesinde bulunan Ohri, Elbasan ve Dukakin muta-

9 Pek çok kaynakta akraba olarak zikredilirken BOA, HAT, 416/21529, 08-03-1247/ 17.08.1831 belgede dayısı olarak kaydedilmiştir.

10 BOA, HAT, 417/21531, 12.09.1235/23.06.1820 yazılan tahiride *Celâleddin beyin dahi akilane davraa nîp* ifadesi dikkat çekicidir.

11 BOA, HAT, 1031/42867, 29.12.1245/21.06.1830 belge içerisinde 1819 yılıyla ilgili bilgi içermektedir

12 BOA, HAT, 1031/42867, 29.12.1245/21.06.1830 belgede 1819 yılında Celâleddin Bey nüzul emini olarak zikredilmektedir. 1823 yılında bu görevden azledildiği anlaşılmaktadır. Belgede; BOA, HAT, 910/39812, 21.06.1238/05.03.1823.daha evvel Celâleddin Bey’de olan bu memuriyeti kapıcıbaşı Abdülkerim beyin uhdesine bırakılmıştır.

13 Bunun için bkz: (Feyzioğlu, 2024).

sarrıflıkları elinden alınınca (BOA, HAT, 412/21412) Paşa söz konusu gelişmeleri kendi nüfuz alanına yönelik ciddi bir tehdit olarak algılamış ve bu doğrultuda bölge genelinde geniş çaplı bir isyan hareketi başlatmıştır¹⁴. Bu harekâtın en mühim destekçisi ise hem hısımlık hem sadakat bağlarıyla yanında yer alan ve arşiv kayıtlarında “muîn ve müsteşarı” olarak zikredilen dayısı Ohrili Ahmed Paşazade Celâleddin Bey olmuştur.

1831 yılı Ocak ayında isyanın fiilen başladığı merkeze intikal etmesi üzerine bölgeye müdahale etmek üzere Sadrazam Reşid Mehmed Paşa görevlendirilmiş; Ohri Sancağı'nın idaresi doğrudan Sadrazam'a verilmiştir (BOA, HAT, 406/21186). Reşid Mehmed Paşa'nın bölgeye ulaşmasını takiben attığı ilk adım, Celâleddin Bey'in iç kalede yer alan sarayını basmak olmuştur. Ancak Paşa'nın gelişinden önceden haberdar edilen Celâleddin Bey'in, maiyetindeki Arnavut (Toska) askerlerle birlikte gizlice bölgeden ayrıldığı anlaşılmıştır. Geride yalnızca Rum asıllı cariyesi, vekili İslâm Bey, kethüdası, yeğeni Râgıb Bey ve birkaç adamı kalmıştır. Harem halkı ise, saraya bitişik dış kalede bulunan fiskiye bölüme nakledilmiştir (BOA, HAT, 405/21170).

Reşid Mehmet Paşa'nın Ohri'de Celâleddin Bey'in sarayını basmasının ardından, İşkodralı Mustafa Paşa, bu gelişmeleri merkeze gönderdiği bir yazıyla durumu doğrudan şahsına karşı yürütülen kasıtlı bir siyasetin parçası olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede, geçmişte Reşid Mehmet Paşa'ya itaatkâr davrandığını ve hiçbir emrine muhalefet etmediğini özellikle vurgulamış; buna rağmen uğradığı muamelenin haksız olduğunu ifade etmiştir. Sadakatinin karşılığında dışlanmasının kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (Erbaş, 2022: 84). Ancak olayların Mustafa Paşa'nın iddia ettiği şekilde gelişmediği, mevcut arşiv belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim İşkodralı Mustafa Paşa'nın, planladığı isyan hareketi için Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan destek talep ettiği; bu doğrultuda Celâleddin Bey'i de Mısır'a gönderdiği kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar Kavalalı Mehmed Ali Paşa, merkeze gönderdiği yazıda, İşkodralı Mustafa Paşa'nın isyan hazırlığında olduğunu duyduğunu; gerekirse Draç'a asker çıkarabileceğini ve Mısır gemilerini Osmanlı'nın hizmetine sunmaya hazır olduğunu bildirmiştir (Erbaş, 2022: 95). Fakat yapılan tahkikat neticesinde, Celâleddin Bey'in yanında ele geçirilen yazışmalarda, tarafların bir isyan hareketi etrafında iş birliği yapmayı öngördüklerine dair ifadeler tespit edilmiştir (BOA, HAT, 363/20141).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, her ne kadar Osmanlı'ya bağlı bir konumda görünse de kendisine sığınan Celâleddin Bey'le isyanı örtük biçimde desteklediği ve bu doğrultuda gerekli zemini oluşturmak üzere çeşitli girişimlerde bulunduğu

14 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: (Erbaş, 2022: 103-105).

anlaşılmaktadır (BOA, HAT, 357/20001). Bu meyanda, Celâleddin Bey'in maiyetinde bulunan Mahmud Nedim Bey'in hazinedarı Râşid ve İşkodralı'nın hazine kâtibi Mustafa Bey'in, Bosna ve Karadağ'daki asilere para ulaştırmak üzere bir Rum gemisiyle Fitor Limanı'na gönderilmeleri sağlanmıştır (BOA, HAT, 416/21529). Bunun yanı sıra, Celâleddin Bey'in ihaneti tespit edilerek "hain" ilan edilmesine ve isyan bastırıldıktan sonra Mısır'dan çıkarılmasına dair merkezin açık emirlerine rağmen, Mehmed Ali Paşa'nın bu talimatlara kayıtsız kalması dikkat çekicidir (BOA, HAT, 908/39768; HAT, 357/20001).

Celâleddin Bey'in Devlet-i Aliyye'ye karşı giriştiği ihanetin açığa çıkmasının ardından, merkezin emriyle kendisine ait bütün eşya, mal ve emlâk ile uhdesinde bulunan çok sayıda mukataa ve çiftliğin hazinece zaptına hükmolunmuş (BOA, HAT, 417/21531; HAT, 417/21566) ardından bu taşınmazlardan bir kısmı müzayedede usulüyle Manastır âyanlarından ve aynı zamanda yeğeni olan Şerif Bey'in (BOA, D..BŞM.MHF.d., 13490) tasarrufuna geçmiş ve kendisine bu doğrultuda da bir mülk-nâme-i hümayun tevcih edilmiştir (BOA, C.ML., 311/12747). Ayrıca, bu süreçte hanımı Habibe Hanım'ın da vefat etmiş olması sebebiyle, onun mal varlığı ve eşyasına da el konulmuştur (BOA, HAT, 370/20371).

İsyan fikrinin ve harekâtının en mühim işbirlikçilerinden biri olduğu anlaşılan bu nedenle devlet tarafından "hâin" olarak ilan edilen Celâleddin Bey, isyan hareketine destek aramak üzere gittiği Mısır'da, 1832 yılının Mayıs ayında vefat etmiştir (BOA, HAT, 908/39768).

Celâleddin Bey'in otuz yıl süren idaresi, verdiği hizmetleri, uğradığı ağır kayıplarla birlikte, ne yazık ki ihanetle sonuçlanmış ve üstlendiği mevkii itibarıyla devleti zor bir duruma sürükleyen karmaşık bir tabloyu ortaya koymuştur.

Adalet mi İhanet mi? Zıtlıkların Gölgesinde Bir İktidar

Bölgeye ilişkin yazılı kaynaklarda, Celâleddin Bey'in Ohri'de yöneticilik yaptığı dönemde, "görece" adil ve müreffeh bir idare tesis ettiğine dair ifadeler yer almakla beraber; aynı süreçte çeşitli zorbalık ve baskı uygulamalarının da varlığı kayıtlarda yer almaktadır.¹⁵ Celâleddin Bey, yerel halk nezdinde hem iyiliğiyle hem de kötülüğüyle anılan bir şahsiyettir (Bajraktarević, 1954: 112).

Kosta Balobanov, *Ohrid i ohridsko niz istoriyata* (1978) adlı eserinde Celâleddin Bey'e dair geniş malumat vermektedir. Oldukça zengin, geniş arazi çiftlikler mukattalar gibi sayısız mülk sahibi olduğunu ve Debre'den Struga, Resne ve Ohrid köylerine kadar uzanan toprakları yönettiğini belirtmektedir (Balobanov,

15 Yazar, eserinde ilgili konuya genişçe yer vermiştir. Bkz: (Nušić, 1894: 171-182).

1978:116). Geniş maiyeti içerisinde çok sayıda Hristiyan'ın da bulunduğunu kaydeden Balobanou, özellikle Celâleddin Bey'in en yakınındaki isimlerden biri olan Nikola Pop Stefanov'a dikkat çeker. İdaresinde terzilik, katiplik ve danışmanlık görevlerini yürüten Stefanov, aynı zamanda Ohri Metropolitliği'nin muteber üyelerindendir. Onun 1801-1843 yıllarını kapsayan Rumca kaleme aldığı günlükler, bu dönemin sosyal ve siyasal yapısını yansıtan önemli bir birincil kaynak olarak kabul edilmektedir (Balobanou, 1978: 116; Jovanovski, 2013: 18). Ayrıca, Celâleddin Bey döneminde, Ohri Gölü'ne nazır bir tepede konumlanan, Celâleddin Bey'in sarayının tam karşı yamacında Osmanlı topraklarında çok rastlanmayan metropolitlik binasının inşa faaliyetleri başlanmıştır (Grigoroviç, 1877: 97).¹⁶

Bazı yerel kaynaklarda, Celâleddin Bey'in Hristiyan tebaasını belirli hizmetlerde zorla çalıştırdığına ve bu keyfi uygulamanın "angarya" niteliği taşıdığına dair eleştiriler yer almaktadır. Ancak buna karşın, Lubanişte gibi verimli köyleri Aziz Naum Manastırı'na vakfetmesi, Deçan Manastırı'na her yıl düzenli olarak kandil yağı göndermesi ve Ohrid'de meydana gelen salgın hastalıklarla mücadelede gayrimüslimlerle iş birliği içinde hareket etmesi, onun yalnızca Müslüman tebaa ile değil, gayrimüslim halkla da toplumsal dayanışma temelli ilişkiler kurduğunu da yazmaktadırlar. Eserde, Hristiyan kadınların onurunun korunmasına yönelik tutumu ve bu bağlamda bir Hristiyan kadına yönelik şiddet eylemi gerçekleştiren bir Müslüman'ın cezalandırılması, adalet anlayışının dinî kimlik ayrımı gözetmeksizin uygulandığını ortaya koyduğunu kaydetmektedir. Ayrıca, onun döneminde Hristiyanların silah taşımaya izin verilmiş olması da bu topluluğa duyduğu güvenin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Balobanou, 1978: 116). Celâleddin Bey'in gayrimüslim halk nezdindeki meşruiyetinde, idari uygulamalarının yanı sıra kişisel ilişkilerinin de etkili olduğu görülmektedir. Özellikle Rum asıllı cariyesi Taşula'ya olan tutkusu ve söz konusu cariyenin, dönemin kaynaklarında hem fiziksel cazibesi hem de üzerindeki etkisiyle oldukça öne çıktığı görülmektedir. Celâleddin Bey'in, Taşula'nın görüş ve telkinlerine değer vermesi ve zaman zaman bu doğrultuda hareket etmiş olması, onun gayrimüslim tebaanın gözünde daha erişilebilir ve anlayışlı bir yönetici olarak algılanmasına katkı sağlamış ve dilden dile dolaşan bir hikâye olarak günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.¹⁷

16 Eser, yazarın 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Balkanları'nda, özellikle Ohri ve Prespa gölleri çevresinde yaptığı gözlem ve araştırmaları içermektedir. Bu bağlamda, Slav Hristiyanlığına ait dinî yapılar, kiliseler, manastırlar ve ilgili el yazmaları gibi eserlerin tarihi ve kültürel analizini sunan önemli bir çalışmadır.

17 Celâleddin Bey'in cariyesi Taşula'ya dair detaylı bilgiler, (Nušić, 1889: 179-182) arasında yer almaktadır.

Bölge tarihçileri, kendi açılarından yaptıkları değerlendirmelerde; savaşların yıpratmış ve milliyetçi akımların toplumsal gerginliği artırdığı bir dönemde, Celâleddin Bey'in şiddetten uzak, yumuşak ve adalet odaklı yönetim anlayışının, özellikle Ohri'deki Hristiyan halkın toplumsal ve kültürel açıdan kendini yeniden ifade edebilmesine ve özgüven kazanmasına imkân sağladığı belirtilmektedir (Balobanou, 1978: 118).

Buna mukabil ise ahalinin Ohri ve çevresinde derinleşen güvensizlik ortamı ile halkın giderek yoksullaşmasına karşılık, Celâleddin Bey'in iktidarının sona ermesinden duyulan memnuniyete dair çeşitli belgeler mevcuttur.¹⁸ Nitekim Ohri'nin önde gelenleri arasında yer alan şeyhler, müderrisler, imamlar, hatipler ve muallimler, memnuniyetlerini ortak bir beyanla açıkça dile getirmişlerdir. Reşid Mehmed Paşa'nın Ohri Sancağı'nın idaresine getirilmesi olumlu karşılanırken, Dergâh-ı Âlî kapıcılarından Ali Ahmed Ağa'nın Ohri Mütessellimliği görevine layık gördüklerini belirtilmişlerdir (BOA, YB.021,8/7). Bu veriler ise Celâleddin Bey'in iktidarının hakikatine işaret eden bir diğer veçheyi ortaya koymaktadır.

Mora İsyanı sürecinde Celâleddin Bey'in tutumu, tarihî verilerin yetersizliği ve olayların seyri dikkate alındığında, ciddi bir belirsizlik arz etmektedir. Ne isyanı bastırmaya yönelik açık bir müdahalesi ne de önleyici bir girişimi tespit edilebilmektedir. Buna karşılık, Mora'daki Rum ordusunda görev yapmış Kuzman Kapudan ve oğlu Topçı Niko'nun, kırk kişilik Hristiyan bir kuvvetle Celâleddin Bey'in hizmetine girerek Ohri bölgesinde görevlendirilmiş olması, (Balobanou, 1978: 118), dikkat çekici bir çelişki doğurmaktadır. Bu durum, Celâleddin Bey'in Mora'daki kanlı hadiseleri önlemeye niyetli olup olmadığı ya da isyana zımnen göz mü yumduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Siyasi pragmatizm mi, yoksa mensubu olduğu idareye sadakatsizlik mi söz konusu, çok boyutlu yorumlara açık bir tartışma konusudur. Ancak ortada duran gerçek; katliamların ardından, aynı çevrelerden gelen unsurların Celâleddin Bey'in maiyetinde görev üstlenmiş olmasıdır ki, bu durum dönemin hem siyasi hem de ahlâkî normları zorlayan bir durum olarak ortadadır.

Sonuç

Ohri Sancağı'nın 18. ve 19. yüzyıldaki siyasal ve toplumsal yapısında önemli bir figür olan Celâleddin Bey, Osmanlı Rumelisi'nde âyanlık, isyan ve sadakat olgularının iç içe geçtiği karmaşık bir dönemin temsilcisidir. Tepedelenli Ali Paşa'nın

18 Sayısı oldukça olan belgelerden örnek olarak: BOA, HAT, 406/21186, C, 09.08.1246/23.01.1831; BOA, HAT, 406/21186, G, 10.08.1246/24.01.1831; BOA, HAT, 406/21186, D, 11.08.1246/25.01.1831; BOA, HAT, 406/21186, F, 20.08.1246/03.02.1831.

nüfuzu altında başlayan siyasi kariyeri, süreç içinde merkezî otoriteyle çatışmaya dönüşmüş; İşkodralı Mustafa Paşa ile kurduğu ittifakla farklı bir safhaya evrilmiş ve onu isyanların merkezinde konumlandırmıştır. Bu süreç, nihayetinde bir başka isyancı olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile ilişkilerinin sona ermesiyle nihayete ermiştir. Celâleddin Bey'in idaresi kaynaklarda, adalet ve zorbalık arasında gidip gelen, farklı dinî ve etnik topluluklarla hem dayanışma hem de baskı ilişkileri içeren bir yapıya sahiptir.

Bu ikili ve çelişkili yönetim tarzı, yerel halk nezdinde hem takdir hem de eleştiriyile karşılanmış; özellikle gayrimüslim tebaaya yönelik uygulamaları hem angarya suçlamaları hem de iş birliği örnekleriyle tarihsel kayıtlarda yer bulmuştur. Mora İsyanı sürecindeki tutumu ise büyük bir belirsizlik taşımakta, bu dönemdeki rolü siyasi pragmatizm ile ihanet arasında tartışmalıdır.

Sonuç olarak, Celâleddin Bey yaklaşık otuz yıl süren yöneticiliği boyunca Osmanlı taşrasının çok katmanlı iktidar ilişkilerini ve yerel dinamiklerini yansıtan bir figür olarak öne çıkmıştır. Onun şahsında gözlemlenen tecrübeler, yalnızca bireysel bir iktidar mücadelesi değil, aynı zamanda Osmanlı Rumelisi'nde âyanların güç rekabetleri, merkez-taşra ilişkileri ve etnik-dinî çeşitlilik içinde şekillenen siyasal işleyişin somut bir örneğini teşkil etmektedir. Bu bakımdan Celâleddin Bey'in iktidar serüveni, dönemin siyasal ve toplumsal dinamiklerini anlamak açısından dikkate değer ipuçları sunan mikro ölçekli bir model olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayun (HAT), nr: 264/15326, 26/1264, 10/329, 417/2153, 1031/42867, 401/21054, 1031/42867, 416/21529, 910/39812, 1550/17, 415/21505, 412/21412, 406/21186, 405/21170, 363/20141, 357/20001, 416/21529, 908/39768, 357/20001, 417/21531, 417/21566, 370 /20371 406/21186,

Cevdet Askeriye (C.AS), nr: 851/36386, 28/1282, 601/25326,

Cevdet Dahiliye (C.DH), nr: 133/6605, 118/5868, 290/14499, 257/12837, 290/14499, 189 /9409,

Cevdet Maliye (C.ML), nr: 680/27937, 742/30257, 311/12741,

Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I), nr: 277/18578, 307/20582, Mustafa III (AE.SMST.III), nr: 332/26789, 74/5447, 332/26789,

Bâb-ı Defteri Muhalefat Defterleri (D..BŞM.MHF.d.), nr: 73/35, 13490,

Yabancı Arşiv (YB), nr: 021, 8/7,

Yayınlanmış Kaynak Eserler

- Ahmed Cevdet Paşa. (2017). *Tarih-i Cevdet (Tertib-i Cedid) zeyl ve ilaveleriyle tam metin transkripsiyon* (S. E. Karakuş & M. Babauçoğlu, Haz.). Ankara: TOBB.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli. (2011). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi; Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 numaralı yazmanın transkripsiyonu-dizini* (S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff, Z. Kurşun & İ. Sezgin, Haz.). İstanbul: YKY.
- Grigoroviç, V. (1877). *Очеркъ путешествія по Европейской Турціи (Съ картою окрестностей охридскаго и преспанскаго озеръ)* (2. Baskı). Moskova: Tipografiya M. N. Lavrova i Ko.
- Lear, E. (1851). *Journals of a landscape painter in Albania*. London: R. Bentley.
- Nuşić, B. (1894). *Kraj obala Ohridsko jezera: Beleške iz 1892 godina / Крај Обала Охридскога Језера Белешке Из 1892 Године*. Beograd: Državna Štamparija Kraljevine Srbije.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmânî* (N. Akbayer, Haz.; S. A. Kahraman, eski yazıdan aktaran, c. 1). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tevfik, M. (1909). *Manastır vilayetinin tarihçesi*. Manastır: Beynelmilel Ticaret Matbaası.

Araştırma-İnceleme Eserler

- Aruçi, M. (2007). Ohri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33, 330-333. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ayverdi, E. H. (1982). *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri* (cilt 3). İstanbul: Fetih Cemiyeti.
- Bajraktarević, F. (1955). Turski spomenici u Ohridu. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 5.
- Balobanov, K. / Балобану, К. (1978). *Ohrid i ohridsko niz istorijata / Охрид и Охридско Низ Историјата*. Skopje: Издание На Општинско Собрание На Град Охрид.
- Bilge, M. L. (2021) “Buşatlı Mustafa Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi DİA*, 31, 344-345.
- Erbaş, A. (2022). *II. Mahmud Döneminde İşkodralı Mustafa Paşa İsyanı* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı)
- Eyice, S. (1960). Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri. *Vakıflar Dergisi*, 4.
- Feyzioğlu, H. S. (2004). 19. Yüzyıl Başlarında Arnavutluk'ta İktidar Mücadelesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36).
- Feyzioğlu, H. S. (2024). Mora İsyanının Çıkışı ve Tepedelenli Ali Paşa. *Mora Katliamı ve Anadolu'da Yunan Mezalimi Sempozyumu (15-16 Kasım 2021) Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu.
- İnbaşı, M. (2012). Üsküp. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42, 377-381. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Jovanovski, B. (2013). *Vječni Miladinovi*, Osijek. Rujan.
- Salih, E. (2012). *Tarihte Ohri ve Önemli Şahsiyetler*. <http://www.balturk.org.tr/tarihte-ohri-ve-onemli-sahsiyetler/> (erişim 30 Haziran 2025).

Satun, A. (2009). *Kemal Paşazâde Tevârih-i Âl-i Osman III. Defter* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü).

“Tsar Samuel’s Fortress”, *muzejohrid.mk*, <https://muzejohrid.mk/tsar-samuels-fortress/> (erişim 30 Haziran 2025).

<https://www.balturk.org.tr/tarihte-ohri-ve-onemli-sahsiyetler/> (erişim 30 Haziran 2025).

OSMANLI TARİH YAZIMINDA HAMİLİK İLİŞKİLERİNİN GÜCÜ VE YANSIMALARI: LALA MEHMED PAŞA VE PEÇUYLU İBRAHİM EFENDİ

THE POWER AND REFLECTIONS OF PATRONAGE RELATIONSHIPS IN OTTOMAN HISTORIOGRAPHY: LALA MEHMED PAŞA AND PEÇUYLU İBRAHİM EFENDİ

Özlem YILMAZ

Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yeniçağ Osmanlı Tarihi, Türkiye

 <https://orcid.org/0000-0001-7445-0109> <https://ror.org/03a5qrr21>

Özet: Bu makale, Peçuylu İbrahim Efendi'nin *Târîh-i Peçuylu* adlı eserinde, Estergon Fatihî Lala Mehmed Paşa ile kurduğu hami-mahmi ilişkisinin onun tarih yazıcılığı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Peçuylu İbrahim Efendi, 1591 yılında hamisi Lala Mehmed Paşa'nın himayesine girdikten sonra 1606'daki vefatına kadar onun en yakınındakilerden biri olmuştur. Bu süre zarfında özellikle Osmanlı-Avusturya seferleri sırasında paşaya refakat ederek yaşanan sınır çatışmalarına ve daha birçok gelişmeye doğrudan tanıklık etmiştir. Zamanla müellifin Lala Mehmed Paşa ile kurduğu yakınlık, akrabalıkla açıklanamayacak kadar derinleşmiş ve bu bağ içten bir sadakate ve samimi bir kişisel yakınlığa evrilmiştir.

Bu makalede, müellifin Lala Mehmed Paşa'ya duyduğu sadakat ve bağlılığın Estergon Kuşatması ve paşanın ölümü çerçevesinde tarihsel anlatımına nasıl yansıdığı incelenecektir. Ayrıca İbrahim Efendi'nin "efendimiz" olarak bahsettiği Lala Mehmed Paşa'nın ölümünden uzun bir süre sonra kaleme aldığı eserinde söz konusu hami-mahmi ilişkisinin tarihsel anlatı üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde analiz edilecektir. Bu inceleme, Peçuylu-Lala Mehmed Paşa örneği üzerinden Osmanlı tarihçilerinin sadece geçmişî kayıt altına alan pasif gözlemciler değil aynı zamanda kurdukları kişisel ve siyasal ilişkiler doğrultusunda olaylara taraf olan ve bu tarafgirliği tarihsel anlatılarına yansıtan aktörler olduğunu ortaya koymayı da amaçlamaktadır. Dolayısıyla Peçuylu

örneği üzerinden Osmanlı tarih yazımında hamilik ilişkilerinin biçimlendirici rolü ve tarihçinin anlatımındaki duygusal boyutlar vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarih Yazıcılığı, Peçuylu İbrahim Efendi, Lala Mehmed Paşa, intisap, hami

Abstract: This article aims to examine the effects of Peçuylu İbrahim Efendi's patron-client relationship with Lala Mehmed Paşa, the conqueror of Estergon, on his historiography in his work *Târih-i Peçuylu*. Peçuylu İbrahim Efendi entered the patronage of Lala Mehmed Paşa in 1591 and remained one of his closest associates until his death in 1606. During this period, he accompanied the pasha, particularly during the Ottoman-Austrian campaigns, and witnessed firsthand the border conflicts and many other developments. Over time, the author's relationship with Lala Mehmed Pasha deepened to such an extent that it could not be explained by kinship alone, evolving into a bond of sincere loyalty and genuine personal closeness.

This article examines how the author's loyalty and devotion to Lala Mehmed Pasha is reflected in his historical narrative of the Siege of Estergon and the pasha's death. Furthermore, the effects of the patron-client relationship on the historical narrative will be comprehensively analyzed in the work written by İbrahim Efendi long after the death of Lala Mehmed Pasha, whom he referred to as "our master." This study aims to reveal that Ottoman historians, as exemplified by Peçuylu and Lala Mehmed Pasha, were not merely passive observers who recorded the past, but also actors who took sides in events in line with their personal and political relationships and reflected this partisanship in their historical narratives. Therefore, the formative role of patronage relationships in Ottoman historiography and the emotional dimensions of the historian's narrative will be emphasized through the example of Peçuylu.

Keywords: Ottoman Historiography, Peçuylu İbrahim Efendi, Lala Mehmed Pasha, initiation, patron

Sorumlu Yazar: Özlem Yılmaz, oyilmaz2624@gmail.com

Atıf: Yılmaz, Ö. (2025). Osmanlı tarih yazımında hamilik ilişkilerinin gücü ve yansımaları: Lala Mehmed Paşa ve Peçuylu İbrahim Efendi. M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 157-168). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB120Y>

Giriş

Koruyan ve destekleyen anlamı taşıyan “hamî” ile himaye edilen, destek gören anlamındaki “mahmî” kavramları arasındaki ilişki, Osmanlı entelektüel ve kültürel hayatında önemli bir yer tutan hamilik sisteminin temelini oluşturur. Bu sistem çerçevesinde mahmî, sadece estetik ve entelektüel kaygılarla değil tanınma, kabul görme ve hatırlanma gibi bireysel ve toplumsal gayelerle de eserini ortaya koyar. Ancak bir alim veya sanatçının üretimin sürdürülebilirliği büyük ölçüde maddi ve manevi destek sağlayacak bir haminin varlığına bağlıdır. Matbaanın yaygınlaşarak edebî ve ilmî üretimden doğrudan ekonomik kazanç elde etmenin mümkün hâle geldiği döneme kadar ilim ve sanat ehli kimseler geçimlerini büyük oranda sultanın, saray mensuplarının veya aristokrat kesime mensup nüfuzlu aile fertlerinin lütfu ve himayesiyle sürdürebilmişlerdir (İnalcık & Renda, 2004: 18; İsen Durmuş, 2006: 17).

Hamî, kimi zaman aile bağı, dostluk, evlilik, maiyet hizmeti yahut hoca-talebe ilişkisi gibi kişisel yakınlıklar vasıtasıyla mahminin devlet hizmetine girmesine veya bulunduğu mevkiinin üst mertebelerine yükselmesine aracılık eder (H. Fleischer, 2021: 45). Burada mahminin beklentisi ise otorite figürü olarak kabul ettiği hamisine eserini sunmak karşılığında takdir edilmek, caize veya mansıp ile mükâfatlandırılmaktır. Bu duruma bir örnek olarak II. Bayezid’in hamiliğine mazhar olan İdris-i Bidlisî zikredilebilir. İdris-i Bidlisî, sultanın isteği üzerine *Heşt Behişt* adlı eserini 1506 yılı civarında tamamlamıştır. Ancak Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzade Kadı Abdurrahman’ın girişimleriyle II. Bayezid’in nezdinde itibar kaybına uğramış ve kendisine vaat edilenlerin yalnızca bir kısmını elde edebilmiştir (Genç, 2015: 46). Benzer şekilde Gelibolulu Mustafa Âlî de ilk edebî eseri *Mihr ü Mâh*’ı Şehzade Selim’e sunarak onun takdirini kazanmış ve neticesinde divan kâtipliği görevine getirilmiştir (H. Fleischer, 2021: 66). Keza tarihçilerden Naîmâ da görevinden uzak kaldığı mağduriyet dönemlerinde Amcazade Hüseyin Paşa ve Kalaylıkoz Ahmed Paşa gibi nüfuzlu devlet adamlarının himayesi ile bu zor zamanların üstesinden gelebilmiştir (Naima & İpşirli, 2007: XVI).

Osmanlı tarih yazımında uzun bir dönem boyunca iktidar sahipleri eserlerin odak noktasını oluşturmuş çoğu zaman telif sebepleri arasında padişah gazalarının kayda geçmesi ve dualarla yâd edilmesi gibi gerekçelere yer verilmiştir. Ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru padişah otoritesinin zayıflaması ve siyasette güçlü figürlerin öne çıkmasıyla birlikte tarih yazımında da çeşitlilik artmış padişahlar dışında veziriazamları, paşaları veya önde gelen aileleri konu alan eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm, Osmanlı entelektüel iklimindeki koruyuculuk pratiklerinin tarih yazımına da yansımalarını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Aköz & Demireğen, 2019: 137-138).

Padişaha yahut yüksek otoriteye bir eser sunarak bunun karşılığında kazanım elde etmek, hamilik sisteminin yalnızca bir boyutudur. Bu ilişki modeli içinde şairler, tarihçiler ve diğer sanat ehli kimseler, eserlerini patron konumundaki hamilerine ithaf etmiş bu yolla maddi ve manevi destek görerek sanat hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Bununla birlikte hami-mahmi ilişkisinin bir diğer boyutu da hizmet aracılığıyla kazanım elde etmeye dayanır ki mahmi, efendisinin maiyetinde belli bir süre hizmet görür, bu süre zarfında yalnızca mevcut hamisiyle değil, onun aracılığıyla ulaşacağı yeni hamilerle de tanışma fırsatı elde etmiş olur. Peçuylu İbrahim Efendi ile Lala Mehmed Paşa arasında gelişen dostluk da bu türden bir hamilik ilişkisinin bir örneğidir.

Peçuylu İbrahim Efendi, 1591 yılında Lala Mehmed Paşa'nın himayesine girmiş ve paşanın 1606'daki vefatına kadar geçen on beş yıllık süreyi onun hizmetinde geçirmiştir. Bu dönem uzun süren ve yoğun çatışmalara sahne olan Osmanlı-Avusturya savaşlarının cereyan ettiği bir zaman dilimidir. Bu süre zarfında yenice ağılığından sadrazamlığa kadar yükselen Lala Mehmed Paşa'nın siyasi ve askerî kariyerine eşlik eden İbrahim Efendi, pek çok önemli olaya doğrudan tanıklık etmiş ve gözlemlerini kaleme aldığı *Târîh-i Peçuylu* adlı eserine aktarmıştır. Müellifin, paşadan sıkça “efendimiz” şeklinde söz etmesi ve onu detaylı biçimde anlatması, aralarındaki hami-mahmi ilişkisinin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Bu makalede, Peçuylu İbrahim Efendi ile Lala Mehmed Paşa arasında kurulan hamilik bağının mahiyeti, ele alınacak söz konusu ilişkinin tarihî anlatım üzerindeki etkileri çözümlenerek müellifin tarih yazımının kişisel sadakat ve bağlılık bağlamında nasıl şekillendiği ortaya konulacaktır. Bunun için öncelikle Peçuylu İbrahim Efendi ile Lala Mehmed Paşa arasındaki ilişki açıklanacak, ardında hami-mahmi ilişkisi Estergon Kuşatması ve Lala Mehmed Paşa'nın ölümü üzerinden analiz edilecektir.

Peçuylu İbrahim Efendi ile Lala Mehmed Paşa Arasındaki İlişkinin Mahiyeti

XVII. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin önde gelen kronik yazarlarından biri olan Peçuylu İbrahim Efendi'nin Lala Mehmed Paşa ile kurduğu ilişki dayısı Ferhad Paşa'nın ölümünden sonra şekillenmiştir. Henüz on dört yaşında babasını kaybeden müellif, Budin beylerbeyi olan dayısı Ferhad Paşa'nın yanına sığınmış ve onun hizmetinde yaklaşık bir buçuk yıl bulunmuştur. Ne var ki çıkan bir isyan neticesinde Ferhad Paşa'nın öldürülmesi Peçuylu'nun bir süre hamisiz kalmasına yol açmıştır (Fodor, 2018: 212; Hancz, 2007: 217). Tarihinde isyana dair ayrıntılara yer vermeyen İbrahim Efendi için Ferhad Paşa'nın beklenmedik ölümü Lala

Mehmed Paşa ile kuracağı uzun soluklu hami-mahmi ilişkisinin başlangıcını oluşturmuştur. Anne tarafından Sokullu ailesine mensup olan müellif, bu kaybın ardından Sokullu Mehmed Paşa'nın amcazâdesi olan Estergon Fatihî Lala Mehmed Paşa'nın himayesine girmiştir. Peçuylu İbrahim Efendi, 1591 yılından Lala Mehmed Paşa'nın 1606'daki ölümüne kadar süren bu dönemi “Merhûma karâbetimiz olmağla on beş yıl hidmet-i şerîflerinden mufârik olmadım” ifadesiyle dile getirmektedir (İbrahim Efendi, t.y., vr. 308a).

Peçuylu'nun eserinde sıklıkla efendimiz olarak zikrettiği Lala Mehmed Paşa'ya dair anlatımları, bu ilişkinin niteliğini sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda şu sorular öne çıkar: Peçuylu İbrahim Efendi ile Lala Mehmed Paşa arasındaki hami-mahmi ilişkisi nasıl bir karakter arz etmektedir? Peçuylu'nun tarihî anlatısında Paşa'ya dair kullandığı ifadeler onun içten bağlılığının bir göstergesi midir, yoksa bu anlatım dönemin hamilik ilişkilerinde sıkça rastlanan stratejik bir dilin ürünü müdür? Bu bağlamda şair Emânî'nin tutumu ile Peçuylu'nun yaklaşımı karşılaştırmalı olarak ele alınabilir. Zenginliği, kalabalık maiyeti ve sanat ehline verdiği destekle tanınan Başdefterdar İskender Çelebi, musahibi olan şair Emânî'yi meclislerinde ağırlamış ve himayesi altına almıştır. Ancak İskender Çelebi'nin ölümünden sonra Emânî, onun aleyhindeki suçlamaları benimsemiş ve ölümüne sebebiyet veren Veziriazam İbrahim Paşa'nın takdirini kazanmak amacıyla hareket etmiştir (Yıldırım, 2000: 228-230).

Bir mahminin, efendisini kaybettikten sonra yeni bir hami arayışına yönelmesi dönemin siyasî ve toplumsal şartları göz önüne alındığında doğal karşılanabilir. Ancak bu arayış sırasında önceki hamisine yönelik sadakatten uzak bir tutum benimsemesi, kendi dönemi içinde dahi eleştirilen bir davranış biçimi olmuştur. Nitekim tıpkı Emânî gibi İskender Çelebi'nin meclislerinde yer aldığı bilinen şair Yahyâ Bey, Çelebi'nin ölümüne duyduğu üzüntüyü dile getiren bir mersiye kaleme almıştır (Yıldırım, 2000: 228-230). Buna karşın Emânî'nin aksi bir tutum sergilemesi Gelibolulu Âlî tarafından velinimetine karşı gösterilmiş bir vefasızlık olarak değerlendirilmiştir.¹

Peçuylu'nun hamisi Lala Mehmed Paşa'nın, müellife çeşitli imkânlar sağladığı açıktır. Ancak Peçuylu İbrahim Efendi ile Lala Mehmed Paşa arasındaki ilişkinin yalnızca salt menfaate dayalı olmadığı bilakis karşılıklı güven, sadakat ve samimi bir dostluk temelinde geliştiği görülmektedir. Bu kanaatin temelini ise müellifin, eserinde Lala Mehmed Paşa hakkında kullandığı samimi ifadeler

1 “Ve mezbûr İskender Celebi ‘azlinde kufrânu’n-nî’meligi qabûl ve isnâd-ı irtisâ ile veliyy-i ni’metine ta’n-ı nâ-ma’kûl idup me’âl cihetinden bu maqûle bir târih-i medhûl dimiş idi”, bkz. (Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2024, s. 482).

oluşturmaktadır. İbrahim Efendi, Lala Mehmed Paşa ile arasında bir akrabalık bağı bulunduğunu ifade etmekle birlikte paşaya duyduğu sadakatin bu bağla ilgili olmadığını özellikle belirtmiş ve Paşa'nın kendisine karşı daima nazik ve lütuf-kâr davrandığını, onun hem sohbet arkadaşı hem de sırdaşı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Lala Mehmed Paşa'nın toplum içinde en çok görüştüğü kişilerden birinin de kendisinin olduğunu söyleyerek aralarındaki kişisel yakınlığın ve duygusal bağın altını çizmektedir.² Nitekim Peçuylu İbrahim Efendi, yazmış olduğu eserini Lala Mehmed Paşa'nın hayatta olduğu dönemde değil, onun 1606'daki ölümünden yıllar sonra kaleme almıştır. Bu durum da aralarındaki ilişkinin klasik anlamda bir hami-mahmi ilişkisi olmadığını bir kanıttır. Zira Peçuylu, eserinde Paşa'ya duyduğu kişisel minnettarlığı ve bağlılığı vurgulamakla birlikte eserini Budin Beylerbeyi II. Vezir Musa Paşa'ya sunmuştur.³

Estergon Kuşatması Üzerinden Hamilik İlişkilerinin Yansımaları

Saatçi Hasan Paşa'nın yerine yeniçeri ağalığına getirilen Lala Mehmed Paşa, Sadrazam Sinan Paşa'nın serdarlığında gerçekleştirilen Avusturya Seferi'ne yeniçeri birlikleriyle katılmış ve 9 Şevval 1002 / 28 Haziran 1594 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır.⁴ Düşman birliklerinin saldırısına uğrayan Estergon'da Osmanlı birlikleri yenilgiye uğramış, Lala Mehmed Paşa beraberindeki yaklaşık bin dört yüz askeriyle kendisi gibi Sokullu ailesine mensup olan Kara Ali Bey'in daveti üzerine Estergon Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştır (İbrahim Efendi, t.y., vr. 244a). Kara Ali Bey, başlangıçta Mehmed Paşa'ya iyi kılavuzlar vermeyi ve düşman birlikleri ganimetle meşgulken paşanın bu fırsattan yararlanarak iki üç yüz adamı ile kaleyi terk etmesini önermiştir. Ancak paşa "Belki ecelimiz bunda mukadder olmuş ola, gidemezem" diyerek bu teklifi reddetmiş ve kalede kalmayı tercih etmiştir (İbrahim Efendi, t.y., vr. 244b).

2 "Merhûma karâbetimizden kat'ı nazar on beş sene mikdârı bir gün hidmetinden dûr olmadım, ten-hâda râz-dâşî musâhibi idim. Halk içinde ekser muhâtabı idim. Müddet-i ömrüme bir acı kelâmın işitmedim. Belki her zemân lutfu şermendesı idim. Heman Cenab-ı Rabbü'l-âlemîn rahmetin ziyâde idüp dâhil-i huld-i berîn eyleye. Şimdiki hâlde hidmetimiz du'âdan gayrı değildir", bkz. (İbrahim Efendi, t.y., vr. 297a)

3 Peçuylu İbrahim Efendi, kaleme aldığı *Târîh-i Peçuylu/Peçevi* adlı eserinin ilk versiyonunu H. 1050/1640 yılında yazmıştır bkz. (İbrahim Efendi, t.y., vr. 154a)

4 "Çünkü serdâr-ı âlî-şân asker-i firâvân ile serhadde azîmet eyledi, Yeniçeri Ağası Mehmemmed Ağâ ki, mukaddemâ Estergon'da mahsûr ba'de hu Estergon fethiyle mesrûr olan Bosna'nın Şahinoğlu silsile-i celfilesinden Vezîr-i a'zam Lala Mehmed Paşa'dır", (Ak, 2003, s. 71-73; İbrahim Efendi, t.y., vr. 232a)

Estergon Kalesi'nin teslim edilmesine yönelik ilk çağrı düşman birliklerinden gelmiştir. Bu görüşmeyi Kara Ali Bey yürütmüş, ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır. Sonrasında düşman birlikleri getirdikleri toplar ile kaleyi yoğun bir top atışına tutarak saldırının şiddetini giderek arttırmışlardır. Açılan lağımalar sonucunda Tuna'ya bakan büyük kulenin dış duvarı yıkılmış buraya sızan düşman askerleri, Osmanlı birlikleriyle burun buruna gelmiştir. Çatışmalar sürerken kale içindeki yaralıların durumu ağırlaşmış, su ve zahire kıtlığı kalenin teslim edilmesine dair seslerin yükselmesine neden olmuştur. Bir araya gelen bir grup asker ilk önce kalenin "vire" ile teslim edilmesi için Lala Mehmed Paşa'nın yanına gitmiştir. Ancak Paşa'nın "Ben bunda ölmek için girmiş kapanmışım, ben ölmeyince kal'ayı viremezsiniz" demesi üzerine öfkelenmişler ve tartışmaların şiddetlenmesi sonucu Lala Mehmed Paşa'yı taşıyarak yaralamışlardır (İbrahim Efendi, t.y., vr. 245b). Paşa'dan istedikleri cevabı alamayan isyancı askerler "biz bundan ne isteriz, ne beği ne beğlerbeğisi zarûret ile girmiş kapanmış bir âdemdir, ne pâdişâh tarafından ve ne serdâr tarafından kat'an alâkası yokdur. Heman sancağı beğın bulalım" diyerek bu kez de Estergon sancak beyi olan Seyit Bey'i bulup darp ederek kolunu kırmışlardır. Kale içerisinde bu olaylar yaşanırken düşman birlikleri top atışlarını daha da yoğunlaştırmıştır. Korkuya kapılan ve istediklerini elde edemeyeceklerini anlayan asiler, uygun bir fırsatta kaleyi terk etmeyi planlarken ertesi gün kuşluk vakti top atışları aniden kesilmiştir. Düşman tarafından "Kanı vire çağıranlar?" sedasıyla kalenin teslim edilmesi için çağrıda bulunulmuştur. Kale içerisinde yaşanan türlü tartışma ve kavgadan sonra asiler Sirem Beyi Boyalı Hüseyin Bey'i vire görüşmesi yapması için görevlendirmişlerdir. Asiler tarafından tartaklanan Hüseyin Bey, olaylara tanıklık eden müellifi görünce beraberinde gelmesi için müellifi çağırmıştır. Kısa bir tereddüdün ardından İbrahim Efendi, Lala Mehmed Paşa'nın berat kâtibi Ahmed Çelebi'yi de yanına alarak vire görüşmelerine katılmak üzere kaleden ayrılmıştır. Yapılan vire görüşmelerinin ardından İbrahim Efendi kaleye dönmüş ve doğrudan Lala Mehmed Paşa'nın yanına çıkmıştır. Paşa'nın gelişmelerden henüz haberdar olmadığını fark eden müellif, olup biteni ona anlatmıştır. Duydukları karşısında büyük bir üzüntü duyan Mehmed Paşa, derin bir ah çekerek gözyaşlarına hâkim olamamıştır (İbrahim Efendi, t.y., vr. 245b-247a).

Bu tarihi alıntıda İbrahim Efendi'nin aktardığı ayrıntılardan da anlaşılacağı üzere müellifin Paşa'ya oldukça yakın bir konumda bulunduğu açıktır. Vire görüşmelerinin ardından Nemçeliler tarafından gönderilen bir temsilci, Lala Mehmed Paşa ile Şemsi Paşazâde Mahmud Paşa'yı yemeğe davet etmişlerdir. Bu davete Paşa'yla birlikte katılan Peçuyly, Paşa'ya ikram edilen şarabı Paşa'nın içmeyeceği gerekçesi ile reddetmiş, tarçın suyu olarak ikram edilen içeceği önce kendisi

tatmış ardından Paşa'ya sunmuştur. Paşa'nın izniyle bir kadeh şarap içen Peçuy-
lu, yine onun müsaadesiyle içeride bulunan Çek herseklerinden bir beyzadeye
latife etmiş ve beyzadenin bu şakaya karşılık "Türk işte" şeklinde alaycı bir ifade
kullanması üzerine üzgün olduğu anlaşılan Lala Mehmed Paşa hafifçe gülümse-
miştir (İbrahim Efendi, t.y., vr. 245b-247a).

Estergon Kuşatması ve sonrasında yaşanan gelişmelere dair Peçuylu'nun akta-
rımlarına bakıldığında, tüm bunların sadece tarihî bir tanıklık olmadığı; aynı za-
manda müellifin hamisi Lala Mehmed Paşa'ya duyduğu bağlılığın ve onu idealize
etme çabasının da açık bir göstergesi olduğu görülmektedir. Müellif, bu bağlılığı
doğrudan övgüden ziyade Paşa'nın olaylar karşısındaki tutum ve söylemleri ara-
cılığıyla dolaylı olarak ortaya koymayı tercih eder. Düşman birliklerinin ganimet
telaşına kapıldığı bir anda Kara Ali Bey'in kaçma teklifine karşılık Lala Mehmed
Paşa'nın "Belki ecelimiz bunda mukadder olmuş ola, gidemezsem" cevabı Lala'nın
görev ve sorumluluk bilincini yansıtmayı bakımından önemli bir örnektir. Ben-
zer biçimde kaleyi teslim etmek isteyen asi askerlere karşı "Ben bunda ölmek
için girmiş kapanmışım, ben ölmeyince kal'ayı viremezsiniz" sözleri ise Paşa'nın
canı pahasına devlete olan sadakatini ve bağlılığını sürdürme kararlılığını açık-
ça ortaya koymaktadır. Müellif, Paşa'nın ağzından aktardığı ifadeler aracılığıyla
okuyucunun onun yüce gönüllü, cesur ve sadakatli bir şahsiyet olduğunu dolaylı
biçimde kavramasını sağlarken bir yandan da hamisini ideal bir Osmanlı dev-
let paşası olarak yansıtmaktadır. Ayrıca, Peçuylu'nun vire görüşmesine gittiğini
ifade etmesinin ardından paşanın gözyaşlarına hâkim olamayışını aktarması da
onun sadece bir asker ya da yönetici değil aynı zamanda güçlü yapısına rağmen
duygusal yönleri olan bir şahsiyet olduğunu da göstermektedir.

Lala Mehmed Paşa'nın Ölümü Üzerinden Hamilik İlişkilerinin Yansımaları

Yetmiş yaşında kaleme aldığı eserinde Peçuylu İbrahim Efendi, Lala Mehmed
Paşa'nın vefatının ardından geçen yıllara rağmen, ona yapılan haksızlıkları unut-
mamış ve konuyu dikkat çekici bir biçimde ele almıştır (İbrahim Efendi, t.y., vr.
336b). Lala Mehmed Paşa, Estergon Kalesi'nin 1605 yılında geri alınmasından
sonra İstanbul'a geri dönmek için izin istemiş ve Paşa'nın bu talebi I. Ahmed
tarafından olumlu karşılanmıştır. Lala Mehmed Paşa, bir gün arza girdiği sırada
padişah, Paşa'yı Acem seferine serdar tayin ettiğini bildirmesi üzerine Paşa,
henüz Ungurus serhatlerinde barışın arzu edilen şekilde sonuçlanmadığını ile-
ri sürmüştür. Ne var ki padişah kararında ısrarcı olmuş ve hemen hazırlıkların
başlatılmasını emretmiştir. Verilen bu emir karşısında çok üzgün bir şekilde

sarayına dönen Paşa, padişaha tekrar bir telhis yazmış ancak bu hamlesinden de herhangi bir sonuç alamamıştır (İbrahim Efendi, t.y., vr. 294b). Lala Mehmed Paşa'yı sarayında ziyarette gelen Nasuh Paşa, yaklaşan Acem seferinde her türlü yardımı sağlayacağına dair sözler vererek Paşa'nın bir nebze olsun rahatlamasını sağlamıştır. Nasuh Paşa'nın Peçuylu'yla olan konuşmasının ardından Peçuylu'ya dönerek "Sen de bizimle Acem'e gider misin?" sorması üzerine, müellif "Yâ sultânım, çapa kürek ayırmayınca ayrılır muyum?" diye cevap vermiştir (İbrahim Efendi, t.y., vr. 295a). Bu tarihî anlatıda yer alan diyalogla ölmedikçe hiçbir şekilde paşanın yanından ayrılmayacağını ifade eden Peçuylu İbrahim Efendi, Lala Mehmed Paşa'ya karşı olan derin sadakatini çok açık bir şekilde ortaya koymakta ve bu bağı tarih yazıcılığı aracılığıyla ölümsüzleştirmektedir.

Ungurus serhaddinin durumunu bir türlü padişaha anlatamayan Lala Mehmed Paşa'nın güvendiği adamların bazılarının farklı görevlere getirilerek uzaklaştırılması Paşa'nın maneviyatını bozmuştur. Günden güne rahatsızlığı artan Paşa yatağa düşmüş ancak onun hastalığına padişah itibar etmemiştir. Öyle ki ölümünden yalnızca iki gün önce gönderilen emir, Paşa'nın uzun süredir hastaymış gibi davrandığı, eğer derhal sefere çıkmazsa öldürüleceği yönünde olmuştur. Bu emre cevaben Lala Mehmed Paşa, "Pâdişâhın emri üzre öbür gün geçerim, ancak ol güne ömrümüz vefâ ider mi bilmem. Ya bunda öldüm ya anda öldüm ol zemânda hâle i'timâd buyurulur" diyerek kırıncılığını dile getirmiştir. Padişahın kendisine inanmadığını gören Lala Mehmed Paşa, ertesi gün "oğlum" olarak hitap ettiği kapı ağasına padişahın güvendiği adamlarından Uzun Katib'i göndererek ağanın gelip hâlini görmesini istemiştir. Padişahın izniyle Paşa'yı ziyarette gelen kapı ağası, onun içler acısı hâlini görünce gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Müellif, çok sevdiği efendisinin düştüğü bu durumdan ve yaşadığı hayal kırıklığından rahatsız olmakla birlikte kendi düşüncelerini doğrudan yansıtmaktan kaçınmıştır. Peçuylu, bu sahneyi aktarırken devleti açıkça vefasızlıkla suçlamamış; ancak bu duyguyu, Lala Mehmed Paşa'nın yürek burkan vasiyeti aracılığıyla okuyucunun içselleştirmesini sağlamıştır:

Ağa bizim hâlimize i'timâd olunmadı ve bu Devlet-i Aliyye'ye itduğumuz hidmetimiz bilinmedi. Bolay kim huzûr-ı Hak'da zâyî' olmaya. Recâ ederim benden sa'âdetlü pâdişâhın mübârek eteğin öpesiz ve vasiyetim ol kadcadır diyessin. Altı saçı bitmedik inâsı südüne muhtâc yetimim var. Bunları il kâpusuna muhtâc etmesün. Her ne ihsân iderse Hazret-i Hak bin ol kadar ihsân mükâfâtın eylesün (İbrahim Efendi, t.y., vr. 296b).

Bu ağır vasiyetin ardından, müellif bu kez de kapı ağasının sözlerini aktararak devletin Lala Mehmed'e karşı sergilediği kayıtsızlığı dolaylı biçimde gözler önüne serer. Ağlayarak huzura çıkan ağa, padişahın "Ne ağlarsın?" sorusu üzerine

“Pâdişâhım şöyle bir kara dağ gibi vezîrin gideyor. Ne hâline kimse inandı ve ne kadri bilindi!” diyerek cevap verir. Müellif, padişahı konuşturarak anlatısını daha da derinleştirir: “Ol giderse yerine biri dahi” İbrahim Efendi, seçmiş olduğu bu cümle ile padişahın paşalara dair bakış açısını ve onları değiştirilebilir birer unsur olarak gördüğünü okuyucunun anlamasını sağlar. Anlatımına devam eden müellif, Lala Mehmed Paşa’nın eşsizliğini bu kez de kapı ağasının sözleriyle vurgular: “Pâdişâhım anın yerin tutar vezîr bulunca çok vezîr deðişdürürsüz.” Ancak ağanın bu ifadesine karşılık padişah yalnızca şöyle der: “Hele nukûdu sefer masârıfı için alınsun” (İbrahim Efendi, t.y., vr. 297b). Müellifin “efendimiz” diye andığı ve kahramanlığıyla eşsiz bir şahsiyet olarak tasvir ettiği Lala Mehmed Paşa’nın ölüme yürüdüğü o anlarda verilen bu emir, devlet mekanizmasının nasıl işlediğini ve devletin soğuk yüzünü müellifin gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

Peçuylu İbrahim Efendi’nin Lala Mehmed Paşa’ya duyduğu sarsılmaz bağlılık, en belirgin şekilde Paşa’nın ölümünden sonra muhallefatına el konulması karşısında hissettirdiklerinde ve aktardıklarında kendini gösterir. Lala Mehmed Paşa’nın 15 Safer 1015 / 22 Haziran 1606 tarihinde vefatının ardından sadarete Derviş Paşa getirilmiştir. Müellif, tarihinde Derviş Paşa’nın daima Lala Mehmed Paşa’nın hilafına hareket ettiğini ileri sürer ve onun hakkında açıkça “Derviş Paşa didikleri zâlim” ifadesini kullanır (İbrahim Efendi, t.y., vr. 295). Aynı şekilde Belgrad’dan gelmekte olan Lala’nın eşyalarını ve çocuklarını karşılaması için Derviş Paşa tarafından görevlendirilen Kör Ali Ağa’yı da merhametsiz ve cellât tabiatlı biri olarak nitelendirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken müellifin öfkesinin doğrudan kararı alan padişaha değil, bu kararın uygulayıcısı olan Derviş Paşa’ya ve onun gönderdiği adama yönelmiş olmasıdır. Paranın sefer masrafları için alınmasına dair kararın asıl sahibi padişah olsa da müellif sorumluluğu ve zalimliği uygulayıcılara yüklemekte padişaha karşı ise suskunluğunu korumaktadır.

Lala Mehmed Paşa’nın eşyalarını ve yetimlerini karşılayan Kör Ali Ağa, onları Paşa’nın İstanbul’daki sarayına yerleştirdikten sonra ertesi gün Defterdar Ekmekçizade’yle birlikte saraya gelmiş ve ilk olarak Paşa’nın yüz elli bin altını ile yüz yük gümüş kuruşuna el koymuştur. Ardından kalan sandık ve eşyalar getirilmiş bunlar da tek tek incelenerek devlet adına zapt edilmiştir. İnceleme sırasında ortaya çıkan kırkı aşkın kürkten yalnızca en küçüklerinin çocuklara bırakılmasına, diğerlerinin ise alınmasına karar verilmiştir. Benzer şekilde, üç-dört sepet dolusu gümüş kap kacak arasından da yalnızca en küçük parçaların yetimlere verilmesini emreden Kör Ali Ağa’nın bu tavrı üzerine daha fazla dayanamayan müellifin ağzından “Zâhir büyüklerin saklayacak yer bulamazlar” sözü çıkmıştır. Ancak bu sözün ardından, Kör Ali Ağa’nın sert ve öfkeli bakışlarına hedef olan müellif, Defterdar Ekmekçizade’nin de dilini tut manasındaki dudağını ısırma

hareketiyle acısını bastırıp susmak zorunda kalmıştır. Lala Mehmed Paşa'nın ölümü ve akabinde yaşanan bu olay, Peçuylu İbrahim Efendi üzerinde derin bir tesir bırakmıştır. Öyle ki Peçuylu İbrahim Efendi, aradan geçen yıllara rağmen yaşadığı çaresizlik ve ızdırabı şu ifadeleriyle dile getirmiştir: “Merhûmun vefâtı bu fakîre bir fenâ virmiş idi ki katımda bir kâse zehr içmek bir içim su içmek kadar değil idi” (İbrahim Efendi, t.y., vr. 297a).

Sonuç

Peçuylu İbrahim Efendi ile Lala Mehmed Paşa arasındaki hami-mahmi ilişkisi, bir eserin padişah ya da otorite kabul edilen güçlü bir figüre ithaf edilmesi karşılığında maddî ya da idarî bir kazanım elde etmeyi amaçlayan klasik hamilik ilişkisinden farklıdır. Onların arasında gelişen bu ilişki, maiyet hizmetine bağlı olarak ortaya çıkan yakınlığa dayanmaktadır. Peçuylu'nun Lala Mehmed Paşa'ya karşı kurduğu bu bağ esas olarak sadakat, bağlılık ve vefa gibi duygusal temeller üzerine oturmaktadır. Yaklaşık on beş yıl boyunca Lala Mehmed Paşa'nın koruyuculuğu ve hizmetinde bulunan müellif, bu süre zarfında devletin merkezinde cereyan eden askerî ve siyasî gelişmelere doğrudan tanıklık etme ve tarihî bilgisini derinleştirme imkânı bulmuştur. Dolayısıyla bu ilişki, himaye edilen bir tarihçinin kariyerine katkı sağlayan bir unsur olmanın yanında müellifin tarih yazımının içeriğini, yönelimini ve duygusal tonunu da şekillendirmesi açısından da belirleyici olmuştur.

Peçuylu İbrahim Efendi'nin tarih yazımı yalnızca onun gözlem ve bilgi aktarımına dayanmaz. Müellifin hamisine duyduğu vefa ve sadakat, tarih yazımında kişisel ilişkilerin ve duygusal bağların nasıl önemli bir yer tuttuğunu göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı tarihçilerinin sadece nesnel gözlemciler olmayıp, aynı zamanda içinde bulundukları sosyal ve siyasal çevrelerin etkisiyle olayları belirli bir perspektiften aktaran aktörler olduklarını da ortaya koyar. İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı *Târîh-i Peçuylu* adlı eserini doğru bir biçimde anlamak, aynı zamanda hamisiyle kurduğu kişisel ilişkiyi ve bu ilişkinin anlatıya nasıl siyaset ettiğini de çözümlemeyi gerektirir. Nitekim müellif, Lala Mehmed Paşa'yı eserinde alçakgönüllü, kibar, dürüst, sadık ve görevini canı pahasına yerine getiren bir Osmanlı Paşası olarak tasvir ederek onu bu yönleriyle idealize eder. Ancak Paşa'ya duyduğu sadakati ve içten sevgiyi tarihinde açıkça yansıtan İbrahim Efendi, Paşa'nın olumsuz yönlerden ya da yaptığı hatalardan hiçbir şekilde bahsetmez. Müellifin bu yaklaşımı onu nesnellikten uzaklaştırırken hamilik bağlarının anlatı tercihlerini nasıl şekillendirdiğini gözler önüne serer. Dolayısıyla Osmanlı tarih yazımının daha iyi anlaşılabilmesi için tarih metinlerinin yazılış bağlamları ve müelliflerin kişisel ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2003). Lala Mehmed Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 27, ss. 71-73). TDV Yayınları.
- Aköz, A. ve Demireğen, A. K. (2019). Osmanlı tarih yazımı patronaj ve hizip. *USAD*, 11.
- Fodor, P. (2018). Pecs (Peçuy) kökenli bir Osmanlı tarih yazarı: İbrahim Peçevî. *Abdülkadir Özcan'a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür içinde* (ss. 203-237). Kronik Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. (2024). *Künhü'l-Ahbâr* (C. 5). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Genç, V. (2015). Şah ile Sultan arasında bir Acem bürokratu: İdris-i Bidlîsî'nin Şah İsmail'in himayesine girme çabası. *Osmanlı Araştırmaları*, XLVI, 43-75.
- H. Fleischer, C. (2021). *Osmanlı İmparatorluğunda aydın ve bürokrat tarihçi Mustafa Âli*. Doğu Batı Yayınları.
- Hancz, E. (2007). Peçuylu İbrâhim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 216-218). TDV Yayınları.
- İbrahim Efendi, P. (t.y.). *Târîh-i Peçuylu* (Bağdat Köşkü). Topkapı Sarayı.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı uygarlığı I*. Renda, G. (Ed.). TC Kültür Bakanlığı.
- İsen Durmuş, T. I. (2006). *II. Selim sonuna kadar Osmanlı edebî hâmilik geleneği* (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi).
- Naima, M. N. ve İpşirli, M. (2007). *Târîh-i Na'imâ: Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbârî'l-hâfikayn*. Türk Tarih Kurumu.
- Yıldırım, A. (2000). 16. yüzyılda büyük bir devlet adamı ve edebiyat hamisi defterdar İskender Çelebi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (I), 217-232.

III. BÖLÜM

ULUSLARARASI SİYASET, SAVAŞ VE DİPLOMASİ

BİR RUS SUBAYININ HATIRATINDA KIRIM SAVAŞI SIRASINDA TUNA BOYLARI (1853-1854)

*DANUBE (1853-1854) IN THE MEMOIRS OF A RUSSIAN
OFFICER DURING THE CRIMEAN WAR*

Yunus Emre AYDIN

Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6719-5760> ROR: <https://ror.org/03z8fyr40>

Özet: 1853 yılında Osmanlı Devleti ile Rus İmparatorluğu arasında başlayan Kırım Savaşı, 30 Mart 1856 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması'yla sona ermiştir. Savaş öncesi Rusya, Osmanlı Devleti'ni yıpratma politikası uygulamaya başlamış, bunu gerçekleştirebilmek için kutsal yerler sorununu kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Kudüs ve çevresindeki Katolik ve Ortodoks cemaatlere çeşitli haklar tanınması Fransa ile Rusya arasında gerilimi arttırmıştır. Rus İmparatoru I. Nikola'nın "hasta adam" olarak tanımladığı Osmanlı Devleti'ni paylaşma teklifini İngilizlere sunması Osmanlı-Rusya arasındaki gerginliğe Avrupa devletlerinin ilgisini çekmiştir. Nitekim savaş başladığında İngiltere, Fransa ve Sardinya Kırım'da Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmiş ve mağlup olan Rus İmparatorluğu barış imzalamak zorunda kalmıştır. Her ne kadar bu savaş Türk ve dünya tarih literatüründe Kırım Savaşı olarak bilinse de Rus tarih literatüründe Doğu Savaşı olarak da geçmektedir. Çünkü savaş sadece Kırım cephesinde değil, Tuna ve Kafkas cephelerinde de gerçekleşmiştir. Savaşa katılan askerlerin hatıratları, savaş tarihinin yazımı için son derece önemli kaynaklar olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bu hatıratlardan biri, Rus ordusunda Tuna cephesinde görevli olan bir subay tarafından tutulmuştur. Bu hatırat "Rus Belleteni" olarak adlandırabileceğimiz *Русский Вестник* adlı bir dergide 1887 yılında 3 bölüm olarak yayımlanmıştır. Derginin Nisan, Mayıs ve Haziran sayılarında yayımlanan bu hatırat 1853 yılının sonları ve 1854 yılını kapsamaktadır. Hatıratta Jülyen Takvimi kullanılmıştır. Rusların kullandığı bu takvim dönemin diğer takvimlerinden 12 gün geridedir. Ancak hatıratın müellifi belli değildir, yazar kısmında sadece P.B. harfleri yer almaktadır. Yazarın orduya katılmasıyla başlayan hatırat, çeşitli cepheler hakkında bilgi verdikten sonra, yazarın Rusya'ya dönmesiyle son bulmaktadır. Toplam 138 sayfa

olan bu hatıratta Balkan topraklarındaki çatışmalar hakkında son derece önemli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda, Kırım Savaşı'nın önemli muharebelerine sahne olan Tuna boyları, bir Rus subayının gözlemleri üzerinden aktarılacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Rusya, Kırım Savaşı, Tuna, hatırat

Abstract: The Crimean War, which started in 1853 between the Ottoman Empire and the Russian Empire, ended with the Treaty of Paris signed on 30 March 1856. Before the war, Russia started to implement a policy of attrition against the Ottoman Empire and used the issue of holy places to achieve this. The Ottoman Empire's granting various rights to the Catholic and Orthodox communities in and around Jerusalem increased tensions between France and Russia. The Russian Emperor Nicholas I's proposal to the British to share the Ottoman Empire, which he described as a "sick man", drew the attention of European states to the tension between Ottoman-Russia. As a matter of fact, when the war started, Britain, France and Sardinia entered the war on the side of the Ottoman Empire in Crimea, and the defeated Russian Empire was forced to sign peace. Although this war is known as the Crimean War in Turkish and world historical literature, it is also referred to as the Eastern War in Russian historical literature. Because the war was fought not only on the Crimean front but also on the Danube and Caucasian fronts. The memoirs of the soldiers who participated in the war stand out as extremely important sources for the writing of the history of the war. One of these memoirs was written by an officer serving in the Russian army on the Danube front. This memoir was published in 3 parts in 1887 in a magazine called *Русский Вестник*, which we can call the "Russian Bulletin". This memoir, published in the April, May and June issues of the journal, covers the end of 1853 and the year 1854. The Julian calendar is used in the memoir. This calendar, used by the Russians, is 12 days behind the other calendars of the period. However, the author of the memoir is not known, only the letters P.B. appear in the author section. The memoirs, which begin with the author's enlistment in the army, provide information about various Balkans fronts and conclude with the author's return to Russia. This memoir, totalling 138 pages, contains extremely important information about the conflicts in the Balkan lands. In our study, the Danube tributaries, which were the scene of the fierce battles of the Crimean War, will be conveyed through the observations of a Russian officer.

Keywords: Ottoman, Russia, Crimean War, Danube, memoirs

Sorumlu Yazar: Yunus Emre Aydın, y.eaydin61@gmail.com

Atıf: Aydın, Y. E. (2025). Bir Rus subayının hatıratında Kırım Savaşı sırasında Tuna boyları (1853–1854). M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 171–183). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12YEA>

Giriş

Osmanlı Devleti ve Rus İmparatorluğu coğrafi şartlar ve çıkarları nedeniyle pek çok kez karşı karşıya gelmişlerdir. Özellikle I. Petro (1682/1721-1725) döneminde başlayan ve Rusların denizlere hâkim olma politikası sonrası Karadeniz kıyılarında başlayan mücadeleler XIX. yüzyılda pek çok savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Rus Çarı I. Nikola'nın (1825-1855) yakında öleceğine inandığı ve hasta adam olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'ne dair özellikle de Boğazlar üzerinde planları vardı. Rus İmparatorluğu'nun bu planları ve Fransa ile yaşadığı kutsal yerler sorunu, Osmanlı Devleti ile Rus İmparatorluğu arasında büyük bir savaşa neden olmuştur. 1853-1856 yılları arasında devam eden ve aynı yıl imzalanan Paris Antlaşmasıyla sona eren savaşta İngiltere, Fransa ve Piyomente (Sardunya Krallığı) Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlar ve Ruslara karşı Kırım'a çıkarma yapmışlardır. Ancak tarih literatürüne belki de bu nedenle Kırım Savaşı (Tarle, 1994: 8) olarak geçen bu mücadele, sadece Kırım yarımadasında değil, Balkan ve Kafkas cephelerinde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusların karşı geldiği bu bölgelerde de yıkıcı mücadeleler yaşanmıştır.

Tarih yazımında, üzerine pek çok çalışma yayınlanan bu büyük savaş ile ilgili önemli kaynaklardan bir tanesi de savaşa katılan askerlerin tuttukları hatıratlardır. Bu hatıratlar savaşın gidişatını, mücadeleleri, orduların durumlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu hatıratlardan bir tanesi de Rus ordusunun bir subayı olarak 1853-1854 yılları arasında Balkan cephesinde görevli bir asker tarafından tutulmuştur. Savaştan yıllar sonra, 1887 yılında «Rus Belleteni» olarak adlandırabileceğimiz *Русский Вестник* adlı bir derginin Nisan (Vospominaniya ofitsera o voennikh deystviyah na Dunae, 1887a), Mayıs (Vospominaniya ofitsera o voennikh deystviyah na Dunae, 1887b) ve Haziran (Vospominaniya ofitsera o voennikh deystviyah na Dunae, 1887c) sayılarında üç bölüm olarak yayınlanan bu hatırat Kırım Savaşı'nın Balkan cephesindeki yaşanan olaylar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Hatırat savaşa katılan askerin notları kullanılarak bir başka isim tarafından yazıya geçirilmiştir. Ancak, Rus subayın ve hatıratı yayınlayan kişinin kim olduğu hakkında bir bilgiye ulaşılamamış, yayınlandığı derginin yazar kısmında sadece P.B. harfleri verilmiştir. Subayın orduya katılmasıyla başlayan hatırat, Kalafat (Romanya), Çatana (Cetate/Romanya), Bükreş, Jurja (Yerköy/Romanya) ve Frateşti (Zimnice/Romanya) cepheleri hakkında bilgi verip, subayın Rusya'ya dönmesiyle son bulmaktadır. Toplam 138 sayfa olan bu hatıratta Balkan topraklarındaki çatışmalar hakkında son derece önemli bilgiler bulunmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan hatıratın birinci bölümü subayın Balkan cephesine gelmesi ve Kalafat bölgesindeki çatışmaları içermektedir. Buna göre

Yekaterinburg alayına bağlı genç bir subay olarak 1853-1854 yıllarında Balkan cephesinde Eflak (Karpatların güneyi ile Tuna nehrinin kuzeyi arasında kalan bölge) müfrezesinde görevlendirilen subay, sadece gördüklerini, yaşadıklarını ve güvenilir kişilerden duyduklarını günlük olarak yazdığını belirtmektedir. Eflak müfrezesinin, Braşov (Romanya) ve Galati'nin (Romanya) sol kanadında yer aldığını belirten subay, yerel halktan özellikle bölgedeki Sırlardan önemli destekler aldıklarını belirtmiştir.

Subay, Çatana Muharebesinin (31 Aralık 1853 – 06 Ocak 1854) Eflak Müfrezesinin kaderini etkileyen en önemli olay olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu savaş hem Rus askerlerinin cesaretlerini göstermiş hem de ordudaki bazı hataların tespit edilmesine neden olmuştur. Avusturya'nın, Rusya'ya karşı olan tutumu netleştikçe Eflak müfrezesinin önemi daha da arttığını belirtmiştir. Sırlar tarafından desteklenen müfreze, 1854 yılının nisan ayına kadar Türklerin Kalafat taraflarında tutunmasını engellemiştir. Çatana muharebesinde sonra Türkler saldırmaya karar veremeyince, tüm kış boyunca Eflak müfrezesi sadece birkaç keşif gezisi birkaç da küçük çatışma yapmıştır. Nisan ayında Eflak bölgesini düşmandan arındıran müfrezenin bir kısmı Oltu Nehri'nin ötesine çekilmiş, 10. Tümenin ilk tugayı ise Tuna Nehrinin orta kısmına yönlendirilmiştir. Silistre kuşatmasının kaldırılmasından sonra Türkler ordusunun önemli bir kısmını bize karşı Rusçuk'ta toplamaya çalıştılar ve bu orduyu toplamayı başardılar. Biz de İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen bu Türk saldırısını, üç hafta boyunca 14 Temmuz'a kadar Frateşti (Zimnice) tepelerinde onları karşılamayı bekledik.

Savaşın olmadığı zamanlarda orduda pek çok askerle tanıştığını aktaran genç subay, buradaki askerlerde cesareti, savaşa her an hazır oluşlarını ve zor şartlara ne kadar dayanıklı olduklarını görmüş ve bunları da günlüğüne aktarmıştır. Burada subay, gösterişsiz ve mütevazı bir ordu subayına hayran olduğunu ve bu askerin her zaman tehlikeye atılmaya hazır olduğunu da belirtmiştir. Buradaki gözlemleri sırasında subay, sadece Tuna bölgesindeki düşmanlıkları değil, aynı zamanda Sivastopol'un düşmesine neden olan Avusturya etkisindeki Eflak bölgesinde yaşayan Rumenlerin düşmanca tavırlarını da gözlemlediğini yazmıştır.

Daha sonra başa dönerek nasıl bu göreve geldiğinden bahseden subay, orduya katılacak isimler açıklandıktan sonra, 13 Ekim 1853'te kutlama düzenlediklerini belirtmiştir. Kendisini, kardeşini ve iki asteğmeni yeni askerlerden oluşan bir taburla birlikte Petersburg üzerinden orduya göndermişlerdir. 18 Ekim'e kadar Zimin adlı profesörün derslerine katıldığını belirten genç subay, gençlik hayallerini gerçekleştirmek için her şeyi geride bıraktığını ifade etmektedir. "İki hafta sonra, Petersburg'dan Tuna'ya gitmek için uğurlandık. Petersburg'dan Bükreş'e giden yolculuğumuz yaklaşan kış şartlarıyla daha da zorlaşmaktaydı. Vitebsk

(Belarus), Mazır (Belarus), Jitomir (Ukrayna), Mohıliv-Podilskiy (Ukrayna), Sculeni (Moldova), Yaş (Romanya) ve Focşani (Fokşan/Romanya) üzerinden devam eden yolculuğumuzda önümüzde 2 bin km'den fazla yol vardı.”

Türklerle savaş henüz başlamaktaydı. Yol boyunca lojistik desteklerimizle karşılaşıyorduk. Bu lojistik birimlerimiz askerlerimizin açlıktan ve salgın hastalıktan mustarip olduğu günlerde askerlerimizi Eflak'a sevk ediyordu. Yerel halk savaş konusunda kötümserdi, bazıları hayallerimizin yıkılacağını düşünüyordu. Pripet (Özi/Dinyeper nehrinin bir kolu) nehri buz tutmaya başladığından geçişler son derece zordu. Podolya bölgesinde (Orta ve Güneybatı Ukrayna bölgesi) yollar daha düzgündü bu da yolculuğun rahat geçmesini sağlıyordu. Buradaki yerel halk ise bizi son derece sıcak karşıladı. Bu sayede hızlıca Besarabya (Pрут ve Dinyester nehri arasındaki bölge) bölgesine ulaştık. Ancak burada, az beslendiği için güçsüz kalmış, çamurlu zeminde zar zor ilerleyebilen az sayıda at vardı, bu da bizi lojistik olarak zor durumda bırakmaktaydı. Balçık'ta (Moldova) 15 Kasım'da ilk kar yağışı başladı, bu da zaten kötü durumda olan yolların daha da bozulmasına neden oldu. Geceyi Sculeni'de bir konukevinde geçirdik. Günün yarısına kadar burada tüm resmi işlemleri tamamlamakla geçirdiğimizden, Prut'u ancak öğleden sonra 3'te geçip, anavatanımızla artık vedalaşıp Moldova Prensiğinin yükseklerine doğru tırmandık.

Burasının havası bambaşka görünüyordu; bize yabancı gözlerle bakıyorlardı. Her ne kadar dışarıdan dostane davransalar da insanlar bizden uzak duruyordu. Halkın tuhaf davranışlarına rağmen burada bize ikramlar, at arabaları verildi. Neyse ki bu Yaş şehrinde ordumuz 3 günden fazla kalmadan ayrıldı. Fokşan'ı da geçtikten sonra 21 Kasım'da Bükreş'e vardık. Tüm zorluklara rağmen 2 bin km'den fazla mesafeyi 3 haftada aldık.¹

Burada şehir hakkında gözlemlerini yazan subay, şunlardan bahsetmektedir: Eflak'ın merkezi Asya etkisinde kalmış bir Avrupa şehri gibiydi. Buranın komutanı bizi; “Sizinle hizmet edecek olmaktan mutluyuz, buyurun yemeğe” sözleriyle sıcak bir şekilde karşıladı. Beni şehrin en iyi noktasında, tiyatro binasının karşısındaki bir daireye götürdüler. Şehirde Olteniça (Güney Romanya) Muhaberesinin yankıları duyuluyordu. Türkler karşısında alınan yenilgiden pek çok kişi sorumlu tutulurken, yenilginin asıl nedeni olarak Türkleri Tuna'nın ötesine sürmek için iki tabur askerin yeterli olacağını düşünen Genelkurmay subayları gösterilmektedir.

1 Bu da yaklaşık günde 90 km eder ancak pek gerçekçi görünmemektedir.

Kraiovo'ya (Romanya) gönderilene kadar günlerimizi burada diğer askerlerle sohbet ederek geçirdik. 6 Aralık'ta Knez Gorçakov, Tüm Bükreş elitlerinin katıldığı bir balo düzenledi. Askerlerin de katıldığı bu baloda bizim askerlerimiz hemen diğerlerinden ayırt ediliyordu. Balodan 3 gün sonra herkes birliklerine dağıldı ben de zor yol koşulları altında Eflak müfrezesinin olduğu yere gittim ve burada Ekaterinburg alayına katıldım.

Kalafat yakınlarında (Baileşti (Romanya-Eflak Bölgesi) – Çatana Muharebesi)

Genç subay burada Tuna'ya gelmeden önceki durumu ve Eflak müfrezesini kurulana kadar ki durum hakkında birkaç şey söyleyeceğini belirtmektedir. Eflak müfrezesi kuruluncaya kadar 4. bölüğün askerleri Volhinya, Podolsk ve Kiev bölgelerinde bulunmaktaydı. Bu bölüğün Moldova sınırına hareketi 23 Mayıs ile 10 Haziran arasında gerçekleşmiştir.

Bölüğün sağ kolunda Korgeneral Lilranda 12. piyade tümenine bağlı topçu birlikleri ve 28 Haziran'da Sculeni'yi geçtikten sonra 10-15 Temmuz arasında Tecuci'ye (Romanya) ulaştı.

Orta da ise piyade generali Dannenberg (Peter Andreeviç) Don alayının 37 ve 25. alayları, 10. piyade tümeninin 2. tugayı, 11. topçu birlikleri ve 4. Saperni Taburuyla eşliğinde 21 Haziran – 3 Temmuz arasında Prut nehrini geçerek Temmuz ayının ilk yarısında Tecuci'ye ulaşmıştır.

Sol kolda ise Korgeneral Nirod (Mihail Evstafeviç) komutasındaki atlı ve yaya topçu birlikleri, piyade tümenleri ile 20-25 Mayıs arasında Leov'u geçip 23-30 Haziran'da da Tecuci'ye ulaşmıştır. Daha sonra bu kola yeni birlikler de katılmıştır.

Tecuci'den Bükreş'e giderken ise ordu iki kola ayrılmıştır. Nirod önderliğindeki sol kol Brailov'a doğru giderken, Dannenberg komutasındaki sağ kol ise Fokşan ve Boze (Rımnik) güzergahını takip etmiştir. Birliklerimiz Temmuz ayının ortasına kadar Bükreş etrafına yerleşmişlerdi, etraflarında ise Tuna tarafında Gala-ti'den Yerköy'e kadar müfrezeler bulunmaktaydı. O sırada hala aktif müzakereler yapılıyordu. Beyliklerin işgaliyle Türkler arasında talebimize rıza göstermeye zorlanması gerekiyordu ve bu nedenle birliklerimize düşmanca eylemlerden kaçınmaları emredildi.

Ağustos ayının başında Knez Gorçakov, Eflak müfrezesi için ek askerlerin gerektiğini düşündü ve Tümgeneral Bellegarde'nin komutasındaki askerler buraya gönderildi. 15 ve 17 Ağustos'ta işgal edilmesi beklenen Kraiovo şehrine giderken, Bellegarde'ye başlangıçta Tekuche kasabasında durmaları, Vedea nehrinin

(Güney Romanya) ötesine karakollar yerleştirmeleri ve iki yüz Kazağı Rousseau de Vedeia şehrine göndermeleri emredildi. Daha sonra müfrezenin Olta Nehri üzerindeki Slatina (Romanya) şehrine taşınması gerekiyordu: düşmanın Tuna'nın sol yakasında, 4. kolordu bölgesinde, Zimnitsa'dan (Bulgaristan) Silistre'ye çıkması durumunda, özel koruma önlemleri almak ve ileri karakol rezervlerinden güçlü grupları Tuna Nehri üzerindeki tehdit altındaki noktalara göndermek zorunda kalındı.

Brailova'dan Rousseau de Vedeia'ya kadar olan tüm ileri karakolların başına Kont Joseph Carl von Anrep (Josef Romanoviç Anrep-Elmpt), Bükreş'ten Yerköy'e kadar olan ileri karakolların başına ise Soymonov (Fedor İvanoviç) atanmıştır.

Genç Rus subay Türklerle olası çatışma için alınan önlemleri ise şu şekilde sıralamıştır:

- Vedeia nehrinden Mostista gölüne (Romanya'nın güneydoğusu) kadar olan Tuna nehrinin koruması Dannenberg'e emanet edilmiştir.
- Soymonov'un öncü birlikleri Yerköy'ün karşısındaki Odaya bölgesine taşınmıştır.
- Arciş ya da Argeş (Büyük Eflak bölgesi) ile Dombavita nehrinin (Güney Romanya) birleştiği bölgeye Nirod'un birlikleri yerleştirilmiştir.
- Dobrenite (Kuzey Bulgaristan) bölgesinde ise yine Dannenberg komutası altında büyük bir birlik hazır hâle getirilmiştir.

Türkler ise ordularını Rusçuk'a ve özellikle, Ekim ayının ortasında, Tuna nehrinin sol yakasındaki ele geçirdikleri Kalafat'ın karşısında bulunan Vidin'e çekmeye başladılar. Türklerin yaklaşık 10 bin askeri Zıştovi'de, 4 bin askeri ise Plevne'de bulunmaktaydı.

27 Eylül'de Rusçuk'ta, 29 Eylül'de ise Silistre'de Osmanlı Padişahının Ruslara savaş açtığını bildiren fermanı okundu. 4 Ekim'de Türkler, topçu bataryalarını Yerköy'ün karşısına yerleştirmeye başladılar. Ömer Paşa komutasındaki birlikler 12 Ekim'de saldırılarına başladı. Türklerin, Kalafat'ta savunma hattı kurup, Tuna'nın yukarı bölgelerine doğru harekete geçtiğini öğrenen Knez Gorçakov, Korgeneral Fişbah'ı (Karl Federoviç) Kraivo'ya çağırarak böylece Belgard (Karl Aleksandroviç) komutasındaki piyade birliklerimiz 29 Ekim'de Kraivo'ya gelmiştir.

Tuna çevresindeki köylerde yaşayan yerel halk Türklerin gelmesiyle mutlu olmaya başladı, hatta Eflak bölgesinden bazıları Ruslara karşı düşmanca tavırlar gösterdiler. Bu arada Türklerin savunma hatları Kalafat'tan yaklaşık 30 verst (32 km) uzaklıkta görünmeye başlamıştı.

Bu şartlar altında Belgard komutasındaki piyade birliklerimizin başına Fişbah'ın yerine von Anrep atanmış ve 29 Kasım'da Kraivo'ya gelmiştir. Her ne kadar Prens Vasilçikov komutasındaki Küçük Eflak müfrezesinin öncü birlikleri Radovan (Kraivo yakınları) istikametindeki ana yol üzerinde ülkenin sükûnetini korumaya çalışıyor ve çeşitli yönlerde keşif faaliyetleri yürütüyorsa da Küçük Eflak müfrezesinin sınırlı sayıda kuvvetten oluşması nedeniyle durumu giderek daha da güçleşmekteydi. Zira Türkler Kalafat'ta önemli miktarda askerî güç toplamıştı ve bu bölgeden bir taarruzun başlatılması beklenmekteydi. Tüm bu nedenlerden ötürü, Aralık ayının ortalarında Küçük Eflak müfrezesini takviye etmek amacıyla 12. Piyade Tümeni topçu birlikleriyle birlikte, 4. Sapper Taburu'ndan iki bölük ve Bugulansky süvari alayı sevk edilmiştir. Bu kayda değer askerî kuvvetlerin Kalafat civarına Yeni Yıl dolaylarında ulaşması öngörülmekteydi; yalnızca Odessa Alayı'nın bölgeye 20 Aralık civarında varması beklenmekteydi. Bu şartlar altında birliklerimiz 16 Aralık'ta Kraivo'dan Kalafat'a iki kol halinde harekete geçti.

17 Aralık'ta soğuk ve karlı bir sabahta komutanımızın hareket emri duyuldu. Güzergahımız karlı kaplı idi. Bundan sonra subay, günü birlik olarak yazmaya devam etmektedir. Ancak bunlar daha çok kişisel şeylerdir. 21 Aralık'ta, Tobol taburumuz iki gün önce yani 19 Aralık'ta, Türk çetelerini (başıbozuklar) püskürttüğünü öğrendik. Aynı gün, keşif birliğimiz bir Türk yüzbaşısını esir almıştır. Önümüzdeki günlerde Baileşti'de bataryalarımızla siper kazma çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürdük. Bu sırada yine bir Türk askeri esir alındığı bilgisi geldi. O esir Türk askerine bizim askerimizden farklı davranmadık. Bugün esir alınan bir Türk askeri, Türk birliklerinin yiyecek ve ikmal açısından büyük sıkıntı içinde olduğunu, açlıktan kök sebzelerle beslendiklerini ifade etti. Ayrıca Türk askerleri ile düzensiz birlikler olan başıbozuklar arasında ciddi geçimsizlik yaşandığı, bu grupların birbirine karşı nefret beslediği bilgisi de edinildi.

1854 yılı

Savaş şartlarına rağmen karargâhta yeni yıl kutlaması yapıldığını belirten subay, notlarına şu şekilde devam etmektedir: 3 Ocak günü, daha önce öldüğünü düşündüğümüz askerlerin esir alındığı haberini aldık. 5 Ocak'ta ise Türklerin sabahın ilk ışıklarıyla topçu birlikleriyle Baileşti'ye saldıracağı haberini aldık. Bu yüzden Eflak müfrezemiz güçlü olsa da önlemlerimizi arttırmaya devam ettik. Gün doğumundan hemen önce, 12 top yerleştirilmişti. Nöbetçiler karla örtülü kamufleli siperlere dağılmış, siperde başlarında beyaz örtülerle tüfekleri hazır bir biçimde bekliyorlardı. Böyle bir hazırlıkla karşılaşan Türkler geri çekildi. Görünüşe göre Türkler asıl saldırı için değil, sadece keşif amacıyla yaklaşmışlardı.

Ancak askerî kampın düzeni, hazırlanmış topçu mevzileri ve nöbet sisteminin sıklığı onları caydırmıştı. Türk süvarilerinin atları bile ilerlemekten ürkmüştü.

7 Ocak günü, Baileşti'ye Kurmay Başkanı Koçubey geldi. Kalafat'a yönelik muhtemel bir taarruz hakkında çeşitli söylentiler ve yorumlar dolaşmaya başladı. Kuşatma için iki ilave istihkâm bölüğünün daha gelmesi ve top bataryalarının menzilini artırmak amacıyla özel teçhizatların getirilmesi beklenmekteydi. Planımıza göre düşman birliklerinin yoğun olarak bulunduğu Polyani ve Modloviti bölgeleri ele geçirilmeliydi. Türkler özellikle Modlovito'da (Kuzey Romanya) tahkimat yapmaktaydı. Bu kapsamda Sofya'dan Kalafat'a 5 bin piyade getirilmişti.

8 Ocak Cuma – Yüzbaşı Kolesnikov görev yerinden döndükten sonra bizim birliğin komutasını devraldı. Kolesnikov bana Çatana muharebesiyle ilgili çok şey anlattı. Türklerin yaralı askerlerimizi öldürdüğünü, üzerlerinden botları, palto-ları aldıklarını yüzbaşının anlattıklarından öğrendim. Ayrıca Kolesnikov, Türk ordusunda görevli bir askerin esir Rus askeriyle Rus askerlerinin cesaretleri hakkında konuştuğu için, ikisinin de orada öldürüldüğünü de anlattı. Ancak subay, bu tür anlatıların doğruluğunun şüpheli olduğunu da belirtmiştir.

15 Ocak 1854'te biten hatıratın yayınlanan ikinci bölümü 16 Ocak tarihinden başlayıp 10 Nisan 1854'e kadar devam etmektedir. Bu bölümde sadece Poiana (Kuzey Moldova) ve Moldovito bölgelerindeki durum hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Hatıratın ikinci bölümünde dikkat çeken bölümlerden biri, Rus Çarı I. Nikola'nın, Knez Gorçakov'a gönderdiği telgraf olmuştur. Hatıratı yazan subayın 23 Ocak 1854 Cumartesi gününe ait olduğu anlaşılan telgrafta, I. Nikola şunları yazmıştır: “Herkes selam ve saygılarımı ilet. Onlara ve tüm birliklere, yaklaşan yılın hepimizi yeni zaferlerle taçlandıracağına dair beklentimi bildir.” Rus Çarının zafere olan inancını göstermesi bakımından önemli olan bu telgraftan sonra genç subay; ordudaki herkesin görevini layıkıyla yerine getirmeye hazır olduğunu ve ordunun moralinin üst seviyeye çıktığını belirtmiştir.

Hatıratın üçüncü bölümü ise, Ekaterinburg alayının Baileşti'den Bükreş'e yürüyüşü hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Buna göre Baileşti'den 10 Nisan'da yola çıkan alay, Radovan, Kraivo, Balşa (Bulgaristan), Slatina (Romanya), Greça, Takuç, Çolonaşti (Romanya), Toipah, Fokşan-do-Joc, Prisiçeni (Moldova) üzerinden yürüyerek Bükreş'e 25 Nisan'da ulaşmıştır.

Subay, bu bölümde Türklere karşı alınan önlemlerden de bahsetmiştir. Hatıratının 3-15 Mayıs'a tarihlenen bölümünde, genç subay, General Dannenberg'e Eflak'tan Oltu nehrine kadar olan yerin güvenliğin sağlanması görevinin verildiğini ve kendisine 12 maddelik bir görev listesi iletildiğini aktarır. Bu 12 madde ise şunlardır:

- Tuna Nehri üzerindeki geçiş noktalarını ağır kayıplara uğramaksızın savunmak esastır.
- Eğer düşman, Turnu (Drobeta-Turnu Sevverin Güney Romanya) ile Olteniça arasında bir noktadan nehri geçerek sol kıyıda mevzilenir ve iç bölgelere doğru ilerlemeye başlarsa, birlikler vakit kaybetmeden geri çekilmelidir.
- Yedek kuvvetlerle takviye sağlandıktan sonra, düşmanı elverişli bir mevziye çekmeye çalışmak ya da doğrudan taarruza geçerek onu kesin şekilde mağlup etmek hedeflenmelidir.
- Eğer düşman bozguna uğratılır ve Tuna üzerindeki tahkimatlarına doğru geri çekilirse, bu tahkimatlara doğrudan saldırılmamalı, yalnızca gözetim altında tutulmalı ve ardından merkezi mevzi yeniden işgal edilmelidir.
- Harekâtın başarısızlıkla sonuçlanması durumunda, birlikler Bükreş'e çekilmeli ve Argeş Nehri (Güney Romanya) hattında savunma mevziisi oluşturulmalıdır.
- Gerekli görüldüğü takdirde kuvvetlerin merkezi olarak toplanması için kullanılacak yedek birlikler; Ekaterinburg alayı, Selenginsky ve Yakut alayları vb.
- Düşmanın Turtukaya (Bulgaristan) ve Rusçuk yönlerinden ciddi bir taarruza geçmesi pek olası görünmemektedir; saldırının daha muhtemel yönü Zıştovi hattıdır — fakat özellikle Turnu, Rahova (Oryahova/Bulgaristan) ve Küçük Eflak bölgelerinden bir harekât beklenmelidir.
- Düşmanın Rusçuk veya Zıştovi yönlerinden taarruza geçmesi hâlinde, Turnu ve Küçük Eflak müfrezeleri Argeş hattına çekilmelidir.
- Düşman Nikopol (Niğbolu/Bulgaristan) üzerinden bir gedik açarak ilerlerse, Küçük Eflak müfrezesi derhâl Argeş hattına çekilmelidir. Ancak Oltiniça ve Yerköy müfrezeleri şu aşamada geri çekilmemeli, ana kuvvetlerle zamanında birleşmeleri mümkün olana dek bulundukları mevzileri korumaya devam etmelidir.
- Rahov veya Küçük Eflak yönlerinden bir taarruz gerçekleşmesi durumunda, Küçük Eflak müfrezesi, Turnu'daki birlikle birlikte Oltu Nehri (Romanya) hattında mümkün olduğu kadar dayanmalıdır. Oltiniça ve Yerköy müfrezeleri ise, genel bir birlik sevkıyatı gerekinceye kadar bulundukları mevzilerde kalabilirler.
- Eğer düşman Küçük Eflak tarafından dağlık güzergâh üzerinden ilerler ve sağ kanadı tehdit ederse, Küçük Eflak müfrezesi Oltu Irmağı hattından geri

çekilir; aynı şekilde, Turnu'daki birliklerin başındaki Baumgarten de geri çekilme kararı alır.

- Eğer düşman büyük kuvvetlerle sağ kanadımıza ve öncü birliklerime yönelirse, Küçük Eflak ve Turnu müfrezeleri geri çekilerek ana ihtiyat kuvvetiyle birlikte iki ayrı birlik oluşturur: Bunlardan biri, Bükreş'i korumak ve Yerköy ile Olteniça'daki birlikleri desteklemek üzere Argeş'te konuşlanır; diğeri ise dağ etekleri üzerinden **öncü birliklerimizin üzerine** ilerleyen düşmanın gerisine harekât düzenlemek amacıyla görevlendirilir.

Feldmareşal, bu talimata değişiklik yapma yetkisini Dannenberg'e bırakarak şu hususların göz önünde bulundurulmasını emretmiştir:

- Olteniça'da iki tabur bulundurulması mümkündür.
- Düşmanın Tuna Nehri'nin karşı kıyısında büyük kuvvetler topladığına dair raporlara dayanarak, nehir hattı boyunca konuşlanmış birliklerin güçlendirilmesinden kaçınılmalıdır; aksi takdirde yanıltıcı bilgilere kolayca kanılabilir.
- Eğer düşman Turnu mevkiinden nehir geçişi gerçekleştirirse ve Baumgarten geri çekilmek zorunda kalırsa, düşmanın niyetlerinin netleşmesini beklemek gerekir; bu durumda Baumgarten, Rus-de-Vede (Dneprovsky) bölgesinde konuşlu alayla birleşmelidir.

Genç subay, hatıratının 16-31 Mayıs bölümünde Küçük Eflak müfrezesinin karşılaştığı iki kötü olaydan bahsetmiştir. Genç subay olaylarla ilgili şunları yazmıştır: “Tüm bu başarısızlıklara rağmen, ordumuzda Tuna'yı aşarak Balkanlara ilerlemek arzusu hâlâ güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Karakul (Romanya) civarında Aleksandrovskiy hücum süvari alayı ağır bir yenilgiye uğramış; dört topunu kaybetmiş, aralarında kısa süre önce Sankt-Peterburg'dan gelen Albay Karamzin'in de bulunduğu çok sayıda asker hayatını kaybetmiştir. Silistre yakınlarında ise Arap Tahkimatına yönelik bir saldırı püskürtülmüş, bu çatışmada çok sayıda asker şehit düşmüş ve siperlerdeki birliklere komuta eden General Selvan da hayatını kaybetmiştir.” Genç subay bu olaylardan birinin 17 Mayıs sabahı, diğeri ise aynı günün akşamı gerçekleştiğini yazmıştır.

Hatırat, Silistre, Bükreş, Frateşti (Zimnice) hakkında da bilgi verdikten sonra Yerköy yakınlarında Türk ordusu karşısında alınan yenilgiden bahseder. Bu yenilgiden sonra Balkanlar'daki tüm Rus ordusuna yeni alınan kararlar iletilmiştir. Bu kararlar;

- Topçu bataryası, Tomsk Avcı Alayı'nın önünde yer alan yüksek plato kenarına yerleştirilecek ve bataryanın korunması için her gün iki tabur

görevlendirilecektir. Aynı platonun kenarında, 11. Tümenin sol kanadı önüne iki hafif top konuşlandırılacak; bunların korunması için ise her gün sağ ve sol taraflarına ikişer piyade bölüğü tahsis edilecektir.

- Nöbetçi piyade birlikleri her gün dönüşümlü olarak görev alacak ve gece boyunca tam muharebe hazırlığı içinde bulunacaktır.
- Geceleri, mevziye kimsenin fark edilmeden yaklaşamaması için yoğun bir ileri karakol zinciri kurulacaktır. Bu zincir düzeninde, 10. Tümenin mevzi hattı, sürekli olarak 11. Tümenin hattıyla irtibat hâlinde tutulacaktır.

Sonuç

1853–1856 Kırım Savaşı'nın Balkan cephesine dair tarih yazımında önemli bir kaynak olan ve isimsiz bir Rus subayının hatıratı, yalnızca askerî harekâtları değil, dönemin sosyo-politik ve kültürel atmosferini de detaylı biçimde yansıtmaktadır. Hatıratta yer alan gözlemler, Tuna boylarındaki çatışmaların seyrini, Rus ordusunun lojistik ve moral durumunu, bölgedeki halklarla olan ilişkileri birincil tanıklıkla belgelemektedir. Hatırat, Rus askerî komutanlarının stratejik karar alma süreçleri, emir-komuta zincirleri ve lojistik hazırlıkları, hatırat üzerinden ayrıntılı biçimde takip edilebilmektedir. Ayrıca hatıratta yer alan Türk esirlerle ilgili anlatılar, savaşın insanî boyutunu ve dönemin savaş etiğine dair algıları da yansıtmaktadır.

Savaş tarihçiliği açısından değerlendirildiğinde, bu tür hatıratlar yalnızca olayların kronolojisini sunmakla kalmayıp, aynı zamanda savaşın bireysel algısını, duygusal yükünü ve yerel etkileşimlerini de gün ışığına çıkarmaktadır. Özellikle hatırat sahibinin askeri disiplin, cesaret ve kararlılık gibi değerlere yüklediği anlam, dönemin Rus askeri zihniyetine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bununla birlikte, hatıratta geçen söylentiler, duygusal yorumlar ve kişisel çıkarımların tarihsel analizde dikkatle ele alınması gerektiği unutulmamalıdır. Ayrıca bu tür Rus müelliflerin hatıratlarında Rus takvimi dikkate alındığından, araştırmalarda bunun da gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Sonuç olarak, bu hatırat, Rusya'nın Balkan stratejisi, Osmanlı savunması, yerel halkların tutumu ve savaşın çok cepheli doğası hakkında özgün bilgiler sunmakta; bu yönüyle Kırım Savaşı'nın Balkanlar'daki boyutunu anlamada vazgeçilmez bir birincil kaynak işlevi görmektedir. Bu tür belgelerin tarih yazımındaki yeri, yalnızca savaşın makro anlatısını değil, mikro düzeydeki bireysel deneyimleri de kapsayan çok katmanlı bir tarih anlayışının kurulmasına katkı sağlamaktadır. Ancak bu bilgiler subayın da belirttiği gibi doğruluğu tartışılabilir bilgilerdir. Bu nedenle böyle kaynakların dönemin diğer kaynaklarıyla beraber karşılaştırmalı okunması bilgilerin güvenilirliğini sağlaması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Tarle, Y. V. (1994). *Kırımская Vayna* (C. 1). Moskova: Izdatel'stvo Akademii Nauk.

Vospominaniya ofitsera o voennikh deystviyah na Dunae v 1853 i 1854 godah. (1887a, Nisan). *Russkii Vestnik*, ss. 565–599.

Vospominaniya ofitsera o voennikh deystviyah na Dunae v 1853 i 1854 godah. (1887b, Mayıs). *Russkii Vestnik*, ss. 227–266.

Vospominaniya ofitsera o voennikh deystviyah na Dunae v 1853 i 1854 godah. (1887c, Haziran). *Russkii Vestnik*, ss. 715–779.

BALKANLAR'DA 'FESAT'IN YENİ AKTÖRLERİ: KONT CAVOUR VE GIUSEPPE GARİBALDİ (1859-1861)

NEW ACTORS OF 'SEDITION' IN THE BALKANS: COUNT CAVOUR AND GIUSEPPE GARIBALDI (1859-1861)

İlkay KİRİŞÇİOĞLU

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye

 <https://orcid.org/0000-0003-4717-5476>

Özet: Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki Balkanlarda 1858-1862 yılları sıra dışı bir asayişsizlik dönemine işaret ediyordu. Hiç şüphesiz ki Rumeli'de asayişsizlik tarihçiler için bir sıra dışılık arz etmez. Fakat bahsettiğimiz dönemde imparatorluk bürokrasisini sıra dışı bir şekilde meşgul eden şey bölgedeki “fesat” eylemlerinin doğrudan Avrupa'daki güncel siyasi gelişmelerine içkin olmasından kaynaklanıyordu. Gerçekten de Romanya'ya ulaştırılmak üzere Sardinya ve Fransa limanlarından çıkan silah yüklü gemiler ile Avusturya ve Rusya imparatorluklarından ayrılan fesat takımından bazı kimselerin Balkanların Slav nüfusunun yoğun yaşadığı sıklıkla yerlerde görülmesi üzerine Babıali bölgedeki mülki idareye talimat üzerine talimat gönderiyordu. Osmanlı arşivleri bu dönemde meydana gelen bu tarz hareketlere dair son derece zengin bir malzeme sağlar. Buna rağmen araştırmacılar bu dönemde görülen bu faaliyetlere yeterince eğilmemişlerdir. Zannediyoruz ki bu Balkanlarda gözlemlenen gizli cemiyet faaliyetlerinin arka planındaki diplomatik dengelerin karmaşıklığı yetersiz akademik ilginin başlıca sebeplerinden biridir. Gerçekten de Balkanlar Kırım Savaşı'ndan sonra yeniden şekillenen uluslararası düzenin sergilendiği bir minyatür gibiydi ve yeni bir aktörün uluslararası diplomasi sahnesine çıkışı bölgedeki dengeleri büyük oranda değiştirmişti. Bu bildiri Sardinya Krallığı'nın Paris Barış Antlaşması sonrasında Balkan coğrafyasına yönelik artan ilgisini ve buna paralel olarak bölgede artan yeraltı faaliyetlerini tartışacaktır. 1850'li yılların sonundan 1860 yılların başını kapsayan dönemde İtalya ulusal birliğini gerçekleştirirken Balkanlarda artan devrimci faaliyetlere dair Osmanlı arşivlerinde bulunan malzemenin daha iyi anlaşılabilmesi için tarihsel ve analitik bir çerçeve önermek amaçlanmıştır. Bu

konuda İtalyan araştırmacılar Osmanlıca kaynaklarını yeterince ele almazken Osmanlı tarihçileri de İtalyanca kaynaklara karşı kayıtsızdır. Elinizdeki bildiri bu diyaloga katkıda bulunmayı amaçlar. Daha somut olarak ifade edilecek olursa Sardinya başbakanı ve Risorgimento siyasetinin muhafazakâr önderi Kont Cavour ile radikal devrimci Giuseppe Garibaldi ekseninde Osmanlı İmparatorluğu'na Adriyatik kıyılarından yönelen tehlike betimlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Giuseppe Garibaldi, Risorgimento, Kont Cavour, Fesat

Abstract: The years 1858-1862 unusually marked a period of disorder in the Ottoman Balkans. Disorder in Rumelia is certainly not unusual for the students of the Ottoman history, though what was unusual about this period was the connection of the “seditious” activities in the region with contemporary political developments in Europe. Departing Sardinian and French ports, ships were carrying weapons to Wallachia, while the revolutionaries from the Austrian and Russian empires were wandering among the Slavic population of the Balkans. In response, the Porte sent instruction upon instruction to the local administrators to be vigilant about these movements. Thus, Ottoman archives provide rich material regarding such activities. Nevertheless, researchers have not paid sufficient attention to these sources. The complexity of the diplomatic balances behind the secret society activities in the Balkans is one of the main reasons for the lack of academic interest. Indeed, the Balkans were like a theatre, where the international order reshaped after the Crimean War played out and the emergence of a new actor on the international scene significantly altered the balances. This paper deals with Sardinia's increasing interest in the Balkan geography after the Treaty of Paris and the contingent increase in underground activities therein. It aims to propose a historical and analytical framework to better understand the material found in Ottoman archives regarding the increasing activities in the Balkans during the period from the late 1850s to the early 1860s. Italian researchers on this topic do not adequately address Ottoman sources, while Ottoman historians are indifferent to Italian sources. This paper aims to contribute to this dialogue. More specifically, it will describe the danger emanating from the Adriatic coasts towards the Ottoman Empire, focusing on the tensions between the Sardinian Prime Minister and conservative leader of the Risorgimento politics, Count Cavour, and the radical revolutionary Giuseppe Garibaldi.

Keywords: The Balkans, Giuseppe Garibaldi, Risorgimento, Count Cavour, Sedition

Sorumlu Yazar: İlker Kirişcioğlu, ilkaykiriscioglu@gmail.com

Atıf: Kirişcioğlu, İ. (2025). Balkanlar'da “fesat”ın yeni aktörleri: Kont Cavour ve Giuseppe Garibaldi (1859-1861). M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 185–203). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB121K>

Giriş

1850’li yılların sonu ve 1860’lı yılların başları İtalyan yarımadasında yeni bir ulus-devletin ortaya çıkışını müjdeleyen olaylara tanık oldu. Buna koşut olarak Balkan yarımadasında artan yeraltı faaliyetlerine dair Osmanlı Arşivlerinde kapsamlı bir dokümantasyonun varlığından bahsedilebilir. Söz konusu kayıtlar silah ve cephane kaçakçılığı, sahte para ve pasaport temini, devrimci komiteler ve onların sofistike yöntemleri, Avusturya İmparatorluğu topraklarından çıkıp İtalya’ya varmaya çalışan siyasi mülteci kabileleri ve askerî firariler gibi temaları ihtiva ederken tarihçiler için oldukça renkli anlatılara kaynaklık etme potansiye- li taşımaktadır. Ne var ki bu malzeme günümüze dek araştırmacılar tarafından neredeyse hiç ele alınmamıştır. Bunun önemli bir nedeni bölgedeki gelişmelere rengini veren uluslararası olaylar ve onların arka planındaki güç dengeleri hak- kında yeterli derinliğin sağlanamamasıdır. Bir diğer deyişle, araştırmacının sez- gisel olarak yöneldiği bir resmî yazışma ne kadar kışkırtıcı olursa olsun o kaydın içinde konumlandığı daha geniş bürokratik belgeler trafiği (hangi bağlantılı baş- ka resmî yazışmalar olduğu ile bu belgelerin öncesinde ve sonrasında ne gibi muameleler gördüğü) yanında belgenin hangi makro ve mikro politik ilişkiler- den neşet ettiğine dair yeterli malumat sahibi olmadan söz konusu malzemeyi tarihsel bağlamına yerleştirmesi kolay olmayacaktır. Gerçekten de 1850’ler ve 1860’lar boyunca Balkan coğrafyasında Tanzimat bürokrasisini meşgul eden ve jenerik tabirle “fesat ehli” üzerine üretilmiş belge yığınının nasıl ele almak ge- rektiği konusunda temel eksikliklerin varlığı göze çarpar. Öyle ki bu coğrafya ile bağlantılı olarak Giuseppe Garibaldi ismine rastlayan araştırmacılar muhakkak olmuştur. Örneğin, Vakalis (2019) Fransızca bir yayına referansla “Garibaldi mu- cizesi”nin Yunan basınında uyandırdığı heyecanı vurgulamış ve bağlantılı olarak Makedonya, Epir ve Teselya’da genel bir ayaklanma çağrısına bir dipnotta yer vermiştir (s. 168) (esas çalışma için bkz. Tousimis, 1992: 39). Bir başka araştırma- cı da İtalyan birliği sürecinin hariciye evrakına yansıyan bazı boyutlarına hafif- çe değinmiştir (Gücüm, 2015: 128-129, 144, 149, 289). Onu takip eden başka bir çalışma ise diğerlerine oranla daha kapsamlı ve detaylı bir sunuma girişmesine rağmen başvurduğu tarihsel bağlamlar eksik ve zaman zaman yanıltıcı olmuştur (Pınar, 2017). Sonuç olarak adı geçen çalışmalar değindikleri olayların gerisinde saklı olan siyasi projelere dair tatmin edici bir bağlam sunmamışlardır.

Çokça tekrarlandığı üzere Gülhane Hatt-ı Hümayûnu (1839) ile başlayan ve im- paratorluğun yeniden yapılandırılma dönemi olarak ifade edebileceğimiz mer- kezîleşme çabaları toplumsal tepkilerden münezzeh olmamıştır. Halil İnalcık’ın iyi bilinen doktora tezinden bu yana Tanzimat döneminin Balkan isyanları hakkında çalışma yapan Osmanlı tarihçileri bu hareketlerdeki “Risorgimento

Faktörü" üzerinde durmamışlardır. Hâlbuki İtalyan yarımadasının kabaca 1858-1862 gelişmeleri Balkan yarımadasındaki devrimci faaliyetlerine *dolaysız* etkide bulunmuştu. Kabaca ele alındığında, Balkanlar ile ilgili hazırlanmış ders kitaplarının da bölgede gündeme gelen konfederasyon, federasyon ve ittifak faaliyetlerinin Tanzimat ve Risorgimento (ve hatta Macar ve Leh mültecileri) bağlamlarını yeterince temellendirmedeği gözlemlenebilir.¹ Biraz spekülatif de olsa bu eksikliğin bir nedeni tarih sahnesine henüz adımını atmış bir İtalya Krallığı'nın yerleşik tarihçilikte önemli bir uluslararası oyun kurucu olarak görülmeşi olmalıdır. Fakat bu alt metin krallığın dikkate değer bölgesel rolünü göz ardı eder. Daha can alıcı bir sebep ise pratik güçlükler olmalıdır. Konu ile ilgili İtalyancada ortaya konulan akademik çalışmaların Osmanlı arşiv kaynaklarına, Osmanlı tarihçilerinin ise İtalyanca kaynaklara neredeyse hiç yer vermediğini söylemek abartılı sayılmaz. Zaten çok yakın zamana dek tarihçilik ulus-devlet teleolojilerinin oldukça izole ve başka jeokültürel dinamiklerle sınırlı etkileştiği varsayılan anlatıları etrafında şekilleniyordu. Elinizdeki çalışma, işaret edilen bu diyalog eksikliğine katkıda bulunabilecek tarihsel ve analitik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Ulusötesi bağlam ise metodolojik bir yeniliğe işaret edecektir.

Bu çalışmanın da elbette bazı sınırları vardır. Siyasi, mezhepsel ve etnik açıdan son derece karmaşık bir coğrafyadan bahsedildiğinin bilincinde olmak gereklidir, öyle ki varılacak her genellemenin toslayacağı bir duvar hâliyle olacaktır. Bölgedeki devrimci karışıklıklarda bir İtalyan Faktörü olduğuna dikkat çekmek bütün gelişmelerin salt bir belirleyene muhtaç olduğunu söylemek anlamına da gelmez. Gerçekten de Osmanlı Balkanlarının İtalyan coğrafyası ile olan etkileşimine dair eksiksiz bir monografi sunmak için çok daha kapsamlı girişimlere ihtiyaç vardır. O kadar ki kabaca İtalyan başbakanı Cavour'un Balkan vizyonu üzerine yapılmış ve artık klasikleşmiş bir çalışma dahi fazlasıyla hacimli olmaksızın kurtulamamıştır (Tamborra, 1958). Ona kıyasla uvertür niteliğindeki denememizin çerçevesini şu şekilde çizebiliriz. Günümüzde anladığımız şekliyle İtalya'nın bir ulus-devlet olarak ortaya çıkmasına yol açan en kritik yıllarda (1859-1861) iki Kurucu Baba'nın, Sardinya-Piyemonte (sonradan İtalya) Krallığı Başbakanı Kont Camillo Benso di Cavour (1810-1861) ve Popülist devrimci lider Giuseppe Garibaldi (1807-1882), arasındaki ideolojik ve hatta temsil ettikleri toplumsal ayrışmanın Balkan coğrafyasındaki yansımaları üzerine makalemizi inşa edeceğiz. Balkanlardaki İtalyan Faktörü'nü ele aldığımız için çalışmamızın ana arterine İtalyan Dirilişi (*Il Risorgimento*; Yeniden Doğuş) olarak adlandırılan konsepti yerleştirmek gerekecektir. Bu şekilde, önce Fransa ve Sardinya'nın Avusturya'ya karşı yürüttükleri savaşa (1859) kadar olan dönemde İtalyan birliğinin

1 Bu anlamda fazlasıyla genel bir not Jelavich (1983)'in önemli çalışmasında rastlanabilir (s. 332-335).

seyrine çok kısaca değinip akabinde sürecin zirvesini oluşturan tarihsel gelişmeler (1859-1861) ele alınacaktır. Son olarak Garibaldi'nin siyaseten tasfiye edilmesiyle (1862) denemeye nihayet vereceğiz. İtalyan ulus-devletini ortaya çıkaran savaşların ivmesini arttırdığı ideolojik bir kutuplaşmanın nasıl olup da Osmanlı Arşivlerindeki belli bir malzemenin anlaşılabilmesine katkıda bulunduğunu göstermiş olacağız.

İtalyan Dirilişi: Napolyon'dan Napolyon'a (1796-1859)

Risorgimento, on sekizinci yüzyılın sonlarında başlayan ve on dokuzuncu yüzyılda belirginleşen, İtalyan ulusunun ve bu ulus için bağımsız ve birleşik bir devletin inşasını amaçlayan siyasi ve kültürel süreç olarak tanımlanabilir (Banti, 2004: v). Vatanın “yeniden dirilişi”ni tetikleyen olaylar zinciri Büyük Napolyon'un İtalya'yı işgali ile başlamıştır. Öyle ki bu vesile ile çizme halkı liberal fikirler ve kurumlar ile tanışmış oldu. Hiç şüphesiz ki üç yıllık cumhuriyet dönemi (*Il Triennio Repubblicano*) (1796-1799) siyasi tartışmaların doludizgin yapıldığı bir dönemdi ve böylelikle toplumun politik sosyalleşme süreci başlamış oldu. Bu zemin üzerine gelen ikinci cumhuriyetçi dalgayı (*l'età Napoleonica*) (1800-1815) izleyen restorasyon döneminde yarımadada mantar gibi türeyen şey ise yeraltı faaliyetleri oldu. Diyalektik olarak, bu aşamada Fransız egemenliği altında yayılan fikirler ve pratikler Fransız egemenliğinin kendisine yöneldi; zira bir bütünleşme sağladığının söz edilebilse de işgal bağımsızlığı getirmemişti. Bu sıralarda Napoli kentinde ortaya çıkan Carbonari (1806-1810) yapılanması, hızla diğer İtalyan devletlerine ve hatta Avrupa'nın başka önemli kentlerine yayıldı. 1830'lu yılların başında ise *Giovine Italia* (Genç İtalya) Marsilya liman kentinde kuruldu. Kuruçusu Giuseppe Mazzini (1805-1872) idi. Cenevreli bu düşünür ve eylem adamı radikal cumhuriyetçi pozisyonun öncüsü olarak uzun yıllar Risorgimento gündeminin en güçlü belirleyeni olacaktı.

Viyana Kongresi (1814-1815) ile İtalya ameliyat masasına yatırıldı, yabancı monarşiler altında parçalandı. Lombardiya ve Venedik bölgeleri, Avusturya İmparatorluğu'nun kontrolüne bırakıldı. Toskana Büyük Dukalığı ile Modena ve Parma gibi devletçikler hanedan üyeleri vasıtasıyla yine Habsburg etki alanına dâhil edilmiş oldu. Papalık Devletleri yeniden kardinallerin otoritesine iade edildi. Sicilya Adası ve Napoli Krallığı Bourbon hanedanlığı altında birleştirilerek İki Sicilya Krallığı kuruldu (Riall, 1994: 13). Bir yoruma göre yarımadanın kadeğinde köklü bir değişim yaşanmamıştı; Fransız egemenliğinin yerini Avusturya almıştı, yani tellaklar değişmişti (Banti, 2004: 39). Buna karşın siyasi haritanın şekillenişinden daha önemli bir dip dalgadan söz edilebilir. Restorasyon ile İtalya'nın siyasi yaşamına, deyim yerindeyse, yeni bir “kurum” dâhil oldu: Siyasi

Sürgün. Kabaca İtalya Krallığı'nın kurulduğu zamana dek sürgün olgusu İtalyan politik yaşamının en belirleyici unsurlarından biri olarak yerleşti (Isabella, 2009: 1).

Yeni dönemde Avrupa'yı etkisi altına alan devrimci dalgaların her biri İtalya'da da yankı bulmuştur (1820–1821, 1830–1831 ve 1848–1849) (Banti, 2004: 44). Bunların sonuncusu “Halkların Baharı” olarak da adlandırılır. 1848'in başlarında Bourbon Monarkı anayasa ilan etmeye mecbur kaldı. Toskana Büyük Dükü de şubat ayında bir anayasa ilanına ikna oldu. Liberaller gelişmelerden oldukça umutluydu, zaten Papa IX. Pius (1792–1878) dahi bağnaz olmayan bir tavır içindeydi. Derken Viyana ve Budapeşte'deki çıkan ayaklanmalar İtalya'daki Habsburg dominyonları için bulunmaz fırsatı sundu. Venedik sokakları coşkulu gösterilere sahne oldu. Hemen ardından Milano'da patlak veren isyan (*Cinque Giornate di Milano*), Avusturya ordusunun geri çekilmesine ve San Marco Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine yol açtı. Çok geçmeden Carlo Alberto (1798-1849) Avusturya'ya savaş ilan etti. Cumhuriyetçi parti dâhil olmak üzere tüm vatanseverler Sardinya'nın bu girişimine destek sundular. Siyasi birliğin hâlâ çok uzağında olursa da yarımadanın hâletiruhiyesi bütünleşmişti, fakat altını çizmek gerekir ki buna öncülük eden ise Savoy Hanedanı olmuştu. Öte yandan değişimin karşısındaki güçler de boş durmuyordu. Avusturya'daki kamuoyu baskısından endişelenen Papa nisan ayının sonlarında liberal duruşunu bir kenara bıraktı. Bundan cesaret alan II. Ferdinando, mayıs ortalarında devrimci dalgaya sertlikle karşı koydu: Napoli'de halkın üzerine ateş açıldı, parlamento feshedildi ve Sardinya'ya gönderilen birlikleri geri çağrıldı. Toskana'da da baskıcı önlemler arttı. Temmuz ayı sonlarına gelindiğinde ise Mareşal Radetzky (1766-1858) Custozza'da Sardinya'yı mağlup ederek devrime geçici olarak bir son verdi.

Şubat 1849'da Roma'da cumhuriyet ilan edildi. Kurucu Meclis'e seçilen Mazzini, Sardinya'yı Avusturya'ya karşı kıskırttı. Toskana'da da cumhuriyet ilan edilmişti. Mart ayında Sardinya'nın Avusturya'ya karşı savaşının ikinci aşaması başladı. Fakat bu sadece üç gün sürmüştü, sonucunda Piyemonte ordusu Novara'da aşağılayıcı bir yenilgi aldı. Nisan sonlarında Fransız birlikleri, Roma'yı ele geçirmek üzere Civitavecchia üzerinden çıkarma yaptı. Bu sırada Garibaldi da şehre gelerek Fransızlara karşı savunmayı örgütledi. Habsburg ordusu da bir yandan Orta İtalya'daki Papalık Legasyonlarını işgale başladı. Ağustos ayında Radetzky'nin ordusu Milano'ya girdi. Macar Devrimi'nin bastırıldığı haberleriyle birlikte, Venedik de teslim oldu. Sonuç olarak İtalya devrimlerden bir kez daha parçalanmış hâlde çıktı. Güneyde Bourbon ve Kuzey'de Habsburg hanedanları baskıcı rejimler inşa ederken, Roma da Fransa'nın işgali altına giriyordu (Banti, 2004: 74-94).

Şüphesiz ki İtalya'daki olaylar yeni bir mülteci ve siyasi sürgün dalgasını tetiklemişti. Sürgünler için Paris zaten geleneksel bir merkez olarak öne çıkıyordu. Hemen bütün sürgünler gibi buradakiler de biraz önce deneyimledikleri olaylarla hesaplaşıyor, daha iyi bir gelecek için fikir tartışmaları yapıyorlardı. Her ne kadar Nisan-Temmuz arasında birleşme ülküsü büyük oranda hayata geçmişse de devrimci umutlara nihai darbeyi vuran Sardinya Krallığı'nın askerî yenilgisi olmuştu. Zaten onun askerî gücü olmaksızın ne birleşme ne bağımsızlık söz konusu olabilirdi. Böylece devrim dalgasının sonunda Savoy Devleti yabancı monarşilerin saltanat sürdüğü İtalyan yarımadasındaki “yegâne umut ışığı” olarak çıkmıştı (Blumberg, 1990: 17). Üstelik her şeye rağmen bağımsızlığını ve liberal kurumlarını muhafaza edebilen bir devletti (Grew, 1963: 8-9). Sonuç olarak sürgündeki radikal muhalifler için dahi Torino'daki muhafazakâr liberallerle iş birliği yapmak artık kabul edilemez değildi. Bu aynı zamanda o ana kadar devrimci gündemin baskın figürü olan Mazzini'nin yavaş yavaş gözden düşmesi anlamına geliyordu. Denilebilir ki devrim dalgası muhafazakâr perspektif ve kurumların (Sardinya-Piyemonte) cumhuriyetçi deneyimlerle (Venedik, Toskana ve Roma) kıyaslandığı bir laboratuvar işlevi görmüştü (Banti, 2004: 90). Cumhuriyet tecrübelerinden geriye kalan önemli bir başka miras ise artık bir politik mit hâline gelen Garibaldi imgesi oldu. Roma'nın savunmasında önemli rol oynayan bu eksantrik devrimci artık tam anlamıyla topluma mal olmuştu.

Sürgünler arasında geniş bir iletişim ağına sahip olan Giorgio Pallavicino Trivulzio (1796-1874) Torino'da kendini kilit bir ara bulucu konumuna yerleştirdi, krallık idarecileri ile sürgünler arasındaki köprüyü kurdu. Monarşist düşünür Vincenzo Gioberti, bu politik evliliği savunan ilk isimlerden biriydi ve *Del Rinascimento Civile d'Italia* başlıklı kitabıyla görüşlerini kamuoyuna arz etti (Grew, 1963: 14-15). Radikal cumhuriyetçi coşku aşamalı olarak yerini ılımlı anlayışa bırakırken siyasi rejim meselesinin önemi bağımsızlık ülküsünün gerisine atılıyordu. Cumhuriyetçi ve federalist kimliğiyle tanınan Venedik Devrimi'nin kahramanı Daniele Manin'in, her ne kadar muğlak bir şekilde de olsa, bu yeni girişimin saflarına katılması daha da şaşırtıcıydı (Grew, 1963: 15-22). Böylece Torino aşamalı bir şekilde İtalyan yurtseverliğinin merkezi hâline geliyordu. 1849'da tahta çıkan II. Vittorio Emanuele ve 1852'de başbakan seçilen Kont Cavour monarşist ajandanın temsilcileri olacaktı. 1857 senesinin bahar aylarında kurulan İtalyan Ulusal Derneği (*La Società Nazionale Italiana*, kısaca SNI) ile Sardinya yeraltı faaliyetlerini koordine etme imkanına ulaşacaktı, o kadar ki Piyemonte başkenti aynı zamanda Orta ve Doğu Avrupa'daki Habsburg karşıtı faaliyetler için de önemli bir merkez hâline gelecekti.

1848 Devrimlerinin bir başka mirası da İtalyan bağımsızlığı ve birliğinin yalnızca Büyük Güçler arasındaki karmaşık çıkar çatışmalarından faydalanmak yoluyla elde edilebileceği yorumuydu. Esasen büyük devletlerin hiçbiri birleşik bir İtalya arzulanıyordu, zaten Avusturya ve Fransa belli bölgeleri fiilen işgal altında bulunduruyordu (Trevelyan, 1919: 2). İngiltere ve Rusya da Avusturya'nın istikrarsızlığını ummazdı. Avrupa'daki yüksek siyasete içkin karışıklıklardan ustaca faydalanmayı becerecek olan kişi büyük diplomat ve devlet adamı Cavour idi. Sayesinde İtalya neredeyse her uluslararası krizden büyük kazançlarla çıkacaktı.

Kırım Savaşı'nda (1853-1856) İngiltere ve Fransa orduları Asâkir-i Nizamiye ile koordineli olarak Çarlık ordularına karşı koyarken, Avusturya ve Prusya tarafsız kalmayı uygun görmüştü. Fakat Alman Konfederasyonu'nun tutumu paradoksal olarak Sardinya'nın çıkarlarına hizmet etti. Cavour hem müttefikleri destekleme hem de birliklerini Sivastopol'a gönderme fırsatını elde etmiş oldu (Tamborra, 1958: 20). Sardinya'nın gönderdiği bu kuvvet ile İtalya Meselesi artık Doğu Meselesi perspektifine resmen dâhil oluyordu. Savaş sonrasındaki Paris Barış Görüşmeleri sırasında Fransa İmparatoru Louis Napolyon Bonapart'ın (1808-1873) dış işleri bakanı Kont Walewski (1810-1868) ülkesini temsilen Avusturya'nın İtalya yarımadasındaki askerî varlığını eleştirmiş, İngiliz temsilci Lord Clarendon (1800-1870) Papalık Devleti ve İki Sicilya Krallığı için reform önerisinde bulunmuştu (Banti, 2004: 101). Avusturya'nın tüm muhalefetine rağmen artık tam manasıyla uluslararası diplomasinin kucağına bırakılmış bir İtalya Meselesi vardı. Ve meselenin muhatabı Sardinya Krallığı idi. Bir diğer deyişle, iç politika nezdinde Risorgimento'nun liderliğini ele alan Sardinya Krallığı'nın tarihsel rolü tedricen uluslararası alanda da tescillenmişti.

Muhafazakâr bir devlet adamı olarak Cavour'un stratejisi ulusal davayı Avrupa'daki barış dengesini bozmadan çözüme kavuşturmaya yönelikti. Fakat İtalyan birliği, Britanya dış politikasının temel taşı olan Avusturya'nın toprak bütünlüğünün gözetilmesi prensibiyle açıkça çelişiyordu. Bu denklemde Avusturya'nın Kuzey İtalya'daki toprak kayıpları Balkanlardaki kazanımlar ile telafi edilebilirdi, zaten diplomatik çevrelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması kaçınılmaz olarak görülüyordu (Banti, 2004: 70; Tamborra, 1958: 21). Nitekim muhafazakâr geleneğin sempati beslediği, Avusturya'nın yönünü Doğu'ya çevirme (*inorientamento*) tezi köklerini büyük ölçüde aristokrat menşeli Cesare Balbo'nun Paris'te yayınladığı *Delle Speranze d'Italia* (İtalya'nın Umutları) (1844) adlı metne borçluydu. Bu esas ile uyumlu olarak Cavour, Habsburglar'ın kontrolü altındaki Modena ve Parma'nın, Osmanlı'ya tâbi Eflak ve Boğdan Prenslikleri ile takas edilmesini düşünmüştü. Bu takas, her iki bölgedeki hükümdarların yer değişimiyle sağlanabilirdi (Tamborra, 1958: 22). Her ne kadar bu planın üzerinde fazla durulmamış

olsa da Kırım Savaşı sonrasında Balkan coğrafyası Sardinya-Piyemonte için da-
ima *alternatif* bir doğrultu olma özelliğini korudu. Fakat sadece krallık siyaset-
çileri için değil. Radikallerin Güneydoğu Avrupa'ya olan ilgisi daha da gerilere
gidiyordu. Bu bakımdan, özellikle hatırlatılması gereken isim bir kez daha Maz-
zini olmalıdır. Balkan Slavlarının, aralarında birleşerek Osmanlı hâkimiyetinden
kurtulmalarını öteden beri öğütüyordu, fakat bir şartla: Çarlık Rusyasının hâki-
miyeti altına girmemeliydiler. Çok uluslu imparatorlukların ortasındaki bu coğ-
rafiyanın kendi içinde konsolide olması, fakat özellikle Rusya yayılmacılığına bir
bariyer çekmesi yolundaki tahayyül Polonya Büyük Göçü üyelerinin 1830'lardan
itibaren Londra ve Paris başta olmak üzere batılı başkentlerde gerçekleştirdikle-
ri yoğun diplomatik faaliyetlerde hararetle savundukları tezler arasındaydı. Yani
teorik olarak muhafazakâr liberaller ve radikal cumhuriyetçilerin Balkan siyase-
tine yönelik ilgileri yakınsayabilirdi.

Paris Barış Antlaşması uluslararası güç dengelerinde önemli bir eksen kaymasına
işaret etmiştir. Ortaya çıkan yeni düzen, gelecek yirmi senede gerçekleşecek olan
diplomatik ve askerî gelişmeler açısından büyük oranda belirleyici olmuştur. Her
ne kadar uzun vadede yapısal bir dönüşüme yol açmasa da Britanya hegemon-
yasının Fransa tarafından ciddi bir biçimde tehdit edildiği yeni bir dönem baş-
lıyordu (Kennedy, 1987: 177). Rekabet hâlindeki bu iki gücün İtalya Meselesi'ne
katkıları, eşgüdümlü olmaktan çok birbirini tamamlayıcı nitelikte olacaktı. Bu
katkılar özellikle iki sekansta somutlaşır. Önce Fransa İmparatoru III. Napolyon,
Avusturya'ya karşı Sardinya'nın zafer elde etmesinde önemli bir rol oynadı, zira
imparator İtalyan yarımadasındaki Habsburg nüfuzunu kırmak istiyordu. Kırım
Savaşı sonrasında Avusturya'nın diplomatik olarak izole etmeyi amaçlayan Paris
ile Avrupa içindeki çatışan menfaatlerden yararlanarak savaş öncesi konumunu
yeniden inşa etmeye çalışan Petersburg arasındaki yakınlaşma (*rapprochement*)
İtalya için bulunmaz bir nimet olmuştu. Ancak Fransa'nın İtalyan Meselesi'ne
katkısı da mutlak olmaktan uzaktı. Çünkü Fransa İmparatoru popülist bir siyaset
tarzını benimsemişti, iç siyasette Katolik Kilisesi'yle girift ilişkiler içindeydi ve
İtalya'daki radikal kanattan asla hazzetmiyordu. Cavour'un iç siyaset ile fazlası-
yla meşgul olduğu bir dönemde İtalya'da bu kez radikal kanat teşebbüsü ele almış
ve Roma Müdafaası'nın kahramanı Garibaldi önderliğindeki Kızıl Gömlekliler
Sicilya'ya doğru yelken açmıştı. Ne Paris'in ne Torino'nun benimsediği bu gözü
pek girişim karşısında "iyi niyetli tarafsızlık" sergileyen Britanya üzerine düşen
rolü yerine getirecekti.

Fransa ve Rusya yakınlaşması Balkan coğrafyasında da kendini hissettirecekti.
Ortaya çıkmakta ulusların davalarını, emperyal hırslarla da olsa, destekleyen
Fransa'nın (*le principe des nationalités*) Balkan politikası Osmanlı coğrafyasındaki

Ortodoks halkların koruyuculuğu iddiasında olan Rusya'nın dış politikası ile de uyumluydu. İngiltere ise Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarının toprak bütünlüğünü kendi menfaatleri açısından öncelikli sayıyordu. Yani Paris Barışı ile ortaya çıkan uluslararası ilişkiler denkleminin bir sahnesi İtalya yarımadası ise diğeri Balkan yarımadası olacaktı. Sardinya başbakanı Cavour da önce Belgrad'da sonra İstanbul'da görevlendirdiği diplomat Marcelo Cerruti (1808-1896) aracılığıyla Balkanlardaki gelişmeleri yakından takip ediyor ve bölgede müttefikler kazanmaya çalışıyordu. 1848 Devrimleri esnasında Belgrad'a varan Cerruti'nin başlangıçtaki görevi Macarlar ile Güney Slavları arasında bir uzlaşmaya katkı sağlamaktı (Jászay, 2000: 363). Osmanlı başkentinde görevli olduğu sırada ise Balkanlar'daki kapsamlı bir anti-Avusturya koalisyonu girişimlerin kilit aktörlerinden biri hâline geldi. Hiç şüphesiz ki bu koalisyonun en önemli unsurlarından birisi Macar ve Leh göçmenler ve sürgünler olacaktı ki yaklaşık on sene önce Osmanlı coğrafyasına sığınan yüzlerce mülteci ve mühtedi imparatorluğun çeşitli bölgelerinde bulunuyordu ve mobilize edilebilirlerdi. Böylece 1850'li yılların sonu ve 1860'lı yılların başlarında Balkanlar, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerde bir gerilim hattı hâline gelirken 1849'un Macar ve Leh mültecileri meselesi de bir anlamda hortlayacaktı.

Risorgimento'nun Zirve Yılları (1859-1861)

1859 Avusturya-Sardinya Savaşı, ya da diğeri adıyla "İkinci İtalyan Bağımsızlık Savaşı" Risorgimento'nun son derece kritik bir dönemecini teşkil eder. Bu çatışma, "özenle planlanmış bir kaza"nın sonucuydu. Hazırlıklar önceki yılın yaz aylarına uzanıyordu. Komplonun iki ana kahramanı vardı, III. Napolyon ve Kont Cavour. Bu ikili Plombières'de gizlice bir araya gelmiş, Avusturya İmparatorluğu'na karşı haklı gösterilebilecek bir savaş için kolları sıvamışlardı. Buna göre Avusturya saldırgan, Sardinya mağdur, Fransa ise kurtarıcı kahraman olmalıydı (Trevelyan, 1919: 78). Cavour gizlice Viyana'nın hâkimiyetindeki İtalya topraklarında ve hatta başka Habsburg topraklarında bir dizi etnik ayaklanmaların ortaya çıkabilmesi için gereken zemini yoklamaya başladı (Blumberg, 1990: 44). Avusturya ile yapılacak savaş için İtalya'nın çeşitli bölgelerindeki yurtsever gönüllüleri harekete geçirmek konusunda daha önce adı geçen İtalyan Ulusal Cemiyeti oldukça etkili oluyordu. Fransa ve İtalya'nın savaş hazırlıkları Osmanlı toprakları da dâhil olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış Macar göçmenler ve mülteciler arasında bağımsızlık özlemlerini yeniden alevlendirdi. Onların Habsburg karşısı koalisyona dâhil olması Cavour için kritik önemdeydi. Bir dizi diplomatik temasın sonunda ortaya çıkan plana göre göçmenler ve kaçaklar bir araya getirilecek ve bir Macar Lejyonu kurulacaktı. Bu öncü birlik önce Sardinya topraklarında

konuslanacak ve ardından Adriyatik'in karşı kıyılarına çıkarılacaktı. Sırbistan ve Romanya taraflarından harekete geçecek iki ayrı askerî kol ile Macaristan'da buluşup ülkenin bağımsızlığı için genel bir isyanın fitilini ateşleyeceklerdi. İhtiyaç duyulan silah ve cephane Fransa limanlarından çıkıp İstanbul ve Galati limanlarından geçerek Yaş ve Belgrad'a dağıtılacaktı (Tamborra, 1958: 120). Oldukça kompleks bu planın hayata geçirilebilmesi için Güney Slavları ve Tuna Prenslikleri idarecilerinin iş birliğine katılması gerekiyordu. Gerekli temaslar Torino, Belgrad ve Bükreş merkezleri arasında dolaşan ajanlar vasıtasıyla sağlanacaktı (Blumberg, 1990: 44). Günün sonunda Eflak ve Boğdan Prensi Alexandru Cuza (1820-1873) ile anlaşma sağlandı. Silahlar Tuna Nehri üzerinden sevk edileceğinden onun iş birliği sağlıklı bir nakliyat için hayati önemdeydi (Jászay, 2000: 336). Müstakil Macaristan'ın sınırları içinde kalan Sırp ve Rumenlerin haklarının tanınması karşılığında lojistik destek taahhüt edildi (Fornaro, 1995: 131). Yapılan anlaşma bir Tuna Konfederasyonu'na işaret ediyordu (Kossuth, 1888: 303). Sırp Knezi'nin oğlu Mihailo Obrenović (1823-1868) de Kossuth ile Londra'da görüşmüştü. Rusya ve Türkiye'yi konuya dâhil etmek istemeyen Macar lider Sırp bağımsızlığına olan sadakatini sözlü olarak ifade etmekle yetinmişti (Tamborra, 1958: 127).

23 Nisan'da Sardinya Krallığı'na bir ültimatom vererek askerî seferberliğin derhâl durdurulmasının ihtarını yapan Avusturya'nın talebi karşılıksız kalınca savaş kaçınılmaz oldu. Avusturya ordusu Ticino Nehri'ni geçerek Piyemonte topraklarına giriş yaptı. Hâlbuki bu şekilde Habsburglar fiilen saldırgan durumuna düşmüş oldu. Bu da tam olarak Fransa'nın ve Sardinya'nın arzusu doğrultusunda idi. Sardinya Kralı II. Vittorio Emanuele, savaşın nedenlerini arz etti ve tüm vatanseverlerini ulusal kurtuluş mücadelesi için yardıma çağırdı. Fransa ve Sardinya kuvvetleri kısa zamanda çarpıcı zaferler elde etti. Bu zaferler Venedik'e giden yolu açmış olsa da III. Napolyon beklenmedik şekilde müttefiklerini yüzüstü bıraktı ve Avusturya İmparatoru ile ateşkes masasına oturdu. Avusturya Lombardiya'yı Sardinya'ya bırakmayı kabul edince Villafranca Ateşkesi yapıldı. Yine de Sardinya tatmin olmamıştı. Venedik hâlâ Avusturya elindeydi. Buna rağmen Nice ve Savoy da fiilen Fransa'ya hediye ediliyordu. Radikal kanat çileden çıkmıştı. Muhafazakarları suçluyorlardı. Macar sürgünleri için durum çok daha tahrip ediciydi. Bütün hazırlıklara rağmen devrim ihtimali ortadan kalkmıştı. Her ne kadar silah dolu kargo gemilerine Osmanlı Devleti el koymuşsa da Mayıs ortasında Marsilya'dan yola çıkan *Maria* adlı bir gemi ile taşınan 20.000 silah gizlice Galati'ye ulaşabilmişti (Tamborra, 1958: 132; Jászay, 2000: 20). Temmuz itibarıyla lejyonun mevcudu 3.200 kişiye ulaşmıştı (László, 2011: 9; Fornaro, 1995: 131). Önemle altı çizilmelidir ki Dalmaçya kıyılarından planlanan askerî sefer

gerçekleşmemiş ve hatta hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olsa da 1860'lı yıllar boyunca defalarca gündeme gelecekti, ta ki Avusturya'daki otokratik rejimi yumuşayıp yerini 1867'deki uzlaşıya bırakıncaya dek.

Takvimler 11 Mayıs 1860'ı gösterdiğinde yaklaşık bin kişilik Kızıl Gömlekli miltan Sicilya'nın Marsala kentine ayak bastı. Fazlasıyla cüretkâr ve maceracı bu girişimin başında Garibaldi vardı. Hiç şüphesiz ki bu Cavour'un arzu edebileceği tarzda bir hamle değildi, yine de Sardinya başbakanı durumu kabullenmek durumunda kaldı (Fornaro, 1995: 120; Mack Smith, 1995: 25). Bu teşebbüs kısa süre önce hayal kırıklığına uğramış Macar sürgünler için de yeni bir umut kaynağı oldu. Bir önceki yılın gelişmelerinden dolayı Torinolu politikacılara karşı kızgın olabiliyorlardı fakat Garibaldi'ye olan sempatileri su götürmezdi. On seneden önce Osmanlı'ya sığınmış Macar ve Leh mülteciler de Niceli lideri ilgiyle takip ediyordu. İlk çıkarmada bulunmuş dört Macar devrimcinin iki tanesinin biyografisinde Osmanlı topraklarında iltica ve ihtida geçmişi vardı: Albay István Türr (Ahmed Şamil) ve Binbaşı Lajos Tüköry (Selim Ağa) (László, 2011: 10-11). Orsini (Ömer) ve Medina (Abdullah) da İstanbul'dan Garibaldi'ye hizmetlerini sunan İtalyanlar 48'ler arasındaydı. Orsini, ilerleyen süreçte topçu birlikleri komutanı olarak devrimci çarpışmalarda önemli roller üstlenecekti (De Leone, 1967: 185).

Devrimci ordu temmuz ayında Sicilya adasını tamamen ele geçirdi. Ağustos ayında Messina Boğazı'nı aşip anakaraya geçti. Eylül başında Napoli'ye girildi. Volturino Muharebesi ile Bourbon direnişi tamamen ortadan kaldırıldı. Garibaldi'nin ulusal ve hatta uluslararası şöhretinin en yüksek seviyesine ulaştığı bu anda muhafazakâr kanat rahatsızdı. Radikal kanadın coşkusu kabında duracak gibi değildi, herkes biliyordu ki Garibaldi'nin niyeti askerî harekâtı Roma'ya uzatmak ve birleşme sürecini tamamına erdirmektir. Cavour ise Papalık Devletlerini muhafaza eden Fransa'yı yabancılaştırma riskini göze alamazdı.

İtalyan yarımadasındaki bu bölünme orada konuşlanmış Macar Lejyonu içinde de yankı bulmuştu. Çoğunluk için Garibaldi oldukça ilham verici ve Macaristan'ı bağımsızlığa götürebilecek bir devrim önderi olsa da lejyonun lider kadrosu Cavour'dan yana tutum aldı (Jászay, 2000: 290). Eylül ayında bir araya gelen Cavour ve Kossuth Avusturya'ya karşı kısa süre önce tasarlanmış askerî planı buzdolabından çıkardılar. Buna göre, Sardinya donanması Venedik'i vuracak, Garibaldi ise Macar Lejyonu'nu Dalmaçya üzerinden Macaristan'a götürecekti. İki başka öncü güç, Sırbistan ve Romanya'dan anavatana doğru ilerleyecekti. Tüm güçler Macaristan'da birleşerek Habsburg egemenliğine son verecek ve Tuna Konfederasyonu'nun kurulmasına öncülük edeceklerdi. Plan doğrultusunda silah sevkıyatı Ekim ayında yine başladı (Jászay, 2000: 223). Cavour bu planın Garibaldi'yi Roma'dan uzak tutacak güçlü bir teşvik unsuru olarak düşünmüş olmalıdır.

Macar devrimciler de Cavour'un tezlerini Garibaldi'ye dayatmaya başladılar. Yazdığı uzun bir mektupta Garibaldi'ye Roma'ya yürüme arzusunun yarardan çok zarar getireceğini vurgulayan Kossuth, Macarları anavatanlarına götürmesi teklifinde bulundu (Jászay, 2000: 290).

Çok geçmeden Sardinya Krallığı güneydeki kurtarılmış bölgeleri ilhak etti. Ekim ayında Garibaldi ve Vittorio Emmanuele sembolik bir görüşme gerçekleştirdi. Kasım ayında kral Napoli'ye ayak basarken, Garibaldi Caprera Adası'na çekiliyordu (Banti, 2004: 115-117). Bu onun siyasi hayattan çekildiği anlamına gelmiyordu elbette. 1861-1862 yılları arasında yoğun siyasi faaliyetlere ve devrimci entrikalara devam etti (Riall, 2014: 48). Önünde iki seçenek vardı. Birincisi, gönüllü birliklerle *Roma ve Papalık Devletleri*'ni işgal etmektir. Bu plan açıkça Cavour'un arzularına aykırıydı. İkincisi, *Balkanlar'a* doğru harekete geçmek ve Avusturya isyan hâlindeyken Sardinya'nın *Veneto ve Trentino*'yu işgal etmesine zemin hazırlamaktı. Söylemeye gerek yok ki bu plan Cavour'un vizyonunu yansıtıyordu.

17 Mart 1861'de İtalya Krallığı ilan olundu. Birleşmenin baş mimarı 6 Haziran'da hayatını kaybetti. Cavour'nun ölümü olası Balkan harekâtı için açık bir darbeydi. Halef Baron Bettino Ricasoli (1809-1880) bir Cavour muhalifi olmanın yanı sıra Macar davasının tutkulu bir destekçisi de sayılmazdı. Buna rağmen, *Roma ya da Venedik* ikilemi masada olduğu sürece Vittorio Emmanuele, en azından görünürde, Cavour'un vizyonunu bir süre daha benimser göründü. Başka bir deyişle, Torino hâlâ Garibaldi'den, Balkanlar'daki komitelerle koordineli olarak Adriyatik kıyılarına bir sefer düzenlemesini ve İtalya'nın Avusturya'da kalan toprakları ilhak etmesine yardımcı olmasını bekliyordu. Dikkate değer bir başka nokta da 1861'in Temmuz ile Ekim ayları arasında, Venedik'in terk edilmesi karşılığında Avusturya'yı Osmanlı hakimiyetindeki Bosna ile tanzim etme, yani *inorientamento* tezinin de gündeme gelmiş olmasıdır (Fornaro, 1995: 31).

Risorgimento'nun Zirve Yıllarının Osmanlı Arşivlerindeki Yankısı

İtalyan Dirilişi'nin en yüksek noktasına ulaştığı zaman diliminde Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetindeki Balkan coğrafyasında sıra dışı bir hareketliğin varlığı arşiv kayıtlarından da takip edilebilir. Bu kayıtlar yukarıda hikâye ettiğimiz ve başlıca İtalyan ulus devletinin kurulmasına yol açan olayların hemen her aşamasına dair önemli tarihsel malzeme sağlasa da bilhassa altı çizilmelidir ki yaklaşık on sene önce Devlet-i Aliyye'ye sığınmış olan Macar ve Leh mültecileri de bu bağlamın önemli bir gündem maddesini teşkil etmektedir. İlerleyen satırlarda Risorgimento'nun kritik yıllarının hemen her olayına dair tarihsel malzeme

sağlayan Osmanlı Arşivlerinden bazı örneklerle iddiamızı somutlaştıracaktır.

Her şeyden önce arşivin online sisteminde yapılacak “İtalya’da Siyasi Durum” kelime araması ile bile Avrupa’nın önemli merkezlerindeki Osmanlı diplomatlarının Risorgimento fenomeni hakkında Sadaret’e ilettiği izlenimlere dair önemli veri sunar. Yazının başında bahsettiğimiz gibi bu belgelere rastlamış bazı araştırmacılar olmuşsa da nispeten sistematik bir şekilde yönelen iki çalışmadan bahsedilebilir. Tirelli (2018) doktora tezinde hariciye evrakı üzerinden Risorgimento fenomenini ele alırken, paleografik bir çalışma ile Kuneralp de (2009) nezaretin Siyasi Kısım dosyalarından bir kısmını (768, 771, 772, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788 numaralı) neşretmiştir (Tirelli, 2018: 46). *Roma ya da Venedik* denkleminde Torinolu siyasetçilerin Garibaldi’yi Balkanlar’a yönlendirmek konusunda ya da *inorientamento* tezi paralelinde Avusturya’nın Kuzey İtalya’daki kayıplarını Osmanlı’nın Balkan coğrafyasındaki toprakları ile tanzim etmek fikrinde ne kadar samimi ve ısrarcı olduklarını söylemek belki güçtür. Fakat şüyu vukuundan beter olarak Garibaldi’nin öncülüğünde patlayacak umumi bir Balkan isyanı tehdidi imparatorluğun İtalya’daki diplomatik temsilcilerini alarına geçirmişti (Tirelli, 2018: 147). Örneğin, Babiali’nin Torino elçisi Rüstem Bey (Giovanni Timoteo Calosso) (1789–1865), Garibaldi’ye bağlı devrimcilerin Balkanlardaki faaliyetlerine dair aldığı duyumlar üzerine istihbarat akışının daha sağlıklı yürütülmesi amacıyla İtalya’da yeni konsolosluklar kurulmasını Dersaadet’e önerdi. Ayrıca ilgili olarak Ricasoli’den bir açıklama talep etti. İtalyan başbakan ise durumun kontrol altında olduğu yönünde Rüstem Bey’e güvence verdi. Ocak 1862’de, Hariciye Nezareti Büyük Güçler’in Habsburg İmparatorluğu’nun İtalya Krallığı karşısındaki kaybını Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki topraklarıyla telafi edileceğinden endişeleniyordu (Tirelli, 2018: 105). Sardinyalı bir mühtedi olan Rüstem iletilerinde İtalyan devleti tarafından verilen güvencelere itibar edilmesini ve Balkanlardaki her türlü fitneci girişimin derhâl bastırılmasını telkin etmeye devam etti (Tirelli, 2018: 107).

Tanzimat reformcuları ve bürokratlarının İtalyan birliği ile olan ilişkisi tam da Garibaldi ve Balkanlar üzerinden gelecek bir tehdit algısından neşet edip hemen hemen gelecek on yıl boyunca Babiali’nin ilgili meselelere yaklaşımını gölgeleyecekti. Gerçekten de Osmanlı Arşivlerinde Garibaldi ve onun etrafındaki gelişmeleri doğrudan ele alan yazışmaların yekûnu İtalya’nın diğer kurucu önderlerine kıyasla epeyce fazladır ki Grassi (2008) bu kayıtlara dikkati çekmiş ilk araştırmacılarıdır. Kırım Savaşı sonrasındaki Fransa ve Rusya yakınlaşmasının dolaylı etkisinin yanında bizzat Garibaldi’nin de ilham verdiği ve bağlantılı olarak kimi Macar ve Leh grupların da dâhil olduğu Balkanlardaki devrimci faaliyetler üzerine Babiali güvenlik önlemlerini arttırmıştı. Hatta Sadrazam Kıbrıslı Mehmed

Emin Paşa (1813-1871) Mayıs 1860'ta bölgede bir teftiş gezisine çıkmıştı. Fakat Suriye'de çıkan isyan üzerine Dersaadet'e dönmesi icap edince yerine Rumeli Ordu-yı Hümâyûn Mûşîri Çerkes İsmail Paşa'yı (1805-1861) bırakmak durumunda kaldı (Ahmed Cevdet Paşa, 1960: 100-112). Hiç şüphesiz İtalya'daki gelişmelere koşut olarak artan idari önlemler arşivlerde de iz bırakacaktı. Balkanlardaki devrimci faaliyetlere karşı Osmanlı ve Habsburg hariciyelerinin yer yer iş birliği yapışı da söz konusu belgelerin kapsamını genişletmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, İtalyan limanlarından çıkan beş geminin Osmanlı otoriteleri tarafından Sünne'de alıkonulmasında Avusturya istihbaratı önemli rol oynamıştı. Hatırlanırsa bu silahlar Macaristan'ın bağımsızlığı için Balkanlar üzerinden yapılacak bir operasyonun bir parçasıydı.²

Adriyatik kıyılarına yapılacak operasyonun bir parçası da Macar gönüllülerini Napoli'de konuşlanmış olan lejyona çekmekti (Fornaro, 1995: 182). Buna paralel olarak 1860'ın sonu ve takip eden yılın başlarında çok sayıda siyasi mültecinin Balkanlardan geçtiği arşiv kayıtlarından izlenebilir. Bu mültecilerin önemli bir kısmı Galati'deki İtalyan diplomat Luigi Antonio Leardi'ye ve İstanbul'daki Cerruti'ye başvurup İtalya'ya iltica taleplerini iletiyorlardı (Fornaro, 1995: 162). Dönem bürokrasisinin diliyle “fesat ehli”nin Balkanlardan düzensiz geçişlerini kontrol altına alabilmek için Ferik İsmail Paşa'ya gönderilen bir talimat Vidin, Rusçuk, Tulça ve Sünne gibi yerlere *niyât-ı fâside* ile gelen makulelere karşı önlem alınmasını istiyordu. Bu *güruh-u fesâd* Filibe, Evreşe ve İslimye gibi yerlerden uzak tutulmalıydı, çünkü bölgede bulunmaları tehlike arz ediyordu. Hakkında şüphe bulunan mülteciler sorgulanıp alelacele buharlı gemiler vasıtasıyla Dersaadet'e nakledilmeliydi (BOA., HR.MKT., 360/73, 10 Cemâziyelevvel 1277). Sadece İsmail Paşa değil, bölgedeki pek çok mülki amire talimat üstüne talimat gittiğine dair yeterli kanıt vardır (Tulça mutasarrıfına verilmiş bir talimat örneği için bkz. BOA., A.MKT.UM., 458/66, 18 Şâban 1277). Babıali'den gelen talimatlara uygun olarak Balkanlarda tutulup başkente sevk edilen ya da zaten İstanbul'a doğru hareket etmekte olup durumu tahkik edilen çok sayıda mülteciye dair zengin bir dokümantasyondan bahsedilebilir (BOA., HR. MKT., 363/30, 01 Receb 1277; BOA., İ.DH., 469/31446, 08 Ramazan 1277: 2; BOA., A.MKT.UM., 464/58, 24 Ramazan 1277; BOA., A.MKT.UM., 471/36, 01 Zilkade 1277; A.MKT.MHM., 211/89, 25 Şâban 1277: 1-2; HR.MKT., 371/46, 07 Ramazan 1277: 1).

Bu mobilitenin oldukça kapsamlı olduğuna dair izlenim yine belgelerin kendisinden gelmektedir. Avusturya hariciyesinin Mehmed Emin Âli Paşa'ya (1815-1871)

2 Bu satırların yazarı olarak silah meselesi üzerine olan belgeler üzerine hâlihazırda çalıştığımızdan dolayı tespit edebildiğimiz tüm referanslar şu an sıralayamayacağımız kadar çok bulunmaktadır. Sembolik olarak bununla yetinilebilir (BOA., HR.MKT., 362/60, 25 Cemazeyilevvel 1277).

verdiği bir nota “gerek Dersaadet’te dolaşan ve gerek Evropa’dan her gün vapurlar ile gelmekte olan serseri makuleleri”ne dikkat çekmekteydi (BOA, HR. TO., 161/30, 06 Mayıs 1861). Yine Osmanlı otoriteleri tarafından ifadesi alınan mültecilerden bazılarının sorgu zabıtlarına (istintaknâme) arşivlerde rastlamak mümkündür. Macar asıllı Giuseppe Bloscò ve Leh Wiktor Jabłoński Bulgaristan civarında tutulan mültecilerdendi (BOA., HR.MKT., 391/86, 6 Cemâziyelevvel 1278: 1-6; BOA., A.M. 25/46, 15 Muharrem 1278). Jusztinián Károly’un sorgusu Dersaadet merkezli devrimci bir komitenin ipuçlarını vermektedir. İtirafçısına göre *Garibaldi’nin Şan Kılını* ismindeki bu komite “Atina ve Pire ve Malta ve Der-saâdet ve Memleketeyn ve Sırbistan ve sair mahallerden akça toplayıp Macaristan’a lâzım olan esliha ve mühimmât-ı harbiye ve neferat-ı askeriyei tedârik etmek emelinde” idi (BOA., HR.MKT., 386/73, 28 Muharrem 1278: 2). Komiteye sızmış Avusturya hafiyesine göre ise komite “Bosna ve Sırbistan ve Bulgaristan’ın birleşmesi”ni hedefliyordu (BOA., HR. TO, 161/30, 6 Mayıs 1861: 1). Yine o sıralarda Galata ve Pera’da kızıl üniformalarla dolaşan on beş kadar Macar ve Leh oldukça işlek bir yerde bulunan bir dükkânın vitrinine Garibaldi’nin posterini asıp propaganda yapmaktaydılar ve bu durum Zabtiye Müşiri’ne ihbar edilmişti (BOA., HR.MKT., 376/45, 24 Şevval 1277: 1-2). Bunların yanı sıra, çerçevesini çizdiğimiz askerî planı hatırlatır şekilde Garibaldi’nin Bar Sahillerine ayak basma ihtimali de belgelere yansıyan başka bir endişe kaynağı idi (BOA., A.MKT. UM., 537/46, 02 Şaban 1278).

Risorgimento’nun Balkan coğrafyasına yansıyan uzantılarının Osmanlı Arşivlerine yansıyan kısmına dair verdiğimiz misaller göstermektedir ki ilk bakışta birbirleriyle çok ilişkili görünmeyen binlerce belge aslında daha geniş bir tarihsel perspektiften bakıldığında birbirini tamamlamakta ve birini aydınlatmaktadır. Bu çalışmanın en önemli mesajı da budur.

Roma ya da Ölüm! (*Roma o Morte!*)

Roma ya da Venedik ikileminin nasıl *Roma ya da Ölüm* şiarıyla sonuçlandığını gözlemlemek için son olarak İtalyan yarımadasındaki tarihsel gelişmelere dönmemiz gerekiyor. 1862’nin temmuz ayında Garibaldi, Balkan Slavlarını hem Osmanlı hem de Habsburg imparatorluklarının despotizmine karşı silahlanmaya çağıran bir bildiri yayımladı. Babıali’ye göre bu Garibaldi’nin Roma yerine Balkanlar’a yönelebileceğinin bir işareti olarak değerlendirilebilirdi. Hâlbuki ihtiyar devrimci ağustos ayında şu “yarım kalan işi” tamamlamak için harekete geçmişti. Bir grup gönüllüyü Sicilya’da toplayarak bir kez daha Messina Boğazı’nı geçti ve Roma’ya yürüyüp Papalık Devleti’ne son vermek üzere harekete geçti. İki yıl önce olanların aksine Torino bu defa esaslı tedbirler almakta kararlıydı.

Velhasılıkelam, girişim büyük bir fiyaskoyla sonuçlandı. Kraliyet ordusu Reggio Calabria'da devrimcilerin üzerine ateş açtı, çıkan çatışmada Garibaldi yaralı hâlde esir alındı. Roma'yı ele geçiremeyen Garibaldi uzun bir süre daha Balkanları "özgürleştirme" perspektifinden de uzaklaşacaktı. III. Napolyon, Cavour ve Kosuth üçlüsünün 1859'da müzakere ettiği Balkan harekâtı 1866'da Prusya ve Avusturya arasındaki Alman birliği için yapılan savaşta tekrar gündeme gelecekti. Dalmaçya kıyılarına çıkmak üzere Macar gönüllüler İtalya'nın Puglia bölgesinde toplanmış olsa da istenen sonuç yine elde edilemeyecekti (Tirelli, 2018: 130). 1870'lerde ortaya çıkan Bosna isyanı da Garibaldi Faktörü'nün bölgede bir kez daha hissedilmesine yol açacaktı (Terzuolo, 1982). Tabii ki bu gibi gelişmelerin her biri Osmanlı Arşivlerinde yepyeni akisler uyandıracaktır.

Sonuç

1850'lerin sonları ve 1860'ların başlarında Osmanlı Balkanları'nda tanık olunan ve fesat olarak tavsif olunan faaliyetlere yönelik Osmanlı Arşivleri oldukça zengin, fakat bağlamı tatmin edici bir şekilde ortaya konulmamış bir tarihsel malzeme sağlar. Çalışmamız da söz konusu malzemenin Paris Barış Antlaşması (1856) sonrasında şekillenen uluslararası saflaşmalar ve başlıca Sardinya Krallığı'nın etrafında gelişen askerî olaylar ile olan bağlantılarına ışık tutmaya çalışmıştır. Böylece gelecek araştırmacılar için dışarıdan bakıldığında belki birbirleriyle zerre ilişkili görülmeyen çok sayıda arşiv kaydının ele alınmasına yardımcı olabilecek bir analitik ve tarihsel çatı sunulmuştur. Böylece Macar ve Leh Mültecileri krizi (1849), Kırım Savaşı (1853-56), İtalyan Dirilişi (1796-1861), Osmanlı diplomatlarının Garibaldi endişesi (1861-1862), Balkanlardaki konfederasyon planları (1859-1861), Moldova'da ele geçirilen silahlar (1859-1861), Bulgaristan'da göz altına alınan kaçaklar ve Arnavutluk kıyılarına saldırı endişesi (1860-1861) gibi birbirinden son derece kopuk gibi görünen malzemenin belli bir ahenkle anlaşılabilmesine katkı yapmak hedeflenmiştir. Biraz da bu eksikliğin sonucu olarak, birkaç istisna dışında araştırmacılar bahsedilen belgeleri neredeyse hiç ele almamıştır. Belgeleri ele almaya girişen çok azı ise tartıştığımız bağlantıları kuramamışlar, arşivde yaptıkları kilit kelime aramaları sonucu eriştikleri belgeleri birbiri arkasına sıralamakla yetinmişlerdir. Zaten yakın zamanlara kadar tarihçilik zanaatı ulus-devlet paradigması ışığında ele alınmıştı. Bunun da etkisiyle Risorgimento tarihçileri Osmanlı çalışmalarına ve kaynaklarına yabancı kaldıkları gibi Osmanlı tarihçileri de Risorgimento anlatılarına ve kaynaklarına yabancı kaldı. Hâlbuki bugünkü Avrupa'nın ortaya çıkmasında kilit rol oynayan pek çok tarihsel olaya dair Osmanlı Arşivleri, araştırmacıların tahminlerinin ötesinde bir tarihsel malzeme sunmaktadır. Fakat bu malzemeyi

değerlendirebilmek için daha ziyade ulusötesi bir anlayışa ve başka ulusal teleolojiler hakkında da derinlemesine bilgi sahibi olmaya ihtiyaç var. Bu çalışmada anlatımın merkezine İtalya'nın ulus-devlet olarak tarih sahnesine çıkma sürecini oturtuldu. Bu sürecin zirveye ulaştığı noktada iki büyük tarihsel kişiliğin (Cavour ve Garibaldi) arasında yükselen yaklaşım farklılıklarının Osmanlı idaresi altındaki Balkan coğrafyasını ilgilendiren arşiv kayıtlarına nasıl aksettiğini keşfe çalıştık. Tersinden gidecek olursak, 1859-1861 yılları arasında Balkanlardaki yeraltı faaliyetlerine dair Osmanlı Arşivlerinin sunduğu bölük pörçük binlerce kaydı bir bütün olarak ele alabilmek için genel bir tarihsel ve analitik çerçeve sunma denemesiydi, ki bu bağlamın ortaya çıkarılması bu satırların yazarının altı senesine mal olmuştur.

KAYNAKÇA

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)
Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM): 211/89.
Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.UM): 458/66, 464/58, 537/46, 471/36.
Sadaret Müteferrik Evrakı (A.M.): 25/46.
Hariciye Mektubî Kalemi Belgeleri (HR.MKT): 360/73, 363/30, 371/46, 376/45, 386/73, 391/86.
Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO): 161/30.
İrâde-Dahiliye (İ.DH): 469/31446.
Ahmed Cevdet Paşa. (1960). *Tezakir* (C. Baysun, Ed., Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Banti, A. M. (2004). *Il Risorgimento italiano*. Roma-Bari: GLF editori Laterza.
Blumberg, A. (1990). *A carefully planned accident: The Italian war of 1859*. Selinsgrove: Susquehanna University Press; Londra ve Toronto: Associated University Presses.
De Leone, E. (1967). *L'impero ottomano nel primo periodo delle riforme (Tanzimât) secondo fonti italiane*. Milano: Giuffrè Editore.
Fornaro, P. (1995). *Risorgimento italiano e questione ungherese (1849–1867): Marcello Cerruti e le intese politiche italo-magiare*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
Grassi, F. L. (2008). Garibaldi e Garibaldini a Costantinopoli e nell'Impero Ottomano: Conoscenze attuali, piste per future ricerche. In S. Bonanni (Ed.), *Garibaldi: Cultura e ideali. Atti del LXIII Congresso di Storia del Risorgimento* (ss. 419–440). Roma: Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano.
Grew, R. (1963). *A sterner plan for Italian unity: The Italian National Society in the Risorgimento*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Gücüm, K. (2015). *İmparatorluğun "liberal" yılları (1856-1870)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Isabella, M. (2009). *Risorgimento in exile: Italian emigrés and the liberal international in the post-Napoleonic era*. New York: Oxford University Press.
- Jászay, M. (2000). *Il Risorgimento vissuto dagli ungheresi*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
- Jelavich, B. (1983). *History of the Balkans: Eighteenth and nineteenth centuries* (Cilt 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kennedy, P. (1987). *The rise and fall of the great powers: Economic change and military conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House.
- Kossuth, L. (1880). *Memories of my exile* (Çev. F. Jausz). New York: D. Appleton and Company.
- Kuneralp, S. (Ed.). (2009). *L'Empire ottoman et l'Europe: Documents diplomatiques ottomans sur l'unification italienne* (2 Cilt). İstanbul: ISIS.
- Mack Smith, D. (1985). *Cavour and Garibaldi, 1860: A study in political conflict* (Yeni önsözle yeniden basım). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pete, L. (2011). Ungheresi tra i Mille. *Rivista di Studi Ungheresi*, 10, 8-17.
- Pınar, H. (2017). Osmanlı topraklarında macera arayanlar: Guiseppe Garibaldi ve gönüllüleri. (Haz. R. Acun ve S. Küçük). *Avrupa Tarihinde Türk Eli: Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı* (ss. 221-242). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Riall, L. (1994). *The Italian Risorgimento: State, society and national unification*. Londra ve New York: Routledge.
- Riall, L. (2014). Travel, migration, exile: Garibaldi's global fame. *Modern Italy*, 19(1), 41-52.
- Tamborra, A. (1958). *Cavour e i Balcani*. Torino: Industria Libreria Tipografica Editrice.
- Terzuolo, E. R. (1982). The Garibaldini in the Balkans, 1875-1876. *The International History Review*, 4(1), 111-126.
- Trevelyan, G. M. (1919). *Garibaldi and the Thousand (May, 1860)* (8. bas.). Londra: Longmans.
- Tousimis, G. (1992). L'orientation idéologique garibaldienne de la jeunesse de Monastir en 1860. L'activité de leur club et sa fermeture véhémente par le Grand-Vizir Kibrisli. *Études Balkaniques*, 3-4, 39-44.
- Tirelli, M. C. (2018). *The unification of Italy as seen through the Ottoman diplomatic correspondences (1848-1870)* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Vakalis, A. (2019). *Tanzimat in the Province: Nationalist Sedition (Fesat), Banditry (Eşkiya), and Local Councils in the Ottoman Southern Balkans (1840s to 1860s)* (Doktora tezi, University of Basel).

GIUSEPPE GARIBALDI'S BALKAN PLANS: A VIEW FROM THE OTTOMAN RECORDS (1860-1862)

*GIUSEPPE GARIBALDI'NİN BALKAN PLANLARI: OSMANLI
BELGELERİ IŞIĞINDA (1860-1862)*

Anıl GÖÇ

PhD Candidate, Marmara University, Institute of Turkic Studies, Türkiye

 <https://orcid.org/0000-0001-9959-0052> <https://ror.org/02kswqa67>

Abstract: Italy has historically maintained political plans for the Balkans. The further the Ottoman Empire's influence decreased in the region, the more Italy's interest began to rise, and dramatically increased after the 1848 Revolutions. Following the Risorgimento's success and the establishment of the Italian State in 1861, Balkan-focused policies gained further importance. Giuseppe Garibaldi, the key figure of Italian unification, was considered a potential leader of military operations in the Balkans. Edouard Blacque, the Ottoman Consul in Naples, evaluated Garibaldi's likely attacks on the Balkans and consistently alerted the Ottoman Foreign Ministry. Edouard thought Garibaldi was behind the 1862 Belgrade incidents. He analyzed that Garibaldi could organize an operation crossing the Adriatic and a subsequently spark a national uprising in Serbia, similar to the Expedition of the Thousand. The Ottoman Empire seriously considered these possibilities and sent orders to the Balkan administrations for precautionary measures. Although Garibaldi's relationship with the Italian and French governments remains unclear, Edouard's observations at least suggest the perception of a potential attack in the Balkans. Therefore, based on the Ottoman archival documents, this study examines the Ottoman perception and response to Garibaldi's potential military actions. It argues that the Ottoman approach is based on solid arguments and diplomatic analyses. It is a key study to understand the Ottoman-Italian rivalry in the Balkans during a critical period.

Keywords: Giuseppe Garibaldi, Edouard Blacque, The Balkans, Naples, Belgrade

Corresponding Author: Anıl Göç, history.anilgoc@gmail.com

Citation: Göç, A. (2025). Giuseppe Garibaldi's Balkan plans: A view from the Ottoman records (1860-1862). In M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* (pp. 205-220). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12AG>

Introduction

“The brigandage-wound that existed among these communities for centuries was never fully healed. It only stopped for a time, in Joachim Murat’s era, between 1810 and 1812, when violent, energetic and arbitrary measures were taken, but then it reappeared more vividly and widespread everywhere than ever before” (Kuneralp, 2009: 603). Edouard Blacque, the Ottoman Consul General in Naples, wrote these impressions to Foreign Ministry, on December 22, 1862. He referred to a term that was established after Napoléon Bonaparte’s invasion of Italy.

Since the rule of the Roman Empire, various city-states had ruled in Italy for many centuries. After the Treaty of Campo Formio, Napoléon annexed northern Italy to France and assigned his brother-in-law Joachim Murat as the ruler of the Kingdom of Naples (Seignobos, 1897: 307-308). However, following Napoléon’s fall and the Congress of Vienna in 1815, European states aimed to strengthen their monarchies. The idea of a national unity in Italy steadily intensified every day. These ideas coalesced into a powerful movement, known as the *Risorgimento*, increased particularly after the revolutions of 1848. Key figures like Giuseppe Mazzini, Count Cavour, and Giuseppe Garibaldi, were united around the idea of the *Risorgimento* despite their different political ideologies and approaches. Within this movement, Garibaldi emerged as a popular leader with his courageous, determined personality and his administrative abilities.

Garibaldi was an interesting figure, born in Nice and spending his youth in around the Mediterranean, as a sailor. His adventures took him to Istanbul for a period between 1828 and 1833. Later, he joined Mazzini’s Young Italy (*Giovine Italia*) organization in 1834. However, his involvement with this organization led to his exile by the Piedmontese-Sardinian government, and he spent following years in South America, fighting with rebels against the local authorities. He returned to Italy, during the Revolutions of 1848, intending to participate in the Italian independence and unification struggles against the Austrian Empire. However, when this attempt did not succeed, Garibaldi once again left Europe. He spent the following years in USA. He finally decided to returned to Italy in 1854 and settled on the island of Caprera, resting there awaiting the right moment to get involved (Riall, 2008: 2).

Between 1854 and 1856, the Piedmontese-Sardinian Government joined the Crimean War against Russia. They planned to receive diplomatic support from England, France and the Ottoman Empire. The Piedmontese’s aim was to leverage this support to strengthen their future unification plans. After the war, the Piedmontese government was internationally recognized at the Congress of Paris and also forged closer ties with France. Napoléon III, the emperor of France,

had spent his early years in Italy and he was known as a supporter of Italian unification. This connection proved to be a source of personal support for the Piedmontese government, and indeed, it materialized. In 1859, Napoléon III decided to support Piedmontese against Austria, and they signed an alliance treaty. Soon after the war began, the Piedmontese army gained control of much of Northern Italy, except Venice. However, Napoléon III's had different strategic plans for the future. He did not allow the war to continue, signing an armistice with Austria. He identified himself as a Catholic ruler and undermined the Piedmontese's diplomatic position. Consequently, this atmosphere created a significant opportunity for Garibaldi to act (Duggan, 2014: 121-130; Sami, 1898: 3238).

Expedition of The Thousand From The Ottoman Empire's Perspective

Following the Austrian war, France not only disregarded the Piedmontese but also they annexed Nice and Savoy based on their alliance treaty against Austria. This action infuriated Italian nationalists, and increased Garibaldi's prominence against Prime Minister Cavour. Garibaldi also had an emotional reason, because Nice was his native town. However, although Garibaldi disapproved Cavour, he pragmatically accepted Vittorio Emanuele II as the ruler, though the sincerity of this acceptance was questionable. Ultimately, a significant opportunity arose for Garibaldi in April 1860, during a peasant revolt in Palermo against the Kingdom of the Two Sicilies. He united approximately a thousand young volunteers and initiated the expedition aimed at the western coast of Sicily (Duggan, 2014: 131).

The Ottoman Empire followed Garibaldi's Expedition of the Thousand (*Spedizione dei Mille*) through its chargé d'affaires, Rüstem Bey in Turin and Dr. Sigmund Spitzer in Naples. Before Garibaldi embarked in Marsala on May 11, 1860, Spitzer Effendi had informed Fuad Pasha, the Ottoman Foreign Minister. Spitzer Effendi reported that there were some rumors about Garibaldi's departure for an expedition, aiming to land in Sicily with over five ships, laden with men and arms (Kuneralp, 2010: 378).¹ In the letter dated May 10, Rüstem noted that Garibaldi had gathered approximately 1,500 men and left for an unknown expedition. He mentioned the Piedmontese government's potential support and allegations that their object would be Sicily (Kuneralp, 2010: 384-85).

1 Even though Kuneralp did not show any references in the book, we understand that he based the book on the Ottoman Foreign Ministry's documents in the Ottoman Archive, mostly situated in HR.SYS catalogue (Foreign Ministry, Political Documents). I also found that most of the documents (almost 400 letters) have been taken from BOA, HR.SYS 787/7.

When Garibaldi arrived in Sicily, Spitzer Effendi reported to Fuad Pasha on 14 May, defining the events as rebellion while expressing uncertainty about Garibaldi's presence (Kuneralp, 2010: 386). However, on May 21, Spitzer had obtained more definitive information and sent them to the Ottoman Foreign Ministry. According to him, Garibaldi had embarked in Sicily on 11 May and conflicts begun with the army. The kingdom appointed General Lanza against Garibaldi. Mr Bréni-er, the French minister in Naples, informed Spitzer of France's preparations to dispatch battleships to Naples (Kuneralp, 2010: 390-91). However, Garibaldi and his followers easily marched through Sicily. Their first objective was Palermo. When they reached Salemi, Garibaldi declared himself dictator of Sicily (Riall, 2008: 209). However, this action did not signify the end of his loyalty to Vittorio Emanuele II because he recognized that this loyalty was the source of his legitimacy. On the other hand, Count Cavour had some hesitations. He was concerned about Garibaldi's rapidly increasing popularity and feared that it would become more difficult to control him. Cavour believed that King Emmanuel would lose his prestige against Garibaldi if they could not stop him. Despite Garibaldi's personal loyalty to the King, in Cavour's eyes, Garibaldi's actions were politically dangerous for the Italy's future. Therefore, he attempted to restrain Garibaldi before his arrival in Naples. He marched the Piedmontese army through south Italy to the Papal States, risking a war with Austria. (Whyte, 1962: 414-16; Smith, 1971: 234-235). However, although Cavour used political instruments to restrain Garibaldi's popularity and military power, it was not successful.

Spitzer Effendi informed the Ottoman Foreign Ministry, in his telegraph dated on May 24 that Garibaldi and 700 rebels were defeated at Misilmeri, near Palermo (BOA, İ.HR 176/9648). Subsequently, in his dispatch on May 28, Spitzer clarified that the 700 rebels were just a vanguard and that Garibaldi was not leading them. He noted that the city awaited the main conflict, which was on the way, with great concern (Kuneralp, 2010: 400-401). Understandably, the regular army of the Kingdom of the Two Sicilies encountered difficulties in confronting Garibaldi's forces due to their irregular warfare tactics. As a consequence of the insurrection and urban warfare in Palermo, Garibaldi's followers gained control of the city, following the armistice in early June. On June 11, Spitzer reported to the Ottoman Foreign Ministry that General Lanza had withdrawn nearly 10,000 Neapolitan soldiers from Palermo and the city capitulated. He also noted that "since Garibaldi embarked in Sicily, he organized city concils, appointed various governors, and regulated taxes" and remarked that Garibaldi justified his actions based on the orders of Vittorio Emanuele II. According to Spitzer, Garibaldi's power was increasing day by day, while the Kingdom of Two Sicily's army was weakening (BOA, İ.HR 177/9719 Ap. 1).

In another letter, Spitzer provided further details regarding the Palermo insurrection, remarking that the rebels had strength and wisdom while the Neapolitan army appeared irregular and undecided. According to Spitzer, General Lanza should have directly attacked the rebels, with his 15,000 soldiers. However, he instead chose to bombard the city with cannons. That was evidently a mistake, and only two days later Lanza requested an armistice. On the other hand, volunteer soldiers in Naples praised Garibaldi's bravery and humanity. He always appeared on the frontlines and encouraged his followers. Following the fall of Palermo, King Francesco II was greatly disappointed and fell ill. Spitzer noted the king's lack of decisive action in response to these incidents and wrote: "It is clear that these Sicilian incidents will effect all of Naples. The people of Calabria are ready for a sign to initiate a rebellion, even in Reggio some disturbances already occurred." Finally, Spitzer reminded that: "It is supposed that Garibaldi will never stop and lay down arms without unifying all of Italy with Sardinia" (BOA, İ.HR 177/9719 Ap 2).

Following the fall of Palermo, it became evident that Garibaldi's next objective was Naples. On June 18, Spitzer noted that widespread fear in Naples because of expectations of an impending disaster (Kuneralp, 2010: 419). Spitzer was not alone in this anticipation, when Garibaldi crossed the Strait of Messina and reached Salerno in early September, British and French envoys held similar views (Riall, 217-18). According to Rüstem Bey's letter dated on August 23, Garibaldi had crossed the Straits of Messina and embarked in Bagnara, Calabria with 8,000 men (Kuneralp, 2009: 472). Spitzer also wrote on August 27, detailing Garibaldi's advance from Calabria to Reggio towards General Melendez and Cataldonetti, the Governor of Potenza. He noted that Naples remained calm (Kuneralp, 2009: 474-77). However, Rüstem Bey, in his letter dated September 6, observed Garibaldi's increasing success, and on the contrary, the demoralization of the Neapolitan army. While Francesco II, King of the Two Sicilies, was decisive to defend his land, popular opinion in Italy held that he would not too much resist too much and that his rule would collapse within a couple days. His uncle, Leopold, Prince of Syracuse, had also abandoned his position and went to Turin. According to Rüstem Bey, he was residing in King Vittorio Emanuele II's palace, awaiting appointment as the new King of Naples (Kuneralp, 2009; 478-79).

On the same day, September 6th, Spitzer informed the Ottoman Foreign Ministry that "Garibaldi reached Salerno without any resistance, and he is expected even in Naples. The king will leave for Gaeta" adding the departure of some envoys from the city. Spitzer asked the Sublime Porte, "What shall I do?" (BOA, İ.HR 178/9822). The following day, likely before Spitzer received a response, Garibaldi entered Naples (Whyte, 1962: 421).

Spitzer provided a chronological account of the events, in his letter on September 20. According to him, on September 4, all generals assembled in Naples and concluded that resistance would be useless. Although King Francesco II was incensed by this decision, he was compelled to leave Naples for Gaeta. Spitzer noted that Garibaldi was well-received in Naples. He took control, and appointed new ministers. In response to this situation, some legations like the Papal States, Prussia, Russia, Spain, Belgium, Saxony and Brazil lowered their flags, while those of England, France, Sardinia, and the United States remained. Furthermore, the envoys of the Papal States, Austria, Prussia and Russia went to Gaeta on 8 September. Spitzer informed the Ottoman Foreign Ministry that he also choose to lower the flag, following the majority, and requested for further orders (BOA, İ.HR 179/9977; Kunalalp, 2009: 479-80).

Spitzer's subsequent correspondence reveals that the Ottoman Foreign Ministry instructed him to depart Naples for Vienna on September 17. However, the ministry described this decision as a temporary suspension in terms of economic measures and did not mention Garibaldi. (BOA, İ.HR 179/9909). Consequently, the legation remained closed until Edouard Blacque's appointment in October 1861.

Garibaldi's expedition reached its objective after three months. Before Garibaldi arrived in Naples, Cavour had recognized the potential threats. It appeared that Garibaldi would not conclude his expedition in Naples. He did not imagine an Italian unification without the Papal States. Consequently, Cavour sought to prevent any attack by Garibaldi on the Papal States, which would cause a conflict with Austria or France. After the "expedition" of Naples, Garibaldi wrote to King Vittorio Emanuele on September 11, demanding Cavour's dismissal. The King responded to Garibaldi, stating that his actions had alarmed other European powers, particularly Austria, and that no further expedition would be permitted without his order. However, when Garibaldi repeated his demand, the King became furious, refused the request, and decided to meet him in person (Whyte, 1962: 426-29).

After the suspension of the Naples legation, the Ottoman Empire followed the news through Rüstem Bey, charge d'affair in Turin, until the appointment of Edouard Blacque as the Ottoman Consul General in Naples. On October 25, 1860, Rüstem forwarded to the Ottoman Foreign Ministry a memorandum published by Garibaldi addressed to the European states. Rüstem presented this document as evidence of Garibaldi's "political incapability" and "ancient antagonism" towards the Ottoman Empire. Furthermore, he attributed Garibaldi's succes to "his great fortune and especially the inefficiency of his enemies" (BOA, İ.HR 180/9948 Ap. 1).

Rüstem transmitted a French translation of Garibaldi's memorandum. The document basically appealed to England, France, Russia and Prussia, notably

excluding Austria and the Ottoman Empire. This was because Garibaldi, in the beginning, had stated that “I will not mention Austria and the Ottoman Empire. They are doomed to collapse for the unfortunate people they oppressed” (BOA, İ.HR 180/9948 Ap. 5). Rüstem Bey’s comments can be considered as the first sign of negative approaches to Garibaldi from the Ottoman perspective. However, no specific threat was articulated at this point.

In his following letter, dated on October 11, Rüstem reported that a conflict between Garibaldi’s forces and the Neapolitan army had occurred on the first day of the month. However, Garibaldi’s soldiers, aided by the Sardinian army, triumphed after about thirteen hours of violent battle. While noting that King Emmanuel was commanding the army by himself, Rüstem added: “It is expected that even Garibaldi would join under the Sardinian flag and leave the revolutionaries, who led him to make so many mistakes and damaged his public reputation” (BOA, İ.HR 179/9920).

Consequently, in November 1860, King Emmanuel met with Garibaldi in Naples. Although Garibaldi requested to govern Naples, the king refused because he did not want the royal prestige to suffer. Thus, Garibaldi declared his reclusion and left for Caprera. (Smith, 1971: 239; Duggan, 2014: 134). On the other hand, in his letter on November 22, Rüstem suggested that even if Garibaldi declared his reclusion, he had hoped to get an offer from King Emmanuel, viewing his rhetoric not as sincere but as “cheat and wile.” According to Rüstem, Garibaldi’s only objective was to provoke his supporters and oblige the King to grant him an appointment. However, the King certainly refused Garibaldi’s offer with a couple of polite words, showing some potential reasons for further problems stemming from his dictatorship in Sicily and Naples (BOA, İ.HR 181/10020). After Garibaldi’s decision to retire to Caprera, political tensions temporarily subsided. However, the Ottoman Empire’s suspicions persisted.

The Ottoman Empire’s Security Concerns About Garibaldi and the Balkans

Even though Garibaldi declared his reclusion, the Ottoman envoys remained vigilant regarding potential threats. One of the earliest signs originated not from Italy but London. The Ottoman envoy, Mr. Musurus, informed Âli Pasha on November, 29 1860, about a plan involving Italy and Montenegro. According to this intelligence, Garibaldi was planning to embark from the Montenegrin coast, but the aim was Austria not the Ottoman Empire. This plan a deceptive feint towards Austria to hide the real attack on Venice. However, Musurus cautioned the

Ottoman Foreign Ministry to remain prepared for any attack, emphasizing the importance of maintaining sufficient forces in Albania, Herzegovina and Bosnia (Kuneralp, 2009: 492). Musurus' concerns were not unfounded, as the Ottoman Balkans had become destabilized following the Treaty of Paris in 1856. Independence movements and rebellions had emerged in Herzegovina and Montenegro (Gölen, 2009: 465-522; Çelik, Yeşil, 2023: 201-202). In conclusion, another expedition by Garibaldi would likely be more chaotic for the Balkans, from the Ottoman perspective.

On the other hand, Garibaldi's actual power was limited at this point. Italy was unified except the Papal States and Venice, Turin had been selected as the capital, and Vittorio Emanuele II had been declared King of Italy on March 1861 (Duggan, 2013: 135; Merriman 2009: 657). Considering King Emmanuel and the government's reservations towards Garibaldi, it can be said that he did not have the authority to reorganize such an expedition aimed at the Balkans, at least in the short term. Evidently, the Ottoman authorities took Musurus' letter seriously. On December 27, 1861, Foreign Ministry responded to the Ministry of War, stating that such an action would be highly detrimental to the Ottoman Empire. Being prepared and sending forces to strategic locations were necessary. In addition, establishing a friendly relationship and communication with Austrian officers was also suggested (HR.MKT 361/26).

The Ottoman concerns persisted from the beginning of 1861 until Garibaldi's last act in the summer of 1862. On February 3, 1861, an order was dispatched to Durres (Dırac), Albania, instructing local authorities to prevent the ship carrying 200-300 soldiers from landing (BOA, HR.MKT 365/55 Ap 1). The Ottoman authorities connected these threats to Garibaldi. Even if they did not think Sardinians would directly land on Ottoman shores with soldiers and ammunition, small groups of Hungarians and Poles had been landing in various places for some time, with ships carrying Sardinian flags. The Ottoman authorities thought that their lands should not be a transit place for such "harmful people" and "forbidden objects." Consequently, it was ordered to follow these activities, and if any Sardinian ship attempted to embark Albanian shores, it had to be prevented. If they resisted with arms, local authorities should respond in the same way (BOA, HR.MKT 365/55 Ap 2).

On February 6, 1861, Hüseyin Bey, the substitute (kaymakam) of Berat, Albania, informed the Ottoman authorities of their monitoring of the revolution in Italy. He reported that a ship linked to Garibaldi had recently arrived in Vlorë (Avlonya), and violated quarantine regulations by landing and training soldiers on land, but the local government did not respond. When Hüseyin Bey investigated these rumours,

he discovered that the ship had reached Vlorë, and proceeded to Paşalimanı, approximately 4 hours away, where it remained for two days. They purchased a bull from local peasants, and returned without embarking soldiers or training. In addition, he reported that, one month before, a Sardinian ship carrying four cannons and 58 men, had sought refuge in Vlorë harbour, and after one day it continued to Gaeta. When he wrote this letter, Hüseyin Bey was in Vlorë, continuing his investigation and implementing necessary measures (HR.MKT 369/17 Ap 2).

The Ottoman authorities evaluated that a potential attack would likely target the Albanian or Montenegrin coasts. According to a document dated April 4, 1861, the Austrian Embassy in Istanbul informed the Sublime Porte of a landing of approximately 50 Garibaldi supporters in Sutomore (İspiç) harbour in Montenegro. However, the Sublime Porte questioned this through Shkodër's district administrator (İşkodra Mutasarrıfı). He noted that no such landing had occurred, the situation was under control, and that the news was false (BOA, A.}AMD 93/97).

On the other hand, Garibaldians were not solely a concern in the Balkans, they were also present in Istanbul (Pınar, 2017: 233). An order issued to Minister of Police (*Zaptıye Müşiri*) and Military Commander (*Serasker*) on May 5, 1861, indicated that approximately 15 Hungarians and Poles had come in Istanbul. They dressed like Garibaldi's supporters and travelled throughout Galata and Pera. Furthermore, a portrait of Garibaldi was displayed in the window of a store in Pera. According to Foreign Ministry, it was necessary to prevent such these acts. Consequently, Minister of Police (*Zaptıye Müşiri*) ordered for the detention and exile of suspects, as well as the removal of Garibaldi's portrait from the store (BOA, HR.MKT, 376/45).

Count Cavour passed away on June 6, 1861, shortly after witnessing the unification of Italy. Consequently, the Ottoman Empire recognized Vittorio Emanuele II as the King of Italy. On 11 June, Âli Pasha, Minister of Foreign Affairs, conveyed this news to Rüstem Bey. (Kuneralp, 2009: 512). However, one year after the Expedition of the Thousand, in summer of 1861, a counter-revolution, reminiscent of Garibaldi's actions, began in Naples. According to Rüstem Bey, former Bourbon soldiers initiated brigandage throughout the Neapolitan provinces, and atmosphere became fraught. Consequently, the Italian government appointed General Cialdini as lieutenant-general to the provinces (Kuneralp, 2009: 513). Following these daily political developments, the Ottoman Empire decided to reopen its legation in Naples. On October 13, 1861, Edouard Blacque was appointed as the Ottoman Consul General to Naples (Aktepe, 1988: 39-40). Edouard arrived in Naples at the end of November and met with General La Marmora, subsequently informing the Foreign Ministry of the current situation. General Cialdini had been replaced by La Marmora due to his radical measures and harsh treatment

of inhabitants. Edouard's first impressions were unfavorable. He reported the continuation of Bourbon attacks and widespread brigandage (Kuneralp, 2009: 520). Furthermore, he wrote that the Neapolitan populace was the most illiterate in the world, noting that urban residents were unable to read or write, or even know the numbers, while rural people could not talk in an understandable language. According to Edouard, Neapolitans had two options: if urban inhabitants failed in a profession, they would become beggars or Camorist, which means thief. On the other hand, if rural people could not be successful in agriculture, they would become brigands (Kuneralp, 2009: 523).

In fact, instability was not just in Naples but permeated the entire Balkans. After the Treaty of Paris in 1856, rebellions erupted across the Ottoman Balkans, from Bosnia to Montenegro. Ömer Lütfi Paşa, former general commander of the Ottoman army during the Crimean War, was appointed as the Commander of Rumelia (*Rumeli Müşiri*) to Bosnia. Since April 1861, Ömer Paşa initiated social, economic and military regulations and reforms (Saydam, 2007: 76). Thus, the Ottoman Empire's concerns regarding a potential Garibaldi/Italy attack were not incidental but based on the current situation. For instance, on December 7, 1861, the Ottoman Consul in Tuscany informed the Foreign Ministry about Garibaldi's visit. According to his letter, Garibaldi arrived from Genoa in Tuscany, did not land but met with a Greek soldier and subsequently left for Caprera. Intelligence indicated that the soldier Garibaldi spoke with was close to King of Greece. The Ottoman Consul learned that the soldier had informed a Greek citizen that Garibaldi intended to attack Ottoman lands with all his armed supporters, similar to Expedition of Thousands, targeting the Albanian shores (Pinar, 2017: 226; BOA, HR.TO 321/66). Thereupon, the Ottoman government informed Ömer Lütfi Paşa, the governors of Janina, Thessaloniki, and the district administrator (*mutasarrıf*) of Tırhala about this news on December 26, 1861, and ordered to "preserve the safety of land from the foreign attacks (*ol havalin-in tecavüz-i ecnebiden muhafazası*)" (BOA, HR.SYS 2930/55; HR.SYS 121/46).

On January 12, 1861, Ömer Lütfi Paşa responded these concerns. He recommended the fortification of Bar Castle in Montenegro, the dispatch of a fleet to the Bar coast, and conscription of a reinforcement army to Shkodër (İşkodra) (BOA, A.İMKT 537/46; Pinar, 2017: 231). The Ottoman government took this report seriously and ordered the admiral (*Kapudan Paşa*) to dispatch sufficient forces and fleet to Bar harbour (BOA, A.İMKT.NZD 390/82).

Edouard Blacque's Concerns and Garibaldi's Last Act

Following Count Cavour's death, Bettino Ricasoli became the prime minister. Considering Garibaldi's fury towards Cavour, this might have been perceived as

a positive change from his perspective. However, Ricasoli's administration was brief, and he was succeeded by Urbano Rattazzi, who lacked Cavour's political flexibility. Like Cavour, Rattazzi believed in achieving Italian unification with diplomacy, rather than occupying Rome with an expedition, an action favored by Garibaldi and his followers (Smith, 1971: 63).

Finally, perceiving a convenient atmosphere, Garibaldi reappeared for another expedition in the summer of 1862. Upon his arrival in Sicily in June, the Ottoman Consul Edouard Blacque informed the Foreign Ministry on June 7th that despite Garibaldi's peaceful declarations, his words were certainly insincere. Edouard asserted that Garibaldi intended to attack the Balkans. Although he had no clear evidence regarding the specifics of such an action or the Italian government's involvement, Edouard believed that the Italian government had dispatched Garibaldi to regions such as Bosnia, Serbia and Montenegro. Because the government was considering Garibaldi as a threat and distrusting him, they decided to distract him from the Italian capital in this way. Edouard also argued that Garibaldi was one of the provokers of the Belgrade incidents (Kuneralp, 2009: 578).

The Belgrade incidents, to which Edouard referred, was a conflict that erupted on June 15, 1862 between the Serbian and Muslim communities (Özkan, 2011: 178). Subsequently, these conflicts became an international question for the Ottoman Empire. Thus Edouard evaluated the situation, and in a note to the Ottoman Foreign Ministry on August 4, 1862, wrote that although the relationship between the Italian government and Garibaldi remained unclear, he likely intended to cross the Adriatic and reach the Balkans to lead the Serbian movement. While he was calling Balkan nations for rebellion, only a limited number of people had joined to Garibaldi in Naples. Edouard also stated: "Although Garibaldi's supporters shouted as 'Rome or Death' it was unclear whether their aim was Rome or the Balkans." Therefore, preventing Garibaldi and defending the Ottoman Balkans from such actions was essential (Kuneralp, 2009: 592).

Finally, on 25 August, 1862, Edouard informed the Ottoman Foreign Ministry that Garibaldi had taken action again, initiating a civil war in Italy. The Italian government appointed General Cialdini to suppress the movement, who had a personal animosity against Garibaldi. On the other hand, Naples remained calm, with General La Marmora controlling the situation (Kuneralp, 2009: 600). While Edouard was writing these lines, Garibaldi prepared for conflict with Italian forces. Edouard detailed these events in his subsequent dispatch on September 1. According to his account, Garibaldi arrived in Melito on August 24th, and on the 26th, his forces encountered with approximately 4,000 government troops in Reggio. After this unsuccessful engagement, Garibaldi decided to retreat to Mount

Aspromonte with his remaining 2,800 men. On August 29th, Colonel Emilio Palavicini captured Garibaldi and his followers. After losing over 400 men, Garibaldi, wounded in the arm and leg, was arrested with his remaining 2,000 men. Edouard believed that Garibaldi had certainly planned an expedition to the Ottoman Balkans. Although the Italian government decided to stop his movement due to the potential negative consequences such an action, Garibaldi had turned his focus towards Rome anyway. In the end, Garibaldi's arrest strengthened the Italian government and King Vittorio Emanuele II. Furthermore, the Ottoman Balkans were relieved of these particular threats (BOA, HR.TO 322/22).

Conclusion

After the Crimean War, nationalist rebellions emerged throughout the Ottoman Balkans, parallel to the empire's decreasing power. While implementing measures to address the Balkan question, the Ottoman Empire also closely followed *Risorgimento* and Garibaldi's activities through its diplomatic legations. After following the Expedition of the Thousand, the Ottoman authorities assessed Garibaldi's actions as an additional threat amidst the ongoing Balkan disturbances. This policy was shaped by reports from Ottoman diplomats, which contained solid arguments. For instance, Mr. Musurus, the Ottoman ambassador in London, warned the Foreign Ministry in late 1860 against a potential Garibaldian attack on the Balkans. In addition, Edouard Blacque, the Ottoman Consul General in Naples, repeatedly noted in 1862 the possibility of a Garibaldi crossing the Adriatic to target Balkans shores. Consequently, the Ottoman Empire took these possibilities seriously and prepared for potential attacks, particularly targeting Albanian and Montenegrin coasts.

In conclusion, it can be said that the Ottoman concerns were based on the prevailing political atmosphere and existing regional instability. Given the existing disturbances throughout the Balkans, Ottoman authorities assessed Garibaldi's movement as an additional potential threat. While Garibaldi's real objective remains unclear, and a subject of debate, Ottoman diplomats accurately read the political atmosphere and warned the Foreign Ministry of future threats. The Ottoman Empire's acceptance and implementation of measures based on these diplomatic reports demonstrates the accuracy of their analyses. Furthermore, Edouard Blacque's positive assessment following Garibaldi's arrest, clearly shows the significance of these Ottoman concerns. Although the Ottoman Empire successfully determined the political complexities related to the Italian unification and escaped the threats, the Balkan incidents would continue to occupy the empire in the following years.

GIUSEPPE GARIBALDI'NİN BALKAN PLANLARI: OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA (1860-1862)

Anıl Göç

Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye

Genişletilmiş Özet

Osmanlı Devleti'nin Napoli Başkonsolosu Edouard Blacque, Hariciye Nezareti'ne yazdığı 22 Aralık 1862 tarihli notunda İtalya'ya dair gözlemlerini şu satırlarla ifade etmiştir: *“Eşkıyalık yarısı bu toplumlar içerisinde asırlardan beri var olmuştur ve tam manasıyla iyileşmedi. Sadece Joachim Murat'nin 1810-12 arasındaki kavi, enerjik ve kararlı yönetimi altında bir süreliğine durdu ve daha sonra her zamankinden daha ciddi şekilde her tarafa yayıldı.”*

Edouard, Napolyon Bonaparte'ın 1797'de İtalya'yı ele geçirip eniştesi Joachim Murat'yi Napoli Kralı ilan ettiği bir dönemi kastediyordu. Roman İmparatorluğu'ndan beri İtalya'da asırlar boyunca birçok şehir devleti hüküm sürdü. Napolyon 1797'de Campo Formio Antlaşması'yla İtalya'yı Fransa'ya bağlayıp eniştesi Joachim Murat'yi Napoli Krallığı'nın idaresine getirmişti. Ne var ki Napolyon'un siyaset sahnesinden çekilmesi ve 1815 Viyana Kongresi sonrasında Avrupalı devletler kendi monarşilerini güçlendirecek bir sistem üzerinde anlaştılar. Fakat İtalya milliyetçileri arasında milli birliği sağlama düşüncesi canlılığını korudu ve bu yoldaki hareketler *Risorgimento* adıyla ortaya çıktı. Özellikle 1848 İhtilalleri sonrasında Giuseppe Mazzini, Kont Cavour ve Giuseppe Garibaldi gibi birçok isim farklı yaklaşımlara sahip olsalar da *Risorgimento* etrafında birleşti.

Başlangıçta Piyemonte-Sardinya Krallığı'nın Fransa ile kurduğu ilişki etrafında şekillenen *Risorgimento*, Piyemonte'nin Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'nın saflarında yer almasıyla beraber güçlendi. Neticede Piyemonte'nin 1859'da Fransa ile ittifak yaparak Avusturya'ya karşı savaşıyla sonuçlandı. Piyemonte bu savaş sonunda Kuzey İtalya'da Venedik hariç Avusturya kontrolünde olan birçok bölgeyi kazansa da İtalyan milli birliği yolunda istediği ilerlemeyi kaydedemedi. Zira Fransa İmparatoru III. Napolyon'un İtalyan milliyetçilerinden farklı bir siyasi ajandası vardı. Nitekim Piyemonte'nin rızası olmayan bir ateşkesle savaşı bitirdiği gibi Nice ve Savoy'u da Fransa'ya katmıştı. Giuseppe Garibaldi bu hadiseler arasında İtalyan milli birliğini sağlamaya çalışan milliyetçiler arasında ön plana çıktı.

Garibaldi ilginç bir karakterdi. Nice'te doğmuştu ve gençlik yıllarını Akdeniz'de denizcilik yaparak geçirmişti. 1830'lu yılların başında bir süre İstanbul'da kalmıştı. Daha sonra 1834'te Mazzini'nin Genç İtalya (Giovine Italia) cemiyete dâhil olmuştu. Fakat buradaki faaliyetleri sebebiyle Piyemonte-Sardinya hükûmetince sürgün edilmiş, bunun üzerine bir süre Amerika kıtasında bulunmuştu. 1848 İhtilalleri esnasında İtalya'ya geri dönmüş ve Avusturya'ya karşı bağımsızlık hareketlerine katılmıştı. Fakat İtalyan milliyetçileri buradan bir netice elde edemeyince Garibaldi tekrar Avrupa'dan ayrılmış, yine Amerika'ya gitmişti. Nihayet 1854'te İtalya'ya dönerek içerisinde yer alacağı uygun bir zaman ve zemin gelene kadar Caprera Adasında sakin bir hayat sürmeye karar vermişti.

Osmanlı Devleti 1860'ta Garibaldi'nin siyaset sahnesine çıktığı süreç içerisinde İtalya'da yaşanan gelişmeleri Torino Maslahatgüzarı Rüstem Bey ve Napoli Maslahatgüzarı Dr. Sigmund Spitzer aracılığıyla takip ediyordu. Avusturya savaşından sonra Piyemonte'nin elde edemediği kazanımları temin etmek ve İtalyan milli birliğini sağlamak amacıyla maceraya atılan birkaç bin kişi 1860 yazında Garibaldi önderliğinde Sicilya'ya çıkarak Napoli'ye doğru akın etti. Garibaldi ve takipçileri birkaç aylık sefer sonucunda 7 Eylül 1860'ta Napoli'ye ulaştılar ve İki Sicilya Kralığı'nı Piyemonte-Sardinya'ya bağlayarak İtalyan milli birliği yolunda önemli bir adım attılar. Osmanlı Devleti bu gelişmeler üzerine 16 Eylül'de Napoli Maslahatgüzarı Spitzer'e Viyana'ya gitmesi için talimat verdi ve Ekim 1861'de Edouard Blacque'nin konsolos olarak atanmasına kadar Napoli temsilciliğini geçici olarak kapattı.

Napoli'nin Piyemonte-Sardinya Krallığına bağlanmasıyla birlikte İtalyan milli birliğini sağlama yolunda ciddi bir adım atılmıştı. Garibaldi Napoli'nin idaresini üstlenmeyi planlasa da Piyemonte hükümdarı II. Vittorio Emmanuel, Garibaldi'nin gittikçe artan nüfuzunu tehlikeli görerek onun muhtemel isteklerini reddetti. Bunun üzerine Garibaldi sakin bir hayat sürmek üzere Caprera Adasına çekileceğini belirtti. II. Vittorio Emmanuel ise 17 Mart 1861'de İtalya Kralı ilan edildi. Garibaldi her ne kadar köşesine çekildiğini belirtse de Osmanlı makamlarının ciddi endişeleri vardı. Torino Maslahatgüzarı Rüstem Bey 22 Ekim 1860 tarihli yazısında Garibaldi'nin söylemlerinin hile ve aldatmadan ibaret olduğunu belirtiyordu. Benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin Londra Elçisi Musurus, Âli Paşa'ya gönderdiği 29 Kasım 1860 tarihli mektupta, Garibaldi'nin Karadağ sahillerine çıkartma yaparak Avusturya üzerine yürüyeceğine dair bir istihbarattan bahsetmiştir. Dolayısıyla Osmanlı makamları Garibaldi'nin Napoli'ye düzenlediği seferin bir benzerinin Balkanlarda vuku bulmasından endişe duyuyordu. 1861 yılı boyunca Draç, Berat, Avlonya, İspiç, İşkodra gibi bölgelerdeki Osmanlı yerel yöneticileri bu yoldaki potansiyel risklere karşı merkezî hükûmetle yazışmalarda bulunmuştur. Osmanlı hariciyesi ve Harbiye Nezareti bu konuda gerekli

uyarıları dikkate alarak, muhtemel bir saldırıya hazır olunması konusunda ilgili makamlara talimatlar göndermiştir.

Osmanlı Devleti Yaklaşık bir yıllık bir aradan sonra 13 Ekim 1861'de Edouard Blacque'ı Napoli Başşehbenderi (konsolos) olarak atayarak bölgedeki diplomatik faaliyetlerini arttırmıştır. Edouard Blacque Napoli'nin güncel durumu hakkında Osmanlı hariciyesini bilgilendirmiştir. Bölgede ciddi asayiş problemleri ve ekonomik sıkıntılar olduğunu belirtmiş, potansiyel riskler konusunda hükûmeti uyarmıştır. Garibaldi 1862 yazında tekrar faaliyete geçtiğinde Edouard onun barışçıl açıklamalarını samimiyetsiz bulmuştur. Aksine, 15 Haziran 1862'de Belgrad'da Sırp ve Müslüman topluluklar arasında cereyan eden ve diplomatik bir kriz haline gelen şiddet olaylarını Garibaldi'nin körüklediğini düşünüyordu. Edouard, İtalya hükûmetinin Garibaldi'yi merkezten uzaklaştırmak için Karadağ, Bosna ve Sırbistan üzerine sevk ettiği kanaatindeydi. Bu sebeple Garibaldi öncülüğünde Balkanları hedef alacak muhtemel bir saldırıya karşı Osmanlı hükûmetini uyarmıştır.

Edouard 4 Ağustos 1862 tarihli yazısında, Garibaldi'nin Adriyatik'i geçerek Balkanlara ulaşması ve Sırp'ların başını çekeceği bir isyanın liderliğine girişmesi ihtimalini gündeme getirmiştir. Onun değerlendirmesine göre Garibaldi ve destekçileri söylemlerinde her ne kadar Roma'yı işaret etse de hedeflerinin Roma mı yoksa Balkanlar mı olduğu belirsizdi. Edouard 25 Ağustos tarihli yazısında ise Garibaldi'nin İtalya'da aleni bir isyan başlattığını belirtmiştir. Garibaldi ve takipçilerinin hareketini bastırmak için General Cialdini görevlendirilmişti. Napoli'de ise General La Marmora'nın kontrolünde sükûn ve asayiş muhafaza ediliyordu.

Yine Edouard'ın 1 Eylül 1862'de yazdığına göre, Garibaldi 26 Ağustos'ta Reggio'da hükûmet kuvvetleriyle çatışmaya girmişti. Bu temasta ciddi bir darbe alan Garibaldi, geriye kalan yaklaşık 2 bin 800 kişilik kuvvetiyle Aspromonte Dağına çekilmeye karar vermişti. 29 Ağustos'ta Emilio Pallavicini kumandasındaki hükûmet kuvvetleri asileri kuşatmıştı. Neticede Garibaldi omzundan ve bacağından yaralandığı halde 2 bin küsur takipçisiyle beraber yakalanmıştı. Edouard'ın değerlendirmesine göre Garibaldi kesinlikle Balkanlara karşı bir sefer düzenlemeyi planlıyordu. Lakin yakalanmasıyla beraber Osmanlı Balkanları da potansiyel bir tehlikeden kurtulmuştu. Ayrıca İtalya hükûmeti ve Kral II. Vittorio Emmanuel'in konumu da güçlenmişti.

Netice itibarıyla Osmanlı Devleti'nin 1860-62 yılları arasında Garibaldi'nin hareketlerine karşı duyduğu endişelerin somut sebeplere dayandığı görülmektedir. Her ne kadar Garibaldi'nin esas amacı meçhul kalsa da Osmanlı diplomatlarının siyasi atmosferi iyi okuduğu ve gelecekteki tehditler konusunda Hariciye Nezareti'ni isabetli şekilde bilgilendirdiği söylenebilir. Edouard Blacque'ın 1862'de Garibaldi'nin

yakalanmasını bir müjde şeklinde değerlendirmesi, gündemdeki kaygıların ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti bu süreçteki dış politikasıyla her ne kadar potansiyel tehditlerden uzak durmayı başarsa da takip eden yıllarda Balkanlardaki sorunlar devletin gündemini işgal etmeye devam edecektir.

REFERENCES

- Presidency of The Republic of Türkiye, Directorate of State Archives, The Ottoman Archive (BOA)
- A.}AMD 93/97
- A.}MKT.NZD 390/82
- İrade Hariciye (İ.HR) 180/10020; 177/9719; 178/9822; 179/9977; 179/9909; 180/9948; 179/9920; 181/10020
- Hariciye Mektubi Kalemi (HR.MKT) 365/55; 369/17; 376/45
- Hariciye Tercüme Odası (HR.TO) 321/66; 322/22
- Hariciye Siyasi (HR.SYS) 787/7; 2930/55; 121/46
- Gölen, Z. (2009). 1857-59 Bosna Hersek İsyânı. *Belleten*, 73 (267), 465-522. <https://doi.org/10.37879/belleten.2009.465>
- Saydam, A. (2007). Ömer Lütfi Paşa, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, 74-76.
- Seignobos, C. (1897). *Histoire politique du l'Europe contemporaine*. Armand Colin.
- Riall, L. (2008). *Garibaldi invention of a hero*. Yale University Press.
- Duggan, C. (2014). *A concise history of Italy*. Cambridge University Press.
- Kuneralp, S. (2010). *L'Empire Ottoman et L'Europe, documents diplomatiques Ottomans sur l'Unification Italienne*, Gorgias Press.
- Kuneralp, S. (2009). *L'Empire Ottoman et L'Europe II, documents diplomatiques Ottomans sur l'Unification Italienne (Deuxième Partie)*. Les Editions ISIS.
- Whyte, A. J. (1962). *The Political Life and Letters of Cavour 1848-1861*. Oxford University Press.
- Pınar, H. (2017). Osmanlı topraklarında macera arayanlar: Giuseppe Garibaldi ve gönüllüleri. *Avrupa Tarihinde Türk Eli Gümeç Karamuk Armağanı*, haz. Ramazan Acun, Serhat Küçük.
- Smith, D. M. (1971). *Italy a modern history*. The University of Michigan Press.
- Çelik, Y. ve Yeşil, F. (2023). *Osmanlı modernleşmesinde tereddüt ve teceddüt yılları (1768-1908)*. Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Merriman, J. (2009). *A History of Modern Europe*. W. W. Norton & Company.
- Aktepe, M. (1988). *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, vol. X. Türk Tarih Kurumu.
- Özkan, A. (2011). Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3 (50), 171-195.
- Sami, Ş. (1889). G. Garibaldi, *Kamusü'l-alâm*, 5, 3237-3238.

İSTANBUL'DAN MAKEDONYA'YA BAKMAK: BULGAR EKSARHI YOSİF'İN GÖZÜNDEN İLİNDEN AYAKLANMASI (1903)

*LOOKING AT MACEDONIA FROM ISTANBUL: THE ILINDEN
UPRISING THROUGH BULGARIAN EXARCH JOSEPH'S EYES
(1903)*

Ergün HASANOĞLU

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye

 <https://orcid.org/0000-0002-0583-734X>

Özet: Berlin Antlaşması sonrası Bulgar milliyetçiliğinin hareket çizgisini şekillendiren iki temel akım vardır. Bunlardan biri evrimci, diğeri devrimci akımdır. İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı, benimsediği eğitim ve dinî politikasından dolayı evrimci kanadı temsil etmektedir. Bu iki politika aracılığıyla Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar nüfuzunun artırılması öncelikli hedeflerin başında gelmektedir. Devrimci kanadın temsilcileri ise silahlı yolu tercih eden İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü (*Вътрешната македоно-одринска революционна организация*, VMORO) gibi dönemin öne çıkan oluşumudur. Bu araştırmanın konusu olup 20 Temmuz 1903 (Miladi/Gregoryen takvimine göre 2 Ağustos 1903) tarihinde başlatılan İlinden Ayaklanması, İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'nün planlayıp organize ettiği Sultan II. Abdülhamid döneminin en dikkat çeken ve ses getiren olaylarından biri niteliğindedir. Bu çalışma, İlinden Ayaklanması'nın İstanbul'daki yankılarını “yarım asırdır durmadan ve yorulmadan Bulgarların manevi birliği için çalışan” Bulgar Eksarhı Yosif'in gözünden göstermeyi ve aktarmayı amaçlamaktadır. Böylece Bulgar milliyetçiliğinin evrimci kanadının temsilcisi olan Bulgar Eksarhlığı'nın en yüksek düzeydeki din adamının İstanbul'da yaptığı ikili ve çoklu görüşmeler neticesinde söz konusu ayaklanmaya yönelik başta Sultan II. Abdülhamid olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının ve Büyük Güçler'in elçilerinin tutum ve yaklaşımları görülebilecektir. Aslında bu “Eksarh Yosif'in şahsında dinî ve siyasi

mücadelenin tam bir uyum” içerisinde yürütüldüğünün göstergesidir. Bununla birlikte sunulacak bazı pasajlarla Bulgar Eksarhı'nın komitacılara ve ayaklanmaya yönelik bakışı anlaşılabilir. Bu çalışmanın ana kaynağı Bulgar Eksarhı Yosif'in kendi günlüğüdür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bulgar Eksarhlığı, İstanbul, Makedonya, VMORO

Abstract: There are two main movement that shaped the course of Bulgarian nationalism following the Treaty of Berlin. One of these is the evolutionary movement, and the other is the revolutionary movement. The Bulgarian Exarchate in Istanbul, due to its adopted educational and religious policies, represents the evolutionary wing. Increasing Bulgarian influence in Macedonia and Edirne-Thrace through these two policies is among the foremost objectives. Representatives of the revolutionary wing, on the other hand, include prominent organizations of the period such as the Internal Macedonian Edirne-Thrace Revolutionary Organization (*Вътрешната македоно-одринска революционна организация*, VMORO), which pursued armed struggle. The Ilinden Uprising, which began on July 20, 1903 (August 2, 1903 according to the Gregorian calendar), and which constitutes the subject of this research, is one of the most remarkable and resounding events of the reign of Sultan Abdulhamid II. It was planned and organized by the VMORO. This study aims to reveal and convey the echoes of the Ilinden Uprising in Istanbul through Bulgarian Exarch Joseph's eyes, who “worked endlessly and tirelessly for half a century for the spiritual unity of the Bulgarians.” Through the bilateral and multilateral meetings held in Istanbul by the highest-ranking cleric of the Bulgarian Exarchate, which is the representative of the evolutionist wing of Bulgarian nationalism, the attitudes and approaches of both Ottoman statesmen, especially Sultan Abdulhamid II, and the ambassadors of the Great Powers towards the said uprising can be seen. This, in fact, signifies “complete harmony between the religious and political struggle in the person of Exarch Joseph.” Furthermore, through selected excerpts, the Bulgarian Exarch's view of the komitadji and the uprising will be understood. The primary source of this study is the diary of Bulgarian Exarch Joseph.

Keywords: Ottoman Empire, Bulgarian Exarchate, Istanbul, Macedonia, VMORO

Sorumlu Yazar: Ergün Hasanoğlu, ergunhasanoglu39@gmail.com

Atıf: Hasanoğlu, E. (2025). İstanbul'dan Makedonya'ya bakmak: Bulgar Eksarhı Yosif'in gözünden İinden Ayaklanması (1903). M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 221–242). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12EH>

Giriş

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne son verilmesi amacıyla 19 Şubat 1878 (Miladi/Gregoryen takvimine göre 3 Mart 1878¹) tarihinde Ayastefanos'ta imzalanan ön antlaşmayla Bulgarların hayalini kurduğu Tuna'dan Adalar Denizi'ne, Karadeniz'den Ohri Gölü'ne uzanan sınırlara sahip "Büyük Slav Devleti" yaratılmıştır (Erim, 1953: 387-400). Söz konusu antlaşma, maddeleri itibarıyla diğer Balkan milletleri ve devletlerinin çıkar ve menfaatlerine zarar vereceği ve bazı Büyük Güçler'in etki sahasını daraltacağı gerekçesiyle resmîyet kazanmamıştır. Avrupalı devletlerin müdahalesiyle tertip edilen yeni bir kongre sonucunda bu ön antlaşma revize edilerek 1 Temmuz 1878 (13 Temmuz 1878) tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıkları onaylanmıştır. Ayastefanos'taki antlaşmada öngörülen "Büyük Slav Devleti"nin hudutları ise yeniden çizilerek üç ayrı ana parçaya taksim edilmiştir. Osmanlı hükümdarına bağlı, vergi verir otonom bir Bulgaristan Prenslığı'nin kurulmasına karar verilmiştir. Yine padişaha bağlı, özerk bir statüye sahip Şarki Rumeli Vilayeti teşkil edilmiştir. Makedonya olarak bilinen, sultanın yetkisi altında, Osmanlı idari sisteminde Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinden müteşekkil *Vilâyet-i Selâse* oluşturulmuştur. Aynı zamanda Berlin Antlaşması'nın 23. maddesiyle Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Rumeli eyaletlerinde mahallî ihtiyaçlara uygun nizamnameler hazırlanmasına hükmedilmiştir. Her eyalette bu nizamnamelerin ayrıntılarını tespit etmek üzere ve üyelerinin çoğu yerel ahaliden seçilecek şekilde komisyonlar kurulacaktır. Babıali, Makedonya başta olmak üzere padişahın hükmü altındaki Rumeli eyaletlerinde reformlar gerçekleştirecektir (Erim, 1953: 403-424).

Ayastefanos'taki ön antlaşmayla yaratılmak istenen devletin Berlin'deki antlaşmayla sınırlarının daraltılması, Bulgar irredantizminin² ana dayanağına dönüşmüştür. Bu sınırlara yeniden ulaşma hedefi, Bulgar milliyetçiliğine yön veren temel etmen hâlini almıştır. Berlin Antlaşması, bir Bulgar tarihçiye göre "Ayastefanos Bulgaristan"ı sonrası bir Makedonya Sorunu ortaya çıkarmıştır (Penkov, 1985: 22-23). Aslında "Makedonya Sorunu" tanımı, basında ilk defa İstanbul'da yayımlanan *Makedoniya* adlı bir Bulgar gazetesinde 1871 yılında yapılmıştır (*Makedoniya*, 1871: 2-3). Bu sorun daha sonraki süreçte Doğu Krizi'nin (1875-1878)

1 Metinde geçen parantez içi tarihler, Miladi/Gregoryen takvimi esas almaktadır.

2 Irredantizm, bir devletin ya da ulusal topluluğun kültürel, tarihsel veya etnik açıdan kendisine ait olduğunu öne sürdüğü, fakat başka bir devletin hâkimiyeti altında bulunan bölgeleri yeniden elde etmeye ya da kendi siyasi sınırlarına katmaya yönelik hedeflerini tanımlamaktadır. Milliyetçi ideolojilerle sıkı biçimde bağlantılı olan bu anlayış, çoğunlukla "kaybedilmiş ya da tamamlanmamış vatan toprakları" fikrinden beslenmekte ve esinlenmektedir (Horlo, 2018: 46-47).

bir parçası olarak Avrupa siyasi çevrelerini meşgul etmiştir. 93 Harbi'ni bitirmek adına 19 Şubat 1878 (3 Mart 1878) tarihinde Ayastefanos'ta yapılan ön antlaşmayla ilgili soruna farklı bir boyut kazandırmıştır (Saatçi, 2015: 2933).

1878 yılı sonrası Bulgar irredantizmine yön veren iki temel akım vardır. Bunlardan biri evrimci, diğeri devrimci akımdır. Devrimci akımın temsilcileri başta İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü (VMORO³) olmak üzere silahlı yolu tercih eden grup, komite, örgüt gibi oluşumlardır. Evrimci akımın temsilcisi ise İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı'dır. Bu müessesenin benimsediği din ve modern eğitim siyasetiyle Makedonya ve Edirne-Trakya'ya nüfuz edilerek dönem itibarıyla artan ve yoğunlaşan milliyetçiliğe Bulgarlar lehine destek verme arzusu taşıdığı söylenebilir.

Türk tarih yazımında Makedonya Sorunu'na ilişkin çalışmalar mevcuttur. Konuya dair Fikret Adanır, Mehmet Hacısalihoğlu, Gül Tokay, Meltem Begüm Saatçi Ata'nın çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Doğrudan İlinden Ayaklanması'nı inceleyen müstakil çalışmalar da vardır. Ender Korkmaz'ın "Osmanlı Arşiv Evraklarına Göre İlinden İsyanında Yaşanan Başlıca Olaylar" adlı makalesi, başlığundan anlaşılabilirliği üzere Osmanlı kaynaklarına dayandırılmaktadır. Yakup Ahbab'ın "Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)" adlı makalesi, Amerikan ve İngiliz gazeteleri temellidir. Çalışmayı destekleyici mahiyette olması açısından Osmanlı kaynaklarından da faydalanılmıştır. İlhan Tekeli'nin "Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması" adlı kitap bölümü, İngilizce yayımlanan telif eserler çerçevesinde hazırlanmıştır. İsrâ Şeh Zeynula'nın *Bir İsyanın Anatomisi, İlinden İsyanı ve Kruşevo'da Hükümet Kurma Girişimi* adlı kitabı ise isyan sürecini Bulgar, Makedon ve Osmanlı kaynakları ışığında takip etmektedir.

Bu çalışma, devrimci çizgide bulunan VMORO'nun 20 Temmuz 1903 (2 Ağustos 1903) tarihinde başlattığı İlinden Ayaklanması'nın İstanbul'daki yankılarını evrimci bir politika yürüten Bulgar Eksarhlığı'nın en yüksek düzeydeki din adamının (Eksarh Yosif⁴) gözünden sunmayı amaçlamaktadır. Böylelikle Bulgar din

3 Metinde İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'nün Bulgarca kısaltması kullanılmaktadır. Örgütün Bulgarca adı Въртешната Македоно-Одринска Революционна Организация olup ilk adı Makedonya İhtilal Örgütü'dür. Kuruluşunda örgüt yapısının Makedonya'nın coğrafi-etnografik sınırları içinde tasarlanması öngörülmüştür. Siyasi hedef başlangıçta Makedonya'nın özerkliği iken 1896'da Edirne bölgesi de faaliyet sahasına dâhil edilmiştir. Bu çerçevede hedef yalnızca Makedonya ile sınırlı kalmayarak Edirne-Trakya için de "tam siyasi özerklik" amacı benimsenmiştir. Bu nedenle "İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü" adlandırılması, örgütün gelişim dinamiklerini daha doğru bir şekilde yansıtmaktadır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük: 2024: 10).

4 Eksarh Yosif (1840-1915). Resmî adı Lazar Yovçev'dir. Kalofer doğumludur. İstanbul'da Rum okulu ve

adamının Osmanlı başkentinde yaptığı ikili ve çoklu görüşmeler neticesinde söz konusu ayaklanmaya yönelik başta Sultan II. Abdülhamid olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının ve Büyük Güçler'in elçilerinin tutum ve yaklaşımları görülebilecektir. Bununla birlikte sunulacak bazı pasajlarla Bulgar Eksarhı'nın komitacılara ve ayaklanmaya yönelik bakışı anlaşılabilir. Bu çalışmanın ana kaynağı Bulgar Eksarhı Yosif'in kendi günlüğüdür. Günlüğe ek olarak dönemin bazı tanıklarının anılardan, araştırma ve inceleme eserlerden istifade edilmiştir. Çalışma, konunun bütüncül bir biçimde ele alınabilmesi adına üç ana başlıktan meydana gelmektedir. İlk ana başlıkta, Bulgar Eksarhlığı ve VMORO'nun benimsediği politikaların benzerlik ve farklılığından söz edilmektedir. Böylece Bulgar Eksarhı Yosif'in İlinden Ayaklanması'na yönelik verdiği tepki ve gösterdiği yaklaşımı daha net bir şekilde anlaşılabilir. İkinci başlıkta, kısaca İlinden Ayaklanması'ndan bahsedilmektedir. Üçüncü başlıkta ise Eksarh Yosif'in ayaklanmanın patlak vermesinin ardından İstanbul'daki görüşmelerine, ayaklanmaya ve komitacılara yönelik kişisel görüşüne yer verilmektedir.

Bulgar Eksarhlığı ve VMORO'nun Benimsediği Politikalar Bakımından Benzerlikler ve Farklılıklar

Makedonya Sorunu, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlar'daki güç mücadelelerinin ve ulusal kimlik inşalarının merkezinde yer alarak Osmanlı Devleti'nin son döneminde bölgesel ve uluslararası düzeyde önemli krizlere yol açan çok boyutlu bir meseledir. Bu dönemde Osmanlı'nın siyasi çözülme süreciyle birlikte Balkan coğrafyası farklı etnik, dinî ve kültürel kimliklerin çatışma sahasına dönüşmüştür. Makedonya, özellikle Bulgar, Yunan ve Sırp milliyetçiliklerinin kesişim noktasında bulunması sebebiyle çok yönlü rekabetin ve karşıtlıkların odak alanı hâline gelmiştir. Bu çerçevede Bulgar milliyetçiliği adına Makedonya'da etkili olan iki temel aktör öne çıkmıştır: Bulgar Eksarhlığı ve İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü (VMORO). Her iki yapı da Makedonya'da etkinlik kurma ve bölge halkını Bulgar kimliği etrafında birleştirme amacı gütmekle birlikte yöntemleri, ideolojik yaklaşımları ve Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri bakımından önemli farklılıklar barındırmaktadır.

Fransız kolejinde eğitim görmüştür. 1864'te Sorbonne'da hukuk öğrenimi yapmıştır. İstanbul'a dönüşünün ardından ticaret mahkemesinde görev almış, yayıncılık ve çeviri faaliyetlerinde bulunmuştur. Bulgar kilisesinin teşkilatlanmasında etkin rol oynamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla 1877 yılında Bulgar Eksarhı olarak tayin edilerek bu görevini 1915'e kadar sürdürmüştür. Büyük Güçler'in temsilcileriyle sık sık görüşmeler yapmış, Bulgar cemaati ve Makedonya Sorununda belirleyici bir aktör olmuştur (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 10-44).

Sultan Abdülaziz'in 28 Şubat 1870 (11 Mart 1870) tarihli padişah fermanıyla kurulmasına karar verilen Bulgar Eksarhlığı, Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Slav-Ortodoks halkı Bulgar kimliği etrafında toplama gayesiyle dinî temsil mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. Bu dinî temsiliyet aynı zamanda Bulgar etnik kimliğinin meşruiyet kazanmasını sağlayarak eğitim, kilise faaliyetleri ve kültürel etkinlikler üzerinden nüfuz sahası oluşturmuştur. Buna karşın 23 Ekim 1893 (4 Kasım 1893) tarihinde Selanik'te kurulan VMORO ise doğrudan Osmanlı idaresine karşı örgütlenen ve bölgede özerk veya bağımsız bir yönetim kurmayı gaye edinen devrimci bir teşkilattır. 1894'teki bir toplantıda alınan karar doğrultusunda Bulgar nüfusunun çoğunlukta olacağı özerk bir Makedonya planı tasarlanmış, ancak doğrudan Bulgaristan Prensliği'ne bağlanma hedefi uluslararası dengeler nedeniyle ertelenmiştir. Bu örgütün kurucularından biri olan Hristo Tatarçev'in⁵ ifadesiyle özerklik yoluyla Bulgaristan Prensliği ile ileride birleşmenin önü açılmak istenmiştir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük: 2024: 174-176).

Eksarhlık ideolojik olarak Pan-Bulgarist bir çizgide, Ortodoks Hristiyanlık temelinde yapılanmıştır. Evrimci bir yaklaşım benimseyerek kilise ve okul ağları üzerinden halkı etkilemeyi hedeflemiştir. Eğitim ve kültürel faaliyetlerle barışçıl fakat yoğun bir millî bilinç inşası gerçekleştirmeye çalışmıştır. Buna karşılık VMORO silahlı çatışma, çetecilik, sabotaj ve ayaklanmalarla devrimci bir strateji izlemiştir. Küçük gerilla birlikleri aracılığıyla dağlık bölgelerde propaganda faaliyetleri yürütmüş, köylülerin ideolojik olarak kazanılması için uğraş vermiştir. Makedonya'da sadece Osmanlı yönetimiyle değil, Yunan ve Sırp milliyetçiliklerinin etkisiyle de mücadele etmiştir. VMORO'nun devrimci çizgisi zamanla anarşist ve sosyalist fikirlerden etkilenirken, Eksarhlık daha geleneksel ve muhafazakâr bir zeminde kalmıştır.

Bulgar Eksarhlığı, Rum Patrikhanesi'ne karşı yürüttüğü sert mücadeleyle dikkat çekmiştir (Markova, 2008: 514). Bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli'de yoğunlaşan Sırp ve Yunan milliyetçiliğine karşı eğitim alanında etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bulgar tarihçi Zina Markova'nın da belirttiği gibi bu dönemde

5 Hristo Tatarçev (1869-1952). Resne doğumludur. 1887 yılından itibaren Zürih ve Münih'te tıp eğitimi almıştır. 1892'de doktor olup aynı yıl Selanik Bulgar Erkek Lisesine atanmıştır. VMORO'nun altı kurucusundan biri ve Merkez Komitesi'nin ilk başkanı olarak 1901'de tutuklanıncaya kadar örgütü yönetmiştir. Bodrum Kalesi'ne sürgün edilmiş, 1902'deki genel afla serbest kalmış ve Selanik'te örgütün dış temsilcisi olarak faaliyet göstermiştir. 1903 ilinden Ayaklanması sürecinde kongre kararlarını desteklemiş, gazetelere demeç vermiş ve silah temininde yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda doktor olarak görev yapmıştır. 1920 sonrasında Makedonya hareketinde etkili olmuş, siyasi çatışmalar nedeniyle 1923'te Bulgaristan'ı terk etmiş ve 1952'de vefat etmiştir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük: 2024: 25-27).

Bulgar mevcudiyetinin korunması için eğitimin en güvenilir araç olduğu düşünülmüştür (Markova, 2008: 544). Bu doğrultuda Eksarhlık, Makedonya ve Edirne-Trakya'daki en ücra köylere dahi okul açmaya yönelmiş, okul faaliyetlerinin koordinasyonu için "Okul Departmanı" adı altında örgütsel bir yapı kurmuştur. Yerel düzeyde başkan ve başöğretmenler aracılığıyla Bulgar cemaatlerinin oluşturduğu eğitim komisyonları öğrenci ve öğretmenlerin ihtiyaçlarını gözetmiştir. 1883'te kurulan "Okul Temsilciliği/Vesayeti" adlı müessese ise okul açılması, materyal temini, öğretmen tayini ve ders programı düzenlenmesi gibi görevleri icra etmiştir (Hacısalihoglu, 2015: 148-149). Bu eğitim ağı, Bulgaristan Prenslığı'nın diplomatik ve mali desteğiyle zamanla bölgesel bir hegemonya aracına dönüşmüştür (Petrov ve Temelski, 2003: 118-123).

VMORO'nun birçok üyesi bu Eksarhlık okullarında yetişmiş, devrimci faaliyetlerde bu eğitimli kadrolar öncülük etmiştir. Eksarhlığın hazırladığı kültürel ve ideolojik zemin, VMORO'nun adamlarının hareket alanını kolaylaştırmıştır. 1903 yılında patlak veren İlinden Ayaklanması'nda aktif rol oynayan birçok komitacı, Eksarhlık bünyesinde eğitim almış, kilise ve okul çevresinde örgütlenmiştir. Ayaklanma sırasında kiliseler ve okullar, sığınak, karargâh ve mühimmat deposu gibi işlevler üstlenmiştir (Hasanoğlu, 2025: 104-107).

Her iki yapı Osmanlı merkezî idaresine karşı farklı düzeylerde muhalif tutum sergilemiştir. VMORO, silahlı mücadeleyle Osmanlı'yı doğrudan karşısına alırken, Eksarhlık resmî olarak Osmanlı fermanıyla kurulmuş olmasına rağmen faaliyetinde Osmanlı merkeziyetçiliğine karşı Bulgar millî çıkarlarını gözetmiştir. Eksarhlık, Bulgar hükûmetleri tarafından diplomatik bir araç olarak kullanılmış, kiliseler ve okullar üzerinden yürüttüğü ideolojik propagandayla toplumsal dönüşüm yaratmayı hedeflemiştir. VMORO ise kısa sürede siyasi sonuç elde etmeyi amaçlayarak ayaklanmalar, suikastlar ve bombalı saldırılarla dikkat çekmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak Bulgar Eksarhlığı ve VMORO, Bulgar milliyetçiliğinin Makedonya'daki iki tamamlayıcı yüzüdür. Her ikisi de bölgedeki Osmanlı otoritesini zayıflatmak, Yunan ve Sırp milliyetçiliklerinin etkisini kırmak ve Bulgar kimliğini güçlendirmek için farklı araçlar ve yöntemlerle faaliyet göstermiştir. Eksarhlık, uzun vadeli kültürel hegemonya kurmak için barışçıl ve kurumsal bir müessese şeklinde çalışırken, VMORO daha radikal ve silahlı bir devrimci örgüt olarak sahada yer almıştır. Eksarhlık din ve eğitimle, VMORO ise siyasi ajitasyon ve isyanla Bulgar kimliğini pekiştirmeye gayret etmiştir. Bu bakımdan ikisi arasında hedef birliği olmakla birlikte araçlar ve uygulama düzlemleri bakımından belirgin farklar mevcuttur.

İlinden Ayaklanması

Berlin Antlaşması'nın tesis ettiği statükonun Makedonya'da çeşitli sorunları beraberinde getirdiği muhakkaktır. Antlaşmanın 23. maddesinin uygulanması hususunda yaşanan aksaklıklar, Makedonya'daki karışıklıkların giderilmesini engellemeyerek Bulgar Eksarhlığı'nın, Bulgar hükûmetlerinin ve VMORO gibi örgütlerin bölge üzerinde daha etkin bir siyaset yürütmelerine zemin hazırlamıştır. Özellikle Bulgar Eksarhlığı, tayin ettiği öğretmenler, müfettişler ve din adamları vasıtasıyla komitacılık faaliyetlerine doğrudan ya da dolaylı olarak destek vermiştir. Bulgar dinî kurumu bu süreçte etkin bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Öte yandan VMORO da Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin uygulanmasını sağlamak amacıyla Avrupa ve dünya kamuoyunun ilgisini celp etmeye yönelik birçok eylem içine girişmiştir. 1897 yılındaki Viniçe Olayı⁶ ve 1902 yılında fidye için Amerikalı Protestan misyoner Ellen Maria Stone'un örgüt mensuplarınca kaçırılması gibi gelişmeler dikkat çekicidir.⁷ Bu eylemler arasında gerek kapsamı gerekse etkileri bakımından en fazla ses getiren hadise kuşkusuz İlinden Ayaklanması olmuştur.

VMORO tarafından 2-4 Ocak 1903 tarihlerinde (15-17 Ocak 1903) Selanik'teki "Sv. Kiril i Metodiy" Bulgar Erkek Lisesi binasında bir kongre düzenlenmiştir. 1902'deki Yukarı Cuma Ayaklanması'nın örgüt içindeki etkileri dikkate alınarak tertip edilen bu kongrede, Makedonya ve Edirne-Trakya'daki genel durum ve ayaklanmanın halk üzerindeki muhtemel etkisi değerlendirilmiştir. Kongre aynı zamanda VMORO'nun benimsediği politikalara Avrupa diplomasisinin göstereceği olası tepkileri de gözетerek organize edilmiştir. 3 Ocak 1903 (16 Ocak 1903) tarihinde alınan kararla bahar aylarında bir ayaklanma başlatılması planlanarak bir protokol imzalanmıştır. Bu noktada hareketin kısmi değil, umumi ve stratejik nitelikte olması düşünülerek geniş çaplı bir ayaklanma hedeflenmiştir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük, 2024: 243-244).

6 Viniçe Olayı (1897). İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'nün ilkbüyük başarısızlığıdır. 14 Kasım 1897'de Bulgaristan Prensiği sınırındaki bir çetenin Viniçe köyünde Kazım Ağa'nın evine saldırarak onu öldürmesi üzerine Osmanlı makamlarınca kapsamlı tahkikat yürütölmüş ve örgüte ait silahlar ele geçirilmiştir. Üsküp Valisi Hafız Paşa tarafından yapılan incelemeler örgütün geniş ağını ortaya çıkarmıştır. Böylece İştip, Kratova, Radovişte, Kumanova, Pehçevo ve Üsküp'te VMORO örgütlenmesine dair somut deliller tespit edilmiştir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük: 2024: 107).

7 Miss Stone Olayı. Amerikalı Protestan misyoner Miss Stone ile Katerina Stefanova-Tsilka'nın 3 Eylül 1901'de Bansko-Yukarı Cuma arasında Yane Sandanski, Hristo Çernopeeve ve Kristyo Asenov tarafından kaçırılmasıdır. Eylemin amacı, VMORO'ya silah temini için gerekli parayı sağlamaktır. Osmanlı idaresi geniş aramalara rağmen failleri yakalayamamış ve uzun görüşmeler sonunda 14.500 Osmanlı altını fidye ödenmiştir. Stone ve Tsilka yaklaşık altı ay sonra, 23 Şubat 1902'de serbest bırakılmıştır (Aydın, 1998: 242-256; Hasanoğlu, 2024: 80-108).

Kongrede alınan kararlar çerçevesinde harekete geçen VMORO, maksatları doğrultusunda yeni eylemler gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu hususta literatürde “Selanik Suikastları” olarak anılan bir dizi bombalı saldırı 1903 yılının Nisan ayında Selanik’te gerçekleştirilmiştir (Pehlivan, 2019: 175). Bu saldırılarda Selanik Limanı’ndan ayrılan Fransız bandıralı “Guadalquivir” adlı gemi havaya uçurulmuştur. Şehrin aydınlatma ve su sistemleri tahrip edilerek hizmet dışı bırakılmıştır. Osmanlı Bankasının Selanik şubesine saldırı düzenlenmiştir. Kentin çeşitli noktalarına bombalar yerleştirilmiş, posta ve telgraf istasyonları ile gaz fabrikalarını hedef alan bazı sabotaj girişimlerinde bulunulmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin Selanik valisine yönelik bir suikast planının ise hayata geçirilemediği anlaşılmıştır (Solunskiyat Atentat, 1927: 26-49).

Şehirde yaratılan bu kaotik ortamın ardından, 17-22 Nisan 1903 (2-7 Mayıs 1903) tarihleri arasında Smilevo Kongresi tertip edilmiştir. Bu kongrede Ocak ayında alınan ayaklanma kararı teyit edilerek genel bir karargâhın kurulmasına, görev alacak yetkililerin belirlenmesine ve ayaklanmanın başlatılacağı tarihe ilişkin esaslar karara bağlanmıştır (Tekeli, 2003: 75). Kongrede bazı delegeler ayaklanmanın sadece belirli vilayetlerle sınırlı kalması gerektiği görüşünü savunmuştur. VMORO’nun önde gelen liderlerinden Dame (Damyan) Gruev⁸ de bazı vilayetlerin ayaklanmaya katılabilecek durumda olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır (Osmanlı Avrupası’nda Bir Bölücülük, 2024: 59). Tartışmaların sonrasında, Osmanlı yönetiminin bu hazırlıklara engel olma ihtimali göz önüne alınarak, ayaklanmanın mümkün olan en kısa sürede başlatılması düşüncesi ağır basmıştır. Buna göre gerekli hazırlıklarını tamamlayan vilayetlerde ayaklanma başlatılacak, diğer vilayetlerde ise hazırlıklara devam edilecektir (Zeynula, 2024: 39).

En nihayetinde 20 Temmuz 1903 (2 Ağustos 1903) tarihinde Manastır Vilayetine de ayaklanma başlatılmıştır. Avrupa ve dünya kamuoyunda yankı uyandıran (Ahbab, 2015: 124-144) bu ayaklanmanın koordinasyonu ve Osmanlı güçlerinin karşılık verme kapasitesinin sekteye uğratılması amacıyla komitacılar tarafından vilayetteki telefon ve telgraf hatları tahrip edilmiştir. Osmanlı ordusunun

8 Dame (Damyan) Gruev (1871-1906). Manastır’ın Smilevo köyünde doğmuştur. Manastır, Selanik ve Belgrad’da eğitim görmüş, daha sonra Sofya’da yüksek öğrenimine devam etmiştir. 1891’de Bulgar Maliye Müdürü Hristo Belçev suikastıyla bağlantılı olduğu iddiasıyla Sofya Üniversitesinden uzaklaştırılmış, Manastır ve Pırlepe’de öğretmenlik yapmıştır. 1893-94’te Makedonya İhtilal Örgütü’nün kuruluş sürecinde yer almış, Merkez Makedonya İhtilal Komitesi’nde sekreter ve sandık emini seçilerek örgütün “ilk gerçek lideri” sayılmıştır. Selanik ve Manastır’da Eksarhlık okullarında görev almış, Manastır Sancak Komitesi’nin başına geçmiştir. Osmanlı makamlarınca 1900’de tutuklanmış, 1902’de Bodrum Kalesi’ne sürgün edilmiş, 1903 affıyla salıverilmiş ve 1903 ilinden-Preobrajenie Ayaklanması hazırlıklarında aktif rol almıştır. 23 Aralık 1906’da Osmanlı kuvvetleriyle girdiği çatışmada öldürülmüştür (Osmanlı Avrupası’nda Bir Bölücülük, 2024: 15-17).

sevkiyatını ve muhtemel müdahalesini engellemek maksadıyla stratejik öneme sahip köprüler ve demiryolu hatları da hedef alınarak bazıları kullanılamaz hâle getirilmiştir. Bunun yanı sıra bölgede bulunan Müslüman köylerine yönelik saldırılar düzenlenerek huzur ve asayişin ciddi biçimde bozulmasına yol açılmıştır (Korkmaz, 2020: 313). Manastır Vilayeti'nden çekilen acil bir telgrafta, güvenlik durumunun kritik bir düzeye ulaştığı ve mevcut askerî gücün yetersiz kaldığı bildirilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin Rumeli Müfettişliği Müdürlüğüne derhâl bölgeye takviye kuvvetlerin gönderilmesi yönünde resmî talepte bulunulmuştur. Bahsedilen gelişmeler eş zamanlı olarak İstanbul'daki merkezî yönetime de iletilmiştir (Zeynula, 2024: 50).

Bulgar Eksarhı Yosif'in Gözünden İlinden Ayaklanması: Ayaklanmanın İstanbul'daki İlk Yankıları

Bulgar Eksarhı Yosif, İlinden Ayaklanması'nın patlak vermesinin hemen ardından, 22 Temmuz 1903 (4 Ağustos 1903) tarihinde, Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na çağrılmıştır. Osmanlı merkezî idaresi, Rumeli vilayetlerinde patlak veren bu ayaklanmanın beklenenden önce başlamış olması sebebiyle bölgedeki duruma yönelik bazı tedbirlerin alınmasının gerekliliğini değerlendirmeye almıştır. Bu bağlamda Eksarh Yosif'ten sahip olduğu dinî nüfuzu kullanarak köylüleri silah bırakmaya ikna etmesi istenerek teslim olanların cezalandırılmayacağına dair halka güvence vermesi talep edilmiştir (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 548).

Eksarh Yosif ise vilayetlerde yaşananlardan ötürü duyduğu üzüntüyü dile getirerek ihtilalci faaliyetlere karşı olduğunu ve komitacılığı en başından beri tasvip etmediğini öne sürmüştür. Kendi anlatımına göre hem Bulgaristan Prenslığı'nin ileri gelenleri hem de kendisi, komitacıları bu “kayıp ve çıkılmaz yola” girmemeleri konusunda defalarca uyarmıştır. Girişimlerde bulunan her iki taraf da ihtilal hareketine karşı mesafeli bir tutum sergileyerek bu eylemleri açık biçimde onaylamadıklarını belirtmişlerdir. Tüm çabalara rağmen ihtilalci unsurlar ikna edilemediği gibi onlara Osmanlı yanlısı bir barış çizgisi de benimsetilememiştir. Eksarh Yosif, bütün bu girişimlerin sonuçsuz kaldığını beyan edip örgüt üyelerinin direncini kıramadığını iddia etmiştir (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 548–549).

Yosif'in değerlendirmelerine göre ayaklanmaya katılan unsurlar büyük oranda Avrupa veya Balkanlar'daki komşu ülkelerde eğitim almış, mevcut siyasi ve toplumsal düzende kendine yer bulamayan, “ya özgürlük ya ölüm” şiarıyla hareket eden genç bireylerden oluşmaktadır. Bu kişiler daha iyi bir yönetime ulaşmak için devrim dışında başka bir alternatif görmemişlerdir. Komitacı kadrolar, köylüleri

ve din adamlarını, “Avrupa’nın müdahalesine yol açmak ve Hristiyan tebaanın durumunu iyileştirmek için ayaklanmanın kaçınılmaz olduğu” yönündeki propagandalarıyla etkilemeye çalışmışlardır. Eksarh Yosif’e göre bu söylemler karşısında bazı Bulgar din adamları mevcut otoriteyi desteklemektense “özgürlük uğruna ölümü” tercih etmişlerdir. O, tüm bu sebeplerden kaynaklı olarak Osmanlı yönetiminin önerdiği biçimde köylüleri silah bırakmaya ikna etmenin artık mümkün olmadığını belirtmiştir. Özellikle 1902 yılına tarihlenen Yukarı Cuma Ayaklanması sırasında benzer bir güvence verdiğini, lakin isyandan sonra yaşanan gelişmelerin halk nezdinde inandırıcılığını yitirmesine yol açtığını ileri sürmüştür. Bu nedenle sadrazamın sunduğu önerinin istenilen neticeyi vermesinin beklenmemesi gerektiğinin altını çizmiştir (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 549).

Eksarh Yosif’e göre komitacıların kendisinden temel beklentisi, Bulgar halkının dinî önderi sıfatıyla hareket ederek Osmanlı hükûmetinden ve Büyük Güçler’den Berlin Antlaşması’nın 23. maddesinde öngörülen reformların hayata geçirilmesini talep etmesidir. Eksarh, bu talebi yerine getirmemesi durumunda komitacılar tarafından ölümle tehdit edilebileceğini ima etmiştir. Bununla birlikte Yosif, bu sözlerinin Osmanlı hükûmetinin isteğine karşı kayıtsız ya da pasif bir tutum içerisinde olduğu şeklinde yorumlanmaması gerektiğini bilhassa vurgulamıştır. Zira kendi kanaatine göre köylüleri silah bırakmaya çağırmanın mevcut şartlar altında olumlu bir sonuç doğurması mümkün değildir. Bu nedenle Osmanlı yönetiminin bu yöndeki talebine mesafeli yaklaşmış ve sürecin istenilen şekilde sonuçlanmayacağı kanaatini taşımıştır (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 549). Aslında E’ksarh’ın daha evvel komitacıların arzusu çerçevesinde hareket ettiğini gösterir emsal vardır. Avusturya-Macaristan ve Rusya dışişleri bakanları tarafından 1903 yılının Şubat ayında hazırlanan Viyana Tasarısı’nın maddelerinden memnun olmayıp reformları “göz boyacılığı” olarak tanımlaması buna bir örnek teşkil edebilir. Bu söyleme rağmen örgüt mensubu kişileri tatmin etmediği aşîkârdır (Tokay, 1996: 45).

Eksarh Yosif, Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa ile gerçekleştirdiği yukarıdaki görüşmenin ertesi günü İstanbul’daki Rus Elçi İvan Zinoviev ile bir araya gelerek saray temaslarına ilişkin detayları kendisine aktarmıştır. Eksarh, şahsı ve Bulgar Eksarhlığı açısından fayda sağlamayacağını düşündüğü köylülere yönelik silah bırakma teminatını vermek istemediğini ifade ederek bu kararının gerekçelerini paylaşmak üzere Rus diplomatla bir araya gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid’in bu pasif tutumu nasıl yorumlayacağı ve bunun Eksarhlık kurumu üzerinde yaratabileceği olası olumsuz etkiler Yosif’in hissettiği temel endişelerdir. Bu sebepten dolayı ilerleyen süreçte ortaya çıkabilecek muhtemel menfi sonuçlar karşısında Rus elçiden destek beklemiştir (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 550).

Elçi Zinoviev ise yaşanan gelişmeleri en sağlıklı şekilde değerlendirebilecek kişinin bizzat Eksarh Yosif olduğunu belirterek ihtiyaç hâlinde gerekli desteği sağlayacağı yönünde güvence vermiştir. Ayrıca Eksarh'ın izlediği tutumu isabetli bir davranış olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte doğrudan padişahın talebinin reddedilmesinin Sultan II. Abdülhamid'in şüphecilğini tetikleyebileceğinden kaygılanarak daha ihtiyatlı ve temkinli bir yanıt formüle edilmesinin uygun olacağı kanaatini Eksarh'la paylaşmıştır (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 550).

Eksarh Yosif, bu görüşme sırasında Makedonya'daki "keyfî ve baskıcı yönetimin yerel halk açısından artık katlanılamaz bir hâl aldığını" öne sürerek reformların eksiksiz biçimde uygulanması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre mevcut merkezî otoriteye bağlı olmayan, bağımsız yetkilere sahip bir valinin görevlendirilmesi elzemdir. Ne var ki Elçi Zinoviev, reformların Avrupa barışı bozulmadan gerçekleştirilemeyeceği kanısındadır. Bu kapsamda reform sürecinin yeni danışmanların sayısının artırılması suretiyle aşamalı olarak uygulanacağı yönünde bir yaklaşım benimsemiştir (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 550).

Gelişmeleri yakından takip eden İstanbul'da görevli Bulgar Kapıkethüdası İvan Stefanov Gešov,⁹ Osmanlı hükûmetinin köylülerin silah bırakması yönündeki çağrı talebine ilişkin olarak Bulgar hükûmetinden talimat almak amacıyla Sofya'ya bir telgraf göndermiştir.¹⁰ Gešov'un bu girişimi, Osmanlı yönetiminin bas-kısını hafifletme gayretleri bağlamında Eksarhlığın nasıl bir tutum takınması gerektiğine dair bir yönlendirme arayışdır. Sofya'dan gelen yanıtta Eksarh Yosif'in sergilediği tutumun uygun bulunduğu ve desteklendiği yazılıdır. Ayrıca Bulgar Eksarhlığı'nın Osmanlı hükûmeti ile komitacılar arasındaki bu ihtilafa doğrudan müdahil olmaması gerektiği açıkça vurgulanmıştır (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 550). Aslında Sofya hükûmetinin bu hamlesi, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir dinî kurum hüviyetindeki Bulgar Eksarhlığı'nın siyasetine Bulgaristan Prensliği'nin doğrudan yön verme çabasıdır. Bulgar hükûmetinin bu talimatla Osmanlı Devleti'nin iç siyasetine açıkça müdahale ettiği söylenebilir.

9 İvan Stefanov Gešov (1854-1932). Filibe doğumludur. Robert Kolej mezunudur. Paris, İstanbul ve Viyana'da diplomatik temsilci/kapıkethüdası olarak görev yapmıştır. 22 Eylül 1908 (5 Ekim 1908) tarihinde ilan edilen bağımsızlıktan sonra farklı dönemler içerisinde Bulgaristan'ın Viyana, Berlin ve Bern'deki orta elçisidir (Strezova, 2010: 341-350).

10 Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına 1 Temmuz 1878 (13 Temmuz 1878) tarihli Berlin Antlaşması ile karar verilmiş ve Bulgaristan, bu antlaşmanın 1. maddesi gereğince Osmanlı Devleti'ne bağlı, vergi veren özerk bir prenslik statüsü kazanmıştır. Bu statü sebebiyle iki hükûmet arasında elçilik açılması mümkün olmadığından Sofya'da Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Komiserliği, İstanbul'da ise Bulgar Kapıkethüdalığı tesis edilmiştir. Kapıkethüdalığı, Prens I. Aleksandr'ın 19 Temmuz 1879 (31 Temmuz 1879) tarihli buyruğuyla açılmıştır. İstanbul'da görev yapan en üst düzey Bulgar diplomatın Osmanlı nazarındaki ünvanı kapıkethüdasıdır (Hasanoğlu, 2025: 267-270).

Kruşevo'daki Gelişmeler

Anlaşılabileceği üzere ayaklanmanın patlak vermesinden hemen sonra İstanbul'daki diplomasi oldukça dinamiktir. Osmanlı başkentine benzer hareketlilik askerî anlamda ayaklanmanın yaşandığı bölgelerde de vardır. Öyle ki ayaklanmanın başlamasından kısa bir süre sonra Kruşevo Nahiyesi komitacılar tarafından ele geçirilmiştir. İstanbul'da ikili ve çoklu görüşmeler yapılırken, nahiyeeye yönelik Osmanlı ordusu tarafından ciddi herhangi bir operasyon düzenlenmemiştir. Kruşevo'daki gelişmelerden haberdar olan Osmanlı yetkilileri, 31 Temmuz 1903'te (13 Ağustos 1903) Eksarh Yosif'i tekrardan Yıldız Sarayı'na çağırmıştır. Bu esnada Sultan II. Abdülhamid'in Başkâtibi Tahsin Paşa'nın oldukça sinirli olduğu dikkat çekmiştir. Bahusus komitacı faaliyetlerine karşı yoğun bir tepki içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Paşa, Manastır Vilayetinden bir haber olup olmadığı merakı içindedir. Eksarh'a göre kendisine ulaşan bir mektup olmadığı gibi yaşananları gazetelerden takip etmiş ve etmeyi sürdürmektedir. Osmanlı paşasına göre her yerde çeteler bulunmaktadır. Bu çeteler soygunlar yapmakta, insanları öldürmekte, yakıp yıkmaktadır; onların yapmadıkları hiçbir şey kalmamıştır. Öğrenilene bakılırsa bazı çeteler Kruşevo'ya girmiş, lakin burada bulunan bir kiliseye hapsolmuşlardır. Bu yüzden bölgedeki Osmanlı Komutanı Bahtiyar Paşa bu kiliseye operasyon emri beklemiştir. Sultan II. Abdülhamid bu türden bir askerî müdahaleye karşı çıkarak teslim olmaları hâlinde komitacıların affedilebileceğine dair bir mesaj vermek istemiştir. Padişahın bu tutumu, devletin merhametini temsil etme amacı taşımaktadır. Eksarh Yosif ise buna ihtiyatla yaklaşarak "Teslim olmaları hâlinde öldürülmeyeceklerini kim garanti edecektir?" şeklindeki sözleriyle teslim olacak kişilerin güvenliğine ilişkin tereddütler taşıdığını dile getirmiştir (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 550).

Eksarh Yosif'in bu şüpheli yaklaşımı görüşmede gerginliğe yol açmıştır. Başkâtib Tahsin Paşa, eksaraha hitaben sert bir ifadeyle, "Eksarh Efendi, siz bugün hasta mısınız? Ben size ne söylüyorum, siz bana ne diyorsunuz?" şeklinde tepki göstermiştir. Aslında Yosif, komitacılara bir teminat verme yanlısı değildir. Eksarh'ın iddiasına göre ayaklanmamaları gerektiği konusunda daha evvel çokça örgüt mensubu kişileri uyarmıştır. Reformların uygulanacağı konusunda sabırla beklemelerini salık vermiştir. Buna rağmen istenen netice hasıl olmayarak reform beklentisi karşılanamamıştır. Hatta isyana teşebbüs eden birçok kişi Osmanlı güvenlik güçlerince yakalanarak cezalandırılmıştır (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 550).

Görüşme sırasında referans verilen reformlar, Rumeli Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa tarafından yürütülen idari düzenlemelerdir. Eksarh Yosif, reformların Bulgar toplumunun beklenti ve taleplerini karşılamaktan uzak olduğunu

söylemiştir. Eksarh'a göre bu düzenlemeler Bulgar halkını tatmin edecek ve onların "özgür ve insani bir hayat" sürmelerini temin edecek nitelikte değildir. Tahsin Paşa'nın Osmanlı hükûmeti namına gösterdiği yoğun baskı neticesinde Eksarh Yosif, Kruşevo'daki komitacılara teslim olmaları yönünde bir çağrıda bulunmayı kabul etmiştir. Bu çağrının yapılabilmesi için teslim olan kişilerin can güvenliğinin sağlanacağına dair bir teminatı şart koşturmuştur. Bunun üzerine Tahsin Paşa da Osmanlı yönetimi adına teslim olan komitacıların Osmanlı otoritesine boyun eğmeleri ve af talebinde bulunmaları hâlinde cezalandırılmayacaklarına dair garanti vermiştir. Böylelikle silahlı grupların teslim olması durumunda bağışlanacaklarına ilişkin resmî bir güvence ortaya konmuştur (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 551).

Öte yandan Osmanlı başkâtibi, barışın sağlanabilmesi için genel bir yazı kaleme alınması yönündeki talebini yinelemişse de Eksarh, daha önceki sözlerini tekrarlamıştır. Hatta ona göre Selanik ve Serez Sancağında görevli Bulgar din adamları, Bulgar Eksarhlığı tarafından verilen talimatları uygulamamaları konusunda komitacılar tarafından tehdit edilmiştir. Bu yüzden kaleme alınması talep edilen yazı, Osmanlı Devleti'ne herhangi bir fayda sağlamayacaktır. Paşa ise Bulgar Eksarhlığı ve Hristiyanlık açısından bir yarar olup olmayacağını merak etmiştir. Eksarh'a göre bu ayaklanmaya katılanlar "çaresiz" kişilerdir ve Hristiyanların hiçbir sözünü dinleme eğilimi göstermemektedir. Paşanın "tavsiye vermekten ne zarar gelir?" şeklindeki ısrarına karşın Eksarh, komitacıların kendisinden ya Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin uygulanmasını talep etmesini ya da taraf-sız kalmasını istediklerini öne sürmüştür. Aksi hâlde ölümle tehdit edildiğini ifade etmiştir. Eksarh, canına kastedilebileceğini söyleyerek paşadan böylesi bir işe karışmaktan kendisini kurtarmasını dilemiştir. Ona göre paşanın bu talebini reddetmesi oldukça zor olmuştur. Çünkü Eksarh'a göre bu bir cephe değişikliği-dir. Komitacılardan yana taraf alıp sultana cephe almak anlamına gelmektedir. Padişahın memurlarından birinin bu talebi kabul etmemesidir. Bir bakıma devrimci hareketin başarıya ulaşp ulaşmayacağı, hatta sonuç elde edilip edilemeyeceği belirsizliği içinde kendi istifasını imzalamaktır. Genel bir silah bırakma çağrısı yapmak halk hareketine karşı gelmektir. Ona göre bu en zor ikilemlerden biri olmuştur, ama tutumunu bozarak rahatladığını düşünmektedir (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 551).

İstanbul'da Bir Karışıklığın Çıkabileceğine Dair Söylentiler

Yoğun askerî ve diplomatik çabaların ardından Kruşevo'daki ayaklanma yaklaşık on gün içerisinde bastırılarak kontrol altına alınmıştır. Vilayetlerde devam eden ayaklanmaların önüne geçilebilmesine yönelik çabalar da sürmüştür (Adanır,

1996: 202). Bu esnada Rumeli'deki karışıklığın Osmanlı başkentine sirayet edebileceğine ilişkin şayialar dolaşmaya başlamıştır. Konuya ilişkin olarak 18 Ağustos 1903 (31 Ağustos 1903) tarihinde Osmanlı askerî savcısı Reşid Paşa, Sultan II. Abdülhamid adına Eksarh Yosif ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmenin ana teması, 19 Ağustos 1903 (1 Eylül 1903) tarihi itibarıyla bazı Bulgarların İstanbul'da bombalı eylemler gerçekleştireceklerine dair alınan istihbarattır. Padişah, bu tehdit karşısında herhangi bir eylemin gerçekleşmesi durumunda faillerin en ağır şekilde cezalandırılacağına dair mesajının Eksarh'a iletilmesini emretmiştir. Bulgar din adamı ise bu tür şiddet eylemlerine kesinlikle karşı olduğunu ileri sürerek Bulgar toplumunun zarar görmesini istemediğini vurgulamıştır. İstanbul'daki Bulgarlar üzerinde sahip olduğu nüfuzu kullanıp böylesi bir karışıklığın önlenmesi amacıyla gerekli uyarılarda bulunarak tavsiyeler vermeyi önemli adanmıştır (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 551).

Eksarh Yosif, bir süredir İstanbul'daki Bulgarlar tarafından gerçekleştirilebileceği iddia edilen bombalı eylemlere ilişkin çeşitli söylentilerin dolaşımında olduğunu bilmektedir. Yaptığı tahkikat neticesinde Bulgar toplumu içerisinde bu tür bir eyleme kalkışabilecek kimselerin bulunmadığı kanaatine varmıştır. O, daha önce Osmanlı hükûmeti tarafından güvenlik açısından sakıncalı görülen bazı Bulgarların İstanbul'dan uzaklaştırılması yönünde talepte bulunularak bu kişilerin vilayetlere sevk edildiklerini hatırlatmıştır. Bu doğrultuda İstanbul'da herhangi bir karışıklık yaşanmayacağına dair güvence vermeye çalışmıştır. Ne var ki kesin bir garanti veremeyeceğini de ekleyerek "bazı sözlerle kandırılmış olabileceğini" ihtimal dışı bırakmamıştır. Eksarh, bu konuda "%100 bir kesinlik" ifade etmese de "%95" oranında hiçbir şey olmayacağına dair kanaatini dile getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı idarecilerinde Bulgar din adamının Yıldız Sarayı'na giderek bizzat Sultan II. Abdülhamid'i yatıştırıcı nitelikte bir açıklamada bulunması yönünde beklenti oluşmuştur (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 552).

Eksarh Yosif, Osmanlı askerî savcısı Reşid Paşa ile yaptığı görüşmenin ardından Başkâtip Tahsin Paşa'nın yanına giderek bu görüşmeye dair detayları ona aktarmıştır. Eksarh'ın İstanbul'da herhangi bir eylemin gerçekleşme ihtimalini %5 olarak değerlendirmesi, Tahsin Paşa tarafından yeterli bulunmamıştır. Böyle bir oranın Sultan II. Abdülhamid'i tatmin etmeyeceği kendisine izah edilmiştir. Bu nedenle Eksarh'tan, padişahın endişelerini giderebilecek şekilde hiçbir olayın meydana gelmeyeceğine dair kesin bir güvence vermesi istenmiştir. Yosif, Osmanlı hükümdarının huzuruna çıkmadan önce görüşme sırasında dile getirmesi gereken hususlar hakkında ayrıntılı biçimde bilgilendirilmiştir. Buna göre Bulgarların dinî lideri sıfatıyla komitacıların faaliyetlerini ve işledikleri suçları açıkça ifade etmesi, ayrıca halkın bu kişilere kulak vermesi nedeniyle suçlu duruma

düşüğünü belirtmesi beklenmiştir. Eksarh'ın Bulgar halkına Osmanlı yönetimine karşı silahlı ayaklanmalara katılmamaları gerektiğini ilettiğini net bir şekilde açıklaması istenmiştir. Bu kapsamda kendisine tabi olan halkın uyarılara kulak vermesi yönündeki sorumluluğunun altı çizilerek aksi takdirde Babıali'ye karşı görevini yerine getirmedeği gerekçesiyle sorumlu tutulacağı konusunda uyarılmıştır. Tüm bu beklentiler çerçevesinde Eksarh Yosif'ten en azından ilgili gün içerisinde İstanbul'da herhangi bir karışıklık yaşanmayacağına dair Osmanlı hükümdarına güvence vermesi söylenmiştir (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 552).

Bulgar din adamına göre komitacı unsurlar ceza almaktan korkan kişiler değildir. Onların yalnızca tek bir amacı ve buna ulaşmak için izledikleri tek bir yön vardır. Eksarh, halka gerekli uyarılarda bulunmasına rağmen bu tavsiyeler dikkate alınmamıştır. Zira halk, komitacıların propagandasına kapılarak onların hedeflerine ulaşabileceklerine inanmıştır. Bu durumda geriye sadece Osmanlı hükûmetinin silahlı müdahaleyle bu grupları kontrol altına alması ve taleplerinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığına dair onları ikna etmesi kalmaktadır. Eksarh Yosif, bu çerçevede kaleme aldığı bir teminat yazısında şu ifadeleri kullanmıştır: “25 yıldan beridir her zaman olduğu gibi Bulgarlara Osmanlı tahtına sadık kalmalarını tavsiye ediyorum. Bundan sonra da onlara sadık olmalarını tavsiye etmekten vazgeçmeyeceğim.” Eksarh bu beyanıyla Bulgar toplumuna yönelik sadakat çağrısını yinelemiştir. Söz konusu ifadeler Sultan II. Abdülhamid'i son derece memnun etmiştir. Eksarh'ın değerlendirmesine göre padişah, İstanbul'da bombalı eylemler düzenleneceği ve büyük bir karışıklık yaşanacağı yönündeki şayialardan ciddi şekilde rahatsızlık duymuştur. Bulgar din adamının verdiği güvence bu kaygıları bir nebze olsun yatıştırmıştır (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 552–553).

Başkâtip Tahsin Paşa, tüm bunlara rağmen komitacılara hitaben genel bir çağrı yazısı kaleme alınması hususunda ısrarcı olmuştur. Eksarh ise dokuz yılı aşkın süredir¹¹ Bulgar toplumuna ve özellikle komitacılara yönelik olarak çeşitli uyarılarda bulunmasına rağmen bu girişimlerinden olumlu bir sonuç alamadığından yakınmıştır. Bu nedenle yeni bir çağrı metni yazmanın etkili olacağına dair ciddi şüpheleri bulunmaktadır. Onun asıl kaygılarından biri, bu tarz bir yazının kamuoyuna ilan edilmesi hâlinde silah bırakmayan komitacıların sorumluluğunun tümüyle kendisine yüklenme ihtimalidir. Ayaklanmanın başlamasından bu yana beş kez benzer içerikte metinler hazırlamaya zorlandığını ileri süren Eksarh, bu

11 Eksarh Yosif'in 1903 yılındaki görüşmesinde sarf ettiği bu sözler, VMORO'nun 23 Ekim 1893'te kurulduğu dikkate alındığında, örgütün faaliyetlerinin başlamasının üzerinden dokuz yıl geçtiğini vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Eksarh, bu açıklamasıyla komitacılara yönelik uyarılarını bu dönem boyunca sürdürdüğünü iddia etmiştir.

durumun kendisi üzerinde ciddi bir baskı yarattığını ve manevi anlamda büyük bir yıpranmışlık yaşadığını ifade etmiştir (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 554).

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği Arasında Bir Savaş Çıkma İhtimali

Eksarh Yosif, anlaşılabilirliği üzere silah bırakılması yönünde genel bir çağrıda bulunmaya yanaşmamıştır. Diğer yandan komitacılar belirli güzergâhlar vasıtasıyla Bulgaristan Prensliği sınırları dâhiline girmektedir. Bu sebeple Bulgar hükûmetinin çeteleri koruduğuna dair bir algı oluşmaya başlamıştır. Bu da ayaklanmanın yarattığı tesirle birlikte İstanbul ve Sofya arasındaki gerilimi tırmandırarak iki hükûmet arasında bir savaş çıkma ihtimalini gündeme getirmiştir. Sofya'daki havayı aktaran bir kişiye göre Bulgaristan Prensliği'nde yaşayan tüm "ılımlı ve aklı başında bireyler" Osmanlı Devleti'yle muhtemel bir savaşa karşı olduklarını söylemişlerdir. Gençler ve askerler ise savaş taraftarıdır. Komitacılar tarafından da Bulgar hükûmetine hitaben kaleme alınan bir mektupta Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edilerek Bulgarların çıkarlarının korunması çağrısında bulunulmuştur (İlindensko-Preobrajensko Vıstanie, 1983: 110).

İki karşıt görüş olmasına rağmen Bulgaristan Prensliği'nin dönem itibarıyla savaşa girebilecek bir askerî donanımına sahip olmadığı görülmüştür. Dönemin Bulgar Başmüdürü Raço Petrov,¹² Osmanlı Devleti'yle bir anlaşma zemini yaratılmasını istemiştir (Bilgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 554-555). Aslında Prens Ferdinand da¹³ savaştan yana değildir. Bulgar hükûmetinde görevli müdürler, Makedonya ve Edirne-Trakya'dan gelebilecek çetelerin Bulgaristan Prensliği'ne geçişlerini engellemek adına görüşmeler yapmışlardır.¹⁴ İstanbul'da siyasi atmosferi yakından takip eden yeni Bulgar Kapıkethüdası Grigor Naçoviç'in¹⁵ ısrarıyla Bulgaris-

12 Raço Petrov (1861-1942). Bulgar subay ve siyasetçidir. Bulgar ordusunda çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1896 yılında görevden alındıktan sonra siyasete atılmıştır. İki kez (1901, 1903-1906) Bulgar başmüdürlüğü yapmıştır (Kasırov, 1905: 1863-1864).

13 Ferdinand Prinz von Sachsen-Coburg und Gotha (1861-1948). Viyana'da bir Alman prensi olarak dünyaya gelmiştir. 1887-1908/1909 yılları arası Bulgaristan prensidir. 1908/1909'dan 1918'de tahttan çekilmesine kadar Bulgar kralıdır (Stoyanoviç, 2023: 15).

14 Berlin Antlaşması'nın 1. maddesine göre Bulgaristan, Osmanlı sultanına bağlı ve vergi veren özerk bir prenslik statüsü kazanmıştır. Bu statüko, iki taraf arasındaki resmî ilişkilerin düzeyini ve bu çerçevede kurumların niteliğini ve yetkili kişilerin ünvanlarını belirlemiştir. Buna göre Bulgar hükûmetinin başındaki kişi "*reis-i müdüran*", bakanlar ise "*müdür*" olarak adlandırılmıştır (Aydın, 1996: 73).

15 Grigor Naçoviç (1845-1920). Zıstovi doğumludur. İstanbul, Paris ve Viyana'da eğitim almıştır. Sorbonne'da dersler takip etmiştir. Avrupa basınında Bulgar Meselesiyle ilgili yazılar kaleme almıştır. Sırp-Osmanlı Savaşı'nda gönüllü, 93 Harbi'nde ise istihbarat görevlisidir. Bulgaristan Prensliği dö-

tan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki sınırda olağanüstü hâl ilan edilip çetelerin Bulgaristan'a geçişine mâni olunmaya başlanmıştır. Eksarh Yosif'e göre Bulgar diplomatın gayret ve çabalarının temelinde Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler tesis etmek vardır. Çünkü Bulgaristan Prensliği'nin çıkabilecek bir savaştan çekindiğini bilmektedir. Naçoviç, bu sebepten hatta Yıldız Sarayı'na giderek Başkâtip Tahsin Paşa'yla uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir. Sultan II. Abdülhamid'den Bulgaristan'a karşı bir savaş ilan edilmeyeceğine dair güvence almıştır (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 556).

Eksarh Yosif, başından beridir Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin öngördüğü reformlar hakkında Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensliği arasında imzalanabilecek bir antlaşmanın olumlu neticeler verebileceğine inanmamaktadır. Paşa'nın "zorlayıcı bir güç olmadan reformları uygulamadığını" düşünmektedir. Her durumda Rus Elçiliği'ne yakın bir siyaset yürütülmesini önemli addetmiştir. Özellikle Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya'nın İstanbul'da baskın bir siyaset yürüttükleri kanaatine sahiptir (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 556). En nihayetinde ayaklanma sürecinde bir savaşın çıkması gündemi meşgul etmişse de fiili anlamda bir çatışma yaşanmamıştır. Osmanlı Devleti'ne bağlı bir hükûmet statüsünde bulunan Bulgaristan Prensliği yetkilileri, Yıldız Sarayı'nın güvenini kazanabilmek için çaba göstermeyi sürdürmüşlerdir. Öte yandan artan gerilimin bir nebze olsun düşürülebilmesi adına Makedonya'da reformların uygulanacağına dair söylentiler de giderek artmıştır.

Eksarh Yosif'in Büyük Güç Diplomasisi

Bulgar Eksarhı Yosif bu şayiaları dikkate alarak harekete geçmiştir. 10 Eylül 1903 (23 Eylül 1903) tarihinde İngiliz Elçi Sir Nicholas O'Connor, Rus Elçi İvan Zinoviev, Fransız Elçi Jean Constans ve İtalyan Elçi Obizzo Malaspina di Carbonara ile bir araya gelmiştir. Osmanlı vilayetlerinde Bulgarlara yönelik baskı yapıldığı iddiasıyla hareket eden Eksarh, Büyük Güçler'in diplomatlarından girişimlerde bulunmasını talep etmiştir. Daha geniş ve kapsamlı reformların hayata geçirilmesi gerektiğine dair beklentisini onlarla paylaşmıştır. Bu beklentisinin altında yatan sebebi ise "Türklerin hiçbir şekilde reformları uygulamayıp Avrupa baskısıyla bunları yerine getirmesi" şeklinde sunmuştur (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 555).

neminde Tırnova'daki Kurucu Meclis'te vekillik yapmış, Muhafazakâr Parti'nin liderleri arasında yer almış ve çeşitli dönemlerde vekil olmuştur. Bulgaristan'ın Bükreş (1884-1889) ve Viyana (1889-1891) diplomatik temsilciliğini yürütmüştür. 1903-1906 yılları arasında İstanbul Bulgar kapıkethüdasıdır. Stefan Stambolov Hükûmeti Döneminde (1887-1894) iki kez (1887-1888 ve 1891-1892) maliyeden sorumlu müdür olarak atanmıştır (Kasirov, 1905: 1474-1475).

Rus Elçi Zinoviev, yaşananların suçlusu olarak Bulgar hükûmetini görmektedir. Ona göre Rusların verdiği tavsiyeler dinlenmeyip komitacıların siyasete yön vermesine müsaade edilmiştir. Reformların tekrardan uygulanmaya konabilmesi için komitacılık faaliyetlerinin son bulması gerekmektedir. Eksarh'ın izlenimine bakılırsa elçinin yürüttüğü siyasetin temel gayesi, bekçi reformlarının¹⁶ uygulanabilmesi için komitacılığı ortadan kaldırmaktır (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 555).

İngiliz Elçi O'Connor ise özerklik talebini imkânsız olarak görmektedir. Daha küçük ve daha pratik taleplerde bulunulmasını önermiştir. Ona göre komitacıların faaliyetleri Eksarhlığın yürüttüğü din ve modern eğitim siyasetine oldukça zarar vermektedir ki Avrupa'nın da bu komitacılığa sempatiyle bakabilmesi mümkün değildir. Zira O'Connor'a göre "genel bir Avrupa savaşı, tüm Makedonya'dan daha pahalıya mal olurdu" (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 555).

Fransız Elçi Jean Constans, diğer diplomatlar gibi komitacıların eylemlerini eleştirmiştir. Avrupa'nın komitacıların tehditlerine boyun eğmeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir. Ona göre Fransız kamuoyu, Selanik suikastları esnasında Fransız bandıralı geminin yakılmasının ardından tamamıyla komitacılara muhalif hâle gelmiştir. Bu yüzden "akıllı olunması" gerektiğini tembihlemiştir. İtalyan elçi de komitacıların yaptıklarını en sert şekilde tenkit etmiştir. Tüm bu görüşmelerden çıkarım yapan Eksarh Yosif'e göre komitacıların yaptıkları kınanırken, en kısa sürede bu eylemlerine son verilmesi tavsiye edilmiştir. Eğer ki Avrupa'nın sempatisinin kazanılması isteniyorsa Makedonya'nın özerkliği olmayacak, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın hazırladığı reformlar Avrupa tarafından tasdik edilecektir (Bılgarski Ekzarh Yosif I, 1992: 556).

Nitekim öyle de olmuştur. Rus Çarı II. Nikola ve Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph Münzsteg'de buluşarak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın onayıyla Münzsteg Reform Programını hazırlamışlardır. Bu programa göre genel müfettişin yanına reformların uygulanışını kontrol edecek, Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan gönderilecek danışmanlar görevlendirilecektir. Osmanlı jandarması, bir Avrupalı general tarafından yenilecek, yanına yardımcı olarak Büyük Güçler'in subayları verilecektir. Osmanlı hükûmeti, ayaklanmanın bastırılması esnasında ortaya çıkan zararı giderebilmek için mali kaynaklar sağlayacaktır. Bu

16 Bekçi Reformları. Makedonya'ya dair Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından hazırlanan reform projesidir. 8 Şubat 1903 tarihinde Babıali'ye takdim edilmiştir. Bulgar kamuoyu reformları soğuk karşılamıştır. Bu reformlar Bulgar kamuoyunda ironik bir şekilde "bekçi reformları" şeklinde tanımlanmıştır. Bu reformlarda olumlu olan tek gelişmenin Hristiyanların ağırlıklı olarak Hristiyan nüfusa sahip köylerde bekçi olarak atanma olasılığı olarak görülmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücü-lük, 2024: 136).

reform programı, en başında Osmanlı Devleti tarafından egemenlik haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Kısa bir süre sonra ise Avrupalı devletlerin yaptığı siyasi baskı neticesinde bahsedilen reformlar Babıali tarafından kabul edilmiştir (Hacısalihoglu, 2008: 109).

Sonuç

1903 İlinden Ayaklanması sadece Osmanlı yönetimine karşı bir kalkışma değildir. Balkanlar'daki uluslaşma süreçlerinin ve Bulgar milliyetçiliğinin evrimci ve devrimci kolları arasındaki ilişkiyi anlamak açısından da belirleyici bir olaydır. Ayaklanmanın doğrudan fail grubu olan VMORO, silahlı mücadele yoluyla Makedonya'da özerklik ya da bağımsızlık elde etmeyi hedeflerken, İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı ise daha temkinli ve evrimci bir çizgide hareket ederek dinî ve eğitim kurumları vasıtasıyla halk üzerinde uzun vadeli bir nüfuz kurmayı amaçlamıştır.

Bu çalışma, Bulgar Eksarhı Yosif'in günlüğünden hareketle ayaklanmanın İstanbul'daki diplomatik ve siyasi yankıları ile Osmanlı merkezî yönetiminin ve Büyük Güçler'in tutumlarını yansıtmaktadır. Bununla birlikte Eksarhlığın bu süreçteki çelişkili, pragmatik ve çok yönlü rolü de gözler önüne serilmektedir. Eksarh Yosif, bir yandan Osmanlı yönetimiyle olan ilişkilerini sürdürmeye gayret etmiş, diğer yandan komitacı baskılarına direnememiş, zaman zaman bu unsurların talepleriyle uzlaşma yolları aramıştır. Yosif'in Babıali ve Avrupalı elçilerle yaptığı görüşmelerde sergilediği davranış biçimi, Eksarhlığın dinî ve siyasi bir araç olarak işlev gördüğü anlamına gelebilir. Ayaklanmaya doğrudan destek vermekle birlikte komitacıların yetiştiği okulların açılmasına vesile olan, yerel halk üzerinde etki sahibi din adamlarını atayan ve dolaylı biçimde devrimci fikirlere zemin hazırlayan Eksarhlık, bu isyanın altyapısında önemli bir rol üstlenmiştir. İlinden Ayaklanması'nın ardından Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde yaşanan gerilim ve karşılıklı güven sorunları da dolaylı katkının Osmanlı tarafınca nasıl algılandığına dair ipuçları vermektedir.

Sonuç olarak İlinden Ayaklanması yalnızca bir isyan değil, Bulgar ulusal projesinin farklı aktörleri olan VMORO ve Bulgar Eksarhlığı arasındaki stratejik ayrışmaların ve buluşmaların somut bir tezahürüdür. Eksarh Yosif'in günlüğü bu sürecin Osmanlı başkentindeki diplomatik yansımalarını ve bir dinî liderin siyasi baskılar altında nasıl bir denge siyaseti yürütmeye çalıştığını belgeleyen kaynaklardan biridir. Bu bağlamda ayaklanmanın çok boyutlu yapısı kadar Osmanlı'nın çözülme döneminde Balkanlar'daki etno-dinî çatışmaların karmaşık durumu da bir kez daha okunabilir.

KAYNAKÇA

- Adanır, F. (1996). *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ahbab, Y. (2015). Amerikan ve İngiliz basınında İlinden İsyanı (1903). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN)*, 1(1), 119-151.
- Aydın, M. (1996). Bulgaristan Komiserliği. *Belgeler*, XVII (21), 71-120.
- Aydın, M. (1998). Makedonya meselesi ve Amerikalı rahibinin kaçırılması. *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII (18), 239-257.
- Bilgarski Ekzarh Yosif I. (1992). *Dnevnik*. Sofiya: Universitetsko İzdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ [Bulgarcası: Български екзарх Йосиф I. (1992). *Дневник*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“]
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri, Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hacısalıhoğlu, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)* (Çev. İhsan Catay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hacısalıhoğlu, N. E. (2015). Bulgar Eksarhı Yosif'in yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar okulları. G. Sarıyıldız, F. Ürekli, R. Karacakaya, N. E. Hacısalıhoğlu (Ed.), *Ali İhsan Gencer Anısına, "Osmanlıdan Cumhuriyete" Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar* içinde (ss. 137-156). İstanbul: Derin Yayınları.
- Hasanoğlu, E. (2025). Bulgar Eksarhlığının kontrol ve idaresindeki Bulgar okullarının gelişimi (1895-1896 eğitim ve öğretim yılı). *International Journal of Social Sciences (TOBİDER)*, 9(2), 80-111.
- Hasanoğlu, E. (2025). İstanbul Bulgar Kapıkethüdalığı (1879-1909). *X. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2024, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi* içinde (ss. 267-289). İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Hasanoğlu, E. (2024). Makedonya sorununun bir başka boyutu: Fidyeye için insan kaçırma, Ellen Maria Stone örneği (1901-1902). *Kadim*, 8, 77-113.
- Horlo, N. (2018). Reasons for emergence and ideological explanation of the irredentist policy. *Journal of Geography, Politics and Society*, 8(3), 45-52.
- İlindensko-Preobrajensko Vistanie 1903: Hronologiya. (1983). (Sis. Lyubombir Panayotov ve Yordan Şopov), Sofiya: Dırjavno Peçatnitsa „D-r Petır Beron“ [Bulgarcası: Илинденско-Преображенско въстание 1903: Хронология. (1983). (Със. Любомир Панайотов и Йордан Шопов), София: Държавно печатница „д-р Петър Берон“].
- Kasırov, L. (1905). *Entsiklopedičeski Reçnik. Vtora Çast: L-P. Plovdiv: İzdanie i Peçat na D. V. Mañçov* [Bulgarcası: Касъров, Л. (1905). *Енциклопедически речник. Втора част: Л-П. Пловдив: Издание и печат на Д. В. Манчов*].
- Korkmaz, E. (2020). Osmanlı arşiv evraklarına göre ilinden isyanında yaşanan başlıca olaylar. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS)*, 2(1), 304-333.
- Köseoğlu, M. (2022). Bulgar eğitim seferberliği ve Selanik Vilayetinde Bulgar okul ile öğretmenleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 73, 212-229.

- Makedoniya*, “Makedonskiy Vıpros” (18 Yanuari 1871), 2-3 [Bulgarcası: *Македония*, “Македонский въпрос” (18 януару 1871), 2-3].
- Markova, Z. (2008). Deynostta na Bilgarskata Ekzarhiya v Makedoniya i Odrinska Trakiya. *İzbrani Sıçineniya, Tom II, Studii i Statii* (s. 512-543). Sofiya: Akademichno İzdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ [Bulgarcası: Маркова, З. Дейността на българската екзархия в Македония и Одринска Турция. *Избрани съчинения, Том II, Студии и статии* (ss. 512-543). София: Академично издателство „проф. Марин Дринов“].
- Markova, Z. (2008). Ekzarhiyskoto Delo v Evropeyska Turtsiya. *İzbrani Sıçineniya, Tom II, Studii i Statii* (s. 544-567). Sofiya: Akademichno İzdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ [Bulgarcası: Маркова, З. Екзархийското дело в Европейска Турция. *Избрани съчинения, Том II, Студии и статии* (ss. 544-567). София: Академично издателство „проф. Марин Дринов“].
- Osmanlı Avrupası'nda bir bölücülük cereyanı, Makedonya Komitacılarının anıları.* (2024). (Der., Çev. ve Not. Ergün Hasanoğlu, Ed. Mümin İsov), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Pehlivan, İ. (2019). *Osmanlı ve genelkurmay arşivleri ışığında Osmanlı'da terör, Bulgar Komitacıları ve Balkanlardaki ihtilal faaliyetleri.* Ankara: Karakum Yayınevi.
- Petrov, P. ve Temelski, Hr. (2003). *Tsirkva i Tsirkoven Jivot v Makedoniya.* Makedonski Naučen Institut [Bulgarcası: Петров, П. и Темелски, Х. (2003). *Църква и църковен живот в Македония.* Македонски научен институт].
- Penkov, S. (1985). *Berlinskiyat dogovor i Balkanite.* Sofiya: DI „Nauka i İzkustvo“ [In Bulgarian: Пенков, С. (1985). *Берлинският договор и балканите.* София: Ди „Наука и изкуство“].
- Saatçi, M. B. (2015). XIX. yüzyıl sonunda Makedonya sorunu ve Makedonya'da kurulan örgütler. *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-3*, 68, 2929-2940.
- Solunskiyat atentat i Zatoçenitsite v Fezan, Po Spomeni na Pavel P. Şatev.* (1927). (Sıob. L. Miletic), Sofiya: Peçatnitsa P. Gluşkov. [Bulgarcası: *Солунският атентат и заточениците в Фезан, по спомени на Павел Шатев.* (1927). (Съоб. Л. Милетич), София: Печатница П. Глушков].
- Strezova, A. (2010). İvan Stefanov Gešov-Politik, Obştestvenik i Diplomat. *Nezavisimostta na Bulgariya 1908 g.-Pogled ot XXI vek* (s. 341-350). Sofiya: Institut za İstoriçeski İzsledvaniya pri BAN [Bulgarcası: Стрезова, А. (2010). Иван Стефанов Гешов-Политик, общественик и дипломат. *Независимостта на България 1908 г.-Поглед от XXI век* (с. 341-350). София: Институт за исторически изследвания на БАН].
- Stoyanoviç, P. (2023). *Zavoyat na İztok. Knyaz Ferdinand I v Diplomaticheskiye Dokumenti na Avstro-Ungariya 1894-1899.* Sofiya: İzdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“ [Bulgarcası: Стоянович, П. (2023). *Завоят на Изток. Княз Фердинанд I в дипломатически документи на Австро-Унгария 1894-1899.* София: Издателство на БАН „проф. Марин Дринов“].
- Tekeli, İ. (2003). Makedonya iç devrimci örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması (Yazarlar İlhan Tekeli-Selim İlkin), *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu* içinde (ss. 67-77). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tokay, G. (1996). *Makedonya sorunu, Jön Türk ihtilalinin kökenleri (1903-1908).* İstanbul: Afa Yayınları.
- Zeynula, İ. Ş. (2024). *Bir isyanın anatomisi, İlinden İsyanı ve Kruşevo'da hükümet kurma girişimi.* İstanbul: Selenge Yayınları.

1908-1913 YILLARI ARASINDA BERLİN ELÇİLİĞİ'NİN MAKEDONYA BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİNE DAİR RAPOR

REPORT ON THE ACTIVITIES OF THE BERLIN EMBASSY IN THE MACEDONIA REGION BETWEEN 1908-1913

Rıdvan KAŞIKÇI

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Faköltesi, Türkiye

 <https://orcid.org/0000-0003-3699-3641> <https://ror.org/02mtr7g38>

Özet: 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, özellikle Bulgar, Sırp ve Yunan unsurlar tarafından Makedonya bölgesinde yürütölen paramiliter faaliyetlerde geçici bir azalma gözlemlenmiştir. Yeni rejimin getirdiğı siyasi özgürleşme, ilk etapta etnik ve politik gerilimleri kısmen hafifletmiş ve kısa süreli bir istikrar ortamı sağlamıştır. Ancak bu sükûnet uzun ömürlü olmamıştır. Bulgaristan'ın 1908 yılında bağımsızlığını ilan etmesi, bölgesel rekabeti yeniden alevlendirmiş; dış müdahaleleri hızlandırmış ve Makedonya üzerindeki hâkimiyet mücadelesini yoğunlaştırmıştır.

Bulgaristan'ın bağımsızlığı hem Osmanlı Devleti hem de komşu devletler tarafından istikrarı bozucu bir unsur olarak değerlendirilmiş ve bu durum, Makedonya üzerindeki toprak taleplerinin artmasına yol açmıştır. Sırbistan ve Yunanistan, Makedonya'yı ulusal bütönlük projelerinin temel bir parçası olarak görmüş ve bölgedeki nüfuzlarını pekiştirmek amacıyla çaba göstermiştir. Bulgaristan ise, 1878'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda elde ettiğı topraklar üzerindeki hâkimiyetini yeniden tesis etmeyi hedeflemiş; bu amaç doğrultusunda Ege Denizi'ne ulaşmayı stratejik bir hedef olarak benimsemiştir. Benzer şekilde Sırbistan ve Yunanistan da bölgenin etnik çeşitliliğini ve tarihsel mirasını kullanarak Makedonya üzerindeki iddialarını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyökelçiliğı önemli bir rol üstlenmiştir. Elçilik, diplomatik ve askerî gelişmeleri yakından takip ederek İstanbul'daki Harbiye Nezareti'ne ayrıntılı raporlar iletmiş; bu raporlar yalnızca rutin diplomatik değerlendirmelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda

bölgedeki güç dengelerindeki değişimlere ve uluslararası kamuoyunun tutumuna dair stratejik analizler de içermiştir.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin 1908-1913 yılları arasında Makedonya topraklarında yürüttüğü siyasi ve askerî stratejileri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, mevcut literatürdeki boşlukları gidermeyi hedeflemekte ve Osmanlı'nın bu çalkantılı dönemde karşılaştığı dış baskılarla nasıl başa çıktığını anlamaya yönelik bütüncül bir bakış sunmaktadır. Çalışma, Osmanlı arşiv belgeleri, dönemin yabancı basını ve hatırat türü kaynaklara dayanarak, imparatorluğun Makedonya meselesine yönelik yaklaşımını derinlemesine analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Berlin Elçiliği, rapor, Hariciye Nezareti

Abstract: Following the proclamation of the Second Constitutional Era (II. Meşrutiyet) in 1908, paramilitary activities in the Macedonian region, particularly those conducted by Bulgarian, Serbian, and Greek factions, experienced a temporary decline. The political liberalization introduced by the new regime initially eased ethnic and political tensions, fostering a brief period of stability. However, this calm was short-lived. Bulgaria's declaration of independence in 1908 reignited regional rivalries, accelerating foreign interventions and intensifying competition over Macedonian territory.

Bulgaria's independence was perceived by both the Ottoman Empire and neighboring states as a destabilizing factor, leading to a rise in territorial claims. Serbia and Greece, viewing Macedonia as a vital component of their national aspirations, sought to consolidate their influence in the region. Bulgaria, aiming to revive the territorial gains outlined in the Treaty of San Stefano (1878), pursued strategic access to the Aegean Sea. Similarly, Serbia and Greece leveraged the region's ethnic diversity and historical claims to justify their ambitions over Macedonia. Amid these developments, the Ottoman Embassy in Berlin played a crucial role by monitoring diplomatic and military movements and transmitting detailed reports to the Ministry of War in Istanbul. These reports extended beyond routine diplomatic updates, offering critical evaluations of shifting regional dynamics and international reactions.

This study examines the Ottoman Empire's political and military strategies in Macedonia between 1908 and 1913. It seeks to fill a gap in the historiography by analyzing how the Ottoman state navigated mounting external pressures during this volatile period. The research draws on a range of sources including Ottoman archival documents, contemporary foreign press, and personal memoirs, aiming to provide a nuanced understanding of the empire's engagement in the Macedonian question.

Keywords: Macedonia, Berlin Embassy, report, Ministry of Foreign Affairs

Sorumlu Yazar: Rıdvan Kaşıkçı, rkasikci@bandirma.edu.tr

Atıf: Kaşıkçı, R. (2025). 1908–1913 yılları arasında Berlin Elçiliği'nin Makedonya bölgesindeki faaliyetlerine dair rapor. M. S. Öztürk (Ed.), *Balkanlar'dan Portreler: İnsan, İktidar ve Hafıza* içinde (ss. 243–262). IDEFE Publications. <http://doi.org/10.51331/EB12RK>

Giriş

II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908 tarihinde ilanı, yalnızca Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısında köklü bir dönüşümü başlatmakla kalmamış, aynı zamanda Balkan coğrafyası açısından da kritik bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu siyasal reform süreci, imparatorluk sınırları dâhilinde yaşayan farklı etnik gruplar, özellikle de Balkan ulusları için yeni siyasal ve toplumsal imkânların önünü açmıştır. Anayasal rejimin yeniden işlerlik kazanması, Meclis-i Mebusan'ın faaliyete geçirilmesi ve temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi gibi gelişmeler, yalnızca merkezî otoritenin yapısını dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda çok uluslu imparatorluk yapısı içerisindeki dengeyi de etkilemiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte, Makedonya toprakları Balkan devletleri tarafından doğal bir yayılma ve etki alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Söz konusu devletler, bölgedeki siyasal ve kültürel nüfuzlarını artırmak amacıyla çok boyutlu stratejiler geliştirmişlerdir. Bu stratejilerin başında, özellikle silahlı örgütlenmeler vasıtasıyla yürütülen çetecilik faaliyetleri gelmektedir.

Silahlı mücadeleye ek olarak, Balkan devletleri bölgenin kültürel, ekonomik ve demografik yapısını da siyasal bir araç olarak kullanmaya yönelmişlerdir. Nüfus hareketlerinin yönlendirilmesi, göç politikalarının kurgulanması ve etnik temelli propaganda faaliyetleri aracılığıyla Makedonya'daki dengeyi kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, dinî ve eğitim kurumları da ideolojik aygıt olarak işlev görmüştür. Özellikle misyonerlik çalışmaları ve milliyetçi içerikli müfredatlarla donatılmış eğitim programları yoluyla bölge halkı üzerinde etki yaratılmaya çalışılmıştır. Böylece Balkan devletleri, Makedonya coğrafyasını yalnızca askerî değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik mücadele alanı hâline getirmiştir.

Osmanlı Devleti ise Makedonya coğrafyasında meydana gelen bu gelişmelere kayıtsız kalmamış; Berlin Büyükelçiliği aracılığıyla bölgedeki siyasal ve toplumsal hareketlilikleri yakından takip etmiştir. 1908–1913 yılları arasında Berlin Elçiliği, Makedonya topraklarında yoğunlaşan çetecilik faaliyetleri, etnik temelli çatışmalar ve propaganda girişimlerine ilişkin kapsamlı gözlemlerde bulunmuş; elde ettiği bilgileri düzenli raporlar hâlinde merkezî idareye iletmıştır.

Bu çalışma, söz konusu dönemde Berlin Elçiliği'nin Makedonya'da Balkan ulusları tarafından yürütülen faaliyetlere dair gözlemlerini analiz etmeyi ve Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere karşı geliştirdiği siyasal ve idari tedbirleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel dayanağını Osmanlı Arşiv Belgeleri oluşturmaktadır. Buna ek olarak, döneme ait süreli yayınlar, hatırat metinleri ve dönemin yabancı basın kaynakları da değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışma kapsamında kullanılacak olan bu kaynaklar, hem bölgedeki siyasal ve toplumsal dinamiklerin daha sağlıklı biçimde analiz edilmesine imkân tanıyacak hem de Osmanlı Devleti'nin bu süreçte benimsediği politika ve uygulamaların belirlenmesi açısından kapsamlı bir değerlendirme zemini sunacaktır.

Makedonya Sorununun Doğuşu

XIV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı egemenliğinde bulunan Makedonya, özellikle imparatorluğun çözülme süreci ve “Şark Meselesi” bağlamında stratejik ve siyasal açıdan önem kazanan bir bölge olmuştur. Bölgenin Osmanlı idari yapısında resmî bir coğrafi terim olarak yer almaması, Makedonya'nın sınırlarının tarihsel olarak net biçimde tanımlanmasını güçleştirmiştir. Bu bağlamda Makedonya, yalnızca Osmanlı merkezi yönetimi açısından değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası müdahalelere açık, tartışmalı bir alan niteliği taşımıştır (Beydilli, 1989: 77).

1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Büyük Bulgaristan, Makedonya'nın büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Ancak aynı yıl gerçekleşen Berlin Kongresi sonucunda bu yapı geçersiz kılınarak Makedonya üç ayrı idarî bölgeye ayrılmıştır. Buna göre, kuzeyde Bulgaristan Prensiği, güneyde Doğu Rumeli özerk eyaleti oluşturulmuş; Makedonya ise reform şartıyla Osmanlı idaresine bırakılmıştır. 1885'te Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi ilhakı, bölgesel dengeleri sarsarak Makedonya'yı Bulgar yayılcılığının yeni hedefi hâline getirmiştir. Bu doğrultuda Sırbistan da benzer politikalar izleyerek bölgedeki etkisini artırmaya çalışmış; İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Yunan Krallığı ise tarihsel ve dinî bağlarını gerekçe göstererek nüfuzlarını koruma ve genişletme çabalarına girişmiştir. Bu süreçte Makedonya, yalnızca Osmanlı reform politikalarının uygulama alanı değil, aynı zamanda Balkan devletleri ve dinî otoriteler arasında çok yönlü bir nüfuz mücadelesinin sahnesi hâline gelmiştir (Hacısalıhoğlu, 2003: 440).

1902 yılından itibaren Balkan ulusları, kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ve nüfuz alanını genişletmek amacıyla organize çetecilik faaliyetlerine yönelmiş; bu durum Makedonya'yı şiddet ve anarşiye sürüklemiştir. Etnik rekabetin silahlı mücadeleyle birleştiği bu süreç, bölgenin siyasal dokusunu hızla kırılganlaştırmış ve Makedonya'yı yalnızca Osmanlı Devleti için değil, Balkan devletleri ve büyük Avrupa güçleri açısından da uluslararası bir çatışma potansiyeli taşıyan bir kriz alanı hâline getirmiştir (Kartal, 1999: 24). Özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya, Osmanlı yönetiminin zayıflığını öne çıkararak Makedonya sorununu kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır.

Böylece Makedonya bölgesi, yalnızca yerel değil, aynı zamanda Avrupalı büyük güçlerin de çıkar mücadelesine sahne olan çok katmanlı bir müdahale alanı hâline gelmiştir (Temelkuran, 1972: 150).

1903 yılı itibarıyla Makedonya'daki çete faaliyetlerinin artması ve 2 Ağustos'ta gerçekleşen Makedonya İhtilali, bölgedeki güvenlik krizini derinleştirmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya arasında imzalanan protokol doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne yönelik kapsamlı bir reform programı hazırlanmış; güvenlik teşkilatının yeniden yapılandırılması, jandarma birliklerinin dinî temsile göre düzenlenmesi ve genel af ilanı gibi düzenlemeler öngörülmüştür. Osmanlı Devleti bu reformları kabul etmek zorunda kalmıştır. Aynı yıl Münzsteg 'te bir araya gelen iki devletin dışişleri bakanları, daha kapsamlı bir ıslahat programı üzerinde uzlaşmış ve 25 Kasım 1903'te ilan edilen Münzsteg Reform Programı, Sultan II. Abdülhamid'in uluslararası baskılar sonucu onayladığı bir belgeye dönüşmüştür. (Glenny, 2012: 207).

1904'te başlayan Makedonya'da artan çete faaliyetleri ve Rusya'nın itibar kaybı, Avrupa'daki diplomatik dengeleri de sarsmış; bu bağlamda İngiltere'nin önce Rusya, ardından Fransa ile yakınlaşma eğilimleri, yalnızca Balkanlar'daki rekabeti değil, kıta genelindeki güç ilişkilerini de yeniden şekillendirmiştir. Diğer taraftan Münzsteg Reform Programı çerçevesinde belirlenen hedeflerin büyük ölçüde gerçekleştirilememesi ve bölgede görevlendirilen yabancı yetkililer tarafından merkeze iletilen olumsuz raporlar, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nden yeni taleplerde bulunmalarına zemin hazırlamıştır. Söz konusu raporlar, özellikle Makedonya'daki eşkıya ve çete faaliyetlerinin artış gösterdiğini vurgulamakta; bu durum, reformların etkinliğini sorgulamakla birlikte, büyük güçlerin Osmanlı yönetimi üzerindeki denetim taleplerini daha da yoğunlaştırmasına neden olmaktadır (Yerasimos, 1976: 1039).

1905 yılında altı büyük Avrupa devleti, Osmanlı Devleti'ne Makedonya özelinde yeni bir malî reform programı kabul ettirmiş; bölgenin mali yapısı büyük ölçüde uluslararası denetime açılmıştır. Ardından 1907'de adli, aynı yılın sonlarında ise askerî reform önerileri gündeme gelmiş, 1908 başlarında ise Osmanlı merkezi idaresini zayıflatabilecek nitelikte idarî reform teklifleri sunulmuştur. Bu gelişmeler, bölgedeki Osmanlı egemenliğini kurumsal ve yönetsel düzeyde aşındırarak Makedonya'yı yalnızca bir iç mesele olmaktan çıkarmış; Avrupa devletlerinin doğrudan müdahalelerine açık hale getirmiştir (*Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, 1996: 13).

9-10 Haziran 1908 tarihlerinde Reval'de gerçekleşen İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasındaki görüşmeler, Makedonya'daki istikrarsızlık

karşısında Osmanlı Devleti'ne yönelik ortak bir baskı politikasının şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Ancak bu yakınlaşma, özellikle Almanya'nın Balkanlar'da statü değişikliğine karşı çıkarak Münzsteg Reform Programı'ndan çekildiğini açıklamasıyla uluslararası düzeyde tepki doğurmuş; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Almanya'nın tutumunu desteklemiştir. Bu gelişmeler, Makedonya reform sürecinin uluslararası uzlaşa temelinden uzaklaştığını ve bölgesel meselelerin büyük güçler arası rekabetin bir unsuru hâline geldiğini göstermektedir (Çetin, 1995: 85).

Bu tarihlerde Almanya'da çıkan *Pester Lloyd* gazetesinde çıkan bir haberde yukarıdaki ifadeleri destekler niteliktedir. Yayımlanan haberde, Avrupa diplomasisinde uzlaşa zeminlerinin zayıfladığını ve Makedonya merkezli gelişmelerin kıta genelindeki güç dengelerini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Haberde, Makedonya'daki siyasal ve toplumsal istikrarsızlığın yalnızca Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olmadığı; aksine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya ve diğer Avrupa devletlerinin Balkanlar'daki nüfuz mücadelesini şekillendiren çok boyutlu bir kriz alanı oluşturduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı'nın reform girişimleri, iç güvenlik kaygılarının ötesinde, bölgesel güç dengelerini etkileyen stratejik adımlar olarak değerlendirilmektedir ("Eine Unterhaltung mit einer hohen diplomatischen Persönlichkeit", 1908: 1).

Bu haberde de anlaşılaçağı üzere Osmanlı Devleti, bu dönemin ardından özellikle Makedonya üzerindeki egemenlik yetkilerinin belirgin biçimde sınırlandığı yoğun bir dış baskı sürecine girmiştir. Islahat girişimlerinin başarısız olması, çete faaliyetlerinin yeniden artması ve büyük devletlerin sürekli müdahaleleri, merkezi yönetimde ciddi bir kaygı ve güvensizlik ortamı oluşturmuştur.

Balkan Uluslarının Makedonya'daki Faaliyetleri: Mekân, Nüfus, Çetecilik

"Rumeli" terimi, Osmanlı Devleti'nde hem Balkan Yarımadası'nı ifade eden coğrafi bir kavram hem de Selanik, Manastır ve Üsküp gibi önemli merkezleri kapsayan bir idarî teşkilatlanma biçimi olarak kullanılmıştır (İnalçık, 2008: 232). Osmanlı idarî teşkilatında "Rumeli" olarak tanımlanan bölge için "Makedonya" terimi uzun süre resmî belgelerde yer almamış, ancak bu kavram ilk kez 1902'de Bulgaristan'da kurulan bir siyasî komitenin söyleminde kullanılmıştır. (Bayur, 1983: 164).

Nüfus politikaları ve iskân uygulamaları, Balkan unsurlarının Makedonya üzerindeki etkisini artırmada temel stratejik araçlardan biri olmuştur. Bu kapsamda hem Osmanlı Devleti hem de Balkan ulusları tarafından gerçekleştirilen nüfus

sayımları, sıklıkla siyasi amaçlarla araçsallaştırılmış, bu durum da berberinde kaynaklar arasında önemli tutarsızlıkları ortaya çıkarmıştır. Ancak mevcut veriler ışığında en güvenilir sayımın, 1905 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'nın gözetiminde, yerel otoriteler ve cemaat temsilcilerinden oluşan karma komisyonlarca yürütülen Osmanlı nüfus sayımı olduğu kabul edilmektedir. (Beydilli, 1989: 79).

Tablo 1: 1905 tarihli nüfus sayımı kaynaklarına dayandırılan veriler hazırlanmıştır.

Etnik Grup	Nüfus	Yüzde
Müslümanlar	1.500.000	52,6%
Bulgarlar	890.000	31,2%
Rumlar	301.000	10,6%
Sırp lar	100.000	3,5%
Ulahlar	100.000	3,5%
Toplam	2.891.000	100%

Yukarıda verdiğimiz 1905 tarihli sayımda da görüldüğü üzere Makedonya bölgesine ilişkin nüfus dağılımı incelendiğinde, yaklaşık 2,9 milyonluk toplam nüfusun %52,6'sını oluşturan Müslümanların çoğunluğu teşkil ettiği; onları sırasıyla %31,2 ile Bulgarlar, %10,6 ile Rumlar, %3,5 ile Sırp lar ve aynı oranda Ulahların izlediği görülmektedir. Bu demografik yapı, bölgenin çok etnikli karakterini yansıtmakta olup, Makedonya üzerindeki ulusal ve siyasi iddiaların arka planındaki etnik çeşitliliği anlamak açısından önemli bir göstergedir.

Makedonya üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, başlangıçta kültürel ve dinî propaganda faaliyetleriyle yürütülmüş, ancak zamanla etnik temelli silahlı çete faaliyetlerine dönüşmüştür. Bu durum, merkezi otoritenin zayıflamasına ve siyasal istikrarın bozulmasına yol açmıştır. Sürecin uluslararası yansımaları, başta Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmak üzere büyük Avrupa devletleri, Makedonya meselesini Osmanlı'nın iç sorunu olmasının ötesinde, Balkanlar'daki nüfuzlarını pekiştirme aracı olarak değerlendirmesinin önünü açmıştır. Böylece Makedonya, reform söylemleri eşliğinde yürütülen uluslararası güç rekabetinin merkezlerinden biri hâline gelmiştir (İlgar, 1974: 30).

Makedonya'daki çete faaliyetleri içerisinde en etkili ve örgütlü yapıyı Bulgar komiteleri oluşturmuştur. Özellikle 1903'teki *İlinden İsyanı*, Osmanlı otoritesine yönelik en ciddi meydan okumalardan biri olarak öne çıkmıştır. Bulgar komiteleri, bölgedeki istikrarı bozmayı sürekli bir stratejiye dönüştürmüş; eylemlerinin

başarısı hem kendi örgütsel yeterliliklerine hem de Osmanlı güvenlik politikalarının etkinliğine bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. (Aydın, 1989: 215). 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakı, Bulgarların Makedonya'daki etkinliğini artırmış; özellikle eğitimciler, ulusal bilincin taşıyıcıları olarak daha örgütlü ve kararlı biçimde faaliyet göstermeye başlamıştır. 1804'te yaklaşık 50 olan Bulgar okulu sayısı, 1889'da 293'e ulaşmıştır. Bu okullarda görev yapan ve çoğunluğu Selanik merkezli liselerde yetişen öğretmenler, disiplinli ve milliyetçi bir anlayışla Bulgar davası doğrultusunda hareket etmişlerdir (Castellan, 1993: 67-68).

Yunanistan, 1830'lardan itibaren Makedonya'da yürüttüğü dinî, kültürel ve ekonomik propaganda faaliyetleriyle bölgeye kalıcı olarak nüfuz etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda çok sayıda okul, kilise ve banka inşa etmiştir. 1870'e kadar Hristiyan halkın bağlı olduğu İstanbul Rum Patrikhanesi'nde Yunancanın ibadet dili olması ve Yunan kökenli ruhani liderlerin varlığı, Yunanistan'ın etkisini artırmıştır. Osmanlı Devleti, bu etkinliği dengelemek amacıyla 1870'te Bulgar Eksarhlığı'nı, 1896'da ise Sırp Piskoposluğu'nu kurarak diğer etnik gruplara da temsil hakkı tanımıştır. Ancak 1878 Berlin Antlaşması sonrasında Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'nın Makedonya üzerindeki iddialarını artırması, Yunanistan'ın bölgedeki etkisini sürdürmesini zorlaştırmış ve Makedonya'yı çok yönlü bir nüfuz mücadelesinin merkezi hâline getirmiştir (Hamza, 2000: 83). Yunanistan, Makedonya'daki eğitim faaliyetlerini ulusal çıkarları doğrultusunda sistemli biçimde genişleterek kültürel nüfuzunu kurumsallaştırma çabası gütmüştür. 1886'da bölgede 846 okulda 45.870 öğrenci eğitim görürken, bu sayı 1902'de Selanik ve Manastır vilayetlerinde 1.011 okula, 59.640 öğrenciye ve 1.463 öğretmene ulaşmıştır. 1904'te ise Selanik, Üsküp ve Manastır'ı kapsayan alanda 1.375 okulda yaklaşık 78.000 öğrenciye 2.100 öğretmen hizmet vermektedir. Bu veriler, Yunanistan'ın eğitim politikalarını etkin bir kültürel nüfuz aracı olarak kullandığını göstermektedir (Hamza, 2000: 110). Yunanistan'ın Makedonya'daki eğitim faaliyetlerine ilişkin veriler, kültürel nüfuzunu eğitim yoluyla artırma konusunda ki kararlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Benzer biçimde, Bulgarlar da eğitim faaliyetlerini ulusal bir strateji çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu kapsamda, 1883'te kurulan Eksarhlık Okul Temsilciliği, Bulgar eğitimini merkezi bir yapı altında koordine ederek, daha bütüncül ve denetimli bir sistemin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu kurumsallaşma öncesinde yerel cemaatlerin yürüttüğü öğretmen ve materyal temini görevleri, merkezi otoriteye devredilmiştir (Adanır, 1996: 112).

1878 Berlin Antlaşması sonrasında Sırbistan, Makedonya üzerindeki siyasi ve kültürel etkisini artırma amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırmış; 1880'lerden itibaren eğitim ve dinî kurumlar aracılığıyla yürütülen propaganda çalışmaları yetersiz

kalınca, 1900 itibarıyla silahlı örgütlenmeye yönelmiştir. Üsküp ve Manastır'da örgütlenen Sırp unsurlar, Bulgar çetelerine karşı silahlı direniş grupları kurmuştur. Başlarda resmî politika ile örtüşmeyen bu faaliyetler diplomatik temsilciler aracılığıyla gizli yürütülmüştür. Ancak 1905'ten itibaren Sırbistan, bu çeteleri açıkça desteklemeye başlamış ve devlet bütçesinden sağlanan kaynaklarla söz konusu yapıları güçlendirmiştir (Duran, 2023: 192). Sırbistan, 1868–1876 arasında kurduğu kilise ve okul komiteleri ile 1886–1891 yıllarında Aziz Sava Topluluğu aracılığıyla Osmanlı yönetimi altındaki Ortodoks Slav nüfusu etki altına almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Sırp okulları açılmış, yayınlar dağıtılmış ve metropolit atamaları gündeme getirilmiştir. Tüm bu faaliyetler, Sırbistan'ın bölgedeki kültürel nüfuzunu pekiştirme stratejisinin bir parçası olmuştur (Duran, 2023: 185).

Bu çabalar, Balkan devletlerinin Makedonya üzerindeki iddialarını askerî ve diplomatik araçların ötesinde, eğitim ve kültürel alanlara da taşıdığını; bu faaliyetlerin bölgenin çok katmanlı kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Osmanlı Berlin Elçiliği'nin Rolü ve Faaliyetleri

III. Selim döneminde kurulan Berlin Elçiliği, Yunan isyanı sırasında kapatılmış; ancak sürekli diplomasiye dönüş sürecinde, Prusya ile tarihsel ve stratejik ilişkiler dikkate alınarak Berlin'de yeniden bir sefaret açılması gündeme gelmiştir. Yazışmalarda, Rusya'daki gelişmelerin Prusya'da hızla öğrenildiği belirtilmiş; bu nedenle Berlin'deki bir elçiliğin, Rusya'da diplomatik temsil bulundurmak kadar önemli olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca Prusya'nın güçlü askerî geleneği göze önüne alınarak, Berlin'e gönderilecek elçinin asker kökenli olması gerektiği ifade edilmiştir (Çakmak, 2020: 274). 1850 yılına kadar maslahatgüzar düzeyinde temsil edilen Berlin Elçiliği, bu tarihten sonra yeniden elçi atanarak diplomatik açıdan daha önemli bir konuma yükseltilmiştir. II. Abdülhamid döneminde ise Almanya'nın ayrıcalıklı konumu nedeniyle, Berlin'e genellikle deneyimli ve etkili devlet adamları elçi olarak gönderilmiştir (Çakmak, 2020: 277).

II. Meşrutiyet'in ilanıyla kısa süreli bir duraklama yaşayan Osmanlı-Almanya ilişkileri, kısa sürede eski seyrine dönmüş ve daha da yakınlaşmıştır. Bu süreçte, Ekim 1908'de Berlin Büyükelçiliği'ne atanan Osman Nizami Paşa'nın göreve başlaması, ikili ilişkilerin istikrarlı ve olumlu biçimde gelişmesine önemli katkı sağlamıştır (Kaşıkçı, 2023: 81). Öte yandan, 13 Ocak 1909'da Binbaşı Enver Bey'in Erkân-ı Harp Binbaşısı rütbesiyle Berlin Ateşemiliteri olarak atanması, Osmanlı-Almanya ilişkilerinde askerî diplomasi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Özden, 2018: 1159).

II. Meşrutiyet sonrası yaşanan kısa süreli duraklamanın ardından Osmanlı-Almanya ilişkileri yeniden ivme kazanmış; bu süreçte Osman Nizami Paşa'nın Berlin Büyükelçisi, Enver Bey'in ise Ateşemiliter olarak görevlendirilmesi, diplomatik ve askerî ilişkilerin yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesi yönündeki Osmanlı politikasının somut yansımaları olmuştur.

1908-1913 Makedonya Bölgesine Dair Elçilik Raporları

Balkan uluslarının Makedonya üzerindeki talepleri ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak oluşturma arayışları, Sultan II. Abdülhamid tarafından dikkatle izlenmiştir. Bu gelişmeler karşısında Bâbîâlî'nin süratle harekete geçmesi gerektiği yönünde uyarılarda bulunulmuştur. Sultan II. Abdülhamid, Makedonya üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin korunabilmesi için, olası bir çatışma durumunda Sırbistan ve Karadağ'ın Bulgaristan ile ortak hareket edebileceğini öngörmüş; bu nedenle, çatışmanın mümkün olduğunca ertelenmesini ve Bulgaristan'ın diplomatik anlamda yalnızlaştırılmasını hedefleyen stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Zeyrek, 2013: 90). Bu siyasetinin uygulanabilmesi için bölge aktörleri ile iş birliği gerekliliği kaçınılmaz bir gerçektir. Bu doğrultuda Bulgaristan'ın diplomatik tecridine yönelik çabalarda Yunanistan belirleyici bir aktör hâline gelmiştir. Bulgar-Yunan ilişkilerinde uzun süredir devam eden gerilim, bu süreçte daha da görünür hâle gelmiş; söz konusu gerilimin bir sonucu olarak Yunan hükümeti, II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Bâbîâlî'ye başvurarak, muhtemel bir savaş durumunda Osmanlı Devleti ile müttefik olarak hareket etme isteğini beyan etmiştir. Ayrıca, stratejik açıdan kritik bazı bölgelerde iki yeni konsolosluk açılmasına yönelik taleplerini Osmanlı yönetimine iletmıştır (Kuran, 2000: 374). Bu tarihlerde Alman basınında yayımlanan *Frankfurter Zeitung* gazetesine göre, Yunanistan hükümeti, iç siyasette yaşanan istikrarsızlıkla eşzamanlı biçimde Bulgaristan'ın giderek artan agresif tutumu karşısında Osmanlı Devleti ile diplomatik temas kurma yönünde bir irade ortaya koymuştur. Haberde, bu girişimin yalnızca iç politik dengeyi sağlama arayışıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bölgesel tehdit algısına karşı dengeleyici bir dış politika stratejisinin parçası olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu gelişme, dönemin Balkan diplomasisinde dikkat çeken stratejik yönelimlerden biri olarak değerlendirilmektedir ("Yunanistan Bakanlığı", 20 Temmuz 1910: 206). Meşrutiyet'in ilanından hemen önce söz konusu gelişmeler bu eksende seyrederken, sonrasında işbaşına gelen Meşrutiyet kabineleri, Balkan milletleri arasındaki rekabet ortamından stratejik bir şekilde faydalanmayı başaramamışlardır (Kuran, 2000: 375).

1908 yılı itibarıyla Berlin Elçiliği tarafından gönderilen raporlar, Alman basınının düzenli ve sistematik biçimde takip edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Makedonya'daki Balkan unsurlarının gerçekleştirdiği şiddet eylemleri ve sivil halka yönelik uygulamaları, Alman kamuoyuna da yansımış; bu gelişmeler elçilik tarafından düzenli raporlarla Bâbîâli'ye iletilmiştir. Bu çerçevede, *Die Post* gazetesinin 8 Şubat 1908 tarihli sayısında “*Bulgarische Umtriebe in Mazedonien*” (Makedonya'da Bulgar Faaliyetleri) başlığıyla yayımlanan haber, Osmanlı idaresi altındaki Makedonya vilayetlerinde Bulgar çetelerinin gerçekleştirdiği organize saldırılara dikkat çekmektedir. Haberde, bu çetelerin köylere yönelik baskınlar düzenlediği, sivillere sistematik şekilde şiddet uyguladığı ve tüm bu faaliyetlerin Bulgaristan'ın dolaylı ya da gayri resmî desteğiyle yürütüldüğü ileri sürülmektedir. Temel hedefin, Makedonya üzerindeki Bulgar nüfuzunu artırmak olduğu belirtilmekte; Osmanlı yönetiminin bölgede güvenliği tesis etmede yaşadığı zorluklara vurgu yapılmaktadır. Bu durumun yalnızca iç güvenliği değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin uluslararası itibarını da olumsuz etkilediği ifade edilmektedir. *Die Post* gazetesi, söz konusu gelişmeleri eleştirel bir perspektifle ele alarak, Balkanlar'daki etnik temelli gerilimlerin ciddi bir tehlike arz ettiğini ve Avrupa kamuoyunun bu meseleleri dikkatle takip etmesi gerektiğini savunmaktadır (“*Bulgarische Umtriebe in Mazedonien*”, 1908: 1).

Alman matbuatının önde gelen yayın organlarından *Frankfurter Zeitung*'un 8 Şubat 1908 tarihli sayısında yayımlanan ve Berlin Elçiliği aracılığıyla Bâb-ı Âli'ye iletilen haberde, Makedon-Bulgar Komitesi bünyesinde yaşanan örgütsel çözülmelerin giderek belirginleştiği ifade edilmektedir. Haberde, Komite'nin mali kaynaklarının büyük ölçüde tükendiği; yeni bağış girişimlerinin ise sınırlı ve etkisiz kaldığı belirtilmektedir. Bu mali darboğazı aşmak amacıyla çeşitli yollar denendiği; özellikle Amerika'da yaşayan Bulgar göçmenlerden maddi destek sağlanmasına yönelik çağrılar yapıldığı aktarılmaktadır. Komite, ihtiyaç duyduğu kaynakları temin etmek amacıyla Bulgar uyruklu demiryolu işçilerine özel vergiler koymuş; bu çerçevede çete liderleri aracılığıyla söz konusu kişilere yönelik baskı, tehdit, kötü muamele ve mülklere yönelik kundaklama gibi yöntemlere başvurmuştur. Ancak bu zorlayıcı uygulamalara rağmen beklenen düzeyde bir mali katkı sağlanamamıştır. En iyimser ihtimalle, bu uygulamaların amacı farklı kilise cemaatleri arasındaki ayrışmaları önlemek ve Patrikhane'ye yeni destekçiler kazandırmak olarak değerlendirilmektedir. Haberde ayrıca, Komite'nin baskısıyla iş birliğine zorlanan bazı yerleşim birimlerinin mevcut koşullar altında Osmanlı idaresinden yardım talebinde bulundukları ve Patrikhane ile uzlaşma eğiliminde olduklarını beyan ettikleri ifade edilmektedir. Barış içinde yaşamalarına izin verilmediği takdirde Osmanlı yönetimine sığınacaklarını açıkça dile getirdikleri vurgulanmaktadır. Genel itibarıyla çetecilik faaliyetlerinin bir duraklama sürecine girdiği, planlı ve istikrarlı bir hareketlilikten söz edilemeyeceği

belirtilmektedir. Son dönemde birçok Bulgar çete liderinin Osmanlı makamlarıyla gizli temas kurduğu; af talebinde bulunduğu ve ellerindeki bilgi ve belgeleri teslim etmeyi teklif ettiği aktarılmaktadır. Bu doğrultuda, Hilmi Paşa'nın belirli bireyler için af uygulanmasına onay verdiği ve bu yolla Komiteye dair önemli belgelerin Osmanlı yönetiminin eline geçtiği ifade edilmektedir. Ayrıca Osmanlı idaresinin, mevcut Bulgar çetelerini kısa sürede etkisiz hâle getirebilecek yeterli sayı ve donanımına sahip kuvvetlere sahip olduğu vurgulanmaktadır ("Das Mazedonien Bulgarisches Komitee", 1908: 39).

Berlin'de yayımlanan *Local Anzeiger* gazetesinde, Selanik'te faaliyet gösteren Türk çeteleri nedeniyle Makedonya'daki Bulgar unsurların zor durumda kaldıklarına ilişkin bir haber yer almıştır. Ancak bu iddialar üzerine başlatılan resmî soruşturma neticesinde, bölgede etkinlik gösteren çetelerin Türk değil, Rum unsurlarına mensup olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Selanik Vilayeti tarafından doğrulanarak merkezî idareye resmî yazıyla bildirilmiştir (BOA, DH.MKT. 2689/65, 10 Şubat 1911). Bu gelişme, Berlin Elçiliği'nin Avrupa basınında yer alan haberleri yalnızca diplomatik içerikleriyle sınırlı kalmaksızın, aynı zamanda haberlerin doğruluğu ve kaynak güvenilirliği açısından da sistematik biçimde izlediğini göstermektedir. Ayrıca, Makedonya'daki etnik temelli şiddet iddialarının değerlendirilmesinde basın haberlerinin doğrudan veri olarak değil, doğrulanması gereken bilgi kaynakları olarak ele alınması gerektiğine işaret eden temkinli ve analitik bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Berlin Elçiliği'nin, Avrupa basınında Osmanlı Devleti aleyhine yayımlanan gerçek dışı ve yanıltıcı haberleri dikkatle izlediği; bu tür yayınlara karşı gerektiğinde ilgili gazetelere resmî tekzip metinleri ilettiği görülmektedir. Bu bağlamda, *Neues Wiener Tagblatt* gazetesinde yayımlanan bir haberde, Osmanlı askerî birliklerinin Makedonya'da Rum unsurlara yönelik bir katliam hazırlığında olduğu iddia edilmiş; haberin kaynağı olarak ise Rum toplumunun duyduğu endişelere atıfta bulunulmuştur. Ayrıca, bölgedeki istikrarsızlığa son vermek amacıyla dört büyük devletin Selanik kıyılarında bir güç gösterisine hazırlandığı ileri sürülmüştür. Berlin Elçiliği, bu tür mesnetsiz iddiaların yalnızca Osmanlı Devleti'nin uluslararası itibarını zedelemeye yönelik değil, aynı zamanda kamuoyu algısını şekillendirerek diplomatik baskı oluşturma amacı taşıdığı değerlendirmesinde bulunarak, ilgili haberin düzeltilmesi yönünde gerekli diplomatik girişimleri başlatmıştır (BOA, HR.SYS. 200/16, 07 Ağustos 1909).

Berlin Elçiliği'nin, Makedonya meselesine ilişkin yalnızca Alman basınına takip etmekle kalmayıp, gerektiğinde Alman hükûmeti nezdinde diplomatik girişimlerde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yürütülen temasların, belirli aralıklarla Hariciye Nezareti'ne rapor ve telgraflar aracılığıyla aktarıldığı

görülmektedir. Nitekim Aralık 1909 tarihli bir telgrafta, Alman yetkililerle yapılan görüşmelerin içeriği ve bu görüşmeler sonucunda edinilen izlenimlere yer verilmiştir. Söz konusu telgrafta, Osmanlı aleyhine şekillenen muhtemel ittifak oluşumlarının elçilik tarafından dikkatle izlendiği belirtilmiş; Berlin'deki Osmanlı temsilcisi, bu girişimlere ilişkin Alman tarafının değerlendirmelerini öğrenmek amacıyla Alman Hariciye Nezareti yetkilileriyle istişarede bulunmuştur. Alman makamları ise cevaben, ilgili ittifak teşebbüslerine dair hükûmet düzeyinde doğrulanmış herhangi bir bilgi bulunmadığını ifade etmiş; özellikle Bulgaristan ile Sırbistan arasında kurulması öngörülen bir ittifakın, iki ülkenin Makedonya üzerindeki çelişen talepleri nedeniyle gerçekçi ve sürdürülebilir olmadığı kanaatini bildirmiştir. Bununla birlikte, Berlin Elçiliği söz konusu açıklamayı yeterli bulmamış; Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafın sonunda, Makedonya üzerinde tüm Balkan devletlerinin genişlemeci emeller taşıdığını vurgulayarak, bu yöndeki diplomatik gelişmelerin dikkatle ve titizlikle izlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir (BOA, HR. SYS. 2900/23, 14 Aralık 1909).

27 Eylül 1909 tarihinde, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevde bulunduğu dönemde, Makedonya'daki silahlı çete faaliyetlerini sona erdirmeye yönelik bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarının amacı, yalnızca silahlı örgütlenmeleri ortadan kaldırmakla sınırlı kalmamış; aynı zamanda halkın elindeki silahların toplanması yoluyla bölgede mevcut olan silahlı kapasitenin denetim altına alınması hedeflenmiştir. Seyyar jandarma birliklerinin teşkilatı tamamlanıncaya kadar, çetelerin takibi ve etkisiz hâle getirilmesi, özel olarak görevlendirilen takip taburları marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ardından görev gelen Hakkı Paşa Hükûmeti, bu düzenlemeyi hukuki bir çerçeveye oturtmak amacıyla "Sıkıyönetim Kararnamesine Ek Tasarı" başlığıyla yeniden yapılandırmış ve tasarı Meclis-i Mebusanda kabul edilmiştir. Bu süreçte, Makedonya'daki ihtilalci komiteler, silahlı Bulgar unsurlarını ya kendi saflarına katılmaya ya da ellerindeki silahlarla birlikte Bulgaristan'a göç etmeye davet etmiş; ayrıca büyük Avrupa devletlerine mevcut duruma müdahale etmeleri ve destek sunmaları yönünde çağrılarda bulunulmuştur (Karal, 1999: 137). Bu gelişmelerin ardından Hariciye Nezareti, muhtemel bir kriz durumunda Alman Hükûmeti'nin takınacağı tutuma ilişkin değerlendirme yapabilmek amacıyla Berlin Elçiliği'nden bilgi talep etmiştir. Elçilik tarafından Alman Dışişleri Bakanlığı nezdinde gerçekleştirilen diplomatik temaslar sonucunda, Bulgar Hükûmeti'nin silahsızlanma meselesine ilişkin büyük devletlerin müdahalesini talep etmesi durumunda, Berlin Hükûmeti'nin bu yöndeki girişimlere karşı olumsuz bir tavır sergileyeceği yönündeki değerlendirme, Hariciye Nezareti'ne resmî kanallarla iletilmiştir (BOA, HR.SYS. 2901/41, 30 Temmuz 1910).

Berlin Elçiliği tarafından hazırlanan raporlarda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile İtalya'nın Balkanlar'daki gelişmeleri dikkatle izledikleri ve bu iki devletin bölgedeki istikrarsızlıklarda dolaylı biçimde etkili olabilecekleri değerlendirilmiştir. 1911 yılı şubat ayında yaşanan huzursuzluklara ilişkin analizlerde, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanını fırsat olarak gören Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesinin ardından, sıcak denizlere ulaşma hedefi doğrultusunda Selanik üzerinden bir genişleme stratejisi izlemeyi amaçladığı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Makedonya'daki istikrarsızlıklara dolaylı destek verdiği yönünde bulgular rapor edilmiştir. İtalya ise başlangıçta Bosna-Hersek'i ele geçirerek Adriyatik Denizi'ni bir iç deniz hâline getirme planı güderken, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgeye yerleşmesiyle bu hedefinden vazgeçerek sömürgeci politikalarını Trablusgarp'a yönlendirmiştir. Bununla birlikte, İtalya kamuoyu ve basını aracılığıyla Makedonya'daki karışıklıkları teşvik etmeye yönelik söylemler geliştirmiştir. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin dikkatini bölgeye çekmeyi hedeflemiştir. Berlin Elçiliği, İtalyan siyasetçi Menotti Garibaldi'nin Osmanlı karşıtı açıklamalarının Avrupa kamuoyunda ciddi bir etki yaratmadığını belirtmiş; ancak söz konusu söylemlerin ve genel istikrarsızlık ortamının Makedonya'daki huzursuzluğu artırdığı yönündeki tespitini Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir (BOA, HR. SYS. 2903/134, 15 Şubat 1911). Berlin Elçiliği, Almanya nezdinde yürüttüğü diplomatik temaslarla Makedonya meselesinde Osmanlı Devleti lehine bir tutum geliştirilmesini sağlamaya çalışırken, aynı zamanda Avrupa kamuoyunu ve diplomatik gelişmeleri dikkatle izleyerek Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı düzenli raporlarla bilgilendirmiştir. Bu çerçevede, Elçilik tarafından Rıfat Paşa'ya iletilen bir telgrafta, Bulgar hükûmetinin Makedonya'da tarafsız kalma taahhüdüne rağmen fiilen çetecilik faaliyetlerine devam ettiği ifade edilmiştir. Elçilik, söz konusu durumu Osmanlı güvenliği açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiş ve çete hareketlerine karşı daha geniş kapsamlı ve etkili önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır (BOA, HR. SYS. 2903/134, 15 Şubat 1911).

22 Temmuz 1912 tarihinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığında kurulan kabine döneminde başlayan Balkan Savaşları, Osmanlı siyasi tarihinde önemli hükümet değişiklikleriyle eş zamanlı olarak ilerlemiştir. Bu süreç, 29 Ekim 1912'de göreve gelen Kâmil Paşa Hükûmeti tarafından sürdürülen savaş yönetimiyle devam etmiş; ardından 23 Ocak 1913 tarihinde Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığında kurulan hükümet tarafından idare edilmiştir. Nihayet, 11 Haziran 1913'te göreve başlayan Mehmet Said Paşa kabinesi döneminde de Balkan Savaşları'nın etkileri devam etmiştir (Güneş, 2008: 127-151).

Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne resmî olarak savaş ilan etmesiyle başlayan Balkan Savaşları, 1913 yılının ortalarına dek süren yoğun ve yıpratıcı askerî çatışmalarla devam etmiştir. Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'dan oluşan Balkan ittifakıyla kapsamlı bir askerî mücadeleye girmiştir. Buna karşılık, İkinci Balkan Savaşı ise bu ittifak devletleri arasında Osmanlı'dan elde edilen toprakların paylaşımı konusunda ortaya çıkan çıkar çatışmaları neticesinde vuku bulmuş ve çatışmalar müttefikler arasında gerçekleşmiştir (Yıldırım & Öztürkçü, 2012: 20). Her iki Balkan Savaşı'nın merkezinde Makedonya topraklarının yer aldığı özellikle vurgulanmalıdır. Birinci Balkan Savaşı kapsamında, Balkan devletleri Osmanlı yönetimi altındaki Makedonya'da kapsamlı reform taleplerini gündeme getirerek, askerî müdahaleye meşruiyet kazandırma çabası gütmüşlerdir. İkinci Balkan Savaşı'nda ise Bulgaristan'ın Makedonya'nın büyük bir kısmını fiilen kontrol altına alması ve Batı Trakya'yı sınırlarına katarak Ege Denizi'ne ulaşması, "Büyük Bulgaristan" idealinin bölgesel ölçekte vücut bulması anlamına gelmiştir. Bu yeni jeopolitik tablo yalnızca Osmanlı Devleti'ni değil, aynı zamanda Sırbistan ve Yunanistan'da ciddi şekilde endişelendirmiş; neticede bölgedeki güç dengelerini derinden sarsan yeni bir çatışma sürecini beraberinde getirmiştir (Yıldırım & Öztürkçü, 2012: 24).

Rusya'nın diplomatik ve stratejik desteği doğrultusunda, Bulgaristan ile Sırbistan arasında uzun süredir devam eden Makedonya üzerindeki çıkar çatışmalarını hukuki ve siyasal bir zemine oturtma çabaları neticesinde, 7 Mart 1912 tarihinde bir ikili antlaşma imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma, yalnızca Makedonya'nın statüsüne ilişkin düzenlemeler içermekle kalmamış, aynı zamanda Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarına karşı askerî iş birliğini de öngören kapsamlı bir ittifak çerçevesi sunmuştur (Hall, 2000: 11). Sırbistan ile Bulgaristan arasında kurulan ittifakın ardından, Bulgaristan ile Yunanistan arasında da diplomatik temaslar başlatılmış ve bu görüşmeler sonucunda 29 Mayıs 1912 tarihinde iki devlet arasında resmî bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bulgar-Yunan ittifakının yürürlüğe girmesini takiben, Bulgaristan ve Sırbistan, Karadağ ile ayrı ayrı diplomatik görüşmeler gerçekleştirerek bu devleti de ittifak bloğuna dâhil etme yönünde çaba sarf etmişlerdir. Bu süreç sonunda Karadağ'ın, Ağustos 1912'de Bulgaristan ile ve 27 Eylül 1912'de Sırbistan ile ittifak ilişkisi kurduğu anlaşılmaktadır. Böylece, Balkan devletleri arasında Osmanlı Devleti'ne karşı yönelmiş çok taraflı bir askerî ittifak yapısı teşekkül etmiştir (Hall, 2000: 12-13).

Osmanlı Devleti'nin, Balkan devletleri arasında kurulan askerî ittifaktan habersiz olduğu yönündeki bir değerlendirme isabetli değildir. Zira, daha 1911 yılında Berlin Elçiliği tarafından gönderilen bir telgrafta, Bulgaristan'ın görünürde

barışçıl ve tarafsız bir tutum sergilemesine karşın fiilen savaş hazırlıklarına giriştiği ifade edilmiştir. Aynı telgrafta, Makedonya'daki komite faaliyetlerinin yeniden canlandığı, bölgedeki hareketliliğin ise Bulgaristan'ın muhtemel bir askerî çatışmaya hazırlandığına dair güçlü emareler taşıdığı vurgulanmaktadır (BOA, HR.SYS.2907/64, 30 Ekim 1911). Said Paşa kabinesi, Berlin Elçiliği ile Atina'daki Osmanlı maslahatgüzarı Galip Kemali Bey'in (Söylemezoğlu) uyarılarına rağmen, Balkan devletleri arasında bir ittifakın oluşacağına dair ihtimalleri yeterince ciddiye almamıştır. Nitekim Sofya Elçiliği görevinden Hariciye Nazırlığına atanan Asım Bey, 15 Temmuz 1912 tarihinde Meclis-i Mebusanda yaptığı konuşmada, Balkanlar'daki istikrara olan güvenini "*imanı kadar emin*" sözleriyle dile getirerek, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak kurulmasının mümkün olmadığını savunmuştur. Bu iyimser tutum doğrultusunda hareket eden Osmanlı hükûmeti, Sırbistan'ın Avrupa'dan temin ettiği silahların Selanik Limanı üzerinden Belgrad'a sevk edilmesine dahi izin vermiştir (Küçük, 1992: 23). Bu durum, hükûmetin bölgedeki gerilimleri yeterince ciddiye almadığını ve ittifak oluşumuna karşı hazırlıksız olduğunu göstermektedir.

Oysa Hariciye Nazırı Asım Bey'in ifade ettiği üzere Balkanlar'da mutlak bir güven ortamının mevcut olduğu yönündeki değerlendirme, gelişmelerle çelişmektedir. Nitekim 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ Krallığı, Osmanlı Devleti'ne resmî olarak savaş ilan etmiş; bunu müteakiben Bulgaristan ve Sırbistan sınır bölgelerinde fiilî saldırı ve ihlallerde bulunmuşlardır. Bu gelişmeler üzerine, 17 Ekim 1912 tarihinde söz konusu iki devletin İstanbul'daki elçilerine pasaportları iade edilerek diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Aynı gün Sırbistan ve Bulgaristan, 19 Ekim'de ise Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne karşı resmî olarak savaş ilan ederek Birinci Balkan Savaşı'nı başlatmışlardır (Danişmend, 1972: 389).

Balkan Savaşları'nın başlamasıyla birlikte, Osmanlı merkezi yönetiminin, savaşın seyri ve düşman unsurların askerî hareketlerine ilişkin gelişmeler hakkında anlık ve düzenli bilgi akışının sağlanması amacıyla Viyana, Berlin, Bükreş, Paris ve Londra'daki Osmanlı elçiliklerine gerekli talimatları iletildiği görülmektedir. Bu yaklaşım, uluslararası kamuoyunun bilgilendirilmesi ve diplomatik cephede aktif bir pozisyon alınması açısından önem arz etmektedir (BOA, HR.SYS. 2083/1, 11 Eylül 1913). Berlin Elçiliği'nin, verilen talimat doğrultusunda hem Alman basınında çıkan haberleri dikkatle izlediği hem de diplomatik temaslar aracılığıyla Balkan devletlerinin savaş sürecindeki tutum ve faaliyetlerine ilişkin güncel gelişmeleri Babıâli'ye aktardığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, savaş sırasında Berlin'e gelen Yunan Kralı'nın yaptığı konuşmaya dair elde edilen bilgiler de elçilik tarafından bir telgraf aracılığıyla Sadrazamlık makamına ve Harbiye Nezareti'ne iletilmiştir (BOA, HR.SYS. 2083/1, 11 Eylül 1913).

Bu çalışmada, savaşın askerî safahatına ayrıntılı şekilde değinmekten ziyade, odaklanılması gereken temel mesele; Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ederek Makedonya topraklarını ele geçirme amacıyla yürüttükleri müşterek mücadeleyi ortaya koymaktır. Makedonya'daki askerî harekât, Karadağ'ın 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle başlamıştır. Bölgenin önemli şehirlerinden Üsküp, 3 Kasım'da Sırp Kralı Piyer'in kontrolüne geçmiştir. Bu gelişmeyi takiben, 19 Kasım'da Sırp Prensi Aleksandr, düzenlenen resmî bir törenle Manastır'a girmiştir. Öte yandan, Balkan uluslarının tamamı tarafından stratejik önemi haiz görülen Selanik'in kontrolü de önemli bir rekabetin konusu olmuştur. Yunan kuvvetleri, Alasonya bölgesine girdikten sonra Yenice'yi ele geçirerek doğrudan Selanik üzerine yönelmiştir. Aynı dönemde, kuzeybatıdan gelen Sırp birlikleri 5 Kasım itibarıyla Selanik yakınlarına ulaşmış; kuzeydoğudan ilerleyen Bulgar kuvvetleri de şehre doğru hızla yaklaşmaktaydı. Ancak bu süreçten en fazla avantaj sağlayan taraf Yunanistan olmuştur. 8 Kasım'da Yunan ordusu, Kral Corc'un katılımıyla Selanik'e törenle girmiştir. Böylece Makedonya, Osmanlı egemenliğinden çıkarak Balkan devletleri arasında paylaşılmış ve bölgenin siyasi haritası köklü biçimde değişmiştir (Kara, 1999: 314-319).

Osmanlı Devleti'nin Makedonya üzerindeki egemenliğini fiilen kaybettiğini kabul ettiği antlaşma, 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Makedonya toprakları, Balkan devletleri arasında yeniden paylaşılmış ve bölgenin yeni siyasi haritası şekillenmiştir. Söz konusu gelişme neticesinde, bu coğrafyada yaşayan binlerce Türk ya Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış ya da mevcut yerleşim yerlerinde varlıklarını sürdürebilmek adına büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Sonuç

Makedonya meselesi, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki çözülme sürecinin merkezinde yer almış, yalnızca askerî değil, diplomatik ve propaganda alanlarında da çok boyutlu bir mücadele alanı oluşturmıştır. Berlin Elçiliği, özellikle II. Meşrutiyet sonrasında, Avrupa kamuoyunun bilgi edinme, Alman devleti nezdinde Osmanlı çıkarlarını koruma ve Balkan devletlerinin ittifak arayışlarını izleme konusunda aktif bir merkez hâline gelmiştir. Elçilik, Almanya'nın dönemin büyük güçlerinden biri olması ve Balkanlar üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak hem bilgi temini hem de yönlendirme noktasında stratejik bir üs işlevi görmüştür. 1908 sonrası dönemde artan çete faaliyetleri, Makedonya'daki etnik gerilimler ve Balkan devletlerinin askerî hazırlıkları gibi kritik gelişmeler, Berlin Elçiliği tarafından düzenli olarak raporlanmış ve Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir.

Elçiliğin özellikle Alman basınına sistemli biçimde takip etmesi, bu basındaki haberlerin içerik ve güvenilirlik düzeylerine dair değerlendirmeler sunması dikkat çekicidir. Frankfurter Zeitung, Die Post, Local Anzeiger gibi dönemin etkili gazetelerinde çıkan haberlerin çevirileri, yorumları ve bu içeriklere ilişkin resmi tezkip girişimleri Osmanlı arşiv belgelerinde ayrıntılı biçimde izlenebilmektedir. Elçilik, yalnızca haber aktarımıyla yetinmemiş; aynı zamanda bu haberlerin Osmanlı Devleti'nin uluslararası imajına etkilerini de analiz etmiş ve ilgili kurumları bilgilendirmiştir.

Berlin Elçiliği'nin faaliyet alanı, pasif gözlemcilikten ziyade aktif diplomatik angajmanla şekillenmiştir. Söz konusu dönemde, Bulgaristan'ın silahlı yapılar üzerinden Makedonya üzerindeki etkisini genişletme çabaları, Yunanistan'ın yeni talepleri ve Sırbistan'ın sınır bölgelerindeki askerî hareketliliği elçilik tarafından dikkatle takip edilmiştir. Alman Hariciye Nezareti ile yapılan görüşmelerde, Balkan devletleri arasındaki muhtemel ittifaklar hakkında bilgi alınmaya çalışılmış; Berlin hükûmetinin tutumu hakkında analizler yapılmıştır. Bu görüşmelerden edinilen bulgular, Hariciye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgraflar ve kapsamlı raporlar aracılığıyla merkeze ulaştırılmıştır. Öte yandan Berlin Elçiliği, Osmanlı Devleti'ne yönelik uluslararası propagandaya karşı mücadelede de önemli bir mevzi olmuştur. Osmanlı askerî birliklerinin Makedonya'daki gayrimüslim halka katliam düzenleyeceğine dair spekülatif haberlerin yayılması üzerine, elçilik hem Alman kamuoyunu bilgilendirmek hem de bu haberlerin etkisini kırmak adına resmi düzeltme metinleri yayımlamıştır. Söz konusu girişimler, elçiliğin kamu diplomasisi düzeyinde de aktif bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Berlin Elçiliği'nin Makedonya meselesine ilişkin yürüttüğü diplomatik faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin dış politika enstrümanları arasında önemli ve çoğu zaman öncü bir rol oynamıştır. Bu faaliyetler, hem bir bilgi üretim merkezi olarak elçiliğin fonksiyonlarını hem de kamuoyu yönetimi ve diplomatik krizlere müdahale açısından taşıdığı stratejik değeri ortaya koymaktadır. Ancak elçilik raporlarının siyasi karar alma süreçlerinde yeterince dikkate alınmaması, Osmanlı diplomasisinin kriz yönetimindeki yapısal zaafalarını da açık biçimde gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BOA, DH.MKT. 2689/65

BOA, HR.SYS. 200/16

BOA, HR. SYS. 2900/23

(BOA, HR.SYS. 2901/41

BOA, HR. SYS. 2903/134

BOA, HR.SYS.2907/64

BOA, HR.SYS. 2083/1

Adanır, F. (1996). *Makedonya sorunu*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aydın, M. (1989). Arşiv belgeleriyle Makedonya'da Bulgar çete faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları*, 9, 209-234.

Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi* (C. I). Türk Tarih Kurumu.

Beydilli, K. (1989). II. Abdülhamid devrinde Makedonya meselesine dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 9, 77-99.

Bulgarische Umtriebe in Mazedonien. (1908, Şubat 8). *Die Post*, 1.

Castellan, G. (1993). *Balkanların Tarihi* (Çev. A. Yaraman-Başbuğu). Milliyet Yayınları.

Çakmak, A. (2020). *Türk Dışişleri Teşkilatının gelişimi: Hariciye Nezareti*. Ötüken.

Çetin, E. (1995). *1878-1908 arasında Makedonya sorunu*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Danışmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (C. IV). Türkiye Yayınevi.

Das Mazedonien Bulgarisches Komitee. (1908, Şubat 8). *Frankfurter Zeitung*, 39.

Duran, N. (2023). Sırbistan'ın ve Osmanlı Sırplarının Makedonya Meselesindeki Yeri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42(73), 181-201.

Eine Unterhaltung mit einer hohen diplomatischen Persönlichkeit. (1908, Temmuz 15). *Pester Lloyd*, 1.

Glenny, M. (2012). *The Balkans (Nationalism, War and The Great Powers 1804-2012)*. House of Anansi.

Güneş, İ. (2008). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler: Programları ve mecliste yankıları (1908-1923)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hacısalıhoğlu, M. (2003). *Makedonya* (C. 27, ss. 437-444). DİA.

Hall, R. C. (2000). *The Balkan Wars 1912-1913 Prelude to the First World War*. Routledge.

Hamza, Y. (2000). *II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi (1876-1909)*. 82-114.

İlgar, İ. (1974). Osmanlı İmparatorluğu'nda şark meselesi ve Makedonya olayları. *Hayat Tarih Mecmuası*, I(I), 30-34.

İnalçık, H. (2008). *Rumeli* (C. 35, ss. 232-235). DİA.

- Karal, E. Z. (1999). *Osman Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918): C. IX. Türk Tarih Kurumu.*
- Kaşıkcı, R. (2023). *Osman Nizamî Paşa'nın askerî ve siyasi hayatı (1856-1939). Çizgi Kitabevi.*
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler.* Kaynak Yayınları.
- Küçük, C. (1992). *Balkan Savaşı (C. V, ss. 23-25).* DİA.
- Makedonya'daki Osmanlı Evrakı.* (1996). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınlar.
- Özden, K. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu döneminde Berlin Türk diplomatik temsilciliği (1763-1922). IV, 1135-1171.*
- Temelkuran, T. (1972). Makedonya mes'elesine dâir bir layiha. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 1, 147-164.*
- Yerasimos, S. (1976). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye Tanzimattan I. Dünya Savaşında: C. II (B. Kuzucu, Çev.). Gözlem Yayınları.*
- Yıldırım, T., & Öztürkçü, İ. (Ed.). (2012). *1328 Balkan Harbi'nde Şark ordusu kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan harbi hatıratı.* Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Yunanistan Bakanlığı. (20 Temmuz 19010). *Frankfurter Zeitung, 206.*
- Zeyrek, S. (2013). Balkan Devletlerinin ittifak arayışı ve Osmanlı Devleti. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 57, 69-103.*

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека «Св. Климент Охридски», Скопје

929:37(496.02)(062.552)

929:32(496.02)(062.552)

BALKANLAR'DAN portreler : insan, iktidar ve hafıza / editör

Mustafa Sacid Öztürk. - Skopje : IDEFE, 2025. - 262 стр. : илустр. ; 24

см. - (IDFE ; 32. Araştırma ; 14)

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-4944-31-7

а) Отоманска Империја -- Образование -- Личности -- Собири б) Отоманска
Империја -- Политика -- Личности -- Собири

COBISS.MK-ID 67865349